

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**MİR'ÂTÜ'L- İBER (II. CİLT)
(İNCELEME-METİN-DİZİN)**

Radife DURMUŞ

20915009

Danışman
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ

Diyarbakır 2023

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MİR'ÂTÜ'L- İBER (II. CİLT)
(İNCELEME-METİN-DİZİN)

Radife DURMUŞ
20915009

Danışman
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ

Diyarbakır 2023

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Mir’âtü’l-İber (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Dizin)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

.../.../.....

Radife DURMUŞ

İmza

ÖN SÖZ

Tarih, başta edebiyat olmak üzere sosyoloji, psikoloji, din, arkeoloji, astroloji, coğrafya, folklor, jeoloji, sanat tarihi ve filoloji gibi birçok bilim dallarını kendisinde barındıran mecma‘u‘l-ebhârdır. Said Paşa’nın dokuzu matbu biri el yazması olmak üzere on ciltten oluşan Mir’âtü‘l-İber adlı eseri de kendinde çeşitli ilim dallarından özellikler ihtiva ettiğinden dolayı umûmî bir tarih niteliğindedir.

Eserin birinci cildi mukaddime ile iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde âlemin yaratılışı, Çin kavmi ve İblis, Hz. Âdem'den başlayarak Hz. İsa'ya kadar yirmi sekiz peygamberin hayatı, Yahudi Hükûmeti ve İsrailoğulları gibi konular yer almaktadır. İkinci bölümde ise Asya kıtası, Mezopotamya, Babil ve Asur Devleti, eski Fars gibi konuları ihtiva etmektedir. İkinci cilt Hind, Çin, Suriye, Fenikeliler, Selefkiye Devleti, Beni İsrail, Beni Haşmonay Hükûmeti, Hıradese Hükûmeti, Tataristan, Türkistan, Haykaniye, Arşakiyan Devleti, Küçük Asya coğrafyası, Arap Yarımadası ve Arapların özellikleri, adetleri, belagat ve diyanetlerinden oluşmaktadır. Üçüncü ciltte Afrika, Mısır, eski Mısır, Cezayir Devleti, Avrupa, Yunan, Yunan, İtalya, Rum gibi konulara yer verilmektedir. Dördüncü ciltte Bizans imparatorluğu, Doğu Rum imparatorluğu, İspanya tarihi, Fransa Devleti, Hollanda, Belçika, İsviçre, Danimarka, Britanya, İskoçya, İrlanda gibi medeniyetlerin coğrafyası ve tarihi hakkında bilgi verilmektedir. Beşinci ciltte Hz. Muhammed Dönemi ve Hz. Ebubekir Dönemi olmak üzere iki kısma ayrılıp bu dönemler hakkında bilgiler havidir. Altıncı cilt Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafetinde meydana gelen olaylardan oluşmaktadır. Yedinci cilt Emevi Devleti, Havaric ve Şia vukuatı, Abbasi Devleti, Arap ve Irak coğrafyası ve tarihini ihtiva etmektedir. Cezire tarihi ile başlayan sekizinci ciltte Diyarbakır, Mardin tarihi, Urfa, Fûrs memleketi, Musul, Cizre, Sincar, Horasan, Irak, Acem, İsfahan, Huzistan ve Luristan gibi konular üzerinde durulmaktadır. Dokuzuncu ciltte Taberistan, Deylem, Bavendiye, Cürcan, Mazenderan, Kirman, Fars, Azerbaycan, Sicistan, Zabulistan, Gazne, Türkistan, Harezm, Toharistan, Mâverâü'n-Nehr'in coğrafya ve tarihine dair bilgiler bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Diyârbekirli Said Paşa'nın tarihçi kimliğini ortaya koymak, Mir'âtü'l-İber adlı 10 ciltten oluşan eserinin 2. cildini Latin harflerine aktararak dil-ülup açısından tetkik etmek ve muhtevasını değerlendirmek amaçlanmıştır.

Erbâbınca metin neşrinin ne kadar zor olduğu bilinmektedir. Söz konusu içerisinde binlerce özel ismi barındıran tarihi metinler olduğunda metin neşretme işi daha da güçleşmektedir. Çalışmada bahsi geçen kişi, mekân ve yer gibi özel isimler kaynaklarda zikredildiği gibi Latinize edilmiştir; ancak, kaynaklarda yer almayan özel isimler de en doğru şekilde okunulmaya gayret edilmiştir.

Tez çalışması süresince yol göstericiliğine başvurduğum, hem lisans hem de yüksek lisans eğitim hayatımda ilim deryalarından beslenmeye çalıştığım kıymetli Hocam Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ'a; eserin “Arap Coğrafyası ve Tarihi” kısmında değerli vakitlerini ayırarak yardımcı olan İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyesi değerli Hocam Prof. Dr. Ömer İSHAKOĞLU'na; yardımlarını gördüğüm Dicle Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü doktora öğrencileri

Zeynep AKYEL ORAK ile Kader YAVUZ’a; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Müziği Bölümü doktora öğrencisi sevgili Hocam, Ablam Fatma Nur DURAN’a ve tezin nihai okumasını yaparak katkılar sağlayan Dicle Üniversitesi Tarih bölümü yüksek lisans programından mezun değerli Hocam, Abim Uzm. Ayetullah Kızıl’a tüm samimiyetimle saygı ve şükranlarımı arz ederim.

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde dünya tarihini konu edinen birçok eser kaleme alınmıştır. Söz konusu eserlerden birisi de 19. yüzyılda devlet adamı, mabeyn başkâtibi, fikir adamı, muharrir, şair ve münşi Diyârbekirli Mehmed Said Paşa tarafından kaleme alınan Mir'âtü'l-İber adlı on ciltlik güzide eserdir. Mir'âtü'l-İber, "İbretlerin (olayların) Aynası" anlamına gelen Arapça "Mir'ât" ve "İber" kelimelerinden oluşan Arapça bir tamlamadır. İlk dokuz cild matbu olup son cild el yazmasıdır. Onuncu cild, el yazması olduğu için İstanbul Müze Kütüphanesindedir.

Tarafımızca çalışılan ikinci cilt, 7 bölümden oluşup Hind coğrafyası, tarihi ve mezhebi, Çin coğrafyası, tarihi ve mezhebi, Suriye coğrafyası, Fenikeliler, Selefkiye Devleti, Beni İsrail Ahval-ı Ahiresi, Beni Haşmonay Hükûmeti, Hiradese Hükûmeti, Tedmür, Ba'lebek, Tataristan, Türkistan coğrafyası Haykaniye coğrafyası ve devleti, Arşakiyan Devleti, Küçük Asya coğrafyası, Arap Yarımadası ve Arapların özellikleri, adetleri, belagat ve diyanetlerine yer verilmiştir.

Genel olarak çalışma "Giriş", "Said Paşa'nın Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri", "Mir'âtü'l-İber (II. Cilt)", "Metin" ve "Şahıs ve Yer Adları Dizini" olmak üzere 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde umumi tarih kitapları hakkında bilgi verilip kısaca Diyarbakırlı tarihçilere değinilmiştir. Giriş bölümünden sonra "Birinci Bölüm" olarak adlandırılan kısımda Said Paşa'nın hayatı, edebi kişiliği ve eserleri tanıtılmıştır. Üçüncü bölüm olan Mir'âtü'l-İber (II. Cilt) kısmı, kendi içerisinde "Eserin Adı", "Yazıldığı Tarih", "Kaynaklar", "Dil ve Üslubu" "Metni Oluştururken Dikkat Edilen Hususlar" ve "Muhteva" olmak üzere 6 kısma ayrılmıştır. Eserin adı ve yazıldığı tarih kısmında eserin adı ve ne zaman kaleme alındığına dair bilgi verilmiştir. Dili ve üslubu kısmında metnin dil özelliklerine; Kaynakça kısmında müellifin eserinde bahsettiği müverrihlere ve eserini kaleme alırken hangi kaynaklara telmihte bulunduğu gibi konulara değinilmiştir. Metni oluştururken dikkat edilen hususlar kısmında da metni Latin harflerine aktarırken Arapça-Farsça edatlar, beyitler, tamlamalar, sözler; eski Türkçe bağlaçlar ve özel isimler gibi mevzuların nasıl bir yöntemle ele alındığı dile getirilmiştir. Son bölüm olan muhteva kısmında ise metnin özeti yer almıştır. Çalışmanın "Metin" bölümünde eser Arap harflerinden Latin harflerine aktarılmıştır. Son bölüm olan "Şahıs ve Yer Adları Dizini" kısmında ise sadece metinde geçen şahıs ve yer-mekân adları dizini oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Diyarbakırlı Said Paşa, Mir'âtü'l-İber, Tarih, Metin-İnceleme, Transkript.

ABSTRACT

Many works on world history were written in the Ottoman Empire. One of the works in question is the ten-volume work called *Mir'âtü'l-İber*, which was written by the statesman, chief clerk of the chamber, intellectual, writer, poet and privateer Mehmed Said Pasha of Diyarbakır in the 19th century. *Mir'âtü'l-İber* is an Arabic phrase consisting of the Arabic words "Mir'at" and "Iber", which means "Mirror of the Signs". The first nine volumes are printed and the last volume is manuscript. The tenth volume is in the Istanbul Museum Library as it is a manuscript.

The second volume, which is studied by us, consists of 7 chapters and consists of Indian geography, history and sect, Chinese geography, history and sect, Syrian geography, Phoenicians, Seleucid State, Bani Israel Ahval-ı Akhira, Beni Hasmonean Government, Hiredese Government, Tedmür, Ba'lebek, Tatarstan, Turkistan geography, Haykaniye geography and state, Arshakian State, Asia Minor geography, Arabian Peninsula and the characteristics, customs, rhetoric and religion of the Arabs are included.

In general, the study consists of 5 sections: "Introduction", "Said Pasha's Life, Literary Personality and Works", "*Mir'âtü'l-İber* (Volume II)", "Text" and "Personal and Place Names Index". consists of. In the introduction, information about general history books is given and historians from Diyarbakır are briefly mentioned. Said Pasha's life, literary personality and works are introduced in the section called "Section One" after the introduction. The third chapter, *Mir'âtü'l-İber* (Volume II), is the "Title of the Work", "Date Written", "Sources", "Language and Style", "Considerations When Creating the Text" and "Content". divided into 6 parts. In the name of the work and the date it was written, information about the name of the work and when it was written is given. In the language and style part, the language features of the text; In the bibliography section, the issues such as the annotators mentioned by the author in his work and which sources he referred to while writing his work are mentioned. In the section of considerations while creating the text, while transferring the text to latin letters, Arabic-Persian prepositions, couplets, phrases, words; It is mentioned how the subjects such as old Turkish conjunctions and proper nouns are handled. In the last part, the content part, there is a summary of the text. In the "Text" section of the study, the work was transferred from Arabic letters to Latin letters. In the last section, "Index of Persons and Places", only the index of names of persons and places and places mentioned in the text has been created.

Keywords

Said Pasha from Diyarbakır, *Mir'atü'l-Iberian*, History, Text-Examination, Transcript.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAİD PAŞA'NIN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....	6
1.2. ESERLERİ	11
1.2.1. Dîvân	11
1.2.2. Diyârbekir Tarihi.....	12
1.2.3. Mîzânü'l-Edeb	12
1.2.4. İlm-i Hesâb.....	13
1.2.5. Tabsîratü'l-İnsân.....	13
1.2.6. Mir'ât-ı Sıhhat.....	13
1.2.7. Hülâsa-i Mantık.....	13
1.2.8. Encümen-i Şu'arâ (Mecmû'a-i Müntehebât)	13
1.2.9. Nûhbetü'l-Emsâl	14
1.2.10. Kasîde-i Nûniyye Tercümesi.....	14
1.2.11. Kasîde-i Bürde Tercümesi	14
1.2.12. Mir'âtü'l-İber.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

MİR'ÂTÜ'L- İBER (II. CİLT)

2.1. ESERİN ADI	18
2.2. YAZILDIĞI TARİH.....	18
2.3. KAYNAKLAR	18
2.4. DİL VE ÜSLÛB.....	18
2.5. METNİ OLUŞTURMADA DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR	31

2.6. MUHTEVA (ÖZET).....	34
DÖRDÜNCÜ FASIL.....	34
HİND BİLÂDİ COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TARİHİ	34
2.6.1.1. Hind Bilâdı Coğrafyası	34
2.6.1.2. Hind'in Kurûn-ı Ûlâ Târîhi.....	35
2.6.1.3. Hind Medeniyet ve Mezheb ve Ma'ârifî.....	36
BEŞİNCİ FASIL	38
ÇİN COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHİ	38
2.6.2.1. Çin Bilâdı Coğrafyası	38
2.6.2.2. Çin Târîhi Kable'l-Hicre (5-3200).....	39
2.6.2.3. Çin Medeniyeti ve Mezâhib ve Avâ'idî.....	39
ALTINCI FASIL	41
SÛRİYÂ (SURIYE) COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHİ.....	41
2.6.3.1. Sûriyâ Coğrafyası	41
2.6.3.2. Fenikeliler	42
2.6.3.3. Selefkiye Devleti Kable'l-Hicre (678-934)	42
2.6.3.4. Beni İsrail'in Babil Esâretinden Kurtulup Orşelim'e Azîmetlerinden Beni Haşmonay Denilen Beni Asmonya Hükûmeti'nin Teşekkülüne Kadar Sebkât Eden Vukû'ât Kable'l-Hicre (786-1158).....	45
2.6.3.5. Beni Asmonya (Haşmonay) Hükûmeti Kable'l-Hicre (661-786).....	45
2.6.3.6. Hiradese Hükûmeti Kable'l-Hicre (558-661)	46
2.6.3.7. Tedmür.....	47
2.6.3.8. Ba'lebek	47
YEDİNCİ FASIL.....	48
TATARİSTAN VE TÜRKİSTAN COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHİ	48
2.6.4.1. Tataristan ve Türkistan Coğrafyası.....	48
2.6.4.2. Hunlar	48
2.6.4.3. Hungolar ve Kabartaylar.....	49
2.6.4.4. Aryana ve Arîler	49
2.6.4.5. Baktriyana.....	49
2.6.4.6. Baktriyana'da Siyodotes ve İyosidemus Hükûmetleri Kable'l-Hicre (748-878)	49
SEKİZİNCİ FASIL.....	50
HAYKANIYE KİT'ASI, COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHİ	50
2.6.5.1. Kıt'a-ı Mezkûrenin Coğrafyası.....	50
2.6.5.2. Haykaniye Devleti Kable'l-Hicre (949-2729)	50
2.6.5.3. Arşakiyân Devleti Kable'l-Hicre (194-774).....	51

DOKUZUNCU FASIL..... 52

**ASYA-YI SUGRÂ COĞRAFYASIYLA AKVÂM VE KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHÎ
..... 52**

2.6.6.1. Asya-yı Sugrâ'nın İcmâlen Coğrafyası ve Akvâmı	52
2.6.6.2. Misya Memleketi	53
2.6.6.3. Lidya Memleketi.....	53
2.6.6.4. Karya Memleketi	54
2.6.6.5. Lisyâ Memleketi	54
2.6.6.6. Bisinya Memleketi.....	54
2.6.6.7. Pamfilya Memleketi.....	54
2.6.6.8. Pisidya Memleketi	55
2.6.6.9. Silisya (Kilikya) Memleketi.....	55
2.6.6.10. Kapadokya Memleketi	55
2.6.6.11. Paflagonya Memleketi	55
2.6.6.12. Frigya (Frijya) Memleketi	55
2.6.6.13. Pontus Memleketi	55

ONUNCU FASIL 56

**AKVÂM-I ARAB'IN TA'RÎFÂT-I İCMÂLİYYESİYLE CEZÎRETÜ'L-
ARAB'IN COĞRAFYASI VE ALÂ'L-UMÛM ARABLARIN KURÛN-I ÛLÂ
TÂRÎHÎ..... 56**

2.6.7.1. Akvâm-ı Arab	57
2.6.7.2. Cezîretü'l- Arab Kıt'asının Coğrafyası.....	57
2.6.7.3. Yemen Memleketi Coğrafyası	58
2.6.7.4. Mülâhaza-i Târîhiyye.....	58
2.6.7.5. Yemen'de Kahtâniyye Devleti (95-3065).....	58
2.6.7.6. Yemen'de Habeşe Hükûmeti Kable'l-Hicre (23--95)	58
2.6.7.7. Yemen'in Bi-Tekrârın Himyer Hükûmeti'ne Duhûlu Kable'l-Hicre (16- 23).....	59
2.6.7.8. Yemen'de Merâzibe Hükûmeti (Kable'l-Hicre 16 - Ba'de'l-Hicre 75)	59
2.6.7.9. Hadramût	59
2.6.7.10. Ahkâf	59
2.6.7.11. Ummân.....	60
2.6.7.12. Bahreyn.....	60
2.6.7.13. Hicaz Coğrafyası.....	60
2.6.7.14. Bilâd-ı Hicaz'dan Mekke-i Mükerrreme'nin Coğrafyasıyla Kurûn-ı Ûlâ Târîhi.....	60
2.6.7.15. Yesrib (Medine-i Münevvere) Coğrafyasıyla Kurûn-ı Ûlâ Vakâyi'-i Târîhiyyesinin Hulâsası	61
2.6.7.16. Yemâme	61
2.6.7.17. Tihâme	61
2.6.7.18. Necid Memleketi Coğrafyası.....	61
2.6.7.19. Necid'de Beni Kinde Devleti Kable'l-Hicre (54-162)	62
2.6.7.20. Eyyâm-ı Mülûkü't-Tavâ'if Vak'a-i Tenûh.....	62

2.6.7.21. Hîre’de Menâzire Devleti Kable’l-Hicre (12-610) Ba’de’l-Hicre	63
2.6.7.22. Kırkısa’da Beni Samayda’ Hükûmeti	63
2.6.7.23. Şâm’da Gassasina Devleti Takrîben Kable’l-Hicre (16-580) Ba’de’l-Hicre.....	63
2.6.7.24. Mülûk-ı Müteferrika-ı Arab.....	64
2.6.7.25. Arabların Avâ’id ve Sıfât ve Belâgat ve Diyânetleri.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

SONUÇ.....	212
KAYNAKÇA	214
ŞAHIS VE YER ADLARI DİZİNİ.....	218

KISALTMALAR

<i>bk.</i>	Bakınız
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>C.</i>	Cilt
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>yy.</i>	Yayın yılı
<i>Yay.</i>	Yayın evi
<i>b.y.</i>	Basım yeri yok
<i>t.s.</i>	Tarihsiz
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>a.g.m</i>	Adı geçen makale
<i>a.g.e</i>	Adı geçen eser
<i>a.g.t</i>	Adı geçen tez
<i>h.</i>	Hicrî
<i>m.</i>	Miladî
<i>MÖ</i>	Milattan önce
<i>MS</i>	Milattan sonra
<i>öl.</i>	Ölüm tarihi

Eğitim hayatımda üzerimde büyük tesirler bırakarak yolumu aydınlatan değerli
Hocalarım Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mekin
MEÇİN'e...

از پدر گر قالب تن یافتیم

از معلم جان روشن یافتیم

(Şehriyâr)

GİRİŞ

Toplumların başından geçen olayları nesnel bir bakışla neden-sonuç ilişkisi içerisinde inceleyen “tarih” kelimesi, Sami dillerinde “kamer, şehir (ay), zamân” ve “ayı görmek” anlamlarındaki yareah/yerah kelimesinden Arapçaya erreha أرخ/te’rîhen تأريخ şeklinde geçmiştir.

Tarih (te’rîh/تأريخ) vakit tayin etmek, tarih yazmak, bir olayın meydana geldiği zamanı, bunların rakamla yazılışını, bir şeyin oluş zamanını, olaylar dizisini tesbit etmek” gibi birçok manalara da gelmektedir.

Tarih metinleri konunun kapsamına ve konunun inceleniş biçimine göre genel olarak umûmî ve husûsî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır; ancak Ali Tevfik Bey eserinde verdiği bilgilere göre tarih ve kısımları şu şekilde şema edilebilir:

TARİH

I-Tarih-i Mukaddes

- A- Tarih-i Enbiyâ
- B- Siyer-i Nebî

II-Tarih-i Temeddün

- A- Tarih-i Siyasi
 - 1- Tarih-i Umûmî
 - a- Kurûn-ı Ūlâ
 - aa. Ezmine-i Evvelîye
 - ab. Ezmine-i Esatirîye
 - ac. Ezmine-i Tarihîyye
 - b- Kurûn-ı Vustâ
 - c- Kurûn-ı Ahire
 - d- Tarih-i Asr
 - 2- Tarih-i Husûsî
- B- Tarih-i Ulûm-ı Edebiyat
- C- Tarih-i Tabî¹

¹ Mehmet Işık, “Ali Tevfik Bey’in Fezleke-i Tarih-i Umumî Adlı Eserinin 1.Cildinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2021, s.13.

Özel tarihler sadece özel bir milleti, dini, dönem vb. konu incelerken umûmî tarihler ise genel bir konu ana hatları ile incelemektedir.

Şakir Şevket'in Tranzon Tarihi, Ahmed Cevdet Paşa'nın Kırım ve Kafkas Tarihçesi, Eyüp Sabri Paşa'nın Mekke ve Medine Tarihi ve Said Paşa'nın Diyarbekir Tarihi adlı eserler özel tarih kapsamına girmektedir.

Genel olarak umûmî tarih kitapları da şu şekildedir:

Müellif Adı	Eser Adı
Abdurrahman Şeref	Zübdetü'l-Kıyas I II
Ahmed Memduh, Ahmed Halid ve Midhat Sadullah	Küçük Mekteplilere Umûmî Tarih
Ahmed Memduh ve Ahmed Halid	Numûne Mektepleri İçin Umûmî Tarih
Ahmed Refik	Büyük Tarih-i Umûmî Umûmî Tarih
Ahmed Midhat Efendi	Kâinat I Tarih-i Umûmî Mufassal Tarih-i Kurûn-ı Cedîde I II
Âlî	Kühû'l-Ahbâr I-IV
Ali Râzî	Hulâsâtü't-Tevârih
Ali Reşad ve Ali Seydi	Tarih-i Umûmî I-III
Ali Tevfik	Fezleke-i Tarih-i Umûmî
Chambers W., (Çev. Ahmet Hilmi)	Tarih-i Umûmî I
Enverî	Düsturnâme
Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud (Çev. Ali Reşad)	Dördüncü Asırdan Zamânımıza Kadar Tarih-i Umûmî I
Ernest Lavisse (Çev. Mehmed Ali Aynî)	Küçük Tarih-i Umûmî
Hasan Sırrı	Tarih-i Umûmî
İbrahim Hakkı	Tarih-i Umûmî
İsmail Safâ	Kurûn-ı Uhrâ
Mehmed Atıf	Hulâsâtü't-Tevârih I-II
Mehmed Eşref	Tarih-i Umûmî Dersler I-III
Mehmed Murad	Tarih-i Umûmî I-II

	Tarih-i Umûmî III-IV Tarih-i Umûmî V-VI Muhtasar Tarih-i Umûmî
Mehmed Said Efendi	Gülşen-i Maârif
Midhat Sadullah	Mücmel-i Tarih-i Umûmî Dersleri
Mehmed Şükrü	Tarih-i Umûmî
Mehmed Neşrî	Kitâb-ı Cihannümâ
Süleyman Hüsnü Paşa	Tarih-i Âlem
Şükrullah (Çev. Mustafa Fârisi)	Kulûbi'l-Ârifin
Victor Duruy (Çev. Ahmed Tevfik Bilge)	Tarih-i Mücmel-i Kurûn-ı Vustâ

19. yüzyılda kaleme alınan Diyarbakırlı Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber adlı eseri de umûmî bir tarih kitabı olup dokuzu matbu biri el yazması olmak üzere toplam on ciltten oluşmaktadır.

Eserin birinci cildi mukaddime ile iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde âlemin yaratılışı, Çin kavmi ve İblis, Hz. Âdem'den başlayarak Hz. İsa'ya kadar yirmi sekiz peygamberin hayatı, Habil ve Kabil olayları, dillerin farklılaşması, Nûh'un Tufan'ı Yahudi Hükûmeti ve İsrailoğulları gibi konular yer almaktadır. İkinci bölümde ise Asya kıtası, eski Asya, Mezopotamya, Babil ve Asur Devleti tarihi, coğrafyası, arkeolojisi, mezhep, gelir ve medeniyeti; eski Fars coğrafyası, Pişdâdiyân, Med, Eşkaniyân, Sasaniyân devleti ve eski Farsların mezhep, gelir ve medeniyetleri gibi konuları ihtiva etmektedir. İkinci cilt Hind coğrafyası, tarihi ve mezhebi, Çin coğrafyası, tarihi ve mezhebi, Suriye coğrafyası, Fenikeliler, Selefkîye Devleti, Beni İsrail Ahval-ı Ahiresi, Beni Haşmonay Hükûmeti, Hiradesi Hükûmeti, Tedmür, Ba'lebek, Tataristan, Türkistan coğrafyası (Hunlar, Hungarlar, Kabartaylar, Aryan ve Ariler, Bakriyana/Belh, Siyodotes ve İyosidemus hükümetleri) Haykaniye coğrafyası ve devleti, Arşakiyan Devleti, Küçük Asya (Küçük Anadolu) coğrafyası (Lidya, Misya, Karya, Lisya, Bisinya, Pamfilya, Pisidya, Silisya, Kapadokya, Paflagonya, Frigya ve Pontus), Arap Yarımadası (Yemen, Kahtâniye Devleti, Habeşe Hükûmeti, Himyer Hükûmeti, Hadramût, Ahkâf, Umman, Bahreyn, Hicaz, Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere, Yemame, Tihame, Necid, Beni Kinde Devleti, Tenûh, Hire, Menazire Devleti, Gassasina Devleti, Kırkısa, Beni Samayda Hükûmeti) ve Arapların özellikleri, adetleri, belagat ve diyanetlerine yer verilmiştir. Üçüncü ciltte Afrika coğrafyası, Mısır coğrafyası ve tarihi, eski Mısır medeniyetleri, İsyobyâ ve İsyobiler, Habeş ve Habeşliler, Cezayir Devleti, Avrupa coğrafyası, Yunan coğrafyası, Etne Cumhuriyeti ve Makedonya tarihi, Büyük İskender'in tarihî olayları, Yunan medeniyeti ve İtalya coğrafyası, İtalya ve Rum tarihi ve eski Rumların medeniyetleri gibi konulara yer verilmiştir. Dördüncü ciltte Bizans imparatorluğu ve tarihi, Doğu Rum imparatorluğu ve medeniyeti, İspanya coğrafyası ve tarihi, Vizigotlar, Luzitanya, Almanya, Baviera, Galya ve Galyalıların ahlakı, Fransa Devleti, Burgonya, Hollanda, Belçika, İsviçre, Danimarka, Britanya coğrafyası ve tarihi, İskoçya, İrlanda,

Avrupa'ya hicret eden eski kavimler ve felsefe tarihi anlatılmaktadır. Beşinci ciltte Hz. Muhammed Dönemi ve Hz. Ebubekir Dönemi olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Cildin ekseri Hz. Peygamber Dönemi ile alakalıdır. Birinci kısımda; Hz. Peygamberin doğumu, ahlakı, evliliği, çocukları, Kâbe'nin tamiri ilk vahiy, müşriklerin alay ve eziyetleri, Müslümanların Habeşistan'a hicreti, Hz. Peygamberin hicreti, gazveleri, Hayber ve Mekke'nin fethi gibi olaylar anlatılır. İkinci kısımda; Hz. Ebubekir Dönemi'nde dinden dönenlerin üzerine ordu sevk edilmesi, Kur'an-ı Kerîm'in kitap haline getirilmesi, Irak ve Şam'ın fetihleri anlatılmaktadır. Altıncı ciltte Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafetinde meydana gelen olaylara yer verilmiştir. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde; Yermûk, Kadisiye, Ecnadeyn, Nihavend Savaşları; Dimaşk, Ürdün, Kudüs, Mısır, İskenderiye, Trablusgarb, Amid, Ahvaz, Kazvin, Azerbaycan, Horasan'ın fethi; hicri takvimin düzenlenmesi ile Hz. Ömer'in vasıfları ve şehâdeti anlatılmıştır. Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde; Afrika ve Endülüs gazaları, Kıbrıs'ın fethi, giderek bozulmaların görülmesi, hilafet aleyhindeki ayaklanmalar ile Hz. Osman'ın vasıfları ve şehâdeti anlatılmıştır. Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde; Muâviye ve Hz. Ayşe'nin muhalefeti, Cemel Vakası, Sıffin Savaşı, Hakem Olayı, Hâricilerin saldırıları ve davranışları ile Hz. Ali'nin vasıfları ve şehâdeti anlatılmıştır. Bu cilt Hz. Hasan'ın hilâfeti ve Muâviye'ye hilâfeti terki bölümüyle bitmektedir. Yedinci cilt Emevi devleti tarihi, halifeleri, Yezid bin Muaviye, Havaric ve Şia vukuatı, Abbasi devleti tarihi ve halifeleri, Arap ve Irak coğrafyası ve tarihine (Basra, Kufe, Batiha, Hille, Halvan) yer verilmiştir. Cezire tarihi ile başlayan sekizinci ciltte, Diyarbakır tarihi ve Mardin tarihi, Diyarbakır ve Mardin'de hükümet eden Artukya devleti, Urfa tarihi, Fûrs memleketi, Musul, Cizre, Sincar, Horosan memleketi ve Horosan Hükûmetinin tarihi, Irak memleketi, Acem memleketi ve tarihi, Isfahan, Irak ve Acem'de Selçuklu devleti, İsmailiyye Hükûmeti tarihi, Huzistan ve Luristan konuları üzerinde durulmaktadır. Dokuzuncu ciltte Taberistan, Deylem, Bavendiye, Cürcan, Mazenderan, Kirman, Fars, Azerbaycan, Sicistan, Zabulistan, Gazne, Türkistan, Harezm, Toharistan, Mâverâü'n-Nehr'in coğrafya ve tarihine dair bilgiler bulunmaktadır. Dokuzuncu ciltte Taberistan, Deylem, Bavendiye Hükûmeti, Cürcan, Mazenderan, Kirman, Fars, Azerbaycan, Sicistan, Zabulistan (Afganistan), Gazne, Türkistan, Harezm, Toharistan, Mâverâü'n-Nehr'in coğrafya ve tarihine yer verilmiştir.

Said Paşa'nın dışında Eğilli Yuhenna (507-586/587) (Kilise Tarihi-3 cilt), Amidli Mar-Yeşua (450-520) (Vakayiname), "Tarihçi" lakabıyla bilinip umumi bir tarihi eseri kaleme alan Zukninli Rahip, İbnü'l-Ezrak (1117-1193) (Tarihü Meyafarikîn ve Amid), "İslam Tarihçisi" unvanıyla bilinen Silvanlı Zehebî (1274-1348) "Diyarbekrî" mahlasını kullanan Hüseyin (öl.1582) (Tarihü'l-Hamîs fî Ahvali Enfesi Nefis), Mehmet Tefvik (1851-1890) (Diyarbakır Salnamesi), Ziya Gökalp (1876-1924) (Türk Medeniyeti Tarihi), Faik Naum Palak (1868-1930) (Mezopotamya'nın Tarihi ve Coğrafyası), Süleyman Savcı (1891-1945) (Diyarbakır Tarihi-Silvan Tarihi), Abdulgani Fahri Bulduk (1864-1951) (Mardin Tarihi- Elcezire'nin Muhtasar Tarihi), Ali Emîrî (1857-1924) (Mardin Mülûk-i Artukıyye Tarihi ve Kitâbeleri ve Sâir Vesâik-i Mühimme-Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi) ve "İkinci Ali Emîrî" olarak tanınan Şevket Beysanoğlu (1920-2003) (Diyarbakır Coğrafyası-Bütün Cepheleriyle

Diyarbakır-Anıtları ve Kitâbeleriyle Diyarbakır Tarihi) gibi tarihçiler Diyarbekir'in sayılı tarihçileri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada müellifin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri ile “Mir’âtü'l-İber” adlı eserinin genel bir değerlendirilmesi yapıldıktan sonra metin Latin harflerine aktarılacaktır. Çalışmanın sonunda da metinde geçen şahıs ve yer adları dizini oluşturulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAİD PAŞA’NIN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Dîvân Efendisi-zâde Diyarbakırlı Süleyman Nazîf Efendi'nin oğlu Said Paşa 1832'de Diyarbakır'da doğmuş, henüz 1 yaşında iken babasını kaybetmiş ve yetim olarak büyümüştür.²

Seyyid Nesîmî, İsmail Fâmî, Mehmed Emîrî, Hâmî, İbrahim Cehdî ve Süleyman Nazîf Efendi gibi birkaç nesil şair ve sanatkâr yetiştirmiş bir aileye mensup olan Said Paşa Servetifünun dönemi ünlü şair ve yazarlarından Süleyman Nazîf ve şair Faik Ali Ozansoy'un da babasıdır.³

Tarihçi, devlet adamı ve şair olan Said Paşa medrese eğitimini Diyarbakır'da tamamlamış ve 1857 yılında hâcegânlık rütbesini almıştır. Daha sonra sırasıyla vilayet tahrîrât kalemi başkâtibi, mektupçu muâvini ve vilayet mektupçusu olmuştur. Diyarbakır mektupçuluğundan sonra Mamuretülaziz ve daha sonra Maraş, Mardin ve Muş mutasarrıflıklarında bulunmuştur.⁴

Diyarbakır'ın bilgili âlimlerinden İslâmî eğitim almış ve öğrenciler yetiştirmiş, Mardin'de görev yaparken Ahmet Hilmi Efendi'den matematik dersi almış, Diyarbakır'da bir papazdan Fransızca eğitimi alarak Fransızcadan Türkçeye çeviri yapacak kadar bu dili geliştirmiştir. *"Medâris-i İslâmiyedeki 'ulûmu mürettebeyi Diyarbakir'in en muktedir 'ulemâsından tederrüs ederek icâzet almış ve vermiş idi. İlk defa Mardin mutasarrıfı bulunduğu zamân oradaki Kasımpağışah medresesi müderrisi Ahmed Hilmi Efendiye 'ulûm-ı riyaziye tâ'lim etmiştir. 1283'te Diyarbakir'de bir papazdan Fransızca ta'allümüne başlayarak bu lisân ile yazılmış âsârdan me'al istihrâc edebilecek derecede mümârese ve vukûf hâsıl etmiştir."*⁵

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın (1818-1883) kendisine karşı olmasına rağmen, Mithat Paşa (1822-1884) tarafından himaye edilen Said Paşa, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde azledilmesine rağmen Mithat Paşa'nın gayretleriyle memuriyete tekrar dönüp Muş, Siirt ve Mardin mutasarrıflıkları görevine getirilmiştir.⁶

Mahmut Nedim Paşa Diyarbakır valisi Müşir İsmail Paşa'ya karşı düşmanlık

² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, C.3, yy. 1507, s.1608.

³ Mustafa Uğurlu Arslan, "Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası'nda Said Paşa ve Süleyman Nazîf'in İzleri", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.8, s.9.

⁴ Ali Emîrî Efendi, Esâmî-i Şuarâ-yı Amid, s.29.

⁵ İnal, a.g.e, s.1585.

⁶ Vedat Yeşilçiçek, "Edebiyatımızda Nazariyat Tartışmaları ve Mîzânü'l-Edeb Adlı Eserin Bu Tartışmadaki Yeri ve Önemi", Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S.6, s.116.

beslediğinden onun yetiştirmesi olan (Said Paşa)'ya da hayatı boyunca düşmanlıktan geri kalmamıştır. (Said Paşa), Mamut Nedim Paşa'nın kendi hakkında beslediği duyguları bilmekte ve bu yüzden de onu hicvetmekten sakınmamaktaydı.⁷ Said Paşa'nın Midhat Paşa'ya yazmış olduğu tebrik mektubunda yer alan kıtada Mithat Paşa övülürken, Mahmut Nedim Paşa Ehremen'e benzetmektedir:

"Bârekallâh, ey şehinşâhın vezîr-i a'zamı

Sânekallâh, ey cihânın muktedâ-yı ekremi

Zât-i pâkindir Süleymân-ı zamânın Âsâf'ı

*Şükri lillâh Ehremen destinden aldın hâtemi"*⁸

Said Paşa, elli yaşında emekliliğini isteyeceği sırada Abdurrahman Paşa Başvekil olmuş, emekliliği ertelenmiştir. Hakkari valiliğine tayin ettirilmiş ise de Mahmud Nedim Paşa'nın hayli uğraşlarıyla başka biri tayin edilmiştir. Bu olaydan birkaç sonra kendi isteğiyle emekli olmuştur. 30 senelik memuriyet hayatında azledildiği süre toplansa bir seneyi doldurmazken ve israftan nefret etmesine rağmen emekli olduğu gün 800 liraya aşan senetli, faizli borcu vardı. *"Pederim tam elli yaşında iken tekâ'üdünü istida etdi. Arza gideceği sırada Abdurrahman Paşa, Başvekil olmuştu. Pederim çektiği telgrafta ile cevap vererek tebrikini teşekkürle beraber tekâ'üdünün mu'âmelesini te'hîr etdiğini bildirdi. Dâhiliye Nazırı Mahmud Nedim Paşa ile hayli uğraştıktan sonra Hakkari valiliğine ta'yînini arzemişken o sırada infisali vâk' olmuş ve yerine Said Paşa, diğerini ta'yîn etdirmiştir. Birkaç ay sonra (1882 de) ihtiyârî tekâ'üd etdi. Otuz senelik devri istihdâmında ma'zûl kaldığı müddet cem' edilse bir seneyi doldurmazken ve esâsen sefahat ve israftan müteneffir iken hayatı me'mûriyete vedâ' etdiği gün sekiz yüz liraya mütecâviz senedli, faizli borcu vardı."*⁹

1881'de tekaüt olmuş ve yedi sene kadar hükümet işlerinden çekilerek yalnız okumak, yazmakla ve bihassa tarihini telif etmekle uğraşmıştır.¹⁰

1891 yılında ikinci kez Muş mutasarrıflığıyla görevlendirilmiş olan ve ikinci rütbe Mecidi nişanı alan Said Paşa, Muş'ta on dokuz ay kaldıktan sonra hastalığa yakalanmış; ardından kendi isteği üzerine üçüncü kez Mardin mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Burada üç ay hizmet verdikten sonra 1891'de Mardin'de vefat etmiştir.¹¹

⁷ Saliha Aydoğan, Said Paşa Mîzânü'l-Edeb, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s.27.

⁸ Şevket Beysanoğlu, Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, Işıltı Matbaası, İstanbul 1960, C.2, s.66.

⁹ Beysanoğlu, a.g.e, s.67-68.

¹⁰ İbrahim Alâettin, Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri, İstanbul 1933-1935, s.340.

¹¹ Atabey Kılıç, "Diyarbakırlı Said Paşa Dîvânı'nın Neşri Üzerine Notlar", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Diyarbakır 2016, S.15, s.28.

Said Paşa'nın Mardin'deki mezarının kitabesinde oğlu Süleyman Nazîf'in şu kıtası yer almaktadır:

*“Açdı dâğ-ı ebedî sîneye hicrân-ı peder
Ağlatır der-i firâkı beni tâ kabre kadar
İstemezdim ki kazılsın gurbet ilde kabrin
Neyleyim böyle imiş hükm-i kazâ emr-i kader”¹²*

Bununla birlikte Mardin' de vefatından yirmi gün evvel söylediği bir gazeli de var:

*“Kendim yanarım ‘aşk ile gayre zararım yok
Ser-tâ-be kadem âteşim ammâ şererim yok
Yarı ararım devrederek hâne-be-hâne
Yâr ise benim hâneme gelmiş haberim yok
Bir sırr-ı hâfî, rûhumu almış yed-i zabta
Zâhirdeki ârâyişi hüsne nazarım yok
Etmez bu şü’ûnun bana te’sîr, gumûmu
Mir’ât-ı tecellî-i Hudâ’yım kederim yok
Baş eğmemişim kimseye dünyâ için asla
Dünyâda Sa’îd anın için derd-i serim yok
Kabiliyet-i bî-tecellî şâmil-i eşyâ değil
Her ‘asâ ejder-nümâ, her el Yed-i Beyzâ değil
Gizli kalmaz sû’-i âmâli isâ’et ehlinin
Dehrde her gûş ‘asâm, her dide nâ-bînâ değil*

¹² Kenan Erdoğan, “Klasik Mi‘raciyyelerden Farklı bir Mi‘raciyye: Said Paşa ve Mi‘raciyyesi”, A.Ü Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.12, s.166

Elverir çek dizgini ey râkibi esbi gurur
'Arsâ-ı penhâ senin zannın gibi tenhâ değil
Bende mi bilmem tebeddül gülşeni âlemde mi
Bülbül-i eşki gibi hoş-gû, gül-i bûya değil
Ben mi dostu düşmeni fark eylemezdim bir zemân
Yoksa şimdi gördüğüm dünyâ mı ol dünyâ değil
Her temâşâ 'ârife vech-i hakikat gösterir
Bu şü'ûnun cive-gâhı 'âlem-i rüyâ değil
Ba'd-ez-în her kâkülün sevdâsına düşmez Sa'id
*Şimdi öğrenmiş cihânın hâlini şeydâ değil'*¹³

Memuriyet hayatında dürüst bir idareci olarak dikkat çeken, görevi dışındaki hiçbir parayı kabul etmeyen, israf ve sefahatten nefret eden Said Paşa, otuz yıllık üst düzey memurluk hayatına rağmen 1882'de 800 liranın üzerinde senetli borcu; vefat ettiğinde ise sadece on dört lirası bulunmaktaydı. Binek olarak kullandığı katırla bazı özel eşyası satılarak cenazesi kaldırılabilmiştir. Bu durumu Süleyman Nazîf şöyle aktarmaktadır: *'Yalnız on dört lirası vardı. Rükûbuna mahsûs ester ile bazı eşyâsını satarak cenâzesini bunların esmâniyle kaldırdık ve aileye ma'âş-ı kanûnî tahsîs edilinceye kadar borc harc geçindik.'*¹⁴

İdareci olarak dürüstlüğüyle tanınmış, görevlerindeki başarısı dolayısıyla kırk yıl kadar uzun bir süre Diyarbakır eyaletinin önde gelen bir yöneticisi olmuştur. Bu sebeple Dicle Üniversitesi ve Atatürk Kültür Merkezi iş birliğiyle Diyarbakır'da 26-27 Mart 2015 tarihinde Said Paşa ve Süleyman Nazîf Sempozyumu düzenlenmiştir.¹⁵

Diyarbakır'ın önemli âlimlerinden Ali Emîrî de Said Paşa'nın medhine dair şu beyitleri dile getirmektedir:

"Çıkmamıştır böyle bir sâhib-kemâl-i bî-nazîr
Kandihar ü İsfahan'dan Kuşe'den, Beyrut'tan
Hâs u 'âmî sûret-i bî-rûha döndü halkının

¹³ İnal, a.g.e., s. 1585.

¹⁴ Ayetullah Kızıl, Diyarbakırlı Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eserinin 9. Cildinin Transkripti ve Değerlendirilmesi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2021, s.11.

¹⁵ Kadioğlu, İdris. "Said Paşa, Diyarbakırlı", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, EK-2: 445-446. Ankara, TDV Yay., 2019.

Rûh idi ayrıldı gûyâ Maraş u Harput'tan"¹⁶

Faik Reşâd'ın ifadesine göre "*devrin İbn-i Sina'sı*" olarak bilinen Said Paşa, İslam kültürüne ait bilgilerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızca da öğrenmiş; mantık ve matematik gibi ilimlerle de uğraşmıştır.¹⁷ Kendisinin yetişmesi üzerinde Said Paşa'nın büyük bir etkisinin olduğu Süleyman Nazîf bu konuda şunları aktarmaktadır: "*Ne öğrendiysem pederimden öğrendim. Fransızca öğrenmemi tasvîb ve takdîr etti.*" Öte yandan Süleyman Nazîf, "*Onun Namık Kemal'i çok sevdiğini, ölümü üzerine "millet dedi, millet dedi gitti." diyerek*" babasının Namık Kemal'e olan muhabbetini dile getirmiştir.¹⁸

Said Paşa'ya göre; münşi, hatib ve şairin seçtiği manaya yakışan sözlerin tasarrufu, birbirine benzer incinin bir ipliğe dizilmesi gibidir. "*Kelâmda sanâyi '-i lafziyye ihtiyâr idenlere göre elfâz-ı müferrede ipliğe dizilmiş ve bir birine karışmış, olan muhtelifü'l-eşkâl incü gibidir. İncüyi ipliğe dizener birbirine uygun olanları ayırub tanzîm iderler. İncünün 'ıkd manzûmunda küpe gerdanlık kol bağı gibi çok şey yapılabilir. Bunların her birisine mahsûs bir hey'et vardır ki diğerine yakışmaz. Münşî, hâtib ve şâ'irin intihâb idecekleri ma'ânâyâ yakışacak elfâzın tasarrufu da böyledir.*"¹⁹

Faik Reşâd "Eslâf" adlı eserinde Said Paşa'nın şiirleri hakkında şu beyanda bulunur: Said Paşa, şiiri orta derecede fakat hakimânedir. Kendisi şiirle az meşgul olup bu nedenle nesri nazmından daha güçlü ve kendisine şair denilmekten ziyâde münşi denilmek daha uygundur. "*Sa'id Paşa'nın şi'ri mütevassıt derecede, fakat hakimânedir. Kendisi şi'r ile pek az iştigâl ederdi. Bu cihetle nesri nazmında akvâ ve bina'en 'aleyh kendisine "şâ'ir" dinilmekten ziyâde (münşî) dinilmek daha becâdır.*"²⁰ Bu doğrultuda Said Paşa, Mîzânü'l-Edeb'in hâtimesinde, Osmanlı ülkesinde şiir yazarların çokluğuna karşılık nesirle uğraşanların azlığını gerekçe göstererek nesirle meşgul olmayı tercih ettiğini söylemiştir.²¹

Said Paşa, Mîzânü'l-Edeb eserinin Eş'âra Dâ'ir Mülâhazât bölümünde Dîvân şiiri ve şairi hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: Dilimizce şiir söyleyen eski ediplerin İran şairlerine taklit ile şiir yolunu açtıkları malumdur. Bu sebeple şairlerimiz genellikle bu yolu tuttuklarından şiirde dilimize mahsus bir yol açılmamıştır. Özellikle şairlerimizin methiyelerinde gerçeğe aykırı tabirler ve kabul edilemeyecek mübalağalar, gazellerin pek çok müstehcen benzetmelerin icra etmeyi gerekli

¹⁶ Özkan Cığa, "Diyârbekirli Mehmed Said Paşa'nın Bibliyografyası", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.8, S.15, s.2.

¹⁷ Cığa, a.g.m., s.2.

¹⁸ Kızıl, a.g.t., s.11.

¹⁹ Aydoğan, a.g.t., s. 466-467.

²⁰ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Faik Reşâd, Eslâf, Haz. Emrah Aydemir-Fatih Özer, 2019, [https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64564,eslafpdf.pdf?0\(08.05.2020\).](https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64564,eslafpdf.pdf?0(08.05.2020).)

²¹ Kızıl, a.g.t., s.12.

görmekle şiir edebiyatımızda çok sevilmecek bir durumda kalmıştır. “*Lisânımızca şi’r söyleyen kudemâ-yı üdebâ İrân şu‘arâsına taklîd ile nazm yolunu açmış olduğu ma’lûmdur. Şu‘arâmız ‘umûmen o yolu tutup gitmiş olduğundan şi’rde lisânımıza mahsûs bir yol açılmamıştır. Binâ ‘en ‘aleyh şu‘arâmız medihâlarca hakîkate mugayîr ta‘bîrât-ı mebbezele ve mübâlagât-ı merdûde ve gazeliyyâtca pek çok teşbihât-ı müstehcene isti‘mâlini istilzâm itmekle edebîyyât-ı şi‘riyyemizin ekseri sevilmecek bir sûretde kalmıştır.*”

Taşrada geçen memuriyet hayatı, özünde sağlam bir edebi yetenek olan vasfının tanınmasını gölgelese de yazın hayatında olanlardan Said Paşa ismini bilmeyenlerin yok denecek kadar az olması, Said Paşa’nın idareciliğinin yanında kendini ilmi ve sanatıyla da kabul ettirdiğini gösterir.²²

1.2.ESERLERİ

Coğrafya, yaşanan kültür ortamı, alınan eğitim, okunan kitap-dergi-gazete, mensubu olunan milliyet ve din gibi unsurlar genelde insanın özelde ise aydının düşünce dünyasını şekillendirir. Bu doğrultuda Said Paşa’nın eserlerini tahlil edebilmek için yaşadığı dönemin kültür ortamı ve şartlarının bilinmesi elzemdir. Hayatının tümünü Diyarbakır, Mamuretü’l-aziz, Mardin, Siirt, Maraş ve Muş dolaylarında geçirmesi, İstanbul ve Avrupa’dan uzak kalması, edebiyatın büyük şahsiyetleriyle tanışmamış olması Said Paşa’nın dar ve küçük bir çerçevede mahallî olarak kalmasına sebep olmuştur.²³ Bu paralelde Faik Reşâd, Said Paşa’nın ömrünü Diyarbakır ve çevresinde geçirdiği için şiirlerinde şîveye muhalif ifadelerin bulunabileceği ve bu durumun mazur görülmesi gerektiğini söylemiştir.²⁴

Said Paşa, memuriyet hayatında muktedir ve dürüst bir idareci olarak dikkat çekmiştir. Resmi görevleri dışında edebiyat, tarih ve matematikle meşgul olmuştur. Eserleri şunlardır: Dîvân, Diyârbekir Târîhi, Mîzânü’l-Edeb, İlm-i Hesâb, Tabsîratü’l-İnsân, Mir’ât-i Sıhhat, Hülâsa-i Mantık, Encümen-i Şu‘arâ (Mecmû‘a-i Müntehebât), Nûhbetü’l-Emsâl, Kasîde-i Nûniyye Tercümesi, Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Mir’âtü’l-İber (Mufasssal Târîh-i Umûmî).

1.2.1. Dîvân

Said Paşa’nın dîvânı, hayattayken 1288/1871 yılında Diyârbekir Vilâyet Matbaası’nda yayımlanmış. 56 varaklık müretteb olmayan matbû bir dîvândır. Bu matbû dîvândan yaklaşık on yıl sonra kendi el yazısıyla kaleme aldığı dîvânı 27 varaktır. Said Paşa, ilk basıldığında matbû dîvânını hacminden dolayı “Dîvânçe-i Eş‘âr” diye adlandırmıştır. Fakat bu dîvânçeden sonra şâir gazel, muhammes, müseddes, muaşşer, tercî-i bend gibi şiirler yazarak eserin hacmini artırmıştır. Eser, el yazma nüshaları da karşılaştırılarak Prof. Dr. Kenan Erdoğan tarafından Diyarbakırlı

²² Kızıl, a.g.t, s.11.

²³ Erdoğan, a.g.m., s. 175.

²⁴ Aydoğan, a.g.t., s.32.

Said Paşa Dîvânı adıyla bastırılmıştır. Dîvân'da 193 manzume bulunmaktadır. Said Paşa Dîvânı'ndaki 193 manzumenin nazım şekilleri ve şiir sayısı şöyledir: Kaside (7), Terkîb-bend (1), Muaşşer (1), Müseddes (5), Muhammes (7), Gazel (86), Târîh (10), Kıt'a (ikisi sâfi Türkçe 41), Nazm (13) ve Müfred (22).²⁵

Said Paşa'nın Dîvânı'nın nüshaları:

Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Eserler kısmı Nu: 210.

Dîvânçe-i Eş'âr adıyla Diyârbekir Vîlâyet Matbaası'nda yayımlanmış (1288/1871).

Bu şiirlerin müsveddeleri olan defterler İstanbul Arkeoloji Müzesi Nu: 102.

Ayrıca Abdullah Uçman'ın şahsi kütüphanesinde yer alan Said Paşa'nın şiir defteri²⁶

1.2.2. Diyârbekir Tarihi

Bu eserde başlangıçtan Osmanlı fethine kadar olan süredeki Diyarbakır tarihini özetlemiş olup Diyârbekir Sâlnâmesi'nin ikinci kısmının 144 sayfalık bölümüdür. Eser ayrıca M. Şefik Korkusuz tarafından kitap olarak neşredilmiştir.²⁷

1.2.3. Mîzânü'l-Edeb

1304/1888 yılında İstanbul Şirket-i Mürettibiye Matbaası'nda basılan bu eser 384 sayfadan oluşmaktadır. Eser giriş, maksat, hatime ve i'tizâr bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümü, “Besmele” ile başlayan 3 sayfalık bir “Dibâce”, 137 sayfalık bir “Mukaddime” ve 1 sayfalık bir “Tetimme-i Mukaddime” olmak üzere toplamda 141 sayfadan oluşmaktadır. Dibâce'nin ardından Allah'ın vahdet ve büyüklüğünün tesbih edildiği tevhid kısmı gelir. Tevhid kısmından sonra Hz. Muhammed ve dönemin padişahı Sultan II. Abdulhamid methedilir. Nihayetinde ise eserin yazılış amacı izah edilmiştir.²⁸

Giriş bölümünün Mukaddime kısmında Said Paşa, fesâhat ve belâgata dair ayrıntılı izahatlarda bulunmuştur. Said Paşa, Mukaddime'nin “Heves-kârân-ı İnşâya İhtârât” bölümünde genç şair ve yazarlara bazı önerilerde bulunur. Yine bu bölümün “Eş'âra Dâ'ir Mülâhazât” başlığı altında şair; Nef'i, Nedîm, Nâbî gibi usta şairlerin kasidelerinden örnekler vererek kasidelerdeki övgülerin mübalağalı ve gerçeğe aykırı olması ile gazellerdeki müstehcen benzetmeler ve İran şairlerinin taklit edildiği ithamı

²⁵ Kılıç, a.g.m., s.27; İdris Kadioğlu, “Diyarbakırlı Said Paşa Dîvânı, Dîvân'daki Sade Türkçe Şiirler ve Şairin Hikmetli Beyitlerine Ali Emîrî Efendi'nin Yazdığı Nazireler”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.1, s.2.

²⁶ Cığa, a.g.m., s.2.

²⁷ Aydoğan, a.g.t, s.34.; M.Şefik Korkusuz, Diyarbakir Tarih'leri, y.y, b.y, t.s.

²⁸ Aydoğan, a.g.t., s. 37-38.

üzerinden dîvân şiirini ve şairini tenkid ediyor.²⁹

Maksat bölümü, üç bâb ve bir lâhika şeklinde taksim edilmiştir. Birinci bâb 128, ikinci bâb 71, üçüncü bâb 30 ve lâhika 5 sayfa olmak üzere toplam 234 sayfadır. Karşılaştırma ve saptama bölümlerinden oluşan “Hâtime” bölümü 4 sayfalıktır. Yarım sayfalık olan “İ’tizâr” bölümü ise dua ile bitiyor.³⁰

1.2.4. İlm-i Hesâb

Matematik ilmine dair bir eserdir. 1288/1871 yılında İstanbul İbret Matbaası’nda yayımlanmıştır.

1.2.5. Tabsıratü'l-İnsân

Bu eser, Said Paşa’nın ahlakla ilgili bir romanıdır. Ahmed Necib tarafından yayımlanan eser, 1289/1872 yılında İstanbul’da Cemiyet-i Osmaniye Matbaası ve 1307/1891 yılında İstanbul’da Mahmudbey Matbaası’nda basılmıştır.³¹ Said Paşa eserin yazılış amacını “*Methedilmeye ve aşağılanmaya lâyık ahlâkı, roman sûretiyle beyân eden ahlâkın düzeltilmesine hizmet edecek hoş bir eser.*” sözleriyle ifade etmiştir.³²

1.2.6. Mir’ât-ı Sıhhat

1809-1897’de yaşamış olan Dr. Antonin Bassout’un eserinin Mehmet Zeki ile tercümesidir. 1287/1870 Diyarbakır Vîlâyet Matbaası’nda yayımlanmış.³³

1.2.7. Hülâsa-i Mantık

Hülâsa-i Mantık 1315 yılında İstanbul Asır Matbaası tarafından Rüştîye Kısmı için Osmanlıca olarak basılmıştır. Eser büyük boy olup 65 sayfadan oluşmaktadır. Eserin bir başka basımı da 1310 yılında İstanbul Âlem Matbaası tarafından gerçekleştirilmiştir. Eser konuları tasavvurat ve tasdikat olarak iki ana bölüme ayırmakla beraber iki ana bölüm ilim, delalet ve lafız, beş tümel, tanım, önermeler ve hükümleri, delil ve kıyas olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır.³⁴

1.2.8. Encümen-i Şu‘arâ (Mecmû‘a-i Müntehebât)

Said Paşa’nın dîvân şairlerinden seçme beyit ve şiirlerini içeren ve üçü Türkçe, biri Farsça olmak üzere toplam 4 defterden (cilt) oluşan bir mecmuadır. 4 defter de Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi’nde 183-3-100, 183-3-100, 183-3 ve 183-3-100 numaralarda kayıtlıdır. Birinci defterde yaklaşık 333 şairin beyit ve şiirleri yer alır. İkinci defterin iç kapağında “Ebyât-ı Münteheb-ı Fârsiye” başlığı yer alıp yaklaşık 63

²⁹ Kızıl, a.g.t., s.19.

³⁰ Kızıl, a.g.t., s.19.

³¹ Aydoğan, a.g.t., s. 36.

³² Bünyamin Ayçiçeği, “Bûsîrî’nin Kasîdetü’l-Bürdesi’nin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi”, Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2015, S. 15 s. 37.

³³ Erdoğan, a.g.m. s.167.

³⁴ Şerefettin Adsoy, “Said Paşa ve Hülâsa-i Mantık Adlı Eseri”, E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C.7, s.331.

şairin şiiri mevcuttur. Üçüncü defterin iç kapağında da “Mecmûa-i Müntehabât” başlığı yer alıp yaklaşık 222 şairin şiiri bulunur. Dördüncü cildin iç kapağında ise “Mecmûa-i Müntehabât. Diyârbekirli Saîd Paşa” başlığı yer alıp yaklaşık 92 şairin şiiri bulunur.

1.2.9. Nûhbetü'l-Emsâl

Nûhbetü'l-Emsâl, Ahmed El-Meydânî'nin meşhur eseri Mecma'u'l-Emsâl'in muhtasar tercümesidir. Said Paşa -kendi ifadesine göre- Mecma'u'l-Emsâl'deki mesel, fıkra ve beyitlerin en latîf olanlarını seçmiş, özellikle ıstıhlardan kaçınarak tercüme etmiştir. ‘Sade ve açık ta‘bîrât ile’ kaleme alınan eser Sultan II. Abdülazîz (ö. 1876) döneminde faydalı eserler serisinde yer alıp h.1289/ m.1873 yılında Diyârbekir Vilâyeti Matbaası'nda basılmıştır. 482 sayfadır.³⁵ Eser, Uğur Boran tarafından "Mesel Kitabı Nûhbetü'l-Emsâl" adıyla hazırlanıp yayınlanmıştır.³⁶

1.2.10. Kasîde-i Nûniyye Tercümesi

Hicri IV. yüzyılın sonunda yaşamış meşhur şair ve yazarlardan Ebu'l-Feth el-Bustî'nin, ahlaki öğütler içeren, “Unvânü'l-Hikem, Unvânü'l-Hilm veya Kasîde-i Nûniyye” isimleriyle tanınan, 63 beyitten müteşekkil Arapça kasidesinin 45 beyitlik kısmının manzum Türkçe çevirisidir. Bu çeviri, Said Paşa'nın vefatından sonra, oğlu Süleyman Nazîf tarafından bir mukaddime ile beraber Mahfil dergisinde neşredilmiştir.³⁷

1.2.11. Kasîde-i Bürde Tercümesi

Bûsîrî'nin Kasîdetü'l-Bürdesi'nin Hz. Peygamberin şefaatinin elde etmek gayesiyle Said Paşa tarafından yapılan mensur ve manzum tercümesidir. Manzum ve mensur tercümesi mercek altına alındığında Said Paşa'nın muhtasar bir tercüme yapmayı amaçladığı, özellikle manzum tercümede mümkün mertebede beyti birebir yansıtmaya çabasında olduğu, mensur tercümede ise şerhe doğru uzanan açıklamalarını karalayarak beyiti olduğu gibi yansıtmaya gayesinde olduğu söylenebilir.³⁸

Said Paşa'nın Kasîde-i Bürdesi de Bûsîrî'nin eseri gibi 10 bölüme taksim edilmiş olup tahmiste, vezin hataları yok denecek kadar azdır. Tahminin birinci bölümünde nefsin ta‘zili, ikinci bölümünde nefsin istekleri ve hallerinden, üçüncü bölümünde Hz. Peygambere övgüden, dördüncü bölümünde Hz. Peygamberin doğumundan, beşinci bölümünde kendisine dua edenlerden, altıncı bölümünden Kur‘ân-ı Kerîm'den, yedinci bölümünde miracdan, sekizinci bölümünde cihaddan, dokuzuncu bölümünde istiğfardan, onuncu ve son bölümünde ise Allah'a yakarıştan bahsedilir.³⁹

³⁵ Ahmet Tanyıldız, “Said Paşa'nın Nûhbetü'l-Emsâl Adlı Eseri Üzerine”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Diyarbakır 2016, S.8, s.87.

³⁶ bk.: Uğur Boran, “Diyârbekirli Said Paşa Mesel Kitabı Nûhbetü'l-Emsâl”, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2017.

³⁷ Mehmet Atalay, “Ebu'l-Feth el-Bustî'nin Kasîde-i Nûniyyesi'nin, Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2005, S. 27, s. 145-147.

³⁸ Ayçiçeği, a.g.m., s. 27, 43-44, 49-50.

³⁹ Vesile Albayrak Sak, “Said Paşa'nın Kasîde-i Bürde Tahmisi”, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2013, S.8/9, s. 528.

1.2.12. Mir'âtü'l-İber

Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber adlı on ciltlik eseri umûmi bir tarih kitabıdır. Onuncu cilt yazma olduğu için İstanbul Müze Kütüphanesindedir. Bu eserin matbu olarak basılan ilk dokuz cildine çeşitli kütüphanelerde ve sahaflarda ulaşılabileceği gibi Dicle Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Mustafa Uğurlu Arslan'ın şahsî kütüphanesinde de yer almaktadır.⁴⁰ Eser üzerine Adıyaman Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK bir tanıtım yazısı yazmıştır.⁴¹

Said Paşa'nın, Mir'âtü'l-İber'inin dokuz cildinin muhtevası şu şekildedir:

1. Cilt: Birinci cilt mukaddime ve iki ana bölümden oluşur. Eser 356 sayfa olup m.1888/h.1304 yılında basılmıştır. Mukaddime bölümünde tarih, coğrafya, jeoloji ve arkeoloji bilimleri ile insanın ve dillerin sınıflandırılması hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde âlemin yaratılışı, Çin kavmi ve İblis, Hz. Âdem'den başlayarak Hz. İsa'ya kadar yirmi sekiz peygamberin hayatı, Habil ve Kabil olayları, Nûh'un Tufan'ı, dillerin farklılaşması, Yahudi Hükûmeti ve İsrailoğulları hükûkam devri gibi konularına yer verilmiştir. İkinci bölümde Asya kıtası, eski Asya, Mezopotamya coğrafyası, Babil ve Asur Devleti tarihi, coğrafyası, arkeolojisi, mezhep, gelir ve medeniyeti; eski Fars coğrafyası, Pişdâdiyân, Med, Eşkaniyân, Sâsâniyân devleti ve eski Farsların mezhep, gelir ve medeniyetlerine yer verilmiştir. Eser, Dicle Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN'ın danışmanlığında Gül Esra ALPKAYA tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴²

2. Cilt: Tarafımızca yüksek lisans tezi olarak çalışılmakta olan bu cilt, 382 sayfadan oluşup m.1888/h.1304 yılında basılmıştır. Hind coğrafyası, tarihi ve mezhebi, Çin coğrafyası, tarihi ve mezhebi, Suriye coğrafyası, Fenikeliler, Selefkiye Devleti, Beni İsrail Ahval-ı Ahiresi, Beni Haşmonay Hükûmeti, Hiradese Hükûmeti, Tedmür, Ba'lebek, Tataristan, Türkistan coğrafyası (Hunlar, Hungarlar, Kabartaylar, Aryan ve Ariler, Bakriyana/Belh, Siyodotes ve İyosidemus hükûmetleri) Haykaniye coğrafyası ve devleti, Arşakiyan Devleti, Küçük Asya (Küçük Anadolu) coğrafyası (Lidya, Misya, Karya, Lisya, Bisinya, Pamfilya, Pisidya, Silisya, Kapadokya, Paflagonya, Frigya ve Pontus), Arap Yarımadası (Yemen, Kahtâniye Devleti, Habeşe Hükûmeti, Himyer Hükûmeti, Hadramût, Ahkâf, Umman, Bahreyn, Hicaz, Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere, Yemame, Tihame, Necid, Beni Kinde Devleti, TeNûh, Hire, Menazire Devleti, Gassasina Devleti, Kırkısa, Beni Samayda Hükûmeti) ve Arapların özellikleri, adetleri, belagat ve diyanetlerine yer verilmiştir.

⁴⁰ Mustafa Uğurlu Arslan, Özkan Cığa, Zeki Tura, Şeyhmus Demir, Diyârbekirli Dîvân Sahibi Şairler, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2020, s.134-135.

⁴¹bk.: İbrahim Halil Tuğluk, "Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eseri Üzerine", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, S.15.

⁴² bk.: Gül Esra Alpkaya, "Mir'âtü'l-İber (I. Cilt)", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2020.

3. Cilt: Üçüncü cilt 358 sayfa olup m.1888/h.1304 yılında basılmıştır. Bu ciltte Afrika coğrafyası, Mısır coğrafyası ve tarihi, eski Mısır medeniyetleri, İsyoby ve İsyobiler, Habeş ve Habeşliler, Cezayir Devleti, Avrupa coğrafyası, Yunan coğrafyası, Etne Cumhuriyeti ve Makedonya tarihi, Büyük İskender'in tarihî olayları, Yunan medeniyeti ve İtalya coğrafyası, İtalya ve Rum tarihi ve eski Rumların medeniyetlerine yer verilmiştir. Eser, Dicle Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN'ın danışmanlığında Cündü Allah AVCİ tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴³

4. Cilt: Dördüncü cilt 309 sayfa olup m.1888/h.1304 yılında basılmıştır. Bizans imparatorluğu ve tarihi, Doğu Rum imparatorluğu ve medeniyeti, İspanya coğrafyası ve tarihi, Vizigotlar, Luzitanya, Almanya, Bavyera, Galya ve Galyalıların ahlakı, Fransa Devleti, Burgonya, Hollanda, Belçika, İsviçre, Danimarka, Britanya coğrafyası ve tarihi, İskoçya, İrlanda, Avrupa'ya hicret eden eski kavimler ve felsefe tarihi anlatılmaktadır. Ayrıca bu ciltte birinci kitabında hatimesi bulunmaktadır. Bu cilt üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

5. Cilt: 357 sayfadan oluşan beşinci cilt, m.1888/h.1304 yılında basılıp bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu cildi, Hz. Muhammed Dönemi ve Hz. Ebubekir Dönemi olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Cildin ekseri Hz. Peygamber Dönemi ile alakalıdır. Birinci kısımda; Hz. Peygamberin doğumu, ahlakı, evliliği, çocukları, Kâbe'nin tamiri ilk vahiy, müşriklerin alay ve eziyetleri, Müslümanların Habeşistan'a hicreti, Hz. Peygamberin hicreti, gazveleri, Hayber ve Mekke'nin fethi gibi olaylar anlatılır. İkinci kısımda; Hz. Ebubekir Dönemi'nde dinden dönenlerin üzerine ordu sevk edilmesi, Kur'an-ı Kerim'in kitap haline getirilmesi, Irak ve Şam'ın fetihleri anlatılmaktadır. Eser Dicle Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ'ın danışmanlığında Fatma TAŞ tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴⁴

6. Cilt: Altıncı cilt 367 sayfa olup m.1889/h.1305 yılında basılmıştır. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafetinde meydana gelen olaylara yer verilmiştir. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde; Yermük, Kadisiye, Ecnadeyn, Nihavend Savaşları; Dımaşk, Ürdün, Kudüs, Mısır, İskenderiye, Trablusgarb, Amid, Ahvaz, Kazvin, Azerbaycan, Horasan'ın fethi; hicri takvimin düzenlenmesi ile Hz. Ömer'in vasıfları ve şehâdeti anlatılmıştır. Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde; Afrika ve Endülüs gazaları, Kıbrıs'ın fethi, giderek bozulmaların görülmesi, hilafet aleyhindeki ayaklanmalar ile Hz. Osman'ın vasıfları ve şehâdeti anlatılmıştır. Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde; Muâviye ve Hz. Ayşe'nin muhalefeti, Cemel Vakası, Siffin Savaşı, Hakem Olayı, Hâricilerin saldırıları ve davranışları ile Hz. Ali'nin vasıfları ve şehâdeti anlatılmıştır. Bu cilt Hz.

⁴³ bk.: Cündü Allah Avcı, "Mir'âtü'l-İber (III. Cilt) (İnceleme-Metin)", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2022.

⁴⁴ bk.: Fatma Taş, "Diyârbekirli Said Paşa-Mir'âtü'l-İber 5. Cilt (İnceleme-Metin-Dizin)", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2020.

Hasan'ın hilâfeti ve Muâviye'ye hilâfeti terki bölümüyle bitmektedir. Bu cilt, Dicle Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Oktay BOZAN'ın danışmanlığında Mehmet ÖNER tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴⁵

7. Cilt: Yedinci cilt 380 sayfadan oluşup m.1889/h. 1305 yılında basılmıştır. Emevi devleti tarihi, halifeleri, Yezid bin Muaviye, Havaric ve Şia vukuatı, Abbasi devleti tarihi ve halifeleri, Arap ve Irak coğrafyası ve tarihine (Basra, Kufe, Batiha, Hille, Halvan) yer verilmiştir. Bu cilt Dicle Üniversitesi Tarih bölümü yüksek lisans öğrencisi Ayetullah KIZIL tarafından müstakil bir çalışma olarak çalışılmıştır.

8. Cilt: Sekizinci cilt 351 sayfadan oluşup m.1889/h.1305 yılında basılmıştır. Cezire tarihi ile başlayan sekizinci ciltte, Diyarbakır tarihi ve Mardin tarihi, Diyarbakır ve Mardin'de hükümet eden Artukya devleti, Urfa tarihi, Furs memleketi, Musul, Cizre, Sincar, Horosan memleketi ve Horosan Hükûmetinin tarihi, Irâk memleketi, Acem memleketi ve tarihi, Isfahan, Irâk ve Acem'de Selçuklu devleti, İsmailiyye Hükûmeti tarihi, Huzistan ve Luristan konuları üzerinde durulmaktadır. Bu cilt, Dicle Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Mehmet Salih ERPOLAT'ın danışmanlığında Gülcan AKÇINAR AKDEMİR tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴⁶

9. Cilt: Dokuzuncu cilt 360 sayfadan oluşup m.1890/h.1306 yılında basılmıştır. Taberistan, Deylem, Bavendiye Hükûmeti, Cürcan, Mazenderan, Kirman, Fars, Azerbaycan, Sicistan, Zabulistan (Afganistan), Gazne, Türkistan, Harezm, Toharistan, Mâverâü'n-Nehr'in coğrafya ve tarihine yer verilmiştir. Bu cilt, Dicle Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Oktay BOZAN'ın danışmanlığında Ayetullah KIZIL tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴⁷

⁴⁵ Kızıl, a.g.t., s.21.

⁴⁶ bk.: Gülcan Akçınar Akdemir, "Diyârbekîrî Mehmed Said Paşa'nın Mir'âtü'l-İber Adlı Eserinin 8. Cildinin Trankribi ve Değerlendirilmesi", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2022.

⁴⁷ Kızıl, a.g.t.

İKİNCİ BÖLÜM

MİR'ÂTÜ'L- İBER (II. CİLT)

2.1. ESERİN ADI

Mir'âtü'l-İber, “İbretlerin (olayların) Aynası” anlamına gelen Arapça “Mir'ât” ve “İber” kelimelerinden oluşan Arapça bir tamlamadır.

2.2. YAZILDIĞI TARİH

Eser h.1304 (m.1886/1887) senesinde İstanbul'da Karabet ve Kasbâd Matbaası'nda basılmıştır.

2.3. KAYNAKLAR

Kaynak olarak Said Paşa'nın, Hunlar'ın nesebini (s.128), Kahtân hükümdarlarından Hâris bin er-Ra'îş bin Lokman'ı (s.231) ve Abd bin Ebrehe'nin lakabını anlattığı bölümlerde (s.231) tarihçi, edip ve muhaddis İbn Esîr'e; Hâris bin er-Ra'îş bin Lokman'ın nesebini anlattığı bölümde (s.229) Osmanlı tarihçisi, şair ve hikaye yazarı Süheylî ve Arapların Herodot'u olarak bilinen Arap tarihçi, coğrafyacı ve seyyah Mes'ûdî'ye; aynı şekilde Kahtân hükümdarlarından Ebrehe bin es-Sabbah'ı anlattığı bölümde (s.245) Arap dil bilgini ve edebiyat nazariyatçısı Cürcanî'ye; hükümdar Himyer ve Kehlan'ı anlattığı bölümde (s.225) tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamı İbn Haldûn'a; Yemen'in mülâhaza-i tarihiyye kısmını anlattığı bölümde (s.218) Süheylî ve İbn Haldûn'a; Belh hükümdarlarından Dimitrius'un fethettikleri yerleri anlattığı (s.141) ve Anadolu'daki nehirlerden Tuz Gölü'nden bahsettiği bölümlerde (s.163) Yunan tarihçi, coğrafyacı ve filozof Strabon'a; Belh'te bulunan şehirlerden söz ettiği bölümde de (s.140)⁴⁸ a atıflarda bulunmuştur.

Tarihçi isimleri dışında, s.132'de Hz. Nûh'un zürriyetinin ve Kahtân'ın adının bahsedildiği bölümlerde kaynak olarak Tevrat zikredilmiştir. Öte yandan, kaynak olarak isim-eser belirtmeden “Fransız tarihçileri, Arap tarihçileri, Moğol tarihçileri (s.128)”, “Bazı rivâyete nazaran (s.137)”, “Müverrihlerin oldukça sıhate karîb rivâyetlerine nazaran (s.13)”, “Tarihçiler bu konuda hemfıkr değiller (s.228)”, “Müverrihlerin bazıları (s.229)”, “Kimisi... (s.229)”, “Bazı müverrihîn (s.233)”, “... mervîdir (s.242)” gibi ifadeler kullanılmıştır.

2.4. DİL VE ÜSLÛB

Belli bir görüş ve birikim sahibi olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği yöntemleri kullanarak kendine has bir biçimde ifade etmesinden doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsü olan üslûp incelemesi, edebî bir metnin içerik ve anlam yönünden tanınmasını ve

⁴⁸ بوسيانوس

anlaşılmasını sağlar.⁴⁹ Bu bölümde eserin dili, üslubu ve müellifin dikkatsizliğinden kaynaklanan yanlış kelimeler gibi hususlar üzerinde durulacaktır.

1. Said Paşa kimi yerlerde Arapça-Farsça kelime ve izafetleri kullanarak ağır bir dil kullanırken kimi yerlerde de sade bir dil kullanmayı tercih etmektedir. Eserden alıntılanan aşağıdaki ifadelerde sade bir dil kullanılmıştır:

Hatta bi'l-ihimâm yüksek dağları dahi ova gibi kâbil-i zirâ'at olacak şekle koymuş ve toprağını muhâfaza için etrâfına yüksek duvarlar çekmişlerdir. Emr-i zirâ'atta i'tinâ-yı azîmleri olduğundan nümûne-i imtisâl olmak üzere hükûmdârları senede bir kere sarayından çıkıp Buda'nın timsâline secde ettikten sonra üzerindeki libâs-ı mülûkâneyi ihrâc ve zirâ'ata mahsûs libâs iktisâ ile müzeyyen iki öküz önüne alır. Ve zemîni hirâset eder.

Memleketlerinde suların kesreti cihetiyle icâd etmiş oldukları tulumbalarla suları deldikleri yerlere yağmur gibi dökerler.

Ticâret- Çinlilerin ticâretleri pek vüs'atlıdır. Ba'zı iskelelerde o kadar sefâyin bulunur ki uzaktan bakanlar deniz üzerinde ağaçları biri birine geçmiş orman zann ederler. Nakliyyât u mevrû'ât için cedvelleri pek çoktur. Nakliyyât-ı ticâriyyeleri bahr u nehirler vâsıtalarıyla olduğundan yollar yapmağa i'tinâ etmemişlerdir.
(s.47-48)

Aşağıdaki paragraflarda da anlaşılır dil kullanılmaktadır:

Bundan sonra Heridos zevcesi Meryem ile kayınvalidesi İskendere'nin ve sâ'ir Matasya â'ilesinin ortadan kaldırılmalarını tasavvur ederek Meryem'i bir zina iftirâsıyla ve İskendere ile sâ'irlerini birer bahâne ile bi'l-i'dâm Matasya â'ilesini mahv eyledi. (s.107)

Besûs'un nâkası Şarab, evlâd-ı Mürre'nin develeriyle mer'âda otlar iken Küleyb'in saydını men' ve himâyesine ahz etmiş olduğu hayvânâttan kunbara denilen bir kuşun yuvasına sürünüp yuva bozulduğu ve yumurtaları kırıldığı sırada Küleyb mer'âya girmekle “Şu deve kimindir?” diye sordu. Keyfiyeti haber verdiler. O devenin bir de kendi mer'âsına gönderilmemesini Cessâs'a tenbîh etti. Cessâs ise “Besûs'un devesi benim devemden ayrılamayacaktır” cevâbını verdi. Küleyb, “Deveyi bir de mer'âda görür isem ok ile urup öldürürüm.” söyledi. (s.315-316)

2. Yer yer secilere de rastlanılmaktadır:

Zamân-ı ma'mûriyyetindeki azîmetine ve ahâlî-i kadîmesinin fenn-i mi'mârîdeki itkân-ı san'at u kemâl-i medeniyetlerine (...) (s.110)

⁴⁹ Ahmet Tanyıldız, Firdevsî-i Tavîl Münâzara-i Seyf ü Kalem (İnceleme-Metin-Sözlük), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s.52.

İngilizler Tedmür'e giderek harâbelerini tasvîr ve medînesini Avrupa'ya teşhîr ettiler. (s.111)

Efkârını teşvîk edecek intizârı izâle etmekle muhâsarayı teşdid ve tazyîkâtı gittikçe tezyîd (...) (s.138)

Bundan sonra Küleyb'in şân u azîmeti izdiyâd ve sît ü mehâmeti kulûb-ı Arab'ta iştîdâd kesb ederek (...) (s.313)

3. Yazar bir mevzuyu ele aldığıda, eğer önceki mebhaslarda o mevzudan söz etmişse yeniden bahsetmez:

Buda'nın kim olduğu Hind mebhasında yazıldı (...) (s.41)

4. Kimi yerlerde açıklama cümleleri parantez içerisinde verilmiştir:

İmparator Galyin (umûm-ı vilâyet-i şarkıyye re'isi) unvânını kendisine i'tâ eyledi (...) (s.115)

5. Said Paşa'nın bazen kısa bazen de zarf fiil ve bağlaçlar kullanarak uzun cümleleri kullandığı görülmektedir:

Sayda şehrini kable'l-hicre (2426) târîhlerinde binâ etmişler. (s.55)

İbtidâ şişeyi icâd eden bunlardır. (s.60)

Selefkos i'mâr-ı bilâda sâ'î idi. Altmış kadar şehir binâ etmiştir. Bu şehrin en meşhûr ve cesîmî Babil civârındaki Selefkîye'dir. Selefkîye şehrinin şöhreti Selukiya (Seleucia)'dır. Mevki'i Dicle'nin sağında ve Ktesifon (Medâyin) şehrinin karşısındadır. Aralarını Dicle Nehri fasıl eder. Ma'mûr iken her türlü izzet u letâfeti ve büyük san'at-gâhları şâmil ve etrâfı sûr ile muhât idi. Şehr-i mezkûrda üç bin beş yüz zirâ' mahallden Las Nehri cereyân ederek Dicle'ye munsabb olur. Las Nehri'yle "Tura'-i Saklaviye" diye ma'rûf Nehr-i Îsâ'nın arası bin beş yüz zirâ'dır. Selukiya şehri Aşkâniyân Devleti zamânında pek parlak olup hâvî olduğu nüfûs altı yüz bine varmıştı. (s.64-65)

Mahsûlât-ı arziyyeden hubûbâtın her tarafa nakliyle esmânından olunacak istifâde nakliyâtın masraf ve su'ûbâtıyla müvâzene olunduğu ve ahâlîsini idâreye kâfi olmayan mahaller levâzım-ı ma'îşetlerini yakın yerlerden celb edebilip uzak mahallere ihtiyâçları hem-civârlarıyla beraber kahta tesâdüflerine mütevakkıf bulunduğu cihetiyle zirâ'atın fâ'idesi hiçbir vakit san'at u ticâretle kıyâs-ı kabul edemeyeceğinden Fenikelilerin killet-i arâzîleri ticâret u san'atla iştigâl-ı mütemâdilerini mûcib olmuş ve şu hâl ise Fenikelileri servetçe akvâm-ı sâ'irenin yetişemedikleri bir mertebeye çıkarmıştı. (s.57-58)

Şu kadar ki Karmel Cebeli'nden Âsî Suyu'nun denize döküldüğü mahalle kadar mümted olan yerlerde tavattunla medineler ve kal'alar yaptıkları ve ma'ârif u

sanâyi 'ce terakki ederek aktâr-ı âlemin kabâ'il-i sâ'iresinden ziyâde kesb-i servet u şöhret ettikleri tevârihçe sâbittir. (s.54)

6. Müellif, Çinlilerin adet, gelenek ve göreneklerini anlattığı aşağıdaki ifadelerde oldukça ayrıntılı tarif ve tavsifte bulunmaktadır:

Çin ahâlîsinin saçları siyâh, benizleri sarı, gözleri küçüktür. Çoğu uzun gömlek giyip bellerine ipekten kuşak bağlarlar. Yanlarında bıçak ve hançer bulunur. Cümlesi hîle-kârlığa mâ'ildir. Beynlerinde birtâkım avâ'id-i kabîhiyye vardır ki işitenlerin mi'deleri bulanır. Fare gibi pis hayvânları yerler. Evlâdlarını idâreden âciz olanlar nehre atarlar. Âdetleri böyle olduğundan gerek hükûmet gerek ahâlî evlâdlarını nehre atarlar. Ta'arruz etmezler. Ebeveynin evlâda şefkatleri yoktur. Evlâd ise bi'l-aks ebeveyne o kadar şefik u muhibb olur ki onların râhatları için nefislerine her türlü meşakkatı celb ile memnûn olurlar.

Çinliler başlarını tıraş edip ortasında bir miktar saç bırakırlar. Kızların ayakları pek küçük olması yanlarında makbûl olduğundan kızlar henüz çocuk iken ayaklarına demirden kalıb geçirip büyüyünceye kadar şu kalıbı çıkarmazlar. Büyüdükte ayakları küçük kalır. (s.39-41)

7. Aynı şekilde, müellif bir kelimenin sözlük manasını da verdiğinde tarifini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır:

Ba'lebek lafzı (Ba'l) ve (Beg) kelimelerinden mürekkeptir. Fenikelilerin lügatlerinde "Rabbü'l-Vâdi" ma'nâsındır. Ba'zıları "Medîne-i Ba'l" ve yahud "Beytü'r-Rab" ma'nâsına olduğunu söylediler. Yunanîler medîne-i mezkûreyi (İliyopolis) tesmiye etmişlerdir. "Şems'in medînesi" demektir. Alâ kavli, ba'l bir sanem ve beg bir şahsın ismi olduğundan ona nispetle Ba'lebek denildi. (s.117)

8. Metinde zamân zamân Arapça manzum parçalar da görülmektedir. Söz konusu Arapça manzum parçalar, metin içerisinde Latin harflerine aktarılıp Türkçe tercemesi dipnotta belirtildi:

Te'allamtum min mantıkî 'ş-Şeyh Ya'rub

Ebînâ vü sırtum mu'rebîn zevî-fakr

Ve kuntum kadîmen mâlekum gayru- 'ucmetin

Kelâmin u kuntum ke'l-behâ'imi fî'l-kafr (s.221)

Le-kad meleke'l-afâka min haysu şarkihâ

Îlâ 'l-garbi minhâ 'Abdu Şems bin Yeşcüb

Lehu mülku Kahtân bin Hûd verâse
'An eslâfî sîdkın min cüdûdin ve min ebb (s.224)

Elâ men yeşterî sehren bi-nevmin
Sa 'îdin men yebitu karîra 'ayn

Ve emmâ Himyeru gaderet u hânet
Fe-ma 'ziretü 'l-Îlahi li-Zî-Ru 'yen (s.240)

Eteynâ ehâ Tasm li-yahkum beynenâ
Fe'enfeze hükmen fî Huzeyle zâlimâ

Nedemtü ve-lâ endemu vü innî bi-'asretî
Ve-esbaha ba 'lî fî 'l-hükûmeti nâdimâ (s.298)

Lâ ehade ezellu min Cedîs
E hakezâ yef'alu bi 'l-'arûs

Yerdâ bi-zâ yâ kavmu ba 'lun hür
Îhdâ vü a 'tâ vesîka 'l-mihr (s.299)

În-yekun katelnâ 'l-mülûke hatâ 'a
Ev sevâben fe-kad katelnâ Lübeydâ (s.311)

Ecâretenâ inne 'l-hutûbe tenûbu
Ve-innî mukîmun mâ-ekâme 'asîbu

*Ecâretenâ innâ garîbâni hahunâ
Ve küllü garîbin li 'l-garîbi nesîbu*

*Fe-in tesilînâ fe 'l-karâbetu beynenâ
Ve-in tehcirînâ fe 'l-garîbu garîbu (s.330)*

*Cezânî lâ-cezâhu 'llâhu hayren
Süleyme innehu şerren cezânî*

*U'allimuhu 'r-rimâyetu kulle yevmin
Fe-lemmâ iştedde sâ'iduhu remmânî (s.335)*

*Mâ kullu yevmin yenâlu 'l-mer'u mâ-talebâ
Ve lâ-yusevviguhu 'l-mikdâru mâ-vehebâ (s.339)*

*Yâ eyyuhâ 'l-meliku 'l-mehîb emmâ terâ
Subhen u leylen keyfe yahtelifân*

*Hel testetî 'u 'ş-şemsu en yu 'tâ bi-hâ
Leylen u hel leke bi 's-sabâhi yedân*

*Fe 'lem u eykîn enne mulkeke zâ 'ilun
Ve kemâ tudînu tudânu 'akde rihânin (s.351)*

*Tenassarati 'l-eşrâfu min 'âri latmeti
Ve mâ-kâne fihâ lev sabertu lehâ dareru*

Yeknufînî fihâ lecâcun u nahvetun

Ve ye 'tu bi-hâ 'ayne's-sahîhati bi'l-'averi

Fe-yâ leyti ümmî lem telidnî vî leytenî

Reca 'tu ilâ 'l-kavli 'llezî kâle lî 'Ömeru

Ve yâ leytenî er'â el-hâde bi-kafretin

Ve kuntu esîren fî Rebî'a ev Mudarin

Ve yâ leyte lî bi 'ş-Şâmi ednâ ma 'îşetihi

Ecâlisu kavmî zâhibe's-sem 'i ve 'l-basari (s.355-356)

9. Müellif, yer yer anlattığı konuyu destekler nitelikte Arap şairlerin şiirlerinden iktibaslar yapmaktadır. Örneğin, Necid'in coğrafyasını ele aldığı bölümde, konuyu destekleyecek şekilde şu beyti alıntılamıştır:

Sekâ'llâhu Neciden ve's-selâmu 'alâ Necid'in

Ve yâ habbezâ Neciden 'alâ 'l-kurbi ve 'l-bu 'din (s.318)

10. Metinde kelimelerin yazımı konusunda birlik bulunmamaktadır. Aynı kelimeler farklı yerlerde değişik biçimde yazılabilmektedir. İmla birliğinin olmadığı bu tür kullanımların yazımında metne bağlı kalınmıştır:

Brahm Butrâ برهما بوترا (s.9) - Brahmâ Putrâ برهم بوترا (s.2)

Brâhma براهما (s.16) - Brehmen برهمن (s.17)

Niti نیتی (s.32) - Tîni تینی (s.32)

Sa'âdet سعادت (s.42) - Sa'ade سعاده (s.42)

Kal'at قلعة (s.50) - Kal'a قلعه (s.50)

Kabâdokyâ قبادوقيا (s.58) - Kapâdokyâ قبادوقيا (s.62)

Serânûs سرائوس (s.63) - Serâvanûs سرائوانوس (s.64)

Vernekîs ورنکیس (s.69) - Vernekes ورنکس (s.69)

Herâkles هرآکلس (s.71) - Herâkes هرآکس (s.71)

Antîhûs انتیخوس (s.73) - Anîthûs انتیخوس (s.73)

11. Müellifin kullandığı birleşik fiiller (Adlı Eylemler) çoğunlukla Arapça ve Farsça isimlerden oluşmaktadır:

İstimlâk eyledi (s.14)

İtba' eylediler (s.14)

İcrâ ediyorlar idi (s.15)

Zabt etmiş (s.15)

Sâkin idiler (s.181)

Yâd olunur (s.183)

Teşekkül etmişti (s.188)

İltihâk etmiş (s.188)

İntâc eyledi (s.192)

Munkarız oldu (s.192)

Telkîb edilmiştir (s.325)

İtlâk olundu (s.333)

Der-dest edemediler (s.361)

Sarf-ı nazar kılındı (s.363)

12. Kimi Türkçe kelimelerin yazımında hurûf-ı heca kullanılmıştır:

اولدر مامك (s.42)

ايتمامك (s.42)

ايچمامك (s.42)

دكشمامشدر (s.45)

ايتمامشدر (s.48)

كبيده مامش (s.141)

13. Bazı özel isimlerinin yazımında kaf (ق) yerine ha (خ) harfi kullanılmıştır:

انتيوخوس (s.73)

14. Türkçe çoğul ekinin dışında Arapça (Düzensiz, Düzenli ve Kırık) ve Farsça (آن) çoğul eklerinden de yararlanıldığı görülmektedir:

Yehudân (s.90)

Hayr-hâhân (105)

Arşâkiyân (s.85)

Selefkiyân (s.73)

Musallihûn (s.100)

Mahbûsîn (s.108)

Tecâvüzât (s.78)

Ecânib (s.98)

Kulûb (s.107)

15. Dönüşlülük zamiri olan “Kendi”, bazı yerlerde “Kendü”, bazı yerlerde de Arapçadaki karşılığı olan “Nefs” kelimesi kullanılmıştır. “Kendü” olarak yazılan yerlerde Türkiye Türkçesindeki kullanımıyla Latinize edildi:

*Efes kurbunda bi’l-muhârebe mağlûb ve **kendisi de** (882) senesinde fevt olmuştur.*
(s.67)

*Feza’îl mahbeste **nefsini** katl ve Heridos’u Roma’ya firâr ederek (...)* (s.103)

*Esnâ-yı râhta bir ihtilâf-ı askerî vukû’ bulduğundan **tahlîs-i nefis** için Erdeş’e firâr (...)* (s.155)

16. Said Paşa’nın bu cildine dâhil ettiği bölgelerin yüz ölçümü, nüfusu gibi istatikler ile tarihler gibi bilgiler parantez içerisinde () yazılmıştır:

Mesâhası (1100000) mil murabba’ı (s.2)

Tûl-ı cereyânisi (700) mildir (s.27)

Kable’l-hicre (1788) (s.31)

(532)’de Çinliler... (s.36)

Târîh-i hicretten (1648) (s.44)

Yahudîler (120000) nüfus idiler (s.88)

17. Arapça ve Farsça kelimelerden mürekkep ikilemelerin çok fazla kullanıldığı görülmektedir:

Münâsebet ü irtibât (s.18)

Evâmir ü nevâhî (s.18)

Hurâfât u hikâyât (s.31)

Dâd u sîted (s.37)
Kibr ü 'ucb (s.39)
Şefîk ü muhibb (s.40)
Salâh u takvâ (s.43)
Mezhebiyye vü edebiyye (s.46)

18. Bir toplumun kültürel değerini yansıtan, az sözle çok anlamlar sunan, bir bakıma i'caz sanatı diyebileceğimiz deyim ve atasözler de yazarın istifade ettiği hususlardandır:

Yüz göster- (s.37)
Baş göster- (s.72)
Ezâdan kefi-yed olunması (s.95)
Emrâr-ı zindegânî et- (s.100)
Yakayı kurtar- (s.101)
Soyub soğana döndür- (s.102)
Dest-i ecelden kurtar- (s.108)
Nâ'ire-i harbi parlatma- (s.140)

19. Zarf fiiller bazen Arapça gramer kaidelerine göre ya hâl olarak ve yahut da ismin başına ب harf-i cer'i getirilerek yapılmıştır:

Münhezimen منهزماً (s.14)
İhtirâzen احترازاً (s.71)
Müteveccihen متوجهاً (s.76)
Mağlûben مغلوباً (s.99)
Bi'l-ihrâk بالاحراق (s.38)
Bi'l-muhârebe بالمحاربة (s.62)
Bi'l-hücûm بالهجوم (s.67)
Bi't-tesmîm بالتسميم (s.69)

20. Türkçede isimden isim yapım eki olarak kullanılan (-lı,-li) metinde kimi yerde (-lu) şeklinde tercih edilirken kimi yerde de Farsça nisbet yâ (ی) 'sı olarak tercih edilmiştir. (-lu) şeklinde yazılan yerlerde Türkiye Türkçesindeki yazımına dikkat edilerek Latinize edildi:

Romanîlerin رومانیلرک (s.49)

Yunanîlerin یونانیلرک (s.56)

Selefkî'nin سلفکینک (s.62)

Ecnebî اجنبی (s.71)

Fenikelilerle فنیکه لولرله (s.56)

Romalıların رومالولرک (s.60)

Bazen de Türkiye Türkçesindeki kullanımıyla yazılmıştır:

Fenikeliler'den فنیکه لیلردن (s.60)

21. Metinde bulunan sıralı cümleler bazen virgül (,) bazen de kelimeler arasına vâv (و) bağlacı konularak yapılmıştır:

(...) sâ'ir türlü türlü hayvânlar ve kuşlar ve elmâs ve yâkût taşları gibi ahcâr-ı semîne ve gümüş ve bakır ve demir ve sâ'ir envâ' ma'âdin bulunur. (s.7)

Sûriyâ'nın başlıca şehirleri Dimaşk, Haleb, Orşelim (Kuds-i şerîf), Antakya, Hamâ, Humus, Lazkiye, Beyrut, Sayda, Sur, Aka, Nablus, Trablusşam, Hebron şehirleri olup ... (s.51)

22. Belirtme hâl eki (Accusative Suffix) olan (-ı,-i,-u,-ü) metinde büyük-küçük ünlü uyumuna dikkat edilmeksizin (-ı,-i) şeklinde kullanılmıştır:

Mu'zam-ı tûlu معظم طولی (s.2)

Şarka doğru طوغری (s.6)

Sûru سوری (s.7)

En büyüğü الک بیوکی (s.41)

Yolunu یولنی (s.70)

Sulhu صلحی (s.71)

23. Metinde edat olan “Ki” “کی”, bağlaç olan “Ki” de “که” şeklinde kullanılmıştır.

Edat olan “Ki”’nin kullanımına örnekler:

Mukaddemki (s.21)

Aralarındaki (s.25)

Şimdiki (s.28)

Mahalledeki (s.50)

Bağlaç olan “Ki”’nin kullanımına örnekler:

(...) vardır ki (s.39)

İştîdâd eyledi ki (s.102)

24. Farsça izafetlerde güzel he (ه) ile biten kelimelerin sonuna hemze işareti (ُ), ünlü ses (ا و) ile biten kelimelerin sonuna ise tamlama yâ’sı (ی) konulmuştur:

Silsile-i mezkûre (s.2)

Ebniye-i fâhire (s.8)

Ezmine-i kadîme (s.32)

Rû-yı zemîn (s.31)

Vesâyâ-yı hamse (s.42)

Ebnâ-yı cinslerine (s.90)

25. Kullanılan Arapça isim ve sıfat izafetler de (eril-dişi, tesniye-cem‘ ve gayr-i akil çoğula müfred-müennes kelime uyumu; isim tamlamalarında ilk kelimelerin lâm-ı tarif almaması) Arapça gramer özellikler gözetilerek kullanılmıştır.

Nevâmis-i mezkûre (s.42)

Elbise-i husûsiyye (s.42)

Şedîdü’-te’sîr (s.42)

Kal’atü’l-Hasan (s.50)

Mühimmât-ı Harbiyye (s.77)

26. Metinde yer yer eski Türkçe kelimeler de geçmektedir:

Kor- (s.61)

Toylandırmak (s.229)

Ur- (s.328)

Otarmak (s.365)

27. Yazarın tercih ettiği sebep-neden bildiren edat-bağlaçlar ve zarflar genellikle Arapçadır.

el-Yevm (s.41)

Alâ'l-umûm (s.42)

Mine'l-kadîm (s.47)

Beyne'l-akvâm (s.54)

Binâ'en alâ zalik (s.95)

Binâ'en aleyh (s.101)

2.5. METNİ OLUŞTURMADA DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR

1. Metin, Türkiye Türkçesi dil özelliklerine dikkat edilerek Latinize edildi.

Denilir دینلور (s.2)

Eder ایدر (s.2)

Sûru سوری (s.7)

O kadar اول قدر (s.10)

Mahlûttur مخلوطر (s.22)

Dış طیش (s.29)

Ona اكا (s.31)

Ettikte ایتدکده (s.41)

En büyüğü الك بیوکی (s.41)

2. Sayfa numaraları Latinize bölümünde [1] olarak belirtildi.
3. Metinde kimi yerlerde isimler art arda sıralanmıştır. Bu isimleri latinize edilirken tablo halinde verildi. s.150-151-160-161-177-179-180-186-190-200.
4. Metin, 19. yüzyıl metni olduğundan dolayı sadece Arapça ve Farsça kelimelerdeki hemze (’), ayn (‘) ve uzunluk (â, î, û) simgeleri belirtildi.
5. Üzerinde çalışılan metin tarihî bir metin olduğundan dolayı içerisinde şahıs, mekân ve bölge gibi birçok özel isim geçmektedir. Bu isimler, metne sadık kalınarak Latinize edildi; bazı özel isimlerin kaynaklarda bulunan doğru okuma biçimleri, metinde parantez içerisinde italik olarak belirtildi.

Manşuya (Mançurya) (s.23)

Çe’o (Chao) (s.33)

Afamya (Epemiye/Efemiyye) Buheyresi (s.51)

Abolonyos (Apollonios) (S.92)

Büyük Dikran (Tigran) (S.148)

Hanri Şelmin (Heinrich Schliemann) (s.169)

Âd’ı Şihr (Eş-Şir) (s.206)

Nibod (*Carsten Niebuhr*) (s.254)

Cermanyalı Sitzen (*Ulrich Jasper Seetzen*) (s.254)

6. Aynı şekilde metnin bazı yerlerinde geçen şahıs isimlerin tam biçimleri de parantez içerisinde italik olarak belirtildi.

Sissa (*Brahmin Sissa İbn Dahir*) (s.19)

Ebu'l-Fidâ (*Ebul Fidâ İsmail Hamavî*) (s.32)

7. Ayet, hadis-i şerif, Arapça söz ve beyitler metin içerisinde italik bir şekilde Latinize edilip Türkçe çevirileri dipnotta belirtildi.

8. Vâv-ı madûle dil kaidesince okunmayan vâv (و), ~ sembolü olarak gösterildi.

Nâ-h~âh (s.82)

H~arzem (s.126)

Alkış-h~ân (s.312)

Hayr-h~âhâne (s.324)

9. Arapça ve Farsça kelimelerden mürekkep eş ve zıt anlamlı kelimelerin arasına gelen bağlaç vâv'ı (و) dil kaidesince yerine göre “-u,-ü” ve “-vu,-vü” şeklinde Latinize edildi.

Evâmir ü nevâhî (s.18)

Dâd u sîted (s.37)

Mezhebiyye vü edebiyye (s.46)

Temâsîl-i 'adîde vü garîbe (s.119)

Mensî vü harâb (s.143)

10. Arapça (در، بار، نا، بی، زیر،) ve Farsça (الی، علی، ب، فی، ما، مع، ذی، لدی) ön ve son ekler isimlerin önüne geldiği zamân araya “-” işareti konuldu.

Bi-hasbi'l-mevki'

Zî-medhal

Bî-vukûf

Mâ-fevkinde

Mahsûl-dâr
Harac-güzâr
Zîr-i idâre
Ber-taraf

11. Arapça sıfat izafetler, Farsça izafet kurallarına göre Latinize edildi.

Nevâmis-i mezkûre (s.42)
Elbise-i husûsiyye (s.42)
Mühimmât-ı Harbiyye (s.77)

12. Türkçe edatların birleşik yazımı konusunda metne sadık kalınarak Latinize edildi.

Vukû'âtıçun (s.32)

Giydiğiçun (s.227)

13. Metinde kelimelerin yazımı konusunda imla birliğinin olmadığı durumlarda kelimelerin yazımında metne bağlı kalınmıştır.

Braham Butrâ برهما بوترا (s.2) - *Brahmâ Putrâ* برهما بوترا (s.9)

Brâhma براهما (s.16) - *Brehmen* برهمن (s.17)

Niti نیتی (s.32) - *Tini* تینی (s.32)

Sa'âdet سعادت (s.42) - *Sa'âde* سعاده (s.42)

Herâkles هرakles (s.71) - *Herâkes* هرakles (s.71)

14. Sehven yanlış yazılmış kelimeler dipnotlarda “Kelimenin doğru biçimi: metindeki yazımı” şeklinde belirtilmiştir.

Oraya: Oraca (s.30)

Kable'l-hicre: Kable'l-hicr (s.30)

Dünyâda: Dünyâca (s.42)

Taraf: Turuk (s.212)

Am-zâde: Gam-zâde (s.248)

15. Metnin başında bulunan fihrist ile sonunda bulunan tashih listesi Latin harflerine aktarılarak metne dâhil edildi.

2.6. MUHTEVA (ÖZET)

Devlet adamı, müverrih ve şair olan Diyarbekirli Said Paşa'nın 1304'te yayımladığı “Mir’atü'l-İber” adlı eserinin 2. cildi toplam 7 ana başlık ve 55 alt başlıktan oluşup Hind, Çin, Suriye, Filistin (İsrailoğulları) Tataristan, Türkmenistan, Haykaniye kıtası ve coğrafyası, Küçük Asya (Anadolu) ve Arap Yarımadası'nın milattan önceki tarihlerine yani tarih sahnesine çıkışları ve oluşum süreçlerine dair malumat bulunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ FASIL

HİND BİLÂDİ COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TARİHİ

HİND COĞRAFYASI

HİND TÂRÎHİ

HİND MEDENİYETİ

2.6.1.1. Hind Bilâdı Coğrafyası

Hind, “Hindistan” ve “Hind-i Çini” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Hindistan, Asya'nın doğusunda yer alıp kuzeyden Himalaya dağları, doğudan Himalaya dağları ile Brahmaputra Nehri ve Bengal Körfezi, güneyden Hind Denizi, batıdan ise yine Hind Denizi ile Sind Nehri ile çevrilidir. Himalaya dağları Hindistan ile Tibet ülkesini birbirinden ayırır.

Hindistan'ın yüksekliği 1620, genişliği ise 1400 mesafe alanı kapsar. Yüzölçümü 1100000 metre kare olup 150000000 nüfusa haizdir.

Yeryüzünün en yüksek dağı olan Himalaya dağlarının 9500 yüksekliğine kadar insanlar iskân edip dağda altın, bakır, demir, mıknaş, toz, cass, kibrit, antimuan gibi madenler bulunur.

Hindistan'da El-Gât-ı Garbiyye, El-Gât-ı Şarkıyye ve Nilgiri dağları da bulunur. El-Gât-ı Garbiyye El-Gât-ı Şarkıyyeden daha yüksek olup iki dağın arasını Nilgiri dağları birleştirir.

Ayrıca Hindistan'da Sind adı da verilen Hind Nehri, Hindîler arasında “Gunga” diye bilinen Ganj Nehri, Ganj Nehri'ne dökülen Brahmaputra Nehri, mahreci ülkenin ortasından bulunup Ganj Nehri'ne dökülen Sone Nehri, yine Ganj Nehriyle birleşerek Kambay Körfezi'ne dökülen Narbada Nehri, bu nehrin yakınında bulunan Surat Nehri, El-Gât-ı Garbiyye dağının civarlarında bulunan Kodori ve Krishna nehirleri, Bannar Nehri ve Yuhanna, Hugli gibi birçok nehir; bitki ve ağaçlardan sekiz bine yakın çeşit ürün bulunmaktadır: Hintta, şa'îr, şeker kamışı, pamuk, tütün, tut, narcıl, hurma, hayzeran, badem, üzüm, Hind hurması, limon, portakal, tütün, Hindistan cevizi,

sandal, fülful, haşhaş, çivit vb... Ayrıca bölgede at, öküz, camış, koyun, deve, fil, gergedan, tavus, ve papağan gibi muhtelif hayvan ve kuşlar ile elmas, yakut ve gümüş gibi değerli taşlar bulunur.

Şal üretiminde meşhur olan Keşmir, bu şehrin güneyinde bulunan Lahor, ipek dokumalarıyla bilinen Multan kasabası, Surat Nehriyle aynı adı taşıyan Surat şehri, bine yakın cami-i şerifi içerisinde barındıran ve Yamuna Nehri'nin Ganj Nehri'ne karıştığı yerde bulunan Ahmedabad, birçok gökdelen, cami ve mescite haiz olan Delhi, Ganj Nehri'nin üzerinde bulunan ve Hindîlerce mukaddes sayılıp burada ölenlerin azab göremeyeceği Brahma da denilen Benares, Hugli Nehri'nin üzerinde bulunan Kalküta, Fil Adası'nın yakınında bulunan Bombay, Hindistan'da bulunan şehir ve kasabalardandır.

Hind'in bir diğer kısmı ise Çin'in ihata ettiği; kuzeyden Çin, doğudan Çin Denizi, güneyden yine Çin Denizi ile Malakka Boğazı, batıdan Bengal ile çevrili olan Hind-i Çinî bölgesidir. Bu bölge de Burma, Siyam ve Kaçin-i Çin olmak üzere üç kısma ayrılır.

Hind-i Çinî'n mahsulatı Hindistan'tan çoktur, ancak hayvanları çeşit çeşit maymunlar, tavşan, tilki, ceylan, at, öküz, keçi olup Hindistan'dan daha az bulunur. Bu bölgede koyun hiç bulunmaz.

Meşhur şehirleri Ava, Pegu ve Rangoon olup başkenti Ava olan; içerisinde altın, gümüş gibi birçok değerli madenleri bulunduran, ölülerini yakan şehir Burma'dır.

Başlıca şehirleri Pattaya ve Bangkok olan ve Minam adlı nehir içerisinde akan şehir, Siyam memleketidir. Pattaya, Minam Nehri üzerinde yer alır.

Nüfusu on dokuz milyondan fazla olup altın, gümüş gibi değerleri madenleri içerisinde ihtiva eden Kaçin-i Çin kıtasıdır.

Kuzeyden Çin, doğudan deniz, batıdan Laos ve güneyden Kaçin-i Çin ile çevrili olan Tonkin, kendi içerisinde on iki kısma ayrılır. Bu kısımlarda 18 şehir bulunup en bilineni Satuki Nehri üzerindeki Kihu şehridir.

Tonkin Halici ile Siyam arasında bulunan Kamboçya'nın en meşhur şehri, seksen bin nüfusa haiz olan Saykun şehridir.

2.6.1.2. Hind'in Kurûn-ı Ülâ Târîhi

Hintlilerin soyu Me'cûc'un nesline dayandığı ve geçmişleri birkaç yüz bin olarak gösterilmektedir. Ayrıca Hindli âlimler, Şems ve Kamer diye iki ailenin olduğu ve bu ailelerden yetmişe yakın nesil türediğini beyan etmektedirler. Ve yine tufandan sonra Brehmen diye bilinen bir şahıs, Hindistan'da bir devlet oluşturduğu ve oraya dokuz yüz sene boyunca hükmettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Hindlilerin "Veda"

denilen kutsal kitaplarının müellifi olarak tahmin edilen Brehmen,⁵⁰,⁵¹,⁵²,⁵³,⁵⁴ söz konusu devlete hükümdar olmuşlardır.

Hind ülkesi eski zamânlarda diğer beldelerden daha zengin olduğu için hicretten önce yirminci yüzyılda Mısır firavunları oraya saldırmışlardır. Asur kralı Semiramis, bir orduyla Hintlilerin üzerine gitmişse de mağlup olup geri Babil'e dönmüştür. Aynı şekilde Keyanî krallarından Keyhüsrev, Hindistan'ı almak için çok uğraşmışsa da başaramamıştır. Kendisinden sonra gelen Dara, Hind'in sadece bazı bölgelerini ele geçirmiştir. Selefkiye hükümdarlarından da Selefkos, hicretten önce 920 yılında Hindistan'ın bir kısmını istila etmiştir. Selefkos'tan sonra gelen Antiokus da Hindistan'a saldırarak halkını cizyeye bağlamıştır.

Hicretten önce 750 yılında da Moğollar Hindistan'a saldırırlar. Bunun üzerine Hintliler başka devletlerin saldırılarına dayanamayıp "Râce" adını verdikleri valileri bağımsız vilayetlere tayin ederler.

670 yılında da Romalılar Hindistan'a saldırmayı arzu ettilerse de Eşkaniyan Devleti kendileriyle Hindistan arasında bir engel olduğundan dolayı buna muvaffak olamazlar.

Hindistan, İslamiyet'e kadar birçok saldırıya maruz kalmışsa da ayakta kalmayı başarabilmiştir. Emevîler döneminde Hindistan'ın bazı yerleri İslam topraklarına dâhil edilmiştir.

2.6.1.3. Hind Medeniyet ve Mezheb ve Ma'ârfi

Hindistan'ın asıl halkı olan Brahma askerî, ticaret ve zürra, ummal ve eshab-ı sanayi olmak üzere 4 kısma ayrılır. Eshab-ı sanayi de kendi içerisinde birçok kısma ayrılır. Bu taksim usulü, Mısırlılarınkine de çok benzediği için Yunanlılar, Hintlilerin, Mısır kıbtîlerinden Hindistan topraklarına göçmüş bir kavim olduğunu zannediyorlar.

Hintliler genel olarak yönetim ve yaşama bakımından ticaretle uğraşan şehir halkı ve tarımla uğraşan köy halkı olarak iki kısma ayrılır. Köylerde zabıta memuru, su bakanı, öğretmen, demirci ve dülger gibi yöneticiler bulunurdu. Bağımsız vilayetlerin her biri ise kendi içlerinde "Râce" denilen valilerce yönetilirdi.

Hintliler matematik ve doğal bilimler gibi birçok ilim ve maarifte yetkin idiler. Hatta dünyanın düz bir tabakadan oluşup ortasında büyük bir dağın bulunduğunu bu dağın etrafında yıldızların döndüğü inancında olduklarından dolayı birçok batıl inanç ortaya çıkmıştır. Ayrıca gök cisimlerin hesaplamalarında kabiliyetleri çok yüksektir.

Hindîler şiir ve felsefeye çok fazla ilgi gösterip Fers hükümdarların kitaplarından birçok metni Farsçaya tercüme ettirmişlerdir. Ayrıca hicretten önce 1200 yıllarında Sissa namında bir hekim Hindistan'da satranç oyununu icat etmiştir.

⁵⁰ ناهود

⁵¹ دامان

⁵² فور

⁵³ دستلم

⁵⁴ بيت

Eski Hintliler her şeyin başlangıcı olup Hint Okyanusu'nda bulunan özü ve hakikati olmayan her şeyin yaratıcısı bir kadir-mutlak akl-ı küllün varlığına inanırlardı. Bu akl-ı külle ulaşmak için Brehmenler'i aracı yaparlardı. Hintlilerin ilk itikadları böyle iken daha sonra ortadan kalkıp Yunanlılar, Mısırlılar, Asurlular gibi putlara tapmaya başlamışlardır. Hintliler itikadlarınca Brahma (Hâlık), Vişnu (Hâfız) ve Şiva (Mühlik) olmak üzere 3 puta taparlardı.

Hintliler "İlahilerin Kralı" olarak isimlendirdikleri ve bin gözlü olduğuna inandıkları bir ilahın varlığına da inanmaktadırlar. Ayrıca hicretten önce yirmi yedinci yüzyılda Benares'te ortaya çıkıp Hint şehzadesinin adı olan "Buda" dedikleri bir dinleri de vardır. Benares şehrinin mukaddes sayılması ve orada ölenlerin azap görmeyeceği inancı Buda'nın orada zuhur etmesinden dolayıdır. Hintliler kendi ibadetlerine Buda'nın birçok heykelini yerleştirmişlerdir.

Hintlilerden bazı kabileler ölülerini yakarlar; bir kimsenin eşi ölürse eşini de onunla beraber yakarlardı.

Hindistan'da ona yakın dil mevcut olup asıl dilleri Sanskrit'tir. Ancak günümüzde bu dille konuşmayıp Arapça ve eski Fers lisanıyla karışık Hintçeyi tekellüm ediyorlar.

BEŞİNCİ FASIL

ÇİN COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHİ

ÇİN COĞRAFYASI

ÇİN TÂRÎHİ

ÇİN MEDENİYETİ

2.6.2.1. Çin Bilâdı Coğrafyası

Çin ülkesini kuzeyden Sibirya, doğudan Senegalyan Boğazı, Japonya Denizi, Sarı Deniz, güneyden Çin Denizi, Tonkin Körfezi, Hind-i Çinî ve Hindistan, garptan ise Hindistan, Afganistan, Tatar ülkesi ihata eder.

Çin ülkesinin genişliği kuzey doğuda bulunan Manşuya, on şehir, Moğol, İli ve Tibet gibi komşu ülkelerden Türkistan ve Afganistan sınırına kadar uzayıp etrafı Amur Nehri'nin denize döküldüğü yerden başlayarak kuzey yönüne doğru uzanan Altay Dağları gibi birçok dağ ile kaplıdır.

Çin ve Bedahşan arasını ayıran ve Hind ile Çin arasını ayıran Himalaya Dağlarına kadar uzan dağ Belur Dağı'dır.

Çinliler, ülkenin ortasında cari olan Belur Dağı, Tibet ve Çin'in ortasında bulunan Gobi çölünün arasını ayıran Nanşan Dağı gibi dağlara Tien-Şan yani Semâvî Dağlar adını vermişlerdir.

Mecrası sarı topraktan olduğu için "Sarı Nehir" olarak isimlendirilip Çin halkı tarafından Huanho olarak bilinen Sarı Nehir, Sarı Nehir'e dökülüp Çinlilerin indinde Takyen olarak bilinen Büyük Nehir, Kanton'da Çin Denizi'ne dökülüp Şukiyan olarak bilinen Kankiyan Nehri, Bihi Nehri ve Sibirya'dan doğup Sifalyan Boğazına dökülen Amur Nehri Çin'in nehirleri arasındadır.

Hunan şehrinde bulunan Tentihu Gölü, Buyan Gölü, Mançurya'da bulunan Hankay ve Hodon Gölleri, Sarı Nehir ve Büyük Nehir arasında bulunan Nesihu Gölü Çin'de bulunan göllerdendir.

Çinlilerin geçmişte kuzey kabilelerin saldırılarından korunmak için inşa ettikleri surları meşhurdur. Bu sur, Çin ülkesiyle Moğol ülkesini birbirinden ayırır.

Bir zamânlar Çin'in başkenti sayılan Nankin, günümüzde Çin'in başkenti olup iki milyon nüfusa haiz olan Pekin ve Segango şehirleri Çin'in şehirleri arasında bulunur.

2.6.2.2. Çin Târîhi Kable'l-Hicre (5-3200)

Dünya'nın en eski ülkelerinden sayılan Çin'in kurucusunun Fohi namında birisinin olduğu düşünülür. Bazı tarihçilere göre Çin halkının Mısır kıbtîlerinden olduğu zannedilir.

Çin'in oluşumundan beri dört bini aşkın sene zarfında yirmi iki devletin buraya hükmettiği rivayet edilir. Ancak bu millet kendi tarihlerinin yüz bin seneden ziyade olduğunu söylüyor; Hz. Adem'in yeryüzüne inişi ile hicretin arasındaki müddet kabul edilen yıl 6216 olduğu için Çinlilerin bu söylemleri ya hurafedir ya da takvimlerinin bizim takvimlerden farklı olmasındandır.

Tarihçiler Çin halkının nesebini Yafes'in oğullarından Mecuc'a nisbet ederler.

Çin ülkesinin ilk kurucusunun Çin halkı için bazı kanunlar koymuş olan Fohi nam birisinin olduğu rivayet edilir. Fohi'den Hiba isimli hükümdara kadar altı şahıs bu ülkeye hükmettiği ve Çin tarihinin Huang Di isimli hükümdardan başladığı söylenilir. Fohi'den sonra Niti, Huang Di, Yao ve Shun bu ülkeye hükümdarlık etmiştir.

Hibâ, Çing-Tang, Chao, Şi Huangati, Han, Çin, Song, Çi, Liang ve Tişin hükümetleri bu ülkeye hükmeden kabileler arasındadır.

Tarihçi Heredot ile muasır olup din, adab ve siyasete dair kitaplar yazarak devlete nizam veren Konfüçyüs gibi birçok önemli hekimler Çe'o Hükûmeti zamânında ortaya çıkmıştır.

Tatarların saldırılarından korunmak için inşa edilip inşası on yıl içerisinde tamamlanan Çin Seddi, Şi Huang Di Hükûmeti devrinde gerçekleşmiştir.

2.6.2.3. Çin Medeniyeti ve Mezâhib ve Avâ'idî

Çin medeniyetinin hicretten önce 870 yıllarına kadar Çinlilerce hem geçmişte hem de günümüzde kutsal sayılan Fohi'nin yaptığı yeniliklerden başka söylenmeye değer bir şey yoktur. Fohi yaşamın nizamına dair bazı kanunlar koymuştur. Çinliler bu devirde hiyeroglif yazısını kullanmışlardır.

Çin halkının saçları siyah, tenleri sarı ve gözleri küçüktür. Çoğu uzun gömlek giyip bellerine ipektan kuşak bağlarlar. Yanlarında bıçak ve hançer bulunur. Fare gibi kabih hayvanları yerler. Gerek hükümet gerek halk çocukları aciz, güçsüz olanları nehre atarlar. Anne-babanın çocuklara merhameti olmamasına rağmen çocuklar ebeveynlerine çok düşkünler.

Çinliler başlarını tıraş edip ortasında bir miktar saç bırakırlar. Çinlilerin indinde kızların ayaklarının küçük olması makbul olduğu için kızlar ayakları küçük kalsın diye büyüyünceye kadar ayaklarına demirden bir kalıp geçirirler.

Çin halkı putperesttir. Hintlilerden aldıkları ve Çin'deki en büyük put sayılan Buda'ya ibadet ederler.

Budavî'ye göre insanların ruhları ve hayvanların tümü tek bir maddeden türediği, ölümden sonra ruhların ödüllendirme ve cezalandırmanın bulunduğu,⁵⁵ olarak isimlendirilen saadet evinin reisi Amida, insanlara şefaet etmedikçe kimsenin günahı bağışlanmayacağı gibi inançlar vardır. Amida sadece takva sahibi ve namuslarını koruyanları bağışlıyormuş. Namuslarını koruyabilmek için de “Vesâyâ-yı Hamse” denilen şu 5 nasihati yerine getirmeleri gerekir:

- 1) Canlı bir varlığı öldürmemek
- 2) Hırsızlık yapmamak
- 3) Zina etmemek
- 4) Yalan söylememek
- 5) İçki içmemek

Buda dininin Lâmâvî, Burmî, Gadâmî ve Foy kolları vardır. Bu dinlerin haricinde Çin'de Sintoy adı verilen bir din de bulunur.

Çinliler kendi hükümdarlarını gökyüzünün oğlu ve ülkelerini de gökyüzünün ülkesi olarak tanırlar. Müslüman olan Çinliler de bulunur.

Çinlilerin konuştukları dil en eski dillerden sayılıp heceleri olmayan ve her kelime ya da her cümle için özel bir işareti olan bir dildir.

Astronomi, geometri, tıp, dini ve edebi bilgiler Çinlilerin uğraştığı alanlar olup Fağfurî sanatı, matba, pusula, tulumba ve barutu icat etmişlerdir.

Çinlilerin toprakları her şeyi yetiştirmeğe verimli olduğundan dolayı başka ülkelerden bir şey almazlar.

Çinliler ticaret alanında özellikle denizcilik alanında çok ilerlemişlerdir.

⁵⁵ وچوڪوراكف

ALTINCI FASIL

SÛRİYÂ (SURIYE) COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHÎ

SURIYE COĞRAFYASI

KURÛN-I ÛLÂ TARİHİ

FENİKELİLER

SELEFKİYE DEVLETİ

BENİ İSRAİL AHVÂL-İ AHİRESİ

BENİ ASMONYA (HAŞMONAY) HÜKÛMETİ

HİRADESE HÜKÛMETİ

TEDMÜR

BA‘LEBEK

2.6.3.1. Sûriyâ Coğrafyası

Suriye kuzeyden Küçük Asya (Anadolu), doğudan Fırat ve Arap Badiyesi, güneyden Tih-i Beni İsrail ve batıdan Akdeniz ile sınırlıdır.

Eskiden bu ülke Suriye ve Filistin olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Romalıların saldırılarında iki kısma da Suriye, İslam devrinde de Berrüşşam olarak adlandırıldı.

Asi Suyu’na kadar uzanan Likam Dağı, Akra‘ Dağı, Nusayriye Dağları, Lübnan Dağı, Âmile Dağı, Karmel Dağı ve Tûr gibi birçok dağ bulunur.

Haleb, Âsî,⁵⁶,⁵⁷ Ürdün, Litânî, Barada ve Âfrin nehirler bu bölgede yer alırlar.

Bölgede en büyük göl sayılan Taberiye Gölü, Antakya’nın kuzey doğusunda bulunup Esved Nehri ve Afrin Nehirlerinin döküldüğü Antakya Gölü, Hama’nın kuzeyinde vaki Afamyâ Gölü, Dımaşk’ın güneydoğusunda bulunan Merc Gölü ve Lût Gölü Suriye’de bulunan göllerdendir.

Suriye’nin başlıca şehirleri Dımaşk, Halep, Oraşâlim (Kudüs), Antakya, Hama, Humus, Lazkiye, Beyrut, Sayda, Sur, Aka, Nablus, Trablusşam ve Hebron’dur.

Suriye geçmişte Kenan ülkesi, Fenike ve Beni İsrail ülkesi olarak isimlendirilirdi.

⁵⁶ دامور

⁵⁷ ابی

Filistin dairesi, Hz. İbrahim (a.s) zamânında Beni Kenan kabileleri arasında paylaşılmıştı. Ürdün Nehri'nin doğusunda bulunan Fenikeliler, Fenizîler ve Kadmonîler, aynı nehrin batısında bulunan Perizzîler, Yebusîler ve Amorîler, Taberiye Gölü'nün doğusunda bulunan Girgaşîler, Lübnan'ın güneyindeki vahavî ve cebelî Suriye'de sakin olan kabilelerdendir.

2.6.3.2. Fenikeliler

Fenikelilerin nesepleri Hz. Nûh (a.s)'ın torunu Kenan bin Hâm'a dayandığı için "Kenânîler" olarak bilinmektedir. Fenike olarak meşhur olmalarının sebebi de ilk zamânlarda yurtlarında hurmalıkların bolluğundan dolayıdır. Yunancada Fenikes "Hurma" manasına gelip Fenike bölgesinden Yunanistan'a çok fazla hurma gönderilirdi.

Fenikeliler Karmel Dağı'ndan Asi Suyu'nun denize döküldüğü yerlerde iskân edip buralarda kaleler yaptıkları ve maarif ve sanayide gelişerek dünyada mevcut diğer kabilelerden daha fazla şöhret bulmuşlar.

Kavimler arasında ilk defa gemi yaparak denizde seyahat eden ve ticaret yapan kavim Fenikelilerdir. Deniz ticareti bunlara özgüdür. Ticarete çok iyi olduklarından dolayı "Asrımızın Avrupalıları" olarak sayılırlar.

Fenikelilerin kuzey sınırında, hicretten önce 2426 yılında inşa edip başkent olarak edindikleri Sayda ve güney sınırında da Gazze şehirleri vakidir. Sayda şehrinin kurulmasından 3 yüzyıl sonra Mısır firavunu Sizostris burayı istila etmiştir. Yûşa' bin Nûn (a.s) da istila ettiği yerlerden Fenikeleri kovar ve topraklarına İsrailoğullarını yerleştirir.

Fenikelilerin iskân ettiği topraklara Tanca denilmekle birlikte birçok şehirlerinin eski isimleri unutulmuştur. En büyük ve ticaret bakımından en önemli şehri "Ümmü'l-Bilâd" olarak bilinen ve Babil padişahı Buhtunnasır tarafından 3 kere kuşatmış olmasına rağmen fethedemediği Sur şehridir.

Bu kavmin her şehrinde bir hükümdar bulunmakla birlikte bu hükümdarlar da Sayda'da bulunan bir umûmî meclisin yasalarına tabi idiler.

Fenike toprakları tarih boyunca Asurlular, Babiller, Keyanîler, Yunanîler gibi birçok devlet tarafından istila edilmiş ve daha sonra bu topraklar Mısır'da kurulan Batalma devletine dâhil edilmiştir.

2.6.3.3. Selefkiye Devleti Kable'l-Hicre (678-934)

Yunanlı İskender'in vefatından sonra ülke, askerleri tarafından paylaşıldı. Medya ve Babil Selefkos'a hisse düşmüştür. İskender'in askerlerinden olan Antigonos, Kapadokya valisi Eumenes ile muharebe ederek Kapadokya'yı ele geçirdikten sonra Selefkos'u da kendi buyruğu altına almaya çalışsa da Selefkos karşı çıkar. Selefkos, Antigonos'la savaşıacak gücü olmadığını bildiği için Mısır'a kaçar. Mısır hükümet eden Birinci Batlamyus'tan yardım isteyerek Antigonos'un üzerine gider ve galib olur. Muharebe esnasında Selefkos karışıklıktan istifade ederek Batlamyus'un askerleriyle Babil'e giderek orada Selefkiye devletini kurar.

Selefkos, Babil’de bağımsızlığını ilan ettikten sonra Asur, Medya, Fars, Küçük Asya (Anadolu), Hindistan, Suriye, Frigya, Kürdistan, Makedonya ve Mabeynünehreyn’i kendi topraklarına dâhil eder.

Selefkos yaptığı tüm savaşlarda başarılı olunca Yunancada galib manasına gelen “Nikator” ismi verildi.

Sereunus, Selefkos’u babası Batlamyus aleyhinde tahrik etmeye çalıştı ise de Selefkos’un Selefkiye devletini kurup birçok yeri zapt etmesi Batlamyus’un yardımıyla olduğundan Sereunus’un bu isteğini kabul etmez. Selefkos Selanik Körfezi’nde bulunan Lismahosya’da putperestlik ayinini gerçekleştirirken Sereunus tarafından katledilir.

Selefkos altmışa yakın şehir kurup en meşhuru Babil yakınında bulunan Selefkiye’dir.

Selefkos’un ölümünden sonra oğlu Birinci Antiohus Sotir tahta oturur. Hükümet süresince yalnızca bir savaşta galib olmuştur. 882’de vefat eder ve yerine oğlu Antiohus Theos geçer. Antiohus, Miletos’u Timerhus’un elinden aldığı için “ele” manasına gelen Theos kelimesini ismine ilave etmiştir.

Antiohus Theos döneminde Fırat’ın doğu cihetlerinde bulunan topraklar devletin elinden çıkıp Belh ve çevresi Antiohus’un burada bulunan valisi Diodotus’un, Irak Asyadines’in ve Gürgan Arşak’ın ve Ermenistan da Arsamis’in eline geçmiştir.

Antiohus Theos’un ölümünden sonra tahta geçen Kallinikos, kardeşi Herakles’in yardımıyla Anadolu ve Berrüşşam topraklarını Selefkiye Hükûmetine bağlamıştır.

Kallinikos vefat ettikten sonra büyük oğlu Üçüncü Selefkos Keranus tahta geçmiştir. Üçüncü Selefkos Keranus, 844’ta Frigya’da askerleri tarafından zehirlenerek vefat etmiştir.

Keranus’un vefatından sonra on beş yaşındaki kardeşi Üçüncü Antiohus tahta geçmiştir. Bu hükümdarın döneminde birçok savaş gerçekleşip devlet yeniden eski ihtişamına kavuşmuştur. 809’da vefat eden Üçüncü Antiohus’un yerine oğlu Selefkos Philopatros tahta oturmuştur. 12 yıl boyunca tahta kalan Philopatros hiçbir savaşta galip olamamış ve 797’de İleuzoros tarafından öldürülerek Selefkiye devleti İleuzoros’un eline geçmiştir.

İleuzoros’tan sonra Üçüncü Antiohus’un oğlu Antiohus Epifanes tahta geçmiştir. Epifanes Mısır Hükûmeti ile birçok muharebelerde bulunmuştur. Epifanes 776’da Irak’a giderken çok fazla içki içmekten yolda vefat etmiştir.

Epifanes’in yerine dokuz yaşındaki oğlu Antiohus Eupator tahta geçmiştir. Antiohus Eupator öldükten sonra yerine Filopatros’un oğlu Dimitrius Sotir tahta geçmiştir. Dimitrius Sotir’den sonra da Aleksandros Selefkiye Hükûmetini ele geçirmiştir.

Aleksandros tarafından öldürülen Dimitrius Sotir’in oğlu İkinci Dimitrius tahta geçtikten sonra Aleksandros’u öldürür. İkinci Dimitrius’un devlet yönetimine olan vukufsuzluğundan dolayı halk tarafından öldürülerek yerine Aleksandros zamânında

Irak çevresine kaçırılan Antiohus Theos tahta geçirilir. Dimitrius halkın isyanına karşı koyamadığından dolayı Selefkıye Kalesi'ne kaçar.

Kudüs hükümdarı Yonatan'a galib olan Trifon namında bir hükümdar, Antiohus Theos'u öldürerek Dimitrius'un ele geçirdiğı topraklarda bağımsızlığını ilan eder.

Eşkaniyân Devleti hükümdarlarından Mehrdad Antiohus ve Dimitrius arasında meydana gelen karışıklıklardan istifa ederek Dimitrius'u esir eder ve Selefkıye Devleti'nin doğuda bulunan topraklarından bazı yerleri ile Mabeynünehreyn Adasını istila eder.

Dimitrius'un esirinden sonra Dimitrius'un kardeşi Orgites ile evlenerek askerle Trifon'un üzerine gidip onu öldüren eski eşi Kleopatra devletin başına geçer.

Dimitrius esaretten kurtulup vatanına döner, yine tahta geçtikten sonra Batalma krallarına olan yakınlığı sebebiyle Berrüşşam'a saldıran İskenderiyeli Aleksandros Zabinas ile yaptığı savaşta mağlup olur. Bu mağlubiyetten sonra eski eşi Kleopatra'nın elinde bulunan Akka Kalesi'ne sığınmayı ister, ancak Eşkaniyân Devleti'nin elinde esir iken Rudken'le evlendiğinden dolayı Kleopatra bu isteğini reddeder, Dimitrius Tur dağına kaçar ve orada vefat eder.

Kleopatra oğlu Antiohus Garibus öldürmek için bir zehirli bir şerbet hazırlar, ancak oğlu önceden annesinin yaptığı tuzağı hissettiğı için annesinin yapmış olduğı şerbeti ona içirtir ve annesi 744'te ölür. Garibus annesinin hilesinden kurtulduktan sonra kardeşi Antiohus Kizikonos arasında rekâbetler ortaya çıkar. Kizikonos bu rekâbetlerde galip olduktan sonra Berrüşşam'da hükümet etmeye başlar; ardından kardeşiyle barışıp Suriye ve Fenike'yi kendisine, diğer toprakları da kardeşine bırakır. Bir müddet sonra aralarında rekâbetler yeniden yüz gösterir ve bu rekâbetler sırasında Garibus'u ehaliden birisi öldürür. Garibus öldükten sonra oğulları arasında rekâbetler zuhur etti. Kizikonos bu rekâbetlerden istifade etmek istedi ise de başarılı olamayıp Garibus'un oğlu Selefkos tarafından öldürölür. Daha sonra Garibus'un Selefkos ve Kizikonos'un Eusebos namlarındaki oğulları arasında düşmanlık devam eder. Roma Hükümeti Selefkıye hükümdarları arasındaki tartışma ve çatışmaları görünce topraklarını istila etmeye başlar.

Selefkıye Devleti'nin iç çatışmalar ve kötü yönetimlerden dolayı Arşâkiyân Devleti iç işlerine karışmaya başlar ve yönetimde olan Garibus'un küçük oğlu Dimitrius'u esir alarak Garibus'un en küçük oğlu On İkinci Antiohus Dionysus'u tahta geçirirler.

Berrüşşam halkı Selefkıye hanedanından nefret ettiğı için o hanedana mensup olanları ülkeden kovarak memleketlerini Arşâkiyân hükümdarı Dikran'a bırakırlar. Berrüşşam Hükümeti 14 yıl boyunca Arşâkîlerin ellerinde kalır; daha sonra halkın bir kısmı Seleki hanedanını talep ederek Epifanes Kallinikos olarak bilinen On Üçüncü Antiohus'u tahta geçirirler. Kallinikos 4 sene boyunca hükümdarlık eder ve Roma başkomutanı Pompe Pontus'un yaptığı saldırılara kadir olamayıp Berrüşşam Romalıların eline geçerek 247 yıl boyunca hükümranlık eden Selefkıye Devleti tamamen yok olur.

2.6.3.4. Beni İsrail'in Babil Esâretinden Kurtulup Orşelim'e Azîmetlerinden Beni Haşmonay Denilen Beni Asmonya Hükûmeti'nin Teşekkülüne Kadar Sebkat Eden Vukû'ât Kable'l-Hicre (786-1158)

Babil hükümdarı Buhtunnasr, Orşelim (Kudüs)'i tahrip ederek Beni İsrail'i Babil havalisinden gönderir; daha sonra Keyânî hükümdarlarından Keyhüsrev 1158'de Beni İsrail'i yeniden vatanlarına yerleştirip Beni İsrail'in siyasi işleri yönetmesi için Nehemya bin Hakalya namında bir valiyi bölgeye atar. İsrailoğulları vatanlarına döndükten 2 yıl sonra heykeli (mabed) inşa etmeye başlarlar. Mabedin yapımı Keyhüsrev'in zamânından Artahşaştâ zamânına kadar devam eder. Nehemya'nın vefatından sonra bölge İskender'in istilasına kadar habr denilen bilginler ve Şam valileri tarafından yönetildi. İskender 954'te Orşelim'i istila ettiğinde burada sakin olan Yahudilerin sayısı 120.000 idi.

Orşelim Yahudi Hükûmeti olan Beni Asmonya (Haşmonay)'ya kadar Mısır ve Selefkî hükümdarları tarafından defalarca istila edilmiştir.

Yahudiler, Batalma Hükûmetine tabi oldukları müddetçe siyasi işler her bölgede bulunan seçilmiş meclisler tarafından yönetilirdi. Bu seçilmiş meclisler de Orşelim'de bulunan en büyük meclise bağlı idi.

Yahudilerdeki Kehnunet sistemi, Yunanîler ve Selefkîler arasında çatışma ve düşmanlıklara neden olmuştur. Bu çatışmalar artınca Kehnunet sülalesinden Matasya isminde bir şahıs Selefkîye devleti memurlarına karşı ayaklanıp Yunan dinini yaymakta olan bir Yunan zabıtnı öldürür. Matasya vefatına kadar Selefkîlerle muharebelerde bulunur ve bu hareketi Beni Asmonya (Haşmonay) namında bir Yunan Hükûmetinin oluşmasına neden olur.

2.6.3.5. Beni Asmonya (Haşmonay) Hükûmeti Kable'l-Hicre (661-786)

Matasya vefat ettikten sonra Antiohus ve oğlu Efpatorla mücadeleler eden oğlu Yehuda Makkabi yerine geçerek İsrailoğullarının egemenliğini ele geçirir.

Dimitrius daha önce Beni İsrail'den ayrılan Alkamıs'ı Orşelim valiliğine tayin etmek ve Pahidos namındaki kumandanı da beraberinde göndermek istediye de Yahudiler kabul etmeyip Dimitrius aleyhine savaş ilan eder. Dimitrius kumandanı Nikatorla yeniden Makkabi üzerine gider ancak Nikator muharebede ölür. Daha sonra Pahidos kumandasıyla tekrar Yahudiler üzerine gider ve bu savaşta Makkabi öldürölüp Pahidos Orşelim'i ele geçirir. Pahidos, Orşelim'i ele geçirdikten sonra Alkasım'ı oraya vali tayin eder. Alkamıs 775'te öldükten sonra yerine Yonatan Hükûmetin başına geçer. Yonatan, Trifon isminde birisinin suikastıyla öldükten sonra yerine Matasya'nın sülalesinden Simon namında bir şahıs tahta geçer. Yahudilerin en parlak ve revnak dönemi bu zatın zamânında olmuştur. Simon'dan sonra oğlu Hurkanus Hükûmetin başına geçer. Bu hükümdar zamânında da Selefkîye devleti ve Yahudiler arasındaki çatışmalar devam etti. Hurkanus 729'ta vefat edince yerine oğlu Aristobulus tahta geçer. Aristobulus sadece bir yıl hükümet ettikten sonra 728'de ölür ve yerine kardeşi Aleksander Janneus tahta geçer. Aleksander'in vefatından sonra da sırasıyla eşi İskendere, küçük oğlu Hurkanus ve Aristopolus Hükûmetin başına geçer. İskendere

vefat ettikten sonra Hurkanus ve Aristopulus arasında husumet ortaya çıkar. Aralarında anlaşmak için Aristopulus Yahudilerin üzerine hükümdar olur ve Hurkanus da kendine düşen toprakları yönetir. Ancak bir müddet sonra aralarında yeniden düşmanlık zuhur eder ve Hurkanus Arap kralı Haris'ten yardım alarak kardeşi Aristopulus'un üzerine gider. Aristopulus kardeşinin saldırına karşı çıkamayınca heykele girer ve Roma askerlerinden Pompey'in sevk eylediği askerin kumandanı Scaurus'un duruma müdahale edinceye kadar heykelde Hurkanus'un kuşatması altında kalmıştır. Pompey askerle Aristopulus'un üzerine gidince vergi verme şartıyla serbest bırakıldı; daha sonra Pompey Orşelim'i istila eder. 676 senesinde de Roma başkomutanlarından Kroisos Orşelim'i istila ederek heykelde bulunan altın, gümüş gibi tüm değerli eşyaya el koyar. Kroisos'un bu muamelesi Yahudilere çok ağır gelmişse de güçleri yetmedikleri için karşı koyamazlar.

Hurkanus 669'ta hükümdar olmasına rağmen Kayser Lulius (Jül Sezar) tarafından Antipater'i Yahudilerin üzerlerine oğullarından Fezail de Galile'ye vali olarak gönderir. Hurkanus Roma Hükûmetiyle yeniden barış antlaşması yaptıktan sonra Antipater'i sarayında zehirleterek öldürtür. Bu yıllarda Roma'da bulunan Aristopulus'un küçük oğlu Antigonos Orşelim'e saldırarak birçok Yahudi'yi kendi halkına iltihak eder. Ardından Antipater'in oğlu ve Galile valisi Fezail ile kardeşi Heridos'a karşı savaş ilan eder. Heridos daha sonra Roma Hükûmeti tarafından Orşelim'e hükümdar tayin edilir. Heridos Yahudilerle yakınlık kazanmak maksadıyla İkinci Hurkanus'un torunu Meryem'le evlense de Antigonos'la arasındaki muharebelerin şiddeti artar. Antigonos Arap kralından yardım talebinde bulunarak savaşa karşı durmaya çalışsa da buna muktedir olamayıp ölür. Daha sonra Heridos Matasya ailesini ortadan kaldırmak için daha önce evlendiği Meryem'i ve bu soydan gelenlerin hepsi idam ettirerek ortadan kaldırır. Yüz yirmi beş sene hükümet eden Beni Asmonya Hükûmeti ortadan kalkar ve yerine 661'de Hiradese Hükûmeti kurulur.

2.6.3.6. Hiradese Hükûmeti Kable'l-Hicre (558-661)

Heridos Meryem ile evlendiğinde eski eşi Doris'i kendisinden uzaklaştırmıştı. Meryem'i öldürdükten sonra Doris'le yeniden evlenir. Bu evliliğin neticesinde olan oğlu Antipater'i veliahd etse de Antipater diğer iki kardeşi İskender ve Aristopulus'tan emin olmadığı için her ikisi öldürür.

Heridos'un vefatında sonra oğlu Archelaus tahta geçer. Archelaus ilk dönemlerde halka karşı iyi muamelelerde bulunmuş olsa da sonrasında kötülükler yapmaya başlar. Halk bu muamelesinden dolayı isyan eder ve Archelaus'u tahttan indirip yerine Koboniyus tahta geçirilir. Hz. İsa (a.s)'ın dünyaya geldikleri tarih Archelaus zamânıdır.

Koboniyus'tan sonra sırasıyla Robus, Valiriyus, Gazanus, Bilatus, Vetilus, Batroniyus, Kallikolla, Heridos Agriba, oğlu İkinci Agriba Kudüs valiliğini üstlemiştir.

İkinci Agriba döneminde Yahudiler isyan etmeye başlayınca Kayser, Titus namındaki oğlunu üzerlerine gönderir ve Kudüs'ü harap eder. Bu olaydan sonra Yahudiler bölgenin farklı yerlerine dağılmaya başlar.

Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi ve gökyüzüne çıkması Bilatus zamânında gerçekleşmiştir.

2.6.3.7. Tedmür

Eski Yunanlılar ve Romalılar arasında Palmira olarak bilinen Tedmür, Hassân bin Üzeyne es-Semîda' bin Mezid bin Amalik'in kızı Tedmür'den dolayı bu isim verilmiştir. Tedmür günümüzde Suriye bölgesinde bulunup Fırat ve Asi nehirleri arasında yer alır. Bu şehrin Hz. Süleyman döneminde inşa edildiği rivayet ediliyorsa da kalıntılarının daha eski bir zamâna tekabül ettiğini göstermektedir.

2.6.3.8. Ba'lebek

Ba'l ve Beg kelimelerinden mürekkep olan Ba'lebek, Fenikelilerin sözlüklerinde "Rabbü'l-Vadi" manasına gelmektedir. Yunanlılar "Güneş'in Şehri" manasına gelen "İliyopolis" olarak isimlendirirler. Günümüzde Suriye'nin kuzeyinde bulunmaktadır.

YEDİNCİ FASIL

TATARİSTAN VE TÜRKİSTAN COĞRAFYASIYLA KURÛN-I

ÛLÂ TÂRÎHİ

TATARİSTAN VE TÜRKİSTAN COĞRAFYASI

HUNLAR

HUNGARLAR VE KABARTAYLAR

ARYANA VE ARÎLER

BAKTRİYANA'DA SİYODOTES VE İYOSİDEMUS HÜKÜMETLERİ KABLE'L-HİCRE (748-878)

2.6.4.1. Tataristan ve Türkistan Coğrafyası

Hazar Denizi ile Bahr-ı Şarkî arasında bulunan Tataristan kıtası, kuzeyinde Kırgız, bölgenin bir kısmını oluşturan Gırgız, Karakul Beg, Taşkent ve Türkistan, batısında Harzen Gölü, Türkman ülkesi, güneydoğusunda Büyük Buhara ve Fergana bulunmaktadır.

Türkistan Tagaristan, Bedahşan ve Harzem yerlerinin bulunduğu “Güney” kısmı, Ceyhun Nehri’nin kuzeyi ile Seyhun Nehri’nde bulunan “Mutavassıt” kısmı ve Kuzey Türkistan kısmı olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

Harzem Gölü’ne dökülen Seyhun Nehri, Amur olarak bilinen Ceyhun Nehri başta olmak üzere bu bölgede birçok nehir bulunmaktadır.

Bedahşan, Harzem, Baktriyana (Belh), Soğd ve Semerkant Tataristan’da vaki olan yerlerdendir.

2.6.4.2. Hunlar

Kadim milletlerden biri olan Hunların nesebine dair ihtilaflar vardır. Arap ve Fransız tarihçiler Hunların Nûh’un oğlu Yafes’ten türediklerini rivayet ediyor. İbn Esîr kitabında Türklerin Yafes’in oğlu Tiras’tan geldiğini zikrediyor. Moğol tarihçileri de Tatar ve Moğol isimlerinde iki kardeşten olduklarını söylüyorlar.

Farslar Hunların bulundukları bölgeye “Turan” ismini vermişlerdir.

Kara Han’ın oğlu olan ve Hz. İbrahim (a.s) zamânında yaşadığı rivayet edilen Oğuz Han bir Türk devletini kurmuştur. Vefatından sonra mülkü altı oğlu arasında paylaşılmıştır. Oğuz Han’ın vefatından sonra sırasıyla Gün Han, Ay Han, Yıldız Han, Minekli Han, Deniz Han ve İl Han tahta geçmiştir.

İl Han’ın Tatar hükümdarı Sonc ile yaptığı muharebe sonucunda Tatarlar galib olarak Oğuz Han devleti yıkılır.

2.6.4.3. Hungolar ve Kabartaylar

Türk kabilesinden olan Hungolar, “Macarlar” manasına gelip Hazer Denizi’nin kuzeyinde sakin idiler. Kabartay denilen kabileler de bunlara dâhil idi. Kabarlar “Aşağı Kabartay” ve “Yukarı Kabartay” olmak üzere iki kısma ayrılır. Çerkes ismi eskiden Baykal Gölü yakınındaki Gırgızlara verilirdi, daha sonra Kabartaylara verilen isim haline gelir.

2.6.4.4. Aryana ve Arîler

Aryas olarak da bilinen Arîler, Hindî-i Avrupa kabilelerinden olup Hz. Nûh (a.s)’un oğlu Yafes’ten türemişlerdir. Tevrat’a göre Hz. Nûh (a.s)’un zürriyeti Tufan’dan sonra Shinar denilen yerde bir araya gelip Babil Kulesi’ni inşa etmişlerdir. Bu burcun yıkılmasından sonra Hz. Nûh’un oğlu Yafes, Orta Asya ve Fars bölgelerine yayılmış ve bu bölgelere Arîler sakin oldukları için Aryane ya da İryane olarak isimlendiriliyordu. İran ismi de buradan gelmektedir.

Fars ülkesinin kadim şehirlerinden olan Aryana, kuzeyden Baktriyana (Belh), güneyden Azerbaycan, doğudan Parsya ile sınırlı olup başkenti günümüzde Herat olarak bilinen Arya’dır.

İlk zamânlarda Fars ülkesi ve Herat’a Aryana denilirdi, daha sonra Orta Asya’nın kapsadığı tüm bölgeye denilmeye başlandı.

2.6.4.5. Baktriyana

Günümüzde Türkistan bölgesinde bulunan Belh’in eski adı Baktriyana olup dilleri Zendiye’dir. İlk zamânlarda görkemli ve azimetli olarak bilinen Belh, Fars Devleti’nin mehd-i zuhuru olarak bilinir. Ayrıca Zerdüşî dini de bu bölgede ortaya çıkmıştır.

Belh, Asur padişahı Ninus ve eşi melike Semiramis tarafından istila edilmiştir. Fars hükümdarlarından Kuruş’un zamânına kadar Asur ve daha sonra Babil Devleti hükümdarlarının ellerinde idi. Keyhüsrev döneminde Fars devletinin topraklarına dâhil edilir. Hicrî 933’te ise Selefî topraklarına ilhak edilir. Belh, Hicri 878 yılına kadar Selefîlerin ellerinde kalır daha sonra Antiohus Theos’un burada bulunan valisi Teodotos, Selefîler’den ayrılıp bağımsız bir hükümet kurar.

2.6.4.6. Baktriyana’da Siyodotes ve İyosidemus Hükûmetleri Kable’l-Hicre (748-878)

Teodotos, Belh’i ele geçirdikten sonra Eşkanî devleti ile birçok muharebede bulunmuş ve hicrî 865’te vefat ederek yerine oğlu İkinci Teodotos tahta geçmiştir. İkinci Teodotos’tan sonra ülkenin sınırlarını Hind’e kadar ulaştıran İyosidemus, devletin başına geçmiştir. İyosidemus’tan sonra sırasıyla Hind sahillerini ve Pataliputra bölgesini ele geçirdiği için Hind padişahı olarak isimlendirilen İyosidemus’un oğlu Dimitrius, Menandros, kendisini “Melik-i Ekber” olarak ilan eden Eucratides ve İkinci Eucratides tahta geçmiştir. Baktriyana, Eucratides zamânında Eşkanîler tarafından istila edilmiştir ve İkinci Eucratides zamânında da Eşkanî Devleti’ne dâhil edilir ve sonunda tamamen yıkılır.

SEKİZİNCİ FASIL

HAYKANIYE KİT‘ASI, COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ

TÂRÎHİ

HAYKANIYE COĞRAFYASI

HAYKANIYE DEVLETİ

ARŞAKİYÂN DEVLETİ

2.6.5.1. Kıt‘a-ı Mezkûrenin Coğrafyası

Batı Asya’da bulunan Haykaniye, 12 vilayet ve 180 nahiyeden oluşup merkezi Ararat’tır.

Ereklisina, Sekasina, Katarzina, Fasyana, Kilisina, Sofina, Horzina,⁵⁸, Kuta, Kerantinza, Erbalisna, Otina, Obarina, Tavuha, Sakisina ve Sana şehirleri arasında bulunur.

Büyük Ararat ve Küçük Ararat olarak bilinen Hâris ve Huveyris dağları bu bölgede bulunmaktadır.

Haykaniye bölgesinde sakin olan halk zamânla bölgeye göç eden Türk, Fars, Rum ve Kürt gibi milletlerle karışmıştır.

2.6.5.2. Haykaniye Devleti Kable’l-Hicre (949-2729)

Haykaniye devletini teşekkül eden Haykos bin Togarma bin Gomer bin Yafes bin Nûh’tur. Bazı tarihçilere göre Babil Kulesi’nin inşasını yapanlar arasından Haykos da bulunuyordu. O dönemin Babil hükümdarı Nemrut, elinin altındakileri kendisine secde etmelerini talep edince Haykos kabul etmeyip üç yüz kişiyle beraber Ararat dağı yakınında Haykos’un şehri manasına gelen Hayka-İmâr namında bir şehir kurarak buraya iskân ederek halka hükümdar olur.

Haykos’tan sonra oğlu Armenak tahta geçer. Kardeşleri çoğaldığından dolayı Masanafasyon, Horyon ve Baziyon olmak üzere üç gruba ayrılırlar.

Armenaktan sonra sırasıyla Armariyus, Amasiyus, Kigam, Harmus, Kapadokya’yı ele geçirerek burada, günümüzde Kayseri olarak bilinen Mazaka şehrini inşa eden Aram, Asur kraliçesi Semiramis ile muasır olan Ara, Kartus, Kanuşavan, Barid Hükûmetin başına geçmiştir.

Barid’den Büyük Tigran’a kadar şu şahıslar hükümdarlık yapmıştır:

Barid, Arbak, Zafan, Barnak, Sur, Hafanan, Faşdad, Haykak, Fambak, Arnak, Şafaras, Nevadir, Fasdam, Kar, Kurak, Harand, Ansak, Kelak, Huru, Zarmir, İkinci Şafaras,

⁵⁸ بکر ایدانینه

Burc, Aryun, İkinci Burc, Bazon, Hu, Husak, İkinci Fambak, Kaynak, Barnafas, İkinci Barnak, Askaurtay, Baruyer, Haraçya, İkinci Barnafas, Bacuyac, Kornak, Bafus, İkinci Haykak ve Parfanat.

Parfanat'tan sonra Fars padişahı ile muasır olan ve Tigranakert şehrini inşa eden Tigran tahta geçmiştir. Tigran'dan sonra oğlu Fahaken Hükûmetin başına geçer. Fahaken'den sonra sırasıyla Arafan, Tirsih, Tarih, Armuk, Baykam, Van ve Vaha tahta geçer.

Vaha muasırı olan Yunanlı İskender'in Fars devletiyle yaptığı savaşta Farslara yardım ettiğinden dolayı İskender Vaha'yla muharebe ederek onu öldürür ve topraklarını istila eder.

1780 yıldan daha fazla süren Haykaniye Devleti, Vaha'nın öldürülmesiyle ortadan kalkar.

2.6.5.3. Arşakiyân Devleti Kable'l-Hicre (194-774)

Haykaniye bölgesini İskender ele geçirdikten sonra 774'e kadar valileri tarafından yönetilmeye başlanır. Ardından Arşakî hükümdarlarından Artabanus, bölgeyi Selefîkîler'den alarak Eşkanî sınırlarına dâhil ederek Selefîkîler'in burada bulunan valisi Ordapast'ı Hükûmetin başına getirir. Artabanus'un torunu Mehrdad, Eşkanîler'in tahtına geçince Ordapast'ı tahtından kaldırır ve akrabasından Agarşak'ı hükümdar tayin eder. Agarşak'tan sonra oğlu Arşak tahta geçer. Arşak, Pontus Hükûmeti'ne galib olduktan sonra Karadeniz civarlarında bir yerde taştan bir heykelini yaptırır. Arşak'tan sonra Mabeynünnnehreyn'de bulunan Diyarbakır, Urfa, Nusaybin, Resû'l-Ayn bölgelerini topraklarına dâhil ederek sınırlarını genişleten Birinci Artâşes babasının yerine geçer. Birinci Artâşes'ten sonra oğlu Tigran tahta geçer. Tigran Roma hükümdarlarından Lucullus ile muahrebelerde bulunur ve Lucullus Tigran'ın elinde bulunan Diyarbakır ve Nusaybin'i alarak kendi topraklarına dâhil eder. Tigran'dan sonra sırasıyla oğlu Artavazd, Tigran'ın kardeşi Arşam ve Abkar tahta geçmiştir.

Artavazd zamânında Roma Hükûmeti, Arşakîlerin merkezi Nusaybin'i ele geçirince Abkar, Hükûmetin merkezini Urfa yapar. Ayrıca bu dönemde Arşak ülkesi, Abkar'ın oğlu Enam ve Sanatruk taraflarından yönetilmek üzere iki kısma ayrılır.

Bunlardan sonra Arşakiyân Devleti'nin yıkılmasına kadar (194) şu zatlar hükümdarlık eder:

Heramiset, Dirit, Küçük Tigran, İkinci Dirit, Yarfanet, İkinci Artâşes, İkinci Artavazd, Diran, Üçüncü Tigran, Sehmus, Hüsrev, Dartades, İkinci Hüsrev, İkinci Diran, Arşek, Pap, Farastad, İkinci Agarşak, Üçüncü Hüsrev, Faramşabuh, İkinci Hüsrev, Şabuh ve Erdeşir.

Erdeşir tahta geçtikten altı yıl sonra Sasani devleti tarafından istila edilerek ortadan kalkar.

DOKUZUNCU FASIL

ASYA-YI SUGRÂ COĞRAFYASIYLA AKVÂM VE KURÛN-I

ÛLÂ TÂRÎHİ

İCMÂLEN COĞRAFYA VE AKVÂM

MİSYA, LİDYA, KARYA, LİSYA, BİSİNYA, PAMFİLYA, PİSİDYA, SİLİSYA, KAPADOKYA, PAFLAGONYA, FRİGYA, PONTUS

2.6.6.1. Asya-yı Sugrâ'nın İcmâlen Coğrafyası ve Akvâmı

Anadolu olarak bilinen Küçük Asya, Yunanca bir kelime olup “Maşrık” manasına gelmektedir. Küçük Asya, Asya'nın batısında bulunan bir yarımadadır. Bundan dolayı bu kıtaya Batı Asya da denilmektedir. Eskiden Anadolu, Küçük Asya'nın batı bölgesine verilen bir isimdi; Romalıların istilasından sonra bölgenin tamamına verilen isim haline gelir.

Küçük Asya kuzeyden Karadeniz, batıdan İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi, doğrudan Suriye, Mabeynünnnehreyn Adası ile Kürdistan ve güneyden Akdeniz ile sınırlıdır.

Kayseri'de bulunup Anadolu'daki en büyük dağ sayılan⁵⁹ ve Toros Dağları bu bölgede bulunan dağlar arasındadır.

En meşhur gölü, Strabon'un tarih kitabında Tana olarak zikrettiği ve Konya'da bulunan Tuz Gölü'dür.

Kızılırmak, Seyhan, Ceyhan, Bakırçayı, Hürmüs ve Mender meşhur nehirleri arasında yer alır.

En çok bilinen şehirleri ise İzmir, Hüdavendigar, Trabzon, Sivas ve Adana'dır.

Bu bölgede yaşayan halk Ermenistan bölgesinden gelen ...⁶⁰, Aram kabilesi ve Suriye'den buraya gelmiş kabilelerden oluşmaktaydı. En eski halkı Samîler, Silisya, Pamfilya, Pisidya, Karya ve Lidya idi.⁶¹ buraya daha sonra intikal etmişlerdi.⁶² sonra Avrupalı Hintliler, Bisinîler, Frigîler, bazı Arî kabileleri, Paflagonîler, Yunanlıların asıl kavimlerinden sayılan Palazgî kabilesinden Hellayinler, İonîler, bölgede 12 şehir kuran Aioîler ve Dorîler buraya göç ettiler.

Küçük Asya eski zamânlarda Misya, Lidya, Karya, Lisya, Bisinya, Pamfilya, Pisidya, Silisya, Kapadokya, Paflagonya, Frigya ve Pontus olmak üzere 12 bölgeden oluşmakta idi.

⁵⁹ ارکی

⁶⁰ قوه قاف

⁶¹ قوه قاف

⁶² قوه قاف

2.6.6.2. Misya Memleketi

Günümüzde Karasi olarak bilinen Misya, Küçük Asya'nın güneybatısında ve Lidya'nın kuzeyinde yer alır. Misya, "Büyük Misya" ve "Küçük Misya" olmak üzere iki kısma ayrılır. Büyük Misya, Yunan muhacirlerinden Aolli kabilelerine mensup Aolida, Trova ve Bergama eyaletlerini kapsayıp Lidya sınırına kadar uzar. Küçük Misya ise Keşiş Dağı'ndan Karadeniz sahiline kadar uzar. Küçük Misya'da İolanya, Abydos, Sizik, Bithynia ve Lampsakos başta olmak üzere 12 şehir bulunur. Büyük Misya'da ise Dardanos, Sica, Larisa, Assos, Antandros, Edramit, Peyragam ve Sesepsi şehirleri yer alır.

Gönen Çayı'na kadar imtidat eden ve başkenti Troia olan Trovada şehri tarihi bir öneme sahiptir. Heinrich Schliemann, 1873'de Anadolu'ya seyahat ederek söz konusu şehrin yerini bulur ve birçok silah, değerli taş, Troia'nın son hükümdarı Priamos'un sarayını, Nepton ve Apollon'a ait sur ile bazı kapılar, Yunan tanrılarından Minerya'ya ait üç bıçak ile yirmi çeşme, farklı dillerle yazılmış birkaç tarihi ile arkaik eser ve şehre ait bazı yapıları keşfeder.

2.6.6.3. Lidya Memleketi

Bugün Aydın ve Saruhan olarak bilinen Lidya, Küçük Asya'nın batısında, Misya'nın doğusunda, Karya'nın güneyinde yer alır. Bozdağ ve Spil dağları; Küçük Menderes, Hermos ve içerisinde altın tozu çıkarıldığı söylenen Paktol nehirleri bu bölgede bulunur. Lidya'da sakin olan en eski halk, Karya'da bulunan kabilelere mensup Maionî kabilesidir. Bu kabileden Manes isimindeki şahıs, 2201'de bir hükümet kurar. Ayrıca üçüncü hükümdar Atis'e nisbetle Atyadî Devleti olarak da bilinir. Bu devlete hükümdarlık yapan zatlar şunlardır:

Manes, Fotis, Atis, Lidos, Ekyasmus, Hermun, Elsimus, Kamiliyet, Tmolus, Teokalmin, Marsias, Jardanus, Eumegal ve Pilemen.

1914'te Atyadî Devleti yıkıldığında yerine Heraklis neslinden⁶³ isminde bir şahıs, Heraklid olarak bilinen bağımsız bir devlet kurar. Bu devlete hükümdarlık yapan kişiler şunlardır:

.....⁶⁴, Bilus, Argon, (Meçhul), Birinci Ardis, Birinci Alyattes, Meles ve Kandaules.

Heraklid Devleti'nden sonra Mermnadların neslinden Giges, "Mermnad" isminde bir devlet kurar. Mermnad Devleti'ne hükümdarlık yapmış zatlar şunlardır:

Giges, İkinci Ardis, Sadyattes, İkinci Alyattes ve Krezüs.

Lidya, Mermnad Hükûmeti'nin 1169'ta inkıraz olmasında sonra Keyanîlerin, daha sonra Yunanlı İskender'in eline geçmiştir. İskender'in vefatından sonra Selefkîler ve 876'da Bergama hükümdarı Birinci Eumen istila etmiştir. Bergama'nın son hükümdarı

63

64

Üçüncü Attalos'un vefatından sonra Roma Hükûmeti bu bölgeyi kendi sınırlarına dâhil eder.

2.6.6.4. Karya Memleketi

Bugün Menteşe olarak bilinen Karya, Küçük Asya'nın güneyinde bulunup güneybatıdan deniz, kuzeyden Lidya, doğudan Pisidya ve Lisya bölgeleriyle sınırlıdır. Bodrum, bölgenin en meşhur yeri ve başkenti sayılan Miletos, Kariyev, Kota, Alabanda ve Muğla bu bölgede yer alır. İlk zamânlarda bazı Fenike kabileleri bu bölgede sakin idiler; daha sonra Yunanlılardan İonî ve Dorî kabileleri buralara göç etti. Karya iki kısma ayrılıp bir kısmında Aioîler diğer kısmında da Dorîler yaşamaktaydı. Karya'yı sırasıyla Yunanlı İskender, Cassander, Antigonos, Lizmak istila etmiştir; daha sonra Roma Hükûmeti 754'te kendi sınırlarına dâhil eder.

2.6.6.5. Lisya Memleketi

Küçük Asya'nın güneyinde Karya ile Pamfilya arasında bulunan Lisya, günümüzde Teke ve Menteşe'nin olduğu bölgede yer almaktadır. Kuzeyden Karya, doğudan Pamfilya, batı ve güneyden Akdeniz ile sınırlıdır. Başlıca şehirleri Telmiyos, Patader ve Meyra'dır. Burada sakin olan ilk ahali Solim kabileleridir. İlk zamânlarda Milyas olarak bilinirken daha sonraları bölgeyi istila eden Atina hükümdarı Pandion'un oğlu Lisos burayı istila eylediğinden ona nisbetle Lisya olarak anılmaya başlar. Lisya'yı sırasıyla Lidya hükümdarı Krezüs, Keyhüsrev, Yunanlı İskender ve Antigonos istila etmiştir. Antigonos'tan sonra Roma hükümdarı Claudius bölgeyi kendi sınırlarına dâhil eder.

2.6.6.6. Bisinya Memleketi

Hüdavendigar'ın kuzeydoğusunda bulunan Bisinya, kuzeyden Karadeniz, doğudan Paflagonya, güneyden Frigya ve batıdan Marmara ve Misya ile sınırlıdır. En büyük nehri Sakarya Nehri olup Bursa, İzmit, İzmit, Ereğli ve Kadıköyü şehirleri bu bölgede bulunmaktadır. Bu bölgeye ilk iskân edenler Biris, Bisinî, Maryandianî, Migadon ve Kaukon kabileleridir. Bisinya, İskender'in istilası sırasında Keyanîlere bağlı küçük bir hükümet idi. Daha sonra hükümdar Zipoites, 697 senesine kadar imtidad edecek bağımsız bir devlet kurar. Zipoites'ten sonra devlete hükümet edenler şunlardır:

Zipoites'in oğlu Birinci Nikomedes, Birinci Prusias, İkinci Prusias, İkinci Nikomedes ve Üçüncü Nikomedes.

Üçüncü Nikomedes vefat ettiğinde topraklarını Romalılara vasiyet ettiği için ölümünden sonra Roma Hükûmeti bölgeyi sınırlarına dâhil eder.

2.6.6.7. Pamfilya Memleketi

Küçük Asya'nın güneyinde ve Akdeniz havalisinde bulunan Pamfilya, batıdan Lisya, doğudan Silisya ve kuzeyden Pisidya ile sınırlıdır. Pamfilya, Yunanca bir kelime olup çeşitli kabileler manasına gelmektedir. Başlıca şehirleri Antalya, Olbia, Side, Perge, Aspendos ve Sillyon'dur. Pamfilya da diğer bölgeler gibi sırasıyla Keyanîler, İskender, Selekîler tarafından istila edilmiştir. Selekîler'den sonra Roma Hükûmeti bölgeyi kendi topraklarına dâhil eder.

2.6.6.8. Pisidya Memleketi

Günümüzde Konya, Isparta, Kütahya ve Hamid bölgelerini kapsayan Pisidya kuzeyden Frigya, doğudan Suriye ve Silisya, güneyden Pamfilya ve batıdan Lisyia ile sınırlıdır. En önemli şehirleri Antakya, Sagalassos ve Selge'dir.

2.6.6.9. Silisya (Kilikya) Memleketi

Bugün "Selefke" olarak bilinen ve Adana'nın bir kısmını oluşturan Kilikya bölgesi, güneyden Akdeniz, kuzeyden Kapadokya, batıdan Pamfilya ve Pisidya ve doğudan Suriye ile sınırlıdır. Başlıca şehirleri Soli, Mallu, Payas, Anazarba, Kayseri ve Tarsus'tur.

2.6.6.10. Kapadokya Memleketi

Bugün Sivas, Kayseri, Maraş ve Karaman'ı ihtiva eden bölgenin eski adı olan Kapadokya, kuzeyden Pontus, güneyden, Kilikya, batıdan Galatya ve Frigya ve doğudan Fırat ile sınırlı olup başkenti Kayseri'dir.

2.6.6.11. Paflagonya Memleketi

Batıdan Bisinya, doğudan Pontus, güneyden Galatya ve kuzeyden Karadeniz ile sınırlı olan Paflagonya'nın başlıca şehirleri Amasra, Sinop ve Çankırı'dır. Kızılırmak ve Karasu nehirleri bu bölgede akar.

2.6.6.12. Frigya (Frijya) Memleketi

Doğudan Kızılırmak, güneyden Pisidya ve Konya dağları ile sınırlı olan Frigya, ismini daha önce bu bölgeye gelen Friki veya Briki kabilelerinden alır. 1122 senesine kadar bu bölgede sadece Maonî, Lidya ve Bisinya yerleri mevcuttu. Daha sonra Paflagonya ve Kapadokya bölgeye dâhil edildi. Keyhüsrev, Frigya'yı istila ettikten sonra burada Küçük Frigya ve Büyük Frigya olmak üzere iki Fars vilayetini oluşturur.

2.6.6.13. Pontus Memleketi

Küçük Asya'nın doğusunda yer alan Pontus, kuzeyden Karadeniz, doğudan Kafkasya, batıdan Paflagonya ve güneyden Kapadokya ve Galatya ile sınırlı olup bu bölgede Tibar, Şalib ve Mosinik denilen Türk kabileleri sakin idi. Pontus, önceleri Kapadokya'nın bir kısmı olmasına rağmen 1142 yıllarında ikiye bölünerek Farnakes tarafından yönetilmeye başlanır. Farnakes'ten sonra sırasıyla şu zatlar hükümdar olur:

Artabaz, Birinci Ariobarzan, Birinci Mehrdad, İkinci Ariobarzan, İkinci Mehrdad, Üçüncü Mehrdad, Dördüncü Mehrdad, Beşinci Mehrdad, İkinci Farnakes, Altıncı Mehrdad, Yedinci Mehrdad ve Üçüncü Farnakes.

ONUNCU FASIL

**AKVÂM-I ARAB'IN TA'RÎFÂT-I İCMÂLİYYESİYLE
CEZÎRETÜ'L-ARAB'IN COĞRAFYASI VE ALÂ'L-UMÛM
ARABLARIN KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHİ**

**AKVÂM-I ARAB
CEZÎRETÜ'L-ARAB'IN COĞRAFYASI**

YEMEN COĞRAFYASI

MÛLAHAZA-İ TÂRÎHİYYE

YEMEN'DE KAHTÂNİYYE DEVLETİ

YEMEN'DE HABEŞE HÜKÛMETİ

HİMYER HÜKÛMETİ AHİRESİ

YEMEN'DE MERÂZİBE HÜKÛMETİ

HADRAMÛT

AHKÂF

UMMÂN

BAHREYN

HİCÂZ COĞRAFYASI

MEKKE-İ MÜKERREME

MEDİNE-İ MÜNEVVERE

YEMÂME

TİHÂME

NECİD MEMLEKETİ COĞRAFYASI

NECİD'TE BENİ KİNDE HÜKÛMETİ

EYYÂM-I MÛLÛK'T-TAVÂ'İF VE TENÛH

HÎRE'DE MENÂZİRE HÜKÛMETİ

KIRKISA'DA BENİ SAMAYDA' HÜKÛMETİ

ŞAM'DA GASSASİNA DEVLETİ

MÜLÛK-I MÜTEFERRİKA-I ARAB

ARAPLARIN AVÂ'İD VE SÂ'İRELERİ

2.6.7.1. Akvâm-ı Arab

Araplar Arab-ı Arib-e Baide, Arab-ı Gayr-ı Baide ve Arab-ı Müstaribe olmak üzere üç tabakaya ayrılır.

Arab-ı Arib-e Baide Tasm, Ümeym, Amalik, Avd, Vabar, Erzak, Tıgar, Lef, Büdeyl, Rahil, Hezan, Sa'd, Melail, Abil, Cedis, Abdu Dahm, Avs, Âd-ı Ūlâ, Kasir, Semud ve Cürhüm-i Ūlâ gibi helak olan kabilelerdir.

Arab-ı Gayr-ı Baide, Tevrat'ta "Yaktan" olarak anılan Kahtânîler olarak da bilinmektedir. Kahtânîler, Hz. Nûh (a.s)'un neslindendir. Kahtân'ın Ya'rub, Cürhüm, Hadramût, Âd ve Ummân olmak üzere beş oğlu bulunur. Yemen halkının hepsi Kahtân'ın soyundan gelmektedir.

Kahtân Yemen'de bir devlet kurar ve vefat ettikten sonra yerine oğlu Ya'rub geçer. Ya'rub kardeşlerinden Cürhüm'ü Hicâz'a, Âd'ı Şihr'e, Hadramût'u Şihr Dağı'na ve Ummân'ı da Ummân'a vali tayin eder.

Ya'rub'tan sonra Sebe bin Yeşcüb'ün birçok oğlu olmuşsa da sadece Himyer, Kehlân, Zeydân ve Amile'nin isimleri bilinmektedir. Himyer ve Kehlân'dan iki büyük millet zuhur etmiştir. Ummân havalisini istila eden Kudaa bin Mâlik bin Amr bin Mürre bin Zeyd bin Himyer ve Beni Hasur kabileleri Himyerîlerdendir.

Ezd, Atik, Gafik ve Hemedân kabileleri de Kehlânîlerdendir.

Eş'arîler Ezd'in oğullarından Eş'ar'dan gelmişlerdir.

Celd, Sa'dü'l-Aşire, Murâd, Ans, Beni Mezhic, Beni Neha, Beni Haris, Beni Harb, Beni Ud, Beni Avf, Beni Ka'b, Beni Cevf, Beni Zübeyd, Beni Deyyân, Beni Tay, Beni Cedile, Beni Nebhan, Beni Yulan, Beni Selaman, Beni Ruman, Beni Heniyy, Beni Sedus, Beni Adî, Beni Lahm, Beni Ufeyr, Beni Amile, Beni Cezile, Beni Nemara, Beni Kinde ve Beni İcl kabileleri Arab-ı Bakiye'dendirler.

Arab-ı Müstaribe ise Hz. İsmail'in soyundan gelen kavimlerdir. Hz. İsmail anadili İbranice idi. Mekke'de Cürhüm-i Sâni kabilelerinden birinin kızıyla evlenmesiyle Arapça konuşmaya başlamıştı. Böylece Hz. İsmail'den Arab-ı Müstaribe denilen birçok kavim zuhur etmeye başladı.

2.6.7.2. Cezîretü'l- Arab Kıt'asının Coğrafyası

Arap bölgesinin coğrafyası su ile ihatalı olduğu için Arapçada ada manasına gelen "Cezire" ismini vermişlerdir.

Cezîretü'l-Arab Asya'nın güneybatısında yer alıp kuzeyden Filistin'in bir kısmıyla Berrüşşam ve Mabeynünehreyn Adası, doğudan Acem Körfezi (Basra Körfezi), Hint

Okyanusu'nun bir kısmı ile Irak-ı Arab, güneyden Hind Okyanusu ve batıdan ise Süveyş Denizi, Babü'l-Mendeb ve Süveyş Kanalı ile mahduttur.

Hiz. İbrahim'in daveti ve İslam'ın zuhuru bu bölgede olduğundan dolayı yeryüzünün en mukaddes ve en mübarek bölgesi sayılır.

Bölgenin sahil kısımlarında inci megasları, akik gibi değerli taşlar bulunur.

2.6.7.3. Yemen Memleketi Coğrafyası

Ceziretü'l-Arab bölgelerinden Yemen, üç tarafı deniz ve bir taraftan Tihâme, Yemâme ve Bahreyn ile mahduttur. Kâbe-i Şerîfe'nin sağ tarafında bulunduğu için Yemen ismi verilmiştir. Yemen'in ilk başkenti Sebe' şehriydi. Daha sonra Himyerîlerden San'a bin Zal bin Amir'in inşa ettiği ve hala başkent olan San'a şehri başkent olmuştur.

2.6.7.4. Mülâhaza-i Târîhiyye

2.6.7.5. Yemen'de Kahtâniyye Devleti (95-3065)

Yemen'de milattan önce Kahtân, Habeşe ve Merâzibe olmak üzere üç devlet bulunmaktaydı.

Tarihçiler Yemen'de hükümet eden Beni Kahtân'ın tarihini Habeşe Hükûmetiyle birlikte 3049 sene olarak gösteriyorlar. Bu bölgede ilk defa padişahlık yapan kaynaklarda Abir olarak geçen Hiz. Hûd aleyhisselâmın oğlu Kahtân'dır.

Kahtân Devleti'ne hükümetlik yapan zatlar şunlardır:

Kahtân, Ya'rub, Yeşcüb, Abdu Şems-i Sebe', Himyer, Kehlân, Vâsil bin Himyer ve el-Hemeyse' bin Himyer, Seksek bin Vâsil, Ya'fur bin Seksek, Me'âfir Nu'mân bin Ya'fur, Esham bin Nu'mân, Zû'l-Karneyn bin Sa'b bin Zî Şeded, Hâris er-Râ'îş bin Lokmân, Zû'r'a bin Ka'b, Afrikas bin Kays, Zû'l-Menâr Ebrehe bin Hâris, Zû'l-Ez'âr Amr bin Ebrehe, Şûracbîl bin Gâlib, Zû es-Sarah Hedhâd bin Şûracbîl, Belkıs binti Hedhâd, Nâşir en-Ni'âm Mâlik bin Amr bin Ya'fûr, Şemr Yer'aş bin Nâşir en-Ni'am, Ebû Mâlik Sayfî bin Şemr Yer'aş, Şûracbîl Yahsub bin Mâlik bin Gavs, Zû Akran Tûbba' İbni Ebi Mâlik, Zû Ceyşân bin Ebi Mâlik, Kelikyekrib bin Zî Akran, Es'ad bin Kelikyekrib, Umrân bin Âmir Mâ'u's-Sema', Hassân bin Tûbbân Es'ad ve Karındaşı Amr, Abdu Külâl bin Mersed, Tûbba' bin Hassân, Rebî'a bin Nasr, Tûbba'-ı Asgar Hâris bin Amr, Tûbba'-ı Asgar Hâris bin Amr, Veli'a bin Mersed, Ebrehe bin es-Sabbâh, Sahbân bin Muhres, Sabbâh bin Ebrehe, Amr Zû Kîkân, Zû's-Şenâtir Hanî'a ve Zû Nûvâs bin Zû'r'a.

Himyer'den Haris er-Raiş'e kadar padişahlık etmiş olanlara Himyerî padişahları ve ondan sonra gelenlere ise Tebâbi'a denilmektedir.

2.6.7.6. Yemen'de Habeşe Hükûmeti Kable'l-Hicre (23--95)

Kur'ân-ı Kerîm'de "Ashâbu Uhdûd" olarak geçmekte olan Hristiyanları yakma vakası Zû Nûvâs döneminde gerçekleşmiştir. Bu olay üzerine, Hristiyanların reislerinden Devs bin Sa'lebân, Habeşe kralı Necâşî'nin yanına kaçarak Zû Nûvâs'ın yaptığı katliamdan bahseder. Bu haberden sonra Necâşî, Zû Nûvâs'ın üzerine giderek Yemen'i istila eder. Habeşe kralı Necâşî Yemen'i istila ettikten sonra amcaoğullarından Eryât'ı Yemen'e hükümdar tayin eder ve bu bölgede Habeşe

yönetimi başlamış olur. Eryât'tan sonra yerine Habeşe reislerinden Ebrehe geçmiştir. Araplar tarafından “Âmu'l-Fil” olarak bilinen meşhur Fil Vakası bu kral döneminde gerçekleşmiştir.

2.6.7.7. Yemen'in Bi-Tekrârin Himyer Hükûmeti'ne Duhûlu Kable'l-Hicre (16-23)

Ebrehe'den sonra sırasıyla oğlu Yaksûm ve Mesrûk tahta geçmiştir. Mesrûk'tan sonra Yemen yeniden Himyerîlerin eline geçer. Yemen 7 yıl (Kable'l-Hicre 16-23) boyunca Himyerî hükümdarı Seyf bin Zî Yezen tarafından yönetilir.

2.6.7.8. Yemen'de Merâzibe Hükûmeti (Kable'l-Hicre 16 - Ba'de'l-Hicre 75)

Seyf bin Zî Yezen'in vefatından sonra da Yemen, Sasani Devleti'nin eline geçer. Bölgeyi Merzûbân adı verilen valiler tarafından yönetildiği için Merâzibe Hükûmeti olarak da isimlendirilmiştir. Merâzibe Hükûmeti'nin hükümdarları sırasıyla Vehriz, Velîcân, Hazdân, Nûşcân, Marzân ve Bâdân'dır.

Himyerîlerin kalem-müsned olarak bilinen kitabetleri üzerine Avrupa seyyahlarından Carsten Niebuhr, Almanyalı Ulrich Jasper Seetzen, Thomas Joseph Arnaud,⁶⁵ ve Kennett Loftus araştırmalar yapmışlar ve bizzat Arap bölgesine giderek Himyerî hattına dair birçok yazıtlar keşfetmişler.

2.6.7.9. Hadramût

Doğudan çöl, kuzeyden Ummân'ın doğu tarafı, güneyden deniz ve batıdan Yemen ile sınırlı olan Hadramût'un en önemli şehirleri Şibam ve Terim'dir. Eskiden Res olarak bilinen şehir ile Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri zikrolunan Kasr-ı Meşîd ile Bi'r-i Mu'attala da Hadramût'ta bulunmaktadır. Hadramût'un eski adı Amir'dir; Amir Kahtânîlerden Ya'rub'un kardeşlerinden olup döneminde Hadramût'a vali olarak atanmıştı. Daha sonra, birçok savaşa hazır ve galip olup nerede bulunur ise “Ölüm hazır oldu” manasına gelen “Hadramût” tabiri kullanılmaya başlandı. Amir burada bağımsız bir devlet kurar; isimleri bilinen padişahlar şunlardır: Hadramût Âmir, Yerâm bin Hadramût, Rebî'a bin Yerâm, Eşneb bin Rebî'a, Amr bin Eşneb, Nemrû'l-Ezc bin Amr, Mersed Zû Mervân bin Kerîb, Alkama Zû Kî'ân bin Mersed, Zû İl bin Zî Kî'ân, Zû İl bin Zî İl Beda'îl bin Bede'ât, Bedî' Zû İl, Hammâd bin Beda'îl, Yeşruh Zû'l-Mülk bin Vedî bin Hammâd, Mün'im bin Zî'l-Mülk, Cüzeyme bin Zî'l-Mülk, Yeşruh bin Cüzeyme, Nemr bin Yeşruh ve Sâcin bin Nemr.

2.6.7.10. Ahkâf

Yemen'de kumsal bir arâzîden ibaret olan Ahkâf, Birinci Âd'ın yaşadığı topraklardı. Âd bin Avs bin İrem bin Sâmbin Nûh bir kabile ile buralara yerleşip bir hükümet kurmuşlardı. Âd'ın vefatından sonra sırasıyla Şedîd, Şeddâd ve İrem Hükûmetin başına geçmiştir. Âd kavmi ikiye ayrılarak bir kısmını Halcân ve diğer kısmını da Halcân'ın kardeşi Lokmân yönetmiştir. Bu halka Hûd (a.s) peygamber olarak gönderilmiştir. Halcân kısmı Hz. Hûd'un davetine isyan ve muhalefet ettikleri için helak olmuştur. Lokmân ise kendi eli altındaki kavmiyle birlikte Hz. Hûd'a iman ederek selamete kavuşmuşlardır.

⁶⁵ بارون وون ريد

2.6.7.11. Ummân

Kuzeyden Basra Körfezi, doğudan Hint Okyanusu, güneyden Ahkâf ve batıdan Yemâme ile ihata olan Ummân'ın en meşhur şehirleri bir zamânlar hükümet merkezi olan Sahar ve Maskat'tır. Kahtânîlerden Ya'rub tahta geçtiğinde kardeşi Ummân'ı bu bölgeye vali olarak atadığından dolayı ismine nisbetle bu ismi almıştır.

2.6.7.12. Bahreyn

Hicr bölgesi olarak da bilinen Bahreyn, Ummân sınırlarında bulunan Ahsâ'nın bir bölümüdür. Bu bölgede birçok su kaynakları ve inci megasları bulunmaktadır. Bahreyn'in asıl ehali Amalika'dır. Daha sonra bu bölgeye Tasm, Cedis ve Ezdîler gelmişler. Fars hükümdarlarından Erdeşir bin Babek'in zamânında Bahreyn, Fars topraklarına dâhil edilir. Erdeşir'in vefatından sonra Araplar bölgeyi istila eder. Daha sonra, Bahreyn yeniden Farsların eline geçtikten sonra bölge İslam'ın zuhuruna kadar Menâzire Hükûmetine dâhil edilir. Hicretin altıncı yılında peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s), Ala el-Hadramî'yi bölgeye vali olarak tayin eder.

2.6.7.13. Hicaz Coğrafyası

Ceziretü'l-Arab kıtasında bulunan bir diğer bölge Hicâz bölgesidir. Kuzeyden Badiyetü'l-Arab, doğudan yine Badiyetü'l-Arab ve Necid, güneyden Yemen ve batıdan Kızıldeniz ile sınırlı olan Hicâz'ın en önemli şehirleri Medine-i Münevvere, Mekke-i Mükerreme ve Vadiyü'l-Abbas olarak bilinen Taif'tir. Necid ile Tihâme'nin arasını kapladığı (haciz) için Hicâz ismini almıştır.

2.6.7.14. Bilâd-ı Hicaz'dan Mekke-i Mükerreme'nin Coğrafyasıyla Kurûn-ı Ūlâ Târîhi

Hiz. İsmail efendimiz ile oğlu Hiz. İsmail beraber inşa ettiği ve şekli murabba olduğundan dolayı "Kâbe" olarak isimlendirilen Beytullah, Hicâz coğrafyasının mübarek sayılan topraklarından Mekke-i Mükerreme'de bulunmaktadır. Kâbe'nin sedanetini yani koruyuculuğunu sırasıyla İsmailoğulları, Cürhümîler, Beni Huzâ'a, Beni Kusay, Abdu Menaf, Haşim, Abdulmuttalip ve Ebu Talib üstlenmiştir. Daha önce bu kutsal beldenin etrafında bir surun bulunduğunu ve sonraları yıkıldığını rivayet ediyorlar. Sevr Dağı, Sebir Dağı, Handama Dağı, Ebi Kubeys Dağı ve Hira Dağı Mekke'de bulunan dağlardır.

Mekke'de ilk hükümet eden kabile Cürhüm kabilesidir ve Cürhüm'den itibaren padişah olan zatlar şunlardır: Cürhüm, Abdüyâlîl bin Cürhüm, Cürşüm bin Abduyâlîl, Abdu'l-Medân bin Cürşüm, Sakîle bin Abdu'l-Medân, Abdu'l-Mesîh bin Sakîle, Muzâz bin Abdul'l-Mesîh, Amr bin Muzâz, Hâris bin Muzâz, Amr bin Hâris, Bişr bin Hâris ve Muzâz bin 'Amr.

Mekke'de Cürhümîlerden başka Huzâ'a, Kureys, Abdu Menâf ve Ehâbiş gibi kabileler de bulunurdu.

2.6.7.15. Yesrib (Medine-i Münevvere) Coğrafyasıyla Kurûn-ı Ūlâ Vakâyi‘-i Târîhiyyesinin Hulâsası

Hicâz bölgesinde bulunan bir diğer memleket, Amlık’ın soyundan Ubeyl’in oğlu Yesrib’e nisbeten “Yesrib” adını alan Medine-i Münevvere’dir. Yesrib, Medine-i Münevvere’nin eski adıdır. Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)’in mübarek kabri burada bulunduğu için dünyanın en mübarek, en önemli belde sayılır. Kanat, Buthan, Akik-i Ekber ve Akik-i Asgar olmak üzere 4 vadi bulunur. Amalika’dan başka Benu Nadir, Benu Kureyza, Benu Kaynuka, Benu Samile ve Benu Zaura bu bölgenin asıl sakinlerindendir.

2.6.7.16. Yemâme

Geçmişte Cev ve Hasab olarak bilinen Yemâme, Necid ve Hicaz arasında bulunup kuzeyden Badiyetü’l-Arab, batıdan Hicaz, güneyden Tihâme ve doğudan da Necid, Bahreyn ve Ummân ile sınırlıdır.

Bu bölgede birçok pınar, nehir ve ırmak bulunmaktadır: Ayn-ı Hadrâ, Ayn-ı Hît, Ayn-ı Râm, Cûde-i Hicr, Nehr-i Şeyhü’l-Gam ve Nehr-i Şeyhü’n-Ni‘âm.

Yemâme’de, adını bu bölgede yaşayan Tayy kabilesinden alan iki Tayy dağı bulunur. Geçmişte bu dağlardan birisine Ecâ diğerine de Selmâ denilirdi. Bazı rivayetlere göre de isimleri Ecâ, Selmâ ve Ucâ olmak üzere üç Tayy dağın varlığından söz edilmektedir.

Kendini peygamber olarak ilan eden Müseylemetü’l-Kezzâb Yemâme’de ortaya çıkmıştır.

2.6.7.17. Tihâme

Tihâme-i Hicaz olarak bilinip sıcaklığının şiddetinden dolayı “Tihâme” adını alan Tihâme, kuzeyden Hicaz, güneyden Yemen, doğudan Şihr ve batıdan da Bahr-ı Ahmer ile sınırlıdır. Bu bölgenin sınırında bulunan Ukkâz adlı yerde Araplarca meşhur panayırılar bulunmaktadır. İslamiyetten önce Beni İyâd kabilesinden Kus bin Sâ’ide’nin bu panayırda Allah’ın birliği ve son peygamberin bisetine dair okuduğu hutbe meşhurdur.

Tihâme havalisi, Arab-ı Müsta‘ribe’den Beni Nizâr bin Me’ad kabilelerinin Hükûmeti altında idi. Beni Nizâr’dan sonra sırasıyla Rebî‘a, Ekleb, Esed, Gazze, Cedîle, Abdu’l-Kays, Kâsıt, Nemr, Vâ’il bin Kâsıt, Bekr bin Vâ’il, Tağlib bin Vâ’il, Ganem, Amr, Habîb, Bekr, Cüşem, Nasr, Hâris, Rebî‘a, Küleyb ve Mühelhil Hükûmetin başına geçmiştir.

2.6.7.18. Necid Memleketi Coğrafyası

Arap ülkeleri arasında en güzeli sayılan Necid, kuzeyden Berrüşşâm, doğudan Irak-ı Arab, batıdan Hicaz ve güneyden Yemâme ile sınırlıdır.

Bu bölge Necid-i Hicaz ve Necid-i Âriz olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Necid-i Hicaz kısmında Şu‘arâ, Dariye, Heylek, Res, Nir bin Mersed, Kermusa, Temen, Beşher, Rabata nahiyeleri yer almaktadır. Necid-i Âriz’de ise Dir‘iyye, Lahsâ, Malham, Mukren, Riyâd, Kasam ve Mezc yer almaktadır.

2.6.7.19. Necid’de Beni Kinde Devleti Kable’l-Hicre (54-162)

Necid ve komşusu olan Irak-ı Arab’da bulunan Bekr bin Vâ’il kabilesinde güçlülerin zayıfları ezmeye başlaması ve asayiş ile huzurun bozulması gibi durumlar ortaya çıktığından dolayı âlimler, dönemin Yemen padişahı Ebrehe bin es-Sabbâh’tan bölgelerini yönetmesi için kendilerine bir padişah göndermesini talep ettiler. Ebrehe de Hucr bin Amr’ı mezkûr kabileye vali olarak tayin etti. Hucr, asıl adı Sevr olup babasına itaatsizlikten dolayı Kinde ismini alan Kinde bin Ufeyr bin el-Haris ve Haris dahi Zeyd bin Kehlân bin Sebe’’nin soyundan gelmektedir.

Hucr’dan sonra sırasıyla “el-Maksûr” olarak lakaplanan oğlu Amr, Haris bölgeyi yönetmiştir.

Meşhur Arap şairi İmrülkays, Hucr’un oğludur. Oğlunun şiirle uğraşmasından dolayı “Hükümdarın oğullarına şairlik yakışmaz” diyerek oğlunu reddetmiştir. Bunun üzerine babasından intikam almak için İstanbul’a giderek Kayser’den yardım talebinde bulunmuştur, ancak kendisi ile Kayser’in kızı arasında bir ilişkinin var olduğu dedikodusu yayılınca Kayser hülle adı verilen bir kıyafeti İmrülkays’a verir. İmrülkays ise övünç kıyafeti olarak onu giyer. Giydiği zamân elbisedeki zehir vücuduna tesir eder ve bu tesirden dolayı vefat eder.

İmrülkays’ın vefatından sonra 108 yıl süren Beni Kinde devleti yıkılmıştır.

2.6.7.20. Eyyâm-ı Mülûkü’t-Tavâ’if Vak’a-i Tenûh

Arab-ı Müsta’ribe’den ve İsmailoğullarından olan Adnân, Babil padişahı Buhtunnasr ile muasır idi.

Adnân’ın oğlu Ma’âd 12 yaşında iken Buhtunnasr Arapları ele geçirmiştir.

.....⁶⁶ ve⁶⁷ peygamberler, Buhtunnasr’ın vefatından sonra Beni İsrail ile haca gidip Mekke’de yaşayan kavimler arasında yaşamaya başlarlar. Buradaki kavimlerden Cürhüm kabilesinden Hârise’nin kızı Me’ân’la nikâhlanarak Nizâr adında bir oğlu dünyaya gelir.

Nizâr’ın da İyâd, Rebî’a, Enmâr ve Mudar isimlerinde dört oğlu vardır. İyâd Irak’a, Rebî’a ve Mudar Mabeynünnahreyn ve Irak’a hicret edip bu bölgelerde yaşamaya başlamışlar ve bir nesil oluşturmuşlar. Rebî’a’nın Mabeynünnahreyn ve Irak çevresinde meşhur olan soyları Esed, Bekr, Tağlib, Şeybân, Lüceym, Acl, Kays ve Nemr kabileleridir. Mudar’dan ise Benû Ukayl kabilesi meşhurdur.

Nizâr’ın kardeşi Kubeys’in torunu Haykad bin Hanak da Bahreyn taraflarına hicret edip orada çoğalmışlardır.

Söz konusu kabileler her ne kadar birbirlerinden bağımsız kavimlerini yönetseler de içtima ve muhalefet günlerinde birbirlerini desteklerdi. Bu kavimlerin bir araya gelip

⁶⁶ امسيا

⁶⁷ برخيا

istişare edip birbirlerine yardımlarda bulundukları yere, “Yardımlaşma” manasına gelen “Tenûh” ismini vermişlerdi.

2.6.7.21. Hîre’de Menâzire Devleti Kable’l-Hicre (12-610) Ba’de’l-Hicre

Eşkanîler döneminde oluşan ve kurucusu Mâlik bin Fehm olan bu devlet, Münzir ismiyle çok sayıda padişah geldiğinden dolayı kelimenin çoğulu Menâzire olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca, Beni Lahm kabilesinden geldikleri için de Âl-i Lahm olarak da bilinmektedir.

İlk hükümet yerleri Irak’taki Enbâr şehri idi, daha sonra Hîre’yi hükümet merkezi edinmişlerdir.

Mâlik bin Fehm’den sonra sırasıyla kardeşi Amr bin Fehm, Amr’ın erkek kardeşinin oğlu Cezîme bin Mâlik, Amr bin Adî, İmrülkays, oğlu Amr, Amâlîka’dan Evs bin Kallâm, İmrülkays bin Amr, Nu’mân el-A’ver, oğlu Münzir, oğlu Esved, kardeşi Münzir, Nu’mân bin Esved, Ebû Ya’fûr bin Alkama ez-Zümeylî, İmrülkays bin Nu’mân, oğlu Münzir, oğlu Amr bin Hind, Kâbûs bin Münzir, Amr bin Hind’in kardeşi Münzir, Nu’mân bin Münzir bin Mâ’û’s-Semâ, İyâs bin Kabîsa et-Tâ’î ve Münzir bin Nu’mân Hîre hükümdarı olmuşlardır.

Hicretin 12. yılında Hz. Ebu Bekr (r.a) Halid bin Velid’i Hîre Hükûmetinin üzerine gönderir. Böylece Menâzire devleti ortadan kalkar.

2.6.7.22. Kırkısa’da Beni Samayda’ Hükûmeti

Amâlîka’nın son hükümdarı Samayda’ bin Hürmüz’ün oğlu Üzeyne tarafından Varka civarındaki Kırkısa’da kurulan Beni Samayda’ Hükûmetinin başına geçenlerin sadece şu isimleri bilinmektedir: Üzeyne bin Samayda’, oğlu Hassân, Taraf, Zarab, Amr bin Zarab ve melike Zebbâ.

Zebbâ’dan sonra Kırkısa’daki Beni Samayda’ Hükûmeti ortadan kalkar.

2.6.7.23. Şâm’da Gassasina Devleti Takrîben Kable’l-Hicre (16-580) Ba’de’l-Hicre

Âl-i Cefne olarak da bilinen Gassasina devleti, Şam’da kurulmuş bir Arap devletidir. Kurucusu Cefne bin Amr bin Sa’lebe bin Amr Müzebkıyâ’dır.

Cefne’den sonra sırasıyla oğlu Amr, Sa’lebe bin Amr, Haris, Cebele, Haris, Münzir-i Ekber, Nu’mân bin el-Haris, Münzir-i Asgar bin el-Haris, Cebele bin el-Haris, Eyhem bin el-Haris, Amr bin el-Haris, Cefnetü’l-Asgar bin Münzirü’l-Ekber, Nu’mânü’l-Asgar İbn Münzirü’l-Ekber, Nu’mân bin Amr bin el-Münzir, Cebele, Nu’mân bin el-Eyhem bin el-Haris, Haris bin el-Eyhem, Nu’mân bin el-Haris, Münzir, Amr bin en-Nu’mân, Hucr bin en-Nu’mân, Haris bin Hucr, Cebele bin el-Haris, Haris, oğlu Nu’mân, Eyhem bin Cebele bin el-Haris, Münzir bin Cebele, Şüracbil bin Cebele, Amr bin Cebele, kardeşinin oğlu Cebele bin el-Haris ve Cebele bin el-Eyhem hükümdarlık yapmıştır.

2.6.7.24. Mülûk-ı Müteferrika-ı Arab

Araplar, dünyanın en eski milleti oldukları gibi Araplardan devlet ve kralların ortaya çıkması da en eski dönemlere dönmektedir.

Bu bölümde bahsedilen en eski hükümdarlar şunlardır:

Amr bin Lahy bin Hârise, Züheyr bin Cenâb bin Hübel bin Abdullâh bin Kinâne el-Kudâ'î, Rebî'a bin Mürre ve oğulları Küleyb ile Mühelhil, Züheyr bin Cezîme bin Revâhâ bin Rebî'a bin Mâzin el-Absî ve Kays bin Züheyr bin Cezîme el-Absî.

2.6.7.25. Arabların Avâ'id ve Sıfât ve Belâgat ve Diyânetleri

Araplar “Bedevî” ve “Hadarî” olmak üzere iki kısma ayrılır. Bedevîler çöllerde yaşayıp hayvancılıkla uğraşırlardı. Hadarîler ise şehir ve köylerde yaşarlardı.

Araplar zeki, cesur ve çok cömert bir halk olup şariat ve kanunlarına bağlıdırlar. Hâtem-i Tayy, Ka'b bin Mâma ve Ma'n bin Zâ'ide cömert olmalarıyla nam salmışlardır.

Bununla birlikte utanç duydukları kızlarını diri diri gömerlerdi. Hayatta kalmasını istedikleri kızlarına yünden bir cübbe giydirip deve ve koyunların başlarına çoban olarak gönderirlerdi. Öldürmek istedikleri kızlarına da akraba ziyareti niyetiyle güzel elbiseler giydirip çöle götürürler ve daha önceden hazırlamış oldukları kuyuya atarlardı.

Arapça ilk şiir söyleyenin kim olduğu üzere fark rivayetler bulunmaktadır. Kimisi Âd, kimisi Semûd, kimisi Himyer bin Sebe', bazıları Rebî'a, bazıları da Mudar olduğunu rivâyet ediyorlar. Himyer olması rivâyeti en çok tercih edilendir.

Bilinen Arap şairler şunlardır: İmrü'l-Kays bin Haris el-Kendî, Züheyr bin Ebi Sülmâ el-Mazenî, Nâbîga ez-Zübyânî, Antara bin Şeddâd el-Absî, Lübeyd bin Rebî'a el-Âmirî, Tarafe bin el-Abdülbekrî, A'şâ Meymûn bin Cendel el-Esedî, Amr bin Külsûm et-Tağlibî ve Haris bin Hillize el-Yeşkürî.

Arap şairler dönem bakımından dört kısma ayrılmaktadır:

1. Mütেকaddimûn: İslam'a yetişmemiş ya da yetişmiş ise de Müslüman olmayan şairlerdir. Bunlara “Câhilüyyûn” da denilmektedir. İmrü'l-Kays ve Ümeyye bin es-Salt bu tabaka şairlerindendir.

Mütেকaddimûnlar da kendi içerisinde Kasâid-i Mu'allakât-ı Seb'a, Sümût ve Seb'u't-Tûl isimleriyle de bilinen Mu'allakât, Mücemherât, Müntekayât, Müzehhebât, Merâsî, Meşûbât ve Mülhamât olmak üzere yedi tabakaya ayrılmaktadır.

Mu'allakât tabakasında yer alan şairler şunlardır:

İmrü'l-Kays, Züheyr bin Sülmâ, Haris bin el-Abd, Lebîd bin Rebî'a el-Âmirî, Amr bin Külsûm, Tarafe bin el-Abd ve Antara el-Absî idi.

İkinci tabaka Mücemherât'ta yer alan şairler: Nâbiga ez-Zünyânî, Abîd el-Ebras, Adî bin Zeyd, Bişr bin Hâzim, Ümeyye bin es-Salt, Hidâş bin Züheyr ve Nemir bin Tevleb.

Üçüncü tabaka Müntekayât'ta yer alan şairler: Müseyyeb bin Ales, Murakkaş bin Cerîr, Urve el-Verd, Mühelhil bin Rebî'a, Düreyd bin es-Simme ve Mütenehhal bin Uveym.

Dördüncü tabaka Müzehhebât'ta yer alan şairler: Hassân bin Sâbit, Abdullâh bin Revâha, Mâlik bin el-Aclân, Kays bin el-Hatîm, Uhayha bin el-Cüllâh, Ebû Kays bin el-Eslet ve Amr bin İmrü'l-Kays.

Beşinci tabaka Merâsî'de yer alan şairler: Ebû Züeyb el-Hüzelî, Muhammed bin Ka'b el-Ganavî, A'sâ el-Bâhilî, Alkama el-Matmûs, Ebû Zübeyd et-Tâ'î, Mâlik bin er-Reyb en-Nehşelî ve Mütemmim bin Nüveyre et-Temîmî.

Altıncı tabaka Meşûbât'ta yer alan şairler: Ka'b bin Züheyr, Nâbiga, Kutâmî, Hutaya, Şemmâh bin Dırâre, Amr bin Ahmar ve Temîm bin Mukbil.

Yedinci tabaka Mülhamât'ta yer alan şairler: Ferezdak, Cerîr, Ahtal et-Tağlibî, Abdu'r-Râ'î, Zû'r-Rumme, Kümeyt bin Zeyd ve Tırmîmâh.

2. Muhadramûn: Hem cahiliye dönemi hem de İslamiyet döneminde yetişmiş Müslüman olan şairlerdir. Hassân bin Sâbit ve Ka'b bin Züheyr gibi.
3. Müvelledûn: Cahiliye dönemini görmeyip İslam'ın ilk zamânlarında yetişmiş şairlerdir.
4. Muhaddisûn: Hicretin üçüncü yüzyılında ortaya çıkan şairlerdir.

Araplar, birinci yüzyılda Hz. Salih, Sa'b Zî'l-Karneyn, Hanzala bin Safvân ve Hâlid bin Sinân gibi peygamber ve salih kişilere tabi idiler; Mecûsî gibi batıl farklı dinlerde olanlar da mevcuttu. Ayrıca güneş, ay, müşteri, süheyl, utarid gibi yıldız ve gezegenlere de tapanlar bulunmaktaydı. Nitekim, Beni Himyer'in ma'bûdları Şems, Beni Kinane'nin Kamer, Beni Lahm'ın Müşterî, Beni Tayy'ın Süheyl, Beni Esed'in Utârid idi.

Bunların yanı sıra Araplar İsâf, Nâ'ile ve Hübel gibi putlara da taparlardı. Mekke'ye ilk putu sokan kişi Amr bin Lühay'dır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

MİR'ÂTÜ'L-İBER

Mü'ellifi

Diyârbekirli Sa'îd Paşa

İkinci Cild

İşbu Mühr İle Mehmûr Olmayan Nûshalar Sahtedir
Ma'ârif Nezâret-i Celîlesinin Ruhsat-nâmesiyle Tab'
Olunmuştur

Dersa'âdet

(Karabet ve Kasbâd) Matba'ası-Bâb-ı Âlî Câddesinde Numara-
25

1304

[2] DÖRDÜNCÜ FASIL

HİND COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TARÎHİ

Hind Coğrafyası

Hind Târîhi

Hind Medeniyeti

-18-

Hind Bilâdı Coğrafyası

Hind bilâdı iki kısım olup bir kısmına Hindistan diğerk kısmına Hind-i Çinî denilir.

Hindistan- Asya'nın kısım-ı şarkisinde vâki' bir kıt'adır. Şimâlen Himalaya silsilesi, şarken yine silsile-i mezkûre ile Braham Butra (*Brahmaputra*) Nehri ve Bengale (*Bengal*) Körfezi, cünûben Bahr-ı Hind, garben yine Bahr-ı Hind ve Nehr-i Sind ile mahdûtdur. Cihet-i şimâliyyede vâki' Himalaya silsilesi Hindistan ile Tibet bilâdını fâsıldır. Şimâlî-i Keşmir'den cünûba meyl ile tûl-ı şarkînin doksan iki derecesinden Braham Butra Nehri'ne kadar imtidâd eder.

Hindistan'ın mu'zam-ı tûlu (1620), mu'zam-ı arzı (1400) mil coğrafıdır. Mesâhası (1100000) mil murabba'ı olup (150000000) nüfusu hâvîdir.

[3] Hindistan dağlarından Himalaya cibâlinin sath-ı bahrdan irtifâ'ı (29000) kadem, yâhûd (9000) metre râddelerindedir. Rû-yı zemînde bundan yüksek dağ yoktur. (226) mil mesâfeden görünür. Cebel-i mezkûrun (1200) kadem irtifâ'ına kadar pelût (*Belût*) ve sanavber ağaçları nâbit olup (9500) kadem irtifâ'ına değin üzerinde ahâlî meskûndur. Şu dağda altın, bakır, demir, mıknaıs, toz, cass, kibrit, antimun (*Antimuan*) ma'denleri bulunur. Üzerinde hiçbir vakit kar eksik olmaz.

El-Gat-ı Garbiyye Silsilesi, Hindistan'ın cünûbundadır. Şu silsile beş binden altı bin kademe kadar mürtefi'dir. Bahr ile arası yetmiş dört mildir.

El-Gat-ı Şarkıyye Silsilesi, arz-ı şimâliden on birinci ve on altıncı dereceler aralarında vâki'dir. İrtifâ'ı üç bin kademdir. Silsile-i garbiyye, silsile-i şarkıyyeden yüksek olduğu için suların çoğu şark cihetine cereyân eder. Şu iki silsilenin beynini arz-ı şimâlînin on birinci derecesinde vâki' Tilgiri (*Nilgiri*) Dağları vasıl eder. Tilgiri Dağları'nın ba'zısı (6000) kadem irtifâ'ındadır.

[4] Hind bilâdının enhârı pek vâsi' vü uzun ve derin ve cereyânları batî olup ekserinin derûnunda sefineler isti'mâl olunabilir.

Enhâr-ı mezkûrenin birisi Hind Nehri'dir. Buna Sind dahi denilir. Mahreci cihet-i şimâliyyede vâki' Himalaya cibâlinde tûl-ı şarkînin seksen derece elli dakika ve arz-

1 şimâlînin otuz bir derece yirmi iki dakikasındadır. İbtidâ dağlar aralarından şimâl-i garbiye doğru akarak cünûb-ı garbiye meyl ile Kâbil ve Afganistan havâlisinde câri nehirlerle birleştikten ve müte‘addid fırka olduktan sonra Bahr-ı Hind’e dökülür.

Hind’de vâki‘ Gang (Ganj) Nehri, Hindîler aralarında Gunga diye ma‘rûftur. Nehr-i mezkûrun mahreci Himalaya cibâlînde yetmiş dokuz derece tûl ve otuz iki derece otuz bir dakika arz-ı şimâlîde vâki‘ bir mahalldedir. Karlı derelerden cereyân ederek garba ve sonra cünûba, ba‘dehu şarkî-i cünûba meyl ile cibâl-i mücâvireden gelen nehirler ve nehrelerle birleşip Haridvar (*Haridwar*) ve Allâhâbâd aralarından mürûr eder. Allâhâbâd şehri civârında Cum‘a Nehri dahi karışarak arzı üç mile ve bahrdan üç mil bu‘dunda umku üç yüz kademe bâliğ [5] olduğu hâlde bahre iki yüz yirmi mil mesâfe takarrüb ettikte iki kısma ayrılır. Hucli (*Hugli*) denilen küçük kısmı Kalkûta şehri civârından ve büyük kısmı cihet-i asliyyesi üzerinden geçip Bengale Körfezi’ne munsabb olurlar. Şu iki nehrin aralarında ki buk‘a (zelta) (*Delta*) harfi gibi şekli-müsellesîde olduğundan Yunanîler buk‘a-i mezkûreye delta nâmını verdiler.

Braham Butra Nehri’nin mahreci Himalaya dağlarının şimâl cihetinde ve Tibet bilâdındadır. Nehr-i mezkûr ibtidâ şarka ve sonra cünûb-ı garbiye ve ba‘dehu cünûba dönerek bahre yetişmezden mukaddem Ganj Nehri’ne dökülür.

Son (*Sone*) Nehri’nin mahreci evâsıt-ı bilâttadır. Şimâl-i şarkîye câri ve Batna (*Patna*) medinesi kurbunda Nehr-i Ganj’a munsabb olur.

Narbada Nehri (*Nerbudda*)’nin mahreci Son Nehri’nin kurbundadır. Garbe cereyân ve cünûba meyl ile yedi yüz elli mil mesâfe kat‘ ettikten sonra Kambay Körfezi’ne dökülür.

Hindistan’da daha çok nehirler de vardır. Beyânına lüzûm görülemedi.

Sudat (*Surat*) Nehri’nin mesabbı Narbada Nehri’nin kurbundadır ki şu nehrin tûl-ı cereyânisi dört yüz altmış mildir.

Kodori Nehri’nin mahreci El-Gat-ı Garbiyye civârındadır. [6] Şarka sonra cünûb-ı şarkîye akarak (850) mil mesâfe kat‘ ile Bengale Körfezi’ne dökülür.

El-Gat-ı Garbiyye civârından Krişna (*Krishna*) nâmiyla mevsûm bir nehir de çıkar. Şu nehir (650) mil mikdârı şarka doğru cereyân ile Bengale Körfezi’ne munsabb olur. Bunun cünûbBannar Nehri câridir. Bunun da tûl-ı cereyânisi (350) mildir.

Bilâd-ı mezkûrede şâyân-ı beyân olacak buhayreler yoktur. Hindistan’ın havâsı muhtelifdir. Dağlara ve nehirlerle yakın yerlerde rüzgârlar nîsândan teşrîn-i evvele kadar cünûb-ı garbîden ba‘dehu cünûb-ı şarkîden esip evâsıt-ı nîsânda yağmurlar cihât-ı garbiyyede ve güz mevsiminden sonra cihât-ı şarkîyyede yağarlar. Suların, otların, harâret-i şemsten hâsıl buhârların kesretinden hummâlar, mi‘de ve ciğer ve kûlunc illetleri tekessür ederek ahâlî pek çok ıztırâba dûçâr olurlar. Emrâzın iştidâdı teşrîn-i sânedir.

Hindistan’ın mahsûlâtı pek çoktur. İlm-i nebâtât eshâbı o kıt‘ada sekiz bin nev‘ nebâtât ve eşcâr [7] bulmuşlardır. Mahsûlâtı hinta, şa‘îr ve hubûbât-ı sâ‘ire şeker kamışı,

pamuk, tütün, tut, narcıl, hurma, hayzeran, badem, üzüm, temr-i Hindî, limon, portakal, Hindistan cevizi, sandal, fülful, haşhaş, çivit ve sâ'ir şeylerden ibârettir. Hindistan'a mahsûs banyan denilen ağaç pek büyük olur. Dalları çok yeri doldurur.

Hindistan bilâdında at, öküz, camus, koyun, deve, fil, gergedan, tavus, tûtî ve sâ'ir türlü türlü hayvânlar ve kuşlar ve elmâs ve yâkût taşları gibi ahcâr-ı semîne ve gümüş ve bakır ve demir ve sâ'ir envâ' ma'âdin bulunur.

Hindistan'ın bilâd-ı meşhûrelerinin başlıcaları âtîdeki şehirlerdir.

Keşmir şehrinin mevki'i şimâl-i garbî cihetindedir. Şal ma'mûlâtı meşhûrdur. Lahor şehri Keşmir'in cünûbunda ve Hind Nehri'ne dökülen bir nehrin döküldüğü yerde vâki'dir. Multan kasabası Lahor'un cânib-i garbîsindedir. Şu kasabada ipekten güzel şeyler nesc olunur. Sudat şehri bu nâm ile yâd olunan nehrin üzerindedir. Altı mil muhînde bir sûru vardır. Dünyânın pek eski şehirlerindendir. Hindistan [8] şehirlerinin meşhûrlarından birisi de Ahmedâbâd'dır. Yüz bin nüfûsu hâvîdir. Şehr-i mezkûrda bin kadar câmi'-i şerîf bulunduğu rivâyet olunuyor. Yüz bin nüfûsu şâmil Deli (*Delhi*) şehri Çemene (*Yamuna*) Nehri kenârında ve bir tepe üzerindedir. Etrafındaki sûrun muhîti yedi mildir. Ebniye-i fâhire vü cevâmi' u mesâcid-i kesîreyi hâvîdir. Derûnunda iki yüz kırk kadem irtifâ'ında bir minâre vardır. Allâhâbâd medînesi Çemene Nehri'nin Ganj Nehri'ne karıştığı yerdedir. Yirmi bin nüfûsu şâmidir. Brahma denilen Benares (*Varanasi*) şehri Ganj Nehri üzerindedir. Derûnunda çok heykeller mevcuttur. Şehr-i mezkûr Hindîlerce mukaddes addolunur. Orada vefât eden azâb görmez i'tikâdındadırlar. Batia (*Batna/Patna*) medinesi Kalkûta'nın şimâl-i garbîsinde ve dört yüz mil bu'undadır. Ticâret-i vâsî'ayı hâ'iz ve üç yüz bin nüfûsu hâvîdir. Kalkûta şehri Hucli (*Hugli*) Nehri üzerinde ve bahre yüz mil mesâfede vâki'dir. Üç yüz bin nüfûsu şâmil olup İngilizlerin valisi orada oturur. Bombay şehri Fil Cezîresi (*Elephanta Mağaraları*) kurbunda vâki' ve yüz yetmiş bin nüfûsu şâmidir. Hindistan'da daha pek çok şehirler ve kasabalar var ise de bunların zikriyle iktifâ olundu.

[9] Hind-i Çinî- Şu kıt'a, şimâl-i Çin'in ihâta ettiği arâzîdir. Hindistan'ın ve Brahmaputra Nehri'nin iki tarafında vâki' bir kısımdan ibâret olup şimâlden Çin, şarktan Çin Denizi, cünûbdan Bahr-ı Çin ile Malakka Boğazı, garbtan Bengale ile mahdûttur. Tûl-ı şarkînin doksan iki ve yüz yedi dereceleriyle arz-ı şimâlînin yedi ve yirmi altı dereceleri beynindedir.

Hind-i Çinî kıt'ası Burma (*Myanmar*), Siyam (*Tayland Krallığı*), Koşin (*Kaçin*)-i Çin nâmlarıyla üç büyük kısmı şâmidir. Hepsi şedîdül-harâredir. Şu kıt'a derûnunda vâsî' mahsûl-dâr ovalar vardır ki şu ovaları Tibet bilâdından mütevâziyen mümtedd olan silsileler kat' ederler. Cibâl-i mezkûrede pek çok ağaçlar vardır. Ahâlîsi azdır. Sakmonya, ceviz, kâfûr, temr-i Hindî, narcıl, nar, hayzeran oralardan celb olunur. Meyveleri Hindistan'dan çoktur.

Hayvânâtı fil, gergedan, ayı, kirpi, öküz, camus, türlü türlü maymunlar, tavşan, tilki, ceylan ve sâ'ir envâ'dan ibâret olup at, öküz, keçi az bulunur. Oralarda koyun hiç yoktur.

Burma memleketi, şarken Çin ve Koşin ve Siyam, cünûben [10] Siyam ve Malakka ve bahr, garben kezalik bahr ve Bengale ile mahdûdtur. Arâzisi pek güzeldir. Derûnunda nehirler şimâlden cünûba doğru akarlar. Sitan (*Sittang*) ve Saluen (*Nu Nehri*) nehirleri onlardan ma'dûdturlar. Şu nehirler Tibet Dağları'ndan çıkarlar. Burma memleketinde altın, gümüş ve sâ'ir ma'âdin bulunur. Ahâlîsi üç buçuk milyon nüfûstur. Hepsi mevtâlarını ihrâk ederler. Medâyin-i meşhûresi Afa (*Ava*), Biku (*Pegu*), Rango (*Rangoon/Yangon*) şehirleridir. Afa memleket-i mezkûrenin âsimesidir.

Siyam memleketi garb ve şimâlden Burma, şarktan Koşin-i Çin, cünûbdan Siyam Körfezi, Malakka şibh-ı cezîresi ile mahdûdtur. Mesâhesi (250,000) mil murabba'ı ve sükkânı beş milyon nüfûstur. Minam Nehri şu kıt'ada cereyân eder. Nehr-i mezkûr Laos Cibâli'nden çıkıp Siyam Körfezi'ne dökülür. Körfeze karîb mahallerde ki arzı bir mildir. Siyam bilâdının havâsı pek sıcaktır. Ve toğrağı münbittir. Medâyin-i meşhûresinden birisi Minam Nehri üzerinde vâki' Yosiya (*Potiya/Pattaya*) şehridir. Şehr-i mezkûrda üç yüz kadar heykel vardır. Birisi de Bankok (*Bangkok*) şehridir. Bu da nehr-i mezkûrun üzerindedir. Laos memleketi şimâlden Çin, şarktan Tonkin ve Koşin-i Çin, cünûbdan Kambodya (*Kamboçya*), garbdan Siyam ve Burma ile mahdûdtur.

[11] Koşin-i Çin kıt'ası arz-ı şimâlînin sekiz ve yedi ve tûl-ı şarkînin yüz üç ve yüz yedi dereceleri aralarındadır. Yüz seksen mil mikdârı imtidâd eder. Tonkin şehri şimâl cihetinde ve Kambodya'nın cünûbundadır. Havâsı ve havâsılı Burma ve Siyam'a gâliptir. Şu kıt'ada altın ve gümüş ma'denleri bulunur. Ahâlîsi on dokuz milyondan ziyâdedir.

Tonkin bilâdı on yedi ve yirmi üç derece arz-ı şimâlî, yüz bir ve yüz sekiz derece tûl-ı şarkî beyrinde vâki' bir dâ'iredir. Şimâlden Çin, şarktan bahr, garbten Laos, cünûbdan Koşin-i Çin ile mahdûdtur. Şu dâ'ire on bir kısma münkasımdır. Aksâm-ı mezkûrede on sekiz medine var. En meşhûru Satuki Nehri üzerindeki Kihu şehridir. Bununla bahr arasındaki mesâfe yüz mildir.

Kambodya bilâdı Tonkin Halici ile Siyam aralarında olup bir milyon nüfûsu hâvîdir. Bilâd-ı Tibet'ten hurûc ve fırkalara inşi'âb ile bahre munsabb olan Kambodya Nehri'nin tûl-ı cereyânisi (1800) mil olup nehr-i mezkûr Kambodya nevâhisinden cereyân eder. Bilâd-ı meşhûresinden Saykun şehri yüz seksen bin nüfûsu şâmindir.

[12] -19- Hind'in Kurûn-ı Ulâ Târîhi

Hind'in ahâlî-i kadîmesi Me'cûc neslinden olduğu zann olunuyor. Fakat Hind'e müte'allik tevârih-i milel-i kadîme-i sâ'ire tevârihinin hepsinden ziyâde hurâfât ile memlû ve devlet ve pâdişâhlarının vakâyî'-i kadîmeleri mechûldür.

Brahma-i Hind'in kitâplarında mevhûmâtta addolunacak rivâyetleri aralarında tâ'ife-i beşerin temeddünleri birkaç yüz bin senelerden beri gösteriliyor. Kudemâ-yı Hind "Şems" ve "Kamer" oğulları diyerek iki â'ilenin hükûmetine de kâ'il olup hatta şu â'ilelerden yetmiş kadar batın zuhûr etmiş i'tikâdıyla pek çok hükûm-dârân-ı mevhûmeden dahi bahis eylediler. Bahisleri içinde ne i'timâda şâyân vukû'âtında ehemmiyeti hâ'iz rivâyât görülebiliyor. Hepsi efsâne kabîlinden ma'dûdtur. Ve kezalik

tufandan sonra Brehmen nâmında bir kimse Hindistan'da bir devlet teşkîl ettiği ve şu devlet mülûkundan yedi kimse dokuz yüz sene kadar hükûmet ettikleri ba'zı [13] târîhlerde görülyor. Ve mülûk-ı merkûmenin isimleri Brehmen,⁶⁸,⁶⁹,⁷⁰,⁷¹, ...⁷², Kuruş ve İskender'in muhârebe ettiği pâdişâhın ismi ...⁷³ olduğu dahi gösteriliyor. Hâlbuki Hindistan'da İskender'le muhârebe eden hükûmdâr Porus nâmında bir zât olup İskender'le muhârebesi Pencab (*Pencap*)'da vukû' bulmuştur. Me'a-mâ-fih yedi kimsenin dokuz yüz sene hükûmet etmesi de ihtimâlât-ı akliyyeden ba'îdîr. Bu devlete mü'essis gösterdikleri Brehmen, Hindlilerin "Vida (*Veda*)" denilen kütüb-i mukaddeselerinin mü'ellifi diye yâd ettikleri "Brahma" olacağından eşhâs-ı sâ'ire dahi hükemâ-yı Hind'den birer zât olması melhûz ve yâhûd sâ'ir Hind târîhlerinin hikâyeleri gibi bu da mevhumâtta ma'dûdîr.

Müverrihlerin oldukça sıhhate karîb rivâyetlerine nazaran Hindistan'ın meskûniyeti pek eski olup Ganj Nehri'nin iki tarafında vâkî' memleketler şimdiki siyâh Hindûların ecdâdları olan akvâm ile hicretten (2000) sene mukaddem ma'mûr imiş.

Memâlik-i Hindiiyenin ezmine-i kadîmede servet u yesârları akvâm-ı sâ'ireden ziyâde olduğundan düvel-i kadîme istilâsına tama' ederek kable'l-hicre yirminci asırda ferâ'ine-i Mısır [14] ve husûsuyla fir'avn⁷⁴ askerle Hindistan'ı zabta kıyâm etmiştir. Asurîlerden Semiramis, askerle Hindistan'a kadar gitmiş ve Asurîler bahsında gösterildiği üzere Hindlilerin hud'a-i harbiyyesine tutulup münhezimen Babil'e dönmüştür. Keyaniyân mülûkundan Keyhüsrev, Hindistan'ı zabt için hayli uğraştı ise de feth edemeyip ahlâfından Dara kuvve-i harbiyye ile Hind'in ba'zı mahallerini istimlâk eyledi.

İskender-i Yunanî, Keyaniyân Devleti'ni mahv ettikten sonra yüz yirmi bin askerle Hindistan'a giderek çok yerleri zabt etmiş ve daha ileri yürümek istemiş ise de mesâfenin uzaklığı cihetiyle askerî muvâfakat etmediklerinden avdet etmiştir.

Selefkîye Devleti'nin mü'essisi Selefkos (*Selevkos/Seleukos*), Suriye havâlisini istimlâk ettikten sonra kable'l-hicre (920) târîhlerinde Hindistan'ın bir kısmını istilâ eyledi. Selefkos'dan sonra eslâfından Antiohus, Hindistan aleyhine kıyâm ederek ahâlisini cizyeye rabt etmiş idi. İran'ın şark tarafındaki ahâlî Selefkîye Devleti'nin boyunduruğu altından çıkmayı ârzû ederek Arşak, Eşkaniyân Devleti'ni te'sîs eyledikten sonra Hindistan'ın ba'zı mahalleri dahi Eşkaniyân'a itbâ' eylediler.

[15] Devlet-i müşârun ileyhâ kable'l-hicre (750) târîhinde Moğol tâi'fesine karşı ba'zı mertebe inhizâma tesâdüf etmekle Hindliler artık ecnebî devletlere ittibâ'dan sâlim olup yerliden (Râçe)(*Râca*) nâmıyla intihâb ettikleri vülât-ı müstakilenin

⁶⁸ ناهود

⁶⁹ دامن

⁷⁰ فور

⁷¹ دستلم

⁷² بيت

⁷³ دستلم

⁷⁴ سيزوستريس

hükûmetlerine tâbi‘ oldular. Her vali memleket-i müstakilesinde birer pâdişâh gibi hükûmetini yürüttü.

Hicretten (670) sene mukaddem Romalılar Mısır’ı istîlâ ettikten sonra menba‘-ı servet olan Hindistan’ın istîlâsı hırsına düşmüşler idi. Lakin Eşkaniyân Devleti Romalılarla Hindistan aralarında sedd hâ’il olmakla muvaffak olamadılar.

Eşkaniyân pâdişâhları ba‘zı kere Sind sahrâsına kadar açılıp Hindistan hükûmdârlığı ünvânını nâmlarına ilâve ettiler ise de yine i‘mâl-ı nüfûza muktedir olamadıklarından yerli râçeler istedikleri gibi hükûmetlerini icrâ ediyorlar idi.

Devr-i İslâm’a kadar Hindistan kıt‘ası hakkıyla ecânib istîlâsından sâlim kalıp Devlet-i Emeviyye zamânında ba‘zı mahalleri memâlik-i İslâmiyye’ye munzamm ve daha sonraları oralarda hükûmet-i İslâmiyye daha ziyâde mütevessî‘ olmuştur ki keyfiyetleri kurûn-ı vustâyı hâvî olan kitâb-ı sâinde tafsîl olunacaktır inşallahu teâlâ.

[16] -20- Hind Medeniyet ve Mezheb ve Ma‘ârifi

Hindistan’ın ahâlî-i asliyyesi brahma, askerî, ticâret ve zürrâ‘, ummâl ve eshâb-ı sanâyi‘ olmak üzere dört kısma münkasım olup brahma denilen kâhinler birinci, eshâb-ı hükûmet ikinci kısımdan idiler.

Dördüncü kısım dahi sanâyi‘ u amel cihetiyle aksâm-ı adîdeye münkasım olmuşlardır. Brahma ve askerî takımlarından her bir kimse, sınıfının mâ-dûnunda olan işlerle iştigâl murâd ettiği hâlde bu sûreti ihtibâr edebiliyor idi. Binâen aleyh, dâ’ire-i imtiyâz hâl-i kadîminde kalmayıp esnâfın yek-dîgeriyle ihtilât u izdivâcından sunûf-ı müte‘addide münşa‘ib oldu. O makûle-i ihtilâtı kabûl edenlere Brahma hakâret nazarıyla bakarlar idi.

Hindliler her ne kadar ezmine-i kadîmede ecânibin hükmü altında devâm etmeyerek istîlâyâ tesâdüf ettikçe o istîlâyı izâle ve kendi istiklâllerini istihsâl etmişler ise de mavtınları mevrîd-i servet ve menâbi‘-i ticâret olduğundan Mısırlılar, Asurîler [17] Fenikeliler gibi kudemâ-yı akvâm ile her vakit beyinlerinde bâb-ı ticâret açık idi. İskender’in istîlâsı zamânlarında Yunanîler oralara açılıp ahlâk u âdât u âdâb-ı umûmiyyelerine dâ’ir hayli şeyler öğrendiler.

İskender’in eyyâmında beyne’l-ahâlî cârî olan taksîm usûlü mer‘î idi. Brehmenler ise her sınıfın mümtâzı olup o zamânlardaki usûl-ı taksîm, Mısırlılar aralarında cârî olan usûla pek ziyâde müşâbih olduğundan Yunanîler, “Hindliler, Mısır kıbtîlerinden oralara intikâl etmiş bir kavim olmak” zannında bulundular. Zann-ı mezkûr o menşe’den neş’et etmekle Hindliler’in Mısır kıbtîlerinden oldukları ba‘zı târîhlere derç ve imlâ olundu.

Hindistan’daki büyük şehirlerin her birisi bir ticâret-gâh idi. Ahâlî umûmiyyet sûretiyle idâre ve ta‘ayyüşçe iki sınıf addolunarak birinci sınıf ticâretle me’lûf olan bilâd-ı mütemeddine ve ikincisi zirâ‘atla meşgûl kurâ ahâlîsi idiler. Şehirlerde brehmenlerin nüfûzları umûma cârî olduğu gibi her karyede re’îs olmak üzere bir brehmen ve umûr-ı sâ’ire için bir de zâbita me’mûru, [18] su nâzırı, mekteb hâcesi, demirci, dülger ve sâ’ir bu misilli adamlar bulunur idi.

Lakin vülât-ı müstakile olan râçelerin her birisi kendi dâ'iresinde bir hükûmdâr-ı müstakil idi. Bunlar kendi memleketlerinin en büyük şehirlerinde ikâmet ve brehmenlerin mu'âvenetleriyle hükûmet ederler idi. Brehmenlerden mürekkeb muhâkemin riyâseti ve muhârebe vukû'undan asker kumandanlığı râçelere âid vazâ'ifden idi. Râçelerden her birisinin zîr-i destinde olan mahallelerde râçeden bir karye memûrlarına kadar derece derece imtiyâz ve evâmîr ve nevâhî haklarında münâsebet ve irtibât mevcûd idi. Karyeler mâ-fevkinde birer de nevâhî idâreleri var idi.

Ulûm u Ma'ârif- Hindliler ulûm u ma'ârifce mümtâz idiler. Lakin riyâziyyât ve tabî'iyâtta mâhir oldukları hâlde küre-i arz bir sath-ı basît ve ortasında bir cebel-i azîm olduğu ve yıldızlar o cebelin etrâfında döndükleri i'tikâdında bulunduklarından bu i'tikâd üzerine pek çok hurâfâta kâ'il oldular. Bu hâllerle berâber ecsâm-ı semâviyyenin hesâbâtında o kadar mehâretleri var idi ki hesâbât-ı zîciyyede hatâları pek nâdir idi.

Hindîler şi'r ve felsefeye ziyâde mâ'il idiler. Mülûk [19]-ı Fers kitâblarından hayli şeyler Fârisî lisânına tercüme ettirdiler. Yunan hükemâsı da Hind hükemâsından istifâdeye râğbet etmişlerdir. Erkâm-ı Hindiyyenin mûcidi Hindliler'dir. Araplar onlardan ahz eylediler. Hicretten mukaddemki (1200) târîhlerinde Sissa (*Brahmin Sissa Ibn Dahir*) nâmında bir hekîm Hindistan'da satranç oyununu icâd etmiştir.

Sanâyi'- Hindlilerin sanâyi'ce yed-i tûlu ve mehâret-i külliyele olup âc ile müzeyyen mâ'ideler, murassa' şeyler, altına ve gümüşe müte'allik nâdireler zücâc ve evânî ma'mûlâtı şal mensûcâtı meşhûrdur.

Mezâhib- Eski Hindliler brehmenleri vesâ'it-i tevessül addederek künh ü hakîkatı nâ-ma'lûm ve her yerde hâzır ve mevcûd bir kâdir-mutlak tanırlar idi. O kâdir-mutlak kâffe-i eşyanın hâlık ve hâfızı ve sâ'ir vesâ'iti ona vusûlun vesâ'ili bilirler idi. Me'a-mâ-fihi kâdir-mutlak bir akl-ı külldür ki her şey'in mebde'i olup Bahr-ı Muhî'te kâ'id olduğu hâlde yerlere ve göklere emr ve irâdesi mü'esser ve havâ gibi âlemin derûnunda sâ'ir idüğünü ve ona vusûl huzûz-ı nefsâniyyeden ittikâya mütevakkıf olduğunu i'tikâd ederler idi. Hind kudemâsının esâs-ı diyânet ve akîdeleri bundan ibâret iken sonraları o [20] i'tikâdı gayb ederek Yunanîler, Mısırlılar, Asurîler gibi put-perestliğe zâhib oldular.

Bunlar put-perestliğe dönüldükden sonra zu'mlarınca Brahma, Vişnu, Siva (*Şiva*) nâmlarıyla üç ilaheye i'tibâr ederek Brahma'ya hâlık, Vişnu'ya hâfız, Siva'ya mühlik dediler. Şu üç ilahelerinin her birisine evsâf u eşkâl-i mahsûsa i'tâsıyla Brahman'ın dört yüzü ve dört eli olduğunu ve birinci elinde Veda dedikleri kitâb-ı mukaddesleri, ikinci elinde bir çengâl, üçüncüsünde bir sebha, dördüncüsünde bir su kabı bulunduğu ve Vişnu'nun dahi dört eli olmak üzere birinci elinde bir boru ikincisinde döndükçe içinden ateş çıkar bir halka, üçüncüsünde bir kılıç, dördüncüsünde bir kare yonca dalı olduğunu ve Şiva'nın kezaik dört eli olarak birincisinde bir çevgân, ikincisinde günah-kârları bağlamak için bir ip olup iki hâlî idüğünü i'tikâd ve şu eşkâl ile timsâllerini yapıp büt-hâneye vaz' ile her birisini ma'bûd ittihâz ettiler.

Bunlardan başka ilahelerinin pâdişâhı olmak üzere bir ilaha daha i'tibâr etmişlerdir. Bu da fil üzerinde olduğu hâlde düşmanlarıyla mukâtele etmekte bulunduğu akîdesini mürtekib [21] ve cümle vücûduna münteşir olmak üzere melikü'l-ilahât dedikleri mevhûm-ı mezkûrun bin aded gözü olduğu i'tikâdına zâhib oldular.

Hindlilerden ba'zı kabîleler mevtâlarını ihrâk etmeleri ve bir zevcenin zevci vefât eder ise zevceyi de onunla berâber yakmaları muktezâ-yı diyânetleridir.

Akvâm-ı Hindiyenin zikr ettiğimiz mezheplerden başka Buda (*Buddha*)'ları dahi olmakla şu Budaların verdikleri ta'limâtlar yanlarında mukaddes idi. Buda hicretten mukaddemki yirmi yedinci asırda tevellüd etmiş bir Hind şeh-zâdesinin ismi olup merkûm saltanata adem-i i'tibâr ve Hindîleri büt-perestliğe sevk ile birtâkım ta'limât tertîb etmiştir. Sonra aralarında her bir hekîm ve âlim ve âkile Buda itlâk olundu. Benares şehrinin mukaddes olması ve orada vefât edenlerin azâbtan sâlim olacağı i'tikâdı Buda'nın şehir-i mezkûrda zuhûru içindir. Ma'bedlerinde Budaların yaldızlı ve musanna' timsâlleri olmakla şu timsâller ma'bûdlarından ma'dûdturlar.

Dîn-i mübîn-i İslâm'ın zuhûrundan sonra şa'sa'a-i diyânet-i Hindistan'a da münteşir olmakla Hindîlerin pek çoğu müslümân [22] olmuşlardır. Millet-i İslâm'dan ma'dûd olmayanlar mezâhib-i mezkûreye devâm ediyorlar.

Lugat- Hindistan'da on kadar lugat vardır. Hepsi bir asıldan münşa'ibtir. Lugat-ı asliyyeleri Sanskrit'tir. Şimdi beynlerinde lugat-ı mezkûre ile tekellüm olunmaz. Lakin ulûm ve kütüb-i dîniyyeleri şu lugat üzere muharrerdir. El-yevm Hind'de müsta'mel olan lisân-ı Arab ve eski Fers lisânı asl-ı Hindlilerin lugatlarıyla mahlûttur.

[23] BEŞİNCİ FASIL

ÇİN COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHİ

Çin Coğrafyası

Çin Târîhi

Çin Medeniyeti

-21-

Çin Bilâdı Coğrafyası

Çin memleketi şimâlden bilâd-ı Sibîrya ve şarktan Senegalyan Boğazı, Yaponya (*Japonya*) Denizi, Bahr-ı Asfer ve cünûbtan Çin Denizi, Tonkin Körfezi, Hind-i Çinî, Hindistan ve garbtan yine Hindistan, Afganistan, bilâd-ı Tatar ile mahdûd olup arz-ı şimâlînin yirmi altı ve tûl-ı şarkînin yetmiş dört ve yüz kırk beş dereceleri aralarında vâki'dir.

Çin'in mesâhası (5300000) mil murabba'ı ve muhîti (12550) ve hadd-ı şimâlîsinin tûlu (3300) ve Nehr-i Amur'un mesabbından Haniyan (*Hainan*) cezâiresine kadar tûlu (3350) mil olup (400000000) nüfûsu hâvîdir.

Çin arâzî-i vâsî'ası (1) şimâl-i şarkî cihetinde vâki' Manşuya (*Mançurya*) (2), on sekiz mukâta'a (3) Moğol ve İli[24] ve Tibet gibi bilâd-ı mütecâvireden Türkistân ve Afganistan hudûduna kadar mümted emlâk-ı muzâfedir.

Şu büyük memleket birtakım uzun ve yüksek selâsil-i cibâl ile muhâttır. Bununla bilâd-ı mütecâvire beynini şu silsile fasıl eder. Selâsil-i mezkûreyi dahi başkaca silsileler kâtî'adırlar.

Zikr olunan cibâlin birisi Altay Dağları'dır. Şu dağlar Amur Nehri'nin bahre döküldüğü yerden bed'en ile şimâl cihetinde mümted silsilelerdir. Mesabb-ı mezkûreden garba dönerek (2500) mil mesâfe imtidâd etmiştir. Mu'adal-ı irtifâ'ı (7000) kademdir. Cibâl-i mezkûrenin çoğu 'arz-ı şimâlînin kırk yedi ve elli iki dereceleri miyânında vâki'dir.

Çin ve Bedahşan aralarında Belur Dağı silsilesi fasıl eder. Bu dağın dahi birtakım şu'beler cihet-i cünûbiyyeye doğru mümted olup Tibet hudûdunca Hind ile Çin arasını fâsıl olan Himalaya dağlarına kadar imtidâd ile cünûb-ı şarkîde Burma bilâdına muhâzî oluncaya değin mün'atıf olmuştur. Bilâd-ı Tibet'ten Burma ve Siyam dâ'irelerine değin ba'zı enhâr-ı câriyye cibâl-i merkûmeyi hark ederler. [25] Ve şu'belerinin ba'zıları da Çin ve Tonkin aralarındaki bahre kadar giderler.

Deniz etrâfında başka silsileler dahi vardır. Bunlar Korya Şıbh-ı Cezâiresi'nden Amur Nehri'nin bahre döküldüğü yere dek imtidâd etmişlerdir.

Evâsıt-ı bilâdı hark eden silsilelerin ba‘zılarına Çin ahâlîsi Tin-Şan (*Tien-Şan*) (Cibâl-i Semâviyye) ıtlak ederler. Şu silsilelerin birincisi taraf-ı şimâlîde Belur Dağı vâkî’dir. Arz-ı şimâlînin dördüncü derecesinden cünûb-ı şarkînin yetmiş altı ve dokuz derecelerine varıncaya değin imtidâd ile İli mukâta‘asını şimâlî ve cünûbî kısımlarına ererler.

Selâsil-i mezkûrenin birisi de Nanşan Silsileleri’dir. Bu da arz-ı şimâlînin otuz altı derecesinden imtidâda başlayıp Tibet ve Kobi Sahrâsı (*Gobi Çölü*) arasını fâsıldır.

Bunlardan başka memleketin ortasından mürûr eder çok silsileler ve şu‘beler vardır.

Çin memleketi vasatında bulunan Kobi Sahrâsı’nın tûlu (1800) ve arzı (350) yâhûd (400) mil olup mesâhesi (1200000) mil murabba‘ıdır.

[26] Çin bilâdı enhârının birisi Nehr-i Asfer’dir. O memleket ahâlîsi buna Huvanhu (*Huanho*) derler. Mahreci Diyan Ovası’nda ve arz-ı şimâlînin otuz beş ve tûl-ı şarkînin doksan altı derecesinde vâkî’dir. Oradan nebe‘ân ve otuz mil kadar cünûba doğru cereyân ederek şimâl-i şarkîye ve ba‘dehu şimâle döner. Ve dört yüz otuz mil mikdârı kat‘-ı mesâfe ettikten ve şarka ve ba‘dehu cünûba meyl ile (500) mil ve ondan şarka dönüp (650) mil kadar aktıktan sonra Bahr-ı Asfer’e dökülür. Mecerâsı sarı topraktan ibâret olduğu için Nehr-i Asfer nâmıyla şöhrat vermiştir. Nehr-i mezkûrda garbtan Vay ve Lu nehirleri ve enhâr-ı sâ‘ire dökülürler.

Çin’de bulunan Nehr-i Kebîr ki Çin ahâlîsi indlerinde Takyan diye meşhûrdur. Tibet nevâhîsinde cereyân eden enhâr-ı kesîreden terekkeb eder. Tûl-ı şarkînin doksan dokuz derecesinden cereyâna başlayıp arz-ı şimâlînin otuz iki derecesinde Bahr-ı Asfer’e dökülür. Tûl-ı cereyânisi üç bin mildir. Nehr-i mezkûr Çin memleketinin ortasından geçtiği için mıntika-ı Çin-i Dîv yâd olunur.

Medîne-i Kanton (*Guangzhou*)’da Çin Denizi’ne dökülen Kankiyan ve ba‘zen [27] Şukiyan nâmlarıyla ma‘rûf nehrin tûl-ı cereyânisi (700) mildir. Pekin cânibinde Nehr-i Asfer’e dökülür.

Bihu Nehri ile Sibirya’dan çıkarak Sifalyan Boğazı’na munsabb olan Amur Nehri dahi Çin enhârındandır.

Çin buhayrelerinin birisi Tentihu (Dongting Gölü) Buhayresi’dir. Hunan mukata‘asında vâkî’ ve muhîti (220) mildir. Birisi de şark cânibindeki Buyan (Yuan) Buhayresi’dir. Şu iki buhayrenin nevâhîlerinde pek çok göller olduğundan Çin ahâlîsi o nâhiyelere arz-ı buhayrât tesmiye etmişlerdir. Nehr-i Asfer ile Nehr-i Kebîr arasında Nesihu ve Manşurya’da Hankay (*Hanka Gölü*) ve Hodon nâmlarıyla birer buhayre olup bunlardan başka ba‘zı göller vardır.

Bilâd-ı Çin’deki garâ’ibten birisi sûr-ı meşhûrdur. Sûr-ı mezkûr Çin bilâd-ı aslıyyesiyle Moğol bilâdını fasıl eder. Kabâ’il-i şimâliyyenin tecâvüzlerini men‘ için ezmine-i kadîmede binâ olunmuştur. Mebde’i bahr indinde ve arz-ı şimâlînin kırk derece ve dört dakika ve tûl-ı şarkînin yüz yirmi derece ve iki dakikasındadır. Yüz on bir buçuk derece tûl ve otuz dokuz buçuk derece arzında Nehr-i Asfer’e mülâkî olur. Tûlu (1250) mildir. Taş ve tuğladan ve ba‘zı mahalleri [28] kerpiçten mebnîdir.

Aşağısının ...⁷⁵ yirmi beş kademdir. Üzerindeki kırmîdden mebnî burçların ba‘zıları kırk kadem irtifâ‘ındadır.

Şimdiki hâlde ekseri harâb ve nazar-ı i‘tibârdan sâkıttır.

Çin memleketindeki eşyâ’-ı mu‘teberenin birisi de bir büyük cetveltir ki tûlu (650) mil olup mebde’i arz-ı şimâlînin otuz yedi ve tûl-ı şarkînin yüz on altı derecesinde ve Pekin şehri müntehâsının kurbundadır. Cedvel-i mezkûr nakliyâtı teshîl için sûret-i mahsûsada küşâd edilmiştir.

Çin kıt‘asının havâsı ekseriyyâ mu‘tedildir.

Memleket-i mezkûre bilâd-ı meşhûresinin birisi Nankin (Nanjing) şehridir. Şehr-i mezkûr mukaddemleri Çin Devleti’nin âsimesi idi. Sonraları taht-ı hükûmetin oradan kaldırılması azamet-i sâbıkasından düşmesine bâdî oldu. Ahâlîsi beş yüz bin nüfûstur. Nankin şehrinin ebniye-i garîbesinden ma‘dûd bir büyük burc vardır. Şu burcu Çin pâdişâhlarından birisi on dokuz sene müddette tuğladan inşâ ettirdi. Binâsı itkân san‘atı hâvîdir. Muhîti derûnunda dereceler [29] vardır. Dış yüzü hazef-i Çinî ile müzeyyendir. Bilâd-ı meşhûresinin birisi de Pekin şehridir. Şehr-i mezkûr el-yevm Çin Devleti’nin dârü’l-mülküdür. Aded-i ahâlîsi iki milyondur. Pekin şehrinin şekli mustatîl olup etrâfını bir büyük sûr ihâta etmiştir. Şu sûrun irtifâ‘ı yüz ve arzı otuz kademdir. Hârisler üzerinde atlı olarak devr ile emr-i hırâsete devâm ederler. Etrâfında on iki kapı vardır. Şehr cünûbî ve şimâlî kısımlarına münkasım olup mesâkin-i âmmenin çoğu kısm-ı cünûbîdedir. Hükûmdârın sarâyı ve bâğ u bâğçeleri kısm-ı şimâlîde vâkî’dir. Şu bâğlar u bâğçeler, behcet u letâfeti hâ’izdir. Yine kısm-ı mezkûrda ba‘zı musanna‘ göller ve göllerin etrâfında türlü türlü çiçekler mevcûdudur.

Çin bilâd-ı meşhûresinin birisi de Segango şehridir. Pekin’den sonra ittisâ‘ u letâfetçe en makbûl şehr odur. Çin’de cass, laciverd, billur, mıknatıs, cıva, gümüş ma‘denleri ve elmas, zümrüd, yakut gibi ahcâr-ı semîne bulunur. Kafur, ûd, çay ağaçları pek çoktur. Çay mahsûlâtı senede üç def‘a düşürölüp hafîf ateş [30] yanında kurutulduktan sonra yaprakları bükülür. Ve kalaydan ma‘mûl sandıklara vaz‘ ile satılmak için her tarafa gönderilir. Çin’den senevî iki milyon okka çay hârice çıkarıldığı mervîdir. Çin’deki kıymetli mahsûlâtın birisi de ipektir. İpek böceklerinin terbiyesine pek ziyâde i‘tinâ ve hârice de hayli şey fûrûht ederler.

-22-

Çin Târîhi

Kable’l-Hicre⁷⁶ (5-3200)

Çin memleketi memâlik-i dünyânın en eskilerindendir. Devletlerinin mü’essis-i aslîsi müverrihlerce ihtilâf üzredir. Çoğu Fohi (*Fu Xi/Pao Xi/Tai Hao*) nâmında bir kimse olduğunu zannediyorlar. Ba‘zı müverrihler Çin ahâlîsinin Mısır kıbtîlerinden

⁷⁵ سمي

⁷⁶ Kable’l-Hicre: Kable’l-Hicr

olduklarını ve Mısır'ın ma'mûriyetinden sonra ba'zı akvâm oralara hicretle tavattun eylediklerini zu'm eylediler.

Çin'in bidâyet-i ma'mûriyetinden beri sebkât eden dört bin seneden ziyâde müddette oraya⁷⁷ yirmi iki â'ile-i devletin hükûmet etmiş oldukları mervîdir.

[31] Çin târîhi tevârîh-i dünyânın eskamı addolunan târîhlerden ma'dûdtur. Târîh-i mezkûrun mutazammın olduğu hurâfât u hikâyât-ı mevhûme dâ'ire-i tasdîka takrîb olunamaz. Ma'a-mâ-fîh mülûk-ı kadîmesinin kable'l-hicre (1788) senesine değin sebkât eden zamâna müte'allik vakâyi'-i târîhiyyeleri içinde zikr ve istifâdeye müte'allik hiçbir şey yoktur.

Çinliler devletlerinin bidâyet teşekkülünü yüz bin seneden ziyâde i'tibâr ediyorlar. Hâlbuki hübü-ı Âdem ile hicretin arasındaki müddet oldukça kabûle şâyân olan rivâyetçe (6216) senedir. Çinlilerin öyle i'tibârları yâ hurâfâtan yâhûd seneleri bizim senelere müsâvi olmamasından nâşîdir.

Müverrihlerin birtâkımı Çin akvâmını evlâd-ı Yafes (*Yafet*)'ten Me'cûc'a nisbet ediyorlar. Ve “Tebelbül-i elsine târîhi olan kable'l-hicre (3304) senesinden sonra Beni Nûh'un rû-yı zemîne teferruklarında Me'cûc'un evlâdı dahi Çin taraflarına giderek orada tavattun etmişlerdir.” diyorlar.

Çinlilerin vakâyi'-i târîhiyyelerine nazaran nev'-i beşerin teferruk eyledikleri târîh-i mezkûre karîb zamânlarda zuhûr eden Fohi, Çin ahâlîsi için ba'zı kavânîn vaz' etmiş ve Tini nâmında birisi de ona halef olmuştur. Fohi'den Hiba [32] nâm hükûmdar zamânına kadar altı zât Çin memleketini idâre ettiği ve Çin'in ezmine-i târîhiyyesi Huangati (*Huang/Huangdi*) nâm zâtın bed'an eylediği mervîdir.

Huangati zamânı hicretten (3200) sene mukaddem olduğu târîhlerde görülüyor. Ebu'l-Fidâ (*Ebul Fidâ İsmail Hamavi*)'nın Seb'iniyye denilen Tevrat-ı Yunaniyye'den istinbât eylediği tebelbül-i elsine târîhiyle Fohi arasında hayli zamân vardır. Fohi'nin zamânı diye gösterilen kable'l-hicre (3600) senesi tebelbül-i elsineden mukaddem olmak lâzım gelir. Bu ise târîh-i umûmî esâsına mugayirdir. Ma'a-mâ-fîh, cins-i beşerin bidâyet-i intişârı târîhi zâten meşkûk olduğundan bizim devr-i târîhten mukaddemki ezmine vukû'âtıçun sene tasrîhiyle vaz' eylediğimiz târîhler müverrihlerin ifâdâtına ittibâ'en bir emr-i i'tibârîdir.

El-kavlu alâ zu'mihim, kable'l-hicre (3460)'de Fohi'ye halef olan Niti Çinlilere mu'allim olmuş ve (3200)'de Huangati nâmında birisi Çin hükûmetini idâreye başlayıp Çin'in ezmine-i târîhiyyesi bundan bed'en etmiştir. Huangati'den sonra Yao zuhûr ederek bunun zamânına müsâdif (2930) târîhinde Çin havâlîsinde bir su tuğyânı yüz [33] göstermiş ve Yao'ya halef olan Şun (*Shun*) siyâsiyyât u tedbîr-i menzil hakkında ba'zı kavâ'id vaz' etmiş imiş.

Hibâ Â'ilesi— Kable'l-hicre (2819)'de teşkîl-i hükûmet edip hükûmet-i mezkûrenin mü'essisi bu nâm zâttır. Bunun târîh-i cülûsuna kadar Çin hükümdârları intihâb ile ta'yîn olunur iken bu virâset kâ'idesini vaz' eyledi. Çin Hükûmeti (2388) târîhine

⁷⁷ Oraya: Oraca

değın şu â'ilenin eyâdî-i idârelerinde kalıp o târîhte Çing Tang â'ile-i hükûmeti zuhûr etmiştir.

Çing Tang Hükûmeti- Şu hükûmetin mü'essisi Şang'dır. Ba'zı emâretlerle bi'l-ittifâk Hiba hükûmetini imhâ ve â'ilesine mensûb olmak üzre Çing Tang hükûmetini te'sîs eyledi. Şang sülâlesinden gelen son hükûmdâr mazâlim irtikâb ettiğinden Çe'o (*Chao*) beylerinden Fa nâmında bir zât hurûc ederek Şang hânedânına galebe ve Çe'o â'ilesi hükûmetini te'sîs etti (1744).

Çe'o Hükûmeti- Şu â'ile zamânında usûl-ı mâlikâne te'sîs etmekle ta'addüd eden idâreler aralarında uzun uzun muhârebeler vukû' buldu. Çe'o â'ilesi (761) senesine kadar devâm etmiştir. Şu hânedândan (1622) [34] senesinde cülûs eden Tişin (Çin) sayd u şikâra harîs olup vaktini bahçelerde, sayd-gâhlarda geçirir ve sayda tesâdüf etse ele getirinceye kadar arkasını bırakmaz idi. Şikârda yanına aldığı etbâ' râst geldikleri mevrû'âtı harâb ederken kendisi men' için onlara lakırdı bile söylemez idi. Vüzerâ'-ı devleti memleketi elinden kurtarmak için ittifâk ederek sayd talebiyle geçeceği bir büyük nehirde dibinden kırılmış bir kayık hâzırladılar. Tişin etbâ' ile şu kayığa binip suyun ortasına vardıkda kayığın tahtaları ayrılmakla yanında olanlarla berâber nehre düşüp garîk oldular.

Şu devletin zamânında Konfükyüs (*Konfüçyüs*) nâmında bir hekîm zuhûr ederek dîn u âdâb u siyâsete dâ'ir kitâplar yazmış ve Çin vakâyi'-i târîhiyyesinin oldukça mazbûtiyetiyle hükûmetin intizâm idâresine şu zâtın âsârı sebep olmuştur. Konfükyüs'ün vilâdeti hicretten (1170) sene mukaddemdir. Müverrih Heridot ile hem-asır olduğundan müverrihler bunların her birisini "Ebu't-Tevârih" diye yâd ediyorlar.

Hükûmet-i mezkûrenin mezkûlunu nefret-i umûmiyyeyi mûcib olmakla hükûmdâr-ı ahîr Nanvag (*Nanwang*)'ı tevâbi'inden birisi sarâyda habs ile hükûmeti yed-i igtisâbına aldı. Â'ile-i [35] mezkûreden Cevâng (*Cang*) Seyang Vang (*Shenjingwang*)'ın oğlu Şi Huangati hurûc ve hükûmeti zabt ile bir devlet-i müstakille teşkîl etti (861).

Şi Huangati Â'ilesi – Şu zât cülûs ettikte Tatarların hücumundan muhâfaza için meşhûr Çin sûr-ı ızamını binâyâ başlayıp on senede ikmâl etmiştir. Şu sûrun hitâmından sonra inşâsında gösterdiği himmet nefesine ucb vermekle böyle bir eser ile mülûk-ı sâbıkaya takaddümüyle müftehir oldu. Binâen aleyh, eslâfının âsârını imhâya çalışıp müverrihleri i'dâm ve kuyûd-ı memleketi itlâf ediverdi. Hükûmdâr-ı müşârun ileyh dağları delerek yollar inşâ ve kanallar güşâd ettirmiş ve Hiung-Nu denilen tâ'ife ile akvâm-ı vahşiiyenin çoğunu harben Çin havâlisinden tard etmiştir. (832) senesinde Şi Huangati fevt olup oğlu yerine geçmiş olduğu hâlde vefâtıyla hükûmeti münkarız olmakla Hân hükûmeti teşekkül etti (824).

Hân Devleti – Şu devlet (724)'ten (358) senesine kadar mümted olmuştur. Mü'essisi Liu Yang (*İmparator Gaozu*) nâm zâttır. Müşârun ileyh Hiung-Nu kabilesi ile muhârebeler ederek galebe ve serîr-i hükûmete cülûs eyledi. Halkı ma'ârifet teşvîk [36] ve Konfükyüs'ün âsârını cem' ile ma'ârifet ve umrân-ı memlekete mûte'allik âsâr-ı kesîre meydâne komuştur. Devlet-i mezkûrenin ekser-i evkâtı Tatarlarla muhârebeye masrûf idi. Bu tâkımdan (762) târîhinde serîr-i hükûmete cülûs eden Vati, hiffet-i ahvâl

ve melâhî ile me'lûf olduğundan huzûz-ı nefsâniyyesini muhâfaza için ma'âcîn ve mukavviyyât isti'mâline harîs olduğu hâlde hayâtını muhâfaza edemeyüp vefât etti. Bundan sonra cülûs eden zât târîh mütâlâ'ası ve ders iltizâmı ile meşgûl olup idâre-i siyâsiyyeye bakmadığından vezîrinin mübâşeretîyle ahâlî üzerine hücum eylediler. Kütübhânedede ders ile meşgûl iken hücumdan haber alıp müsellahan taşra çıktı ise de mukâbeleye muktedir olamayacağını anlamakla avdet ve kütübhâneyi ihrâk etti. Şu sırada kırk bin cild kadar kitâb yanmıştır.

(542)'de Çinliler asker sevkiyle Kaşgar'ı zapt etmişlerdir. (540)'da hâkân-ı Çin Huti Başbalık ve Uygur vilâyetleri ile sâ'ir ba'zı hânlıkları taht-ı tâbi'iyete aldı. Bundan sonra Çin Devleti Bahr-ı Hazer'e kadar hükûmetlerini yürüttüler. (500)'den (400) târîhlerine kadar [37] Çin ve Romalılar aralarında ticâret ve mu'âmele-i dâd u sited cereyân eyledi. O târîhlerden sonra Çin Devleti, Bahr-ı Muhît-i Şarkî'ye değin tecâvüzünü artırmıştır.

Hân Devleti'nin hükûmdâr-ı ahîri Hepanti zamânında tavâşîlerin izdiyâd-ı nüfûzlarından nefret-i umûmiyye yüz gösterdiğinden vukû' bulan muhâlefet u isyân devlet-i müşârun ileyhânın inkırâzına kadar mümted oldu.

Tişin Hükûmeti- Hân devletine halef olmuştur. Bu hükûmetin mü'essisi Vati nâm zâttır. Harekât-ı istibdâd ile devlet-i sâbıkayı imhâ ve â'ilesine mensûb olan Tişin Devleti'ni te'sîs etti (358).

Hükûmet-i mezkûrede sû'-i idâreden nâşî intizâm bozulup Tişin Devleti münkarız oldu (202). Bundan sonra teşekkül eden Song Hükûmeti (142) ve buna da halef olan Çi Hükûmeti (120)'de ve ba'dehu zuhûr eden Liang Hükûmeti (65)'de ve onu ta'kîb eden Tişin Hükûmeti hicretten beş sene mukaddem münkarız oldular.

Tişin Devleti hükûmdârlarından⁷⁸ nefsi için büyük ve pek musanna' bir kasr inşâ ettirmiştir.

-23-

[38] Çin Medeniyeti ve Mezâhib ve Avâ'idî

Çin ahâlîsinin kable'l- hicre (870) târîhlerine kadar sebkât eden vakâyi'-i medîneleri içinde Fohi'nin âsârından başka şâyân-ı zikr addolunacak bir şey yoktur. Fohi ahâlîye mevâşî terbiyesini ta'lîm ile zevâc ve mu'âşeret-i cîrâniyye ve tedbîr-i menzil gibi mevâde dâ'ir ba'zı kavâ'id vad' eyledi. Çinliler o târîhte hiyeroglif denilen kitâbeti isti'mâl ve Fohi'ye 'alâmet olmak üzere bir yılan cüssesine makrûn insân başı resm ederler idi. İçlerine ibtidâ zirâ'at san'atını idhâl eden şahsın alâmeti öküz cüssesine makrûn insân başı idi.

Çin ahâlîsi mukaddemleri Fohi'yi mukaddes addettikleri gibi nâmına olan ri'âyetleri hâlâ bâkîdir. Çe'o Devleti zamânında Çinlilerden mu'teber feylesoflar zuhûr etmiştir. İbtidâki feylesofları Konfükyüs'tür. Te'lifâtı yanlarında pek mu'teberdir. Şu te'lifâtı esâs-ı diyânet u âdâb ittihâz eylemişlerdir.

⁷⁸ سقوين

Çin mülûkundan yukarıda mezkûrû'l-ism Şi Huangti'nin [39] binâ etmiş olduğu sûr-ı azîm dünyânın acâ'ib-i seb'inden addolunuyor. Memleketin siyâseti îcâbınca sûr-ı mezkûr sonraları hey'et-i asliyyesinde kalmayıp bi'd-defa'ât hedm u tecdid olundu.

Tişin Devleti hükûmdârlarından⁷⁹ yaptırmış olduğu kasr hakkında müverrihler çok tavsîfâtta bulunuyorlar. Kasr-ı mezkûr, fevka'l-âde tezyînât u itkân san'atı hâvî imiş. Duvarları altın suyu ile yaldızlanmış ve akmişe-i nefîse u eşyâ-yı fâhire ile tefrîş olunmuş imiş. Hükûmdâr-ı müşârun ileyh vefât ettikten sonra yerine geçen oğlu babasının vefâtına kadar kasr-ı mezkûru görmemiş idi. Babası vefât ettikte kasra girmesiyle berâber letâfet u tezyînâtından kendisine dehşet gelmiş olduğundan “Şu kasr, mülûkun ukûlunu ifsâd ile kibr u ucunu artaracak şeydir” diyerek bi'l- ihrâk tahrîb ettirdi.

Çin ahâlîsinin saçları siyâh, benizleri sarı, gözleri küçüktür. Çoğu uzun gömlek giyip bellerine ipekten kuşak bağlarlar. Yanlarında bıçak ve hançer bulunur. Cümlesi hîle-kârîlığa mâ'ildir. Beynlerinde birtâkım avâ'id-i kabîhiyye vardır ki işitenlerin mi'deleri bulanır. Fare [40] gibi pis hayvânları yerler. Evlâdlarını idâreden âciz olanlar nehre atarlar. Âdetleri böyle olduğundan gerek hükûmet gerek ahâlî evlâdlarını nehre atarlar. Ta'arruz etmezler. Ebeveynin evlâda şefkatleri yoktur. Evlâd ise bi'l-aks ebeveyne ol kadar şefik u muhibb olur ki onların râhatları için nefislerine her türlü meşakkatı celb ile memnûn olurlar.

Çin ahâlîsinden evlâdını tezvîc murâd edenler arûs u arûsenin tâlî vilâdetlerini yoklayıp tâlî'lerinde muvâfakat gördüklerinde cevâhir-i nefîse ile kızı istemeğe adam gönderirler. Zifâf günü arûsun hânesinde bir çâdır kurup şu çâdırın zemînine buğday serperler. Eshâb-ı ma'ârif da'vet olunur. Gelip rütbeleri sırasınca o çâdırda oturduktan sonra arûs ile birlikte yolda buğday ve arpa serpe serpe arûsenin bulunduğu hâneye giderler. İkisini bir mahalde oturtup her birisine çay u hulviyyât i'tâsıyla avdet ederler.

Çinliler başlarını tıraş edip ortasında bir miktar saç bırakırlar. Kızların ayakları pek küçük olması yanlarında makbûl olduğundan kızlar henüz çocuk iken ayaklarına [41] demirden kalıp geçirip büyüyünceye kadar şu kalıbı çıkarmazlar. Büyüdükte ayakları küçük kalır.

Mezâhib- Çin ahâlîsi put-peresttirler. Put-perestlikleriyle berâber bir ilahın vücûduna mu'tekid olup kevâkib-i semâviyyeye takarrüb için evsâna da zebîhe arz ederler. Bilâd-ı Çin'deki Vesenî mezhebinin en büyüğü (Budavî)'dir. Şu mezhebi Hindlilerden ahz eylediler. Buda'nın kim olduğu Hind mebhasında yazıldı. Çinliler o mezhebi Hindlilerden aldıktan sonra içlerinde başka türlü fer'ler zuhûr edip fûrû'-ı mezkûre Yaponya (*Japonya*) ve Siyam gibi bilâd-ı mütecâvireye münteşir oldu. Binâ'en aleyh o havâlîde el-yevm Budavî ve fûrû'una müntesib olanların miktarı (372) milyon nüfûs olduğu rivâyet olunuyor. Buda'yı ahâlî ibâdet ettikleri ilahelerinin re'isi addederler.

Budavî'lerin Buda'ya mensûb kitâbları on iki faslı şâmildir. Fusûl-ı mezkûre mündericâtı Buda tahlîs-i âlem için dördüncü gökte olduğuna ve şems kabîlinden bulunduğuna ve akâid-i mahsûsa-i sâ'irelerine müte'allik ifâdât ve hikâyâtan ibârettir.

⁷⁹ سقونك

Çinlilerin kâhinlerine mahsûs ıstılâhları ve mezheblerine mahsûs cem‘iyyetleri vardır. Şu cem‘iyyetlerde [42] kâhinler elbise-i husûsiyye giyip boyunlarına sebhalar takarlar. Ve ellerine çanlar ve defler alıp şem‘alar ikâdiyla heykellerini tavâf ederler.

Budavî mezhebinin esâsı ervâh-ı beşer u hayvânâtın ale‘l-umûm mâdde-i vâhideden neş‘et etmek cihetiyle hulûdına, şu ervâhın öldükten sonra kâbil-i sevâb u ukâb olduklarına, insânlar sa‘âdet-i ebediyyece istihkâklarına göre mütefâvit olacaklarına, bunlara mahsûs⁸⁰ nâmıyla mevsûm olan dârü’s-sa‘âdenin re‘isi Amida şefâ‘at etmedikçe kimsenin hatâsı afv olunmayacağına, Amida’nın şefâ‘atı ise takvâya ve nâmûslarını muhâfazaya hidmetle husûla geleceğine i‘tikâddan ve nevâmîs-i mezkûre (1) zî-hayât olan mahlûku öldürmemek (2) sirket, (3) zinâ, (4) yalan irtikâb etmemek, (5) şedîdü’t-te’sîr olan müskirâtı içmemek üzere menhiyyâta dâ’ir vesâyâ-yı hamseden ibârettir.

Nevâmîs-i mezbûreye muhâlefet ve günâh irtikâb edenler o dârü’s-sa‘âdeye duhûlundan mahrûm addolunup belki mu‘azzeb olmak üzere⁸¹ nâmıyla mevsûm dârü’s-şakâveye idhâl olunacakları ve dünyâda⁸² zebâyih ile evsâna takarrüb edenler [43] ba‘de‘l-mevt bir müddet⁸³de mu‘azzeb olduktan sonra re‘isi sebillerini tahliye ederek azâb-hânedan kurtulan ervâh yılan, kurbağa, kuş, balık, himâr, feres, arslan gibi hayvânâtın cesedlerine sokulup birisinden diğerine intikâl ile def‘a-i sâniyye olmak üzere bir insân cesedine hulûl ettikten sonra eğer salâh ve takvâ yolunda gider ise ba‘de‘l-vefât dârü’s-sa‘âdeye ve gitmez ise yine dârü’s-şakâveye dâhil olacakları i‘tikâdât-ı mezhebiyyeleri cümlesindendir.

“İnsânın aslı rûh-ı semâvî iken ecsâd-ı beşeriyye şu âlemin suyunu içtiklerinde şehvât ile ittisâf ârızasına müsâdîf olmuş ve meyl-i dünyâ ve sâ’ir evsâf-ı zemîme ondan neş‘et etmiştir.” deyü i‘tikâd ederler.

Buda mezhebinden Lamavî, Burmî, Gadamî, Foy fer‘leri teşa‘ub eyledi.

Lamavî fer‘i Tibet şehri ahâlîsinden şehri mezkûrda hükûmdârlık etmiş Lama nâmında bir şahıstan zuhûr etmiştir. İndus Nehri menba‘ından hudûd-ı Çin’e dâhil ba‘zı mahallere kadar mümted olan mevâki‘deki altı milyon ahâlî umûmen şu fer‘e mensûbturlar. Bu mezhebin eshâbı ilah-ı vâhîde vü cennet u cehenneme ve rûh cesedinden çıkmasını müte‘âkıb cesed-i âhire [44] hulûl edip bi‘l-ahire sevâb veyâ ukâba tasâdüf edeceğine mu‘tekiddirler. Lama’nın vilâdeti târîh-i hicretten (1648) sene mukaddemdir. Mezhebine mensûb olanlar merkûmun ilah-ı mütecessid olduğunu ve mevt görmeyip yine avdet etmek üzere gaybûbet ettiğini i‘tikâd ederler.

Burmî fer‘i, Hind bilâdından Burma (*Myanmar*) nâm memleketten zuhûr ederek Çin’e münteşir oldu. Üç milyon nüfûs bu mezhebtedir. Bunlar nikâh ile yalnız bir zevce alabilip istedikleri kadar cevârî istifrâş edebilirler. Ve Brahma gibi mevtâlarını ihrâk ettikten sonra küllerini defn ederler.

⁸⁰ وچو کوراکف

⁸¹ دسیچوکف

⁸² Dünyâda: Dünyâca

⁸³ دسیچوکف

Gadamî fer'î Gadama nâmıyla yâd ettikleri ilahelerine mensûbtur. Fer'-i mezkûr eshâbı tenâsüha kâ'il olup her nev' hayvânîyi bir gömlek i'tibâr ve insânın en sonki gömleği beyâz fil olduğunu ve Siyam (*Tayland Krallığı*) ahâlisi her bir beyâz hayvânda emvât-ı insâniyyeden birisinin rûhu bulunduğunu ve pâdişâhların rûhları beyâz fillere hulûl eylediklerini i'tikâd ederler.

Foy fer'î mezhebini hicretten (674) sene mukaddem Çin hükûmdârı bulunan Foh îcâd etmiştir. Şu mezheb [45] eshâbı Foh'ya ulûhiyyet isnâdıyla nâsı günâhlarından tahlîs edeceğine mu'tekiddirler.

Buda mezhebinden başka Çin'de bir de Sintoy (*Şintoizm*) mezhebi vardır ki şu mezhebin masdarı Okyanus-ı Muhît'te ve Çin'in cihet-i şarkiyyesindeki Yaponya (*Japonya*) memleketi olup elli milyon ahâlî bu mezheptedir. Yaponya'da umûr-ı edyân kuyûd-ı i'tirâzdan âzâdedir. Hükûmdârlarının hukûkuna dokunmadıkça her kim ne mezhepte olur ise olsun taarruz olunmaz. Bunlarda birtakım esnâma ibâdet ve esnâm-ı mezkûreyi şemse ve anâsıra nisbet ederler.

Çinliler hükûmdârlarını semânın oğlu ve memleketlerini memâlik-i semâviyye addederler. Devr-i İslâm'da Çinlilerin ba'zıları dîn-i İslâmı kabûl etmişlerdir.

Lugat- Çinlilerin tekellüm eyledikleri lugat dünyânın pek eskilerindendir. İçlerinde bazı tagayyürât var ise de heceleri olmayıp her kelime, yahud her cümle için bir alâmet-i mahsûsaları olduğundan şu alâmetler yirmi [46] beş bin kadar işâretlerdir. Alâmât-ı kadîmeden el-yevm metrûk olanlar hesâb olunsa kırk beş bine karîb olur ki kırâat u kitâbete iktidâr alâmât-ı mezkûrenin hepsini hıfza mevkûf olduğundan şu müşkilât-ı azîme üzerine binlerce nüfûs içinde ancak bir okur-yazar bulunabilir. Ulûm u ma'ârifleri felekiyyât, tencîm, hendese, tıb, ma'lûmât-ı mezhebiyye vü edebiyyeden ibâret olup kırâat u kitâbetlerinin müşkilât-ı fevka'l-âdesi ve memâlik-i sâ'ire ile adem-i ihtilâtları cihetiyle ulûm u ma'ârifleri ezmine-i kadîmedeki derecesinden ileriye gidememiştir. Şu adem-i ihtilâttan nâşî dünyâda kendilerinden ma'lûmâtlı, kendilerinden mütemeddin ahâlî yoktur zannındadırlar.

Sanâyi'- Avrupa ahâlîsi temeddünden bî-nasîb oldukları ezmân-ı kadîmede Çinliler mütemeddin idiler. San'at-ı Fağfurî oradan intişâr ederek başka mahallelerde dahi san'at-ı mezkûre ma'mûlâtı mahreç-i asliyyesine nisbetle Çinî diye müstehir olmuştur. Târîh-i milâttan mukaddem Çinliler pusulayı, san'at-ı tıbbâ'atı ve barut a'mâlini bulmuşlardır. Lakin muhtere'ât-ı vâkî'aları terakkî edemeyip hâl-i aslîsinde kaldı, tıbbâ'at san'atı şimdiki gibi hurûf-ı masûga ile olmayıp [47] basacakları kitâbın her sahîfesi için ahşâptan bir kalıp i'mâl ve hakkiyle istedikleri kitâbları tab' ederler idi. Nukûş u tesâvîr san'atları ve dut ağacı kabuğundan, pamuktan, kınnapattan, samandan kağıd i'mâlî Çinlilerce mine'l-kadîm ma'rûf u cârî idi. Ba'zı sanâyi'de, âc üzerine nukûş işlemekte ve ipekten akşime, keten, çuka, bisât i'mâlinde mâhir bulunmuşlardır.

Zirâ'at- Çinlilerin memleketleri mahsûlâtından başka olmak üzere hâricten birşey celb etmeğe ihtiyâçları yoktur. Yerleri gâyet münbit ve her şeyi yetiştirmeye müsta'ittir. Kendileri dahi eshâb-ı müsâ'î vü gayretten olduklarından her yerleri zirâ'at u filâhatla ma'mûrdur.

Hatta bi'l-ihimâm yüksek dağları dahi ova gibi kâbil-i zirâ'at olacak şekle koymuş ve toprağını muhâfaza için etrâfına yüksek duvarlar çekmişlerdir. Emr-i zirâ'atta i'tinâyı azîmli olduğından nümûne-i imtisâl olmak üzere hükûmdârları senede bir kere sarayından çıkıp Buda'nın timsâline secde ettikten sonra üzerindeki libâs-ı mülûkâneyi ihrâc ve zirâ'ata mahsûs libâs iktisâ ile müzeyyen iki öküz önüne alır. Ve zemîni hirâset eder.

[48] Memleketlerinde suların kesreti cihetiyle icâd etmiş oldukları tulumbalarla suları deldikleri yerlere yağmur gibi dökerler.

Ticâret- Çinlilerin ticâretleri pek vüs'atlıdır. Ba'zı iskelelerde o kadar sefâyin bulunur ki uzaktan bakanlar deniz üzerinde ağaçları biri birine geçmiş orman zann ederler. Nakliyyât u mevrû'ât için cedvelleri pek çoktur. Nakliyyât-ı ticâriyyeleri bahr u nehirler vâsıtalarıyla olduğından yollar yapmağı i'tinâ etmemişlerdir.

[49]ALTINCI FASIL

SÛRİYÂ (SURIYE) COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHİ

Sûriyâ Coğrafyası

Fenikeliler

Selefkiye Devleti

Benî İsrail Ahvâl-ı Ahîresi

Benî Asmonya (Benî Haşmonay) Hükûmeti

Hiradese Hükûmeti

Tedmür

Ba‘lebek

-24-

Sûriyâ Coğrafyası

Sûriyâ kıt‘ası şimâlen Asya-yı Sugrâ, şarken Fırat ve Bâdiyye-i Arab, cünûben Bilâd-ı Arab’ın Tih-i Beni İsrail denilen parçası, garben Bahr-ı Sefîd ile mahdûdtur. Şu memleket, ezmine-i kadîmede birisi Sûriyâ, diğeri Filistin nâmlarıyla ikiye münkasım idi. Romanîlerin istîlâlarında iki kısma da Sûriyâ ve ehl-i İslâmın zabtında bir Berrüşşam itlâk olundu.

Şâm tesmiyyesi hakkında rivâyât-ı adîde vardır. En doğrusu Ka‘be-i Mu‘azzama’nın sol cihetinde vâkî‘ olduğu içindir. [50] Sûriyâ kıt‘asını şimâlden cünûba doğru selâsil-i cibâl hark eder. Selâsil-i mezkûrenin birisi Likam silsilesidir. Şu silsile, Âsî Suyu’na kadar uzanmıştır. Âsî Suyu’nun cünûbunda Cebel-i Akra‘ nâmıyla ma‘rûf bir yüksek dağ vardır. Oradan cünûba doğru bir silsile açılıp Kal‘atü’l-Hasan ve Deyrû’l-Hamîrâ vadilerine kadar mümtedd olur. Nusayriye Dağları şu silsileden ibârettir. Mevki‘-i mezkûrdan Cebel-i Lübnan ibtidâ ederek Şakîf Kal‘ası nevâhisine kadar gider. Cebel-i mezkûrun Trablusşam üzerinde vâki‘ ...⁸⁴ mahalldeki irtifa‘ı (11.000) kademdir.

Oradan Cebel-i Âmile silsilesi bed‘en edip Safed ve Nâsıra’ya kadar imtidâd eder. Ondan sonra şarken Nâblus nevâhisine ve Nâsıra’nın cünûb cihetine inhirâf gösterir. Merc İbn Âmir denilen ova cibâl-ı mezkûr ile Karmel Dağı’nın arasını fâsıldır. Tûr dağı mezkûr ovanın intihâsındadır. Kıt‘a-ı mezkûrede başka dağlar dahi vardır.

⁸⁴ فم الميزاب

Sûriyâ'da Haleb, Âsî,⁸⁵,⁸⁶, Ürdün, Litani, Barada, Âfrin nehirleri ve sâ'ir enhâr u nüheyât cereyân eder.

Kıt'a-ı merkûmenin hâvî buheyrelerden birisi [51] Antakya'nın şimâl-ı şarkıyyesinde vâkî' Antakya Buheyresi'dir. Nehr-i Esved u Nehr-i Afrin şu buheyreye dökülürler. Birisi de Afamyâ (*Epemiye/Efemiyye*) Buheyresi'dir. Bu da Hamâ'nın nâhiyye-i şimâliyyesinde. Buheyre-i Merc, Dımaşk'ın cünûb-ı şarkıyyesinde. Sûriyâ'da daha başka buheyreler dahi vardır ki hepsinin büyüğü Taberiye Buheyresi'dir. Nehr-i Ürdün şu buheyrenin cihet-i cünûbiyyesinden çıkar. Buheyât-ı mezkûreden ma'dûd Buheyre-i Lût, Asya mebhasında zikr olundu.

Sûriyâ'nın havası mevki'ine nisbetle muhtelif. Cibâl cihetlerindeki havaları güzeldir. Kıt'a-ı mezkûrede deve, camus, ceylan, tilki, kaplan, ayı ve sâ'ir hayvânât ve her nev' eşcâr u mahsûlât u gümüş ü kalay ma'denleri vardır.

Sûriyâ'nın başlıca şehirleri Dımaşk, Haleb, Orşelim (Kuds-i şerîf), Antakya, Hama, Humus, Lazkiye, Beyrut, Sayda, Sur, Aka, Nablus, Trablusşam, Hebron şehirleri olup bilâd-ı meşhûre-i kadîmesinden Tedmür ve Ba'lebek misilli harâp şehirlerin âsâr-ı atîkeleri mevcûttur.

Kıt'a-ı mezkûrenin hâvî olduğu arâzî vü bıkâ' ezmine-i kadîmede arz-ı Ken'ân, Fenike, arz-ı [52] gibi esâmî-i muhtelif ile yâd olunmuştur. İbrahim aleyhi's-selâm zamânında Filistin da'iresi, Beni Ken'ân kabâ'ili miyânelerinde münkasım idi. Fenikeliler, Fenizîler, Kadmonîler, Nehr-i Ürdün'ün arâzî-i şarkıyyesinde⁸⁷ Ferizzîler (*Perizziler*), Yebusîler, Amorîler nehr-i mezkûrun garb tarafında vâkî' arâzînin cihet-i mürtefi'a-i cünûbiyyesinde sâkin idiler. Sûriyâ'nın akvâm-ı asliyyesi olan Ken'anîler'in mavtınları evâsıt-ı bilâta vâkî' olup bunlar sâhil-i bahrdan Nehr-i Ürdün'e kadar yayılmışlardır. Circaşî (*Girgaşi*) akvâmı Taberiye Buheyresi'nin şark cânibinde vahavî ve cebelî tâ'ifeleri Lübnan'ın taraf-ı cünûbîsinde sâkin olmuşlar idi.

Hazreti Mûsâ aleyhi's-selâm zamânında Benî İsrail, bilâd-ı Ken'ân'a duhûl maksadıyla akvâm-ı mütevattinesine yakın vardılar ise de nebî-i meşârün ileyhin vefâtına kadar aralarında hâdise zuhûr etmedi. O târîhlerde Nehr-i Ürdün'ün şark tarafındaki üç arâzî esâmî-i muhtelif ile ma'rûf idi.

Şu arâzînin birisi Buheyre-i Taberiye'nin şimâlinde vâkî' Başan diğeri vasatta bulunan Cil'ad (*Gal'ad/Gil'ad*) birisi de Buheyre-i Lût'un cünûb-ı şarkîsindeki Moab arâzîsi idi. Benî İsrail bilâd-ı mezkûreyi istilâ ettikten sonra esbât-ı mevcûde oraları kur'a ile miyânelerinde taksîm ettiler. [53] Yehuda, Benyamin ve Şim'on'dan sıbtilerine arâzî-i cünûbiyye isâbet etti. Şu da'irede muahharen Yehuda Devleti teşekkül etmiştir ki tafsîlî târîh-i mukaddes bahsinde sebkât eyledi. Efraim ile Yissakar sıbtilerine ve mensî sıbtinin bir nısfına Samere diye ma'ruf olan arâzî-i mutavassıta ve Zebulon, Naftali, Aşir sıbtilerine de sonraları Celîl diye iştihâr eden arâzî-i şimâliyye ve Reubin ve Gad sıbtileriyle mensînin diğeri nısfına Başan ve Cil'ad arâzîlerinden Nehr-i Ürdün'ün

⁸⁵ ابى

⁸⁶ داور

⁸⁷ وحيل

ma‘berinde vâki‘ mahaller hisse isâbet etmişti. Benî İsrail ve Yehuda esbât ve devletlerine müteallık vukû‘ât-ı kadîme târîh-i mukaddes bahsinde tafsîl olduğu gibi Sûriyâ akvâm-ı sâ‘iresi ile o devletlerin inkırâzlarından sonra olan bakiyye-i vukû‘ât şu fasılda beyân olunacaktır.

-25-

Fenikeliler

Fenikeliler bundan dört bin sene evvel şark havâlisinden Bahr-ı Sefid’in sevâhil-i şâmiyyesine azîmet ederek Nehr-i Ürdün’ün arâzî-i şarkiyyesine yayılmış ve oraları i‘mâr eylemiş oldukları [54] ma‘lûm ise de şarkın ne-menkûle bilâdından geldikleri ve hîn-i hicretlerinde ne miktar galebelikleri meçhuldür. Şu kadar ki Karmel Cebeli’nden Âsî Suyu’nun denize döküldüğü mahalle kadar mümted olan yerlerde tavattunla medîneler ve kal‘alar yaptıkları ve ma‘ârif u sanâyi‘ce terakki ederek aktâr-ı âlemin kabâ‘il-i sâ‘iresinden ziyâde kesb-i servet u şöhrat ettikleri tevârihçe sâbittir.

Fenikelilerin “Ken‘ânîler” diye şöhrat-yâb olmalarına bakılınca nesilleri Nûh aleyhi’s-selâmın hafîdi Ken‘ân bin Hâm’a mensûb olmak lâzım gelir. Fenikeliler diye şöhrat vermeleri evvel vakitler diyârlarında hurmalıkların kesretinden nâşîdir. Yunan lisânında Fenikes, hurmaya itlâk olunup Fenike havâlisinden satılmak için Yunanistan’a kesret üzere hurma gönderilmesi Yunanîlerce o nâm ile şöhratlarını mûcib ve nâm-ı mezkûr sonra aktâr-ı âleme şâyi‘ olmuştur.

Fenikeliler temeddün cihetiyle şu‘ûb-ı ümemin e‘âzımından ma‘dûd idiler. Ticâret ve servetçe bir mertebeye âliyyeye vâsıl olmuşlar idi ki gümüş yanlarında kurşun gibi mebzûl idi. Beyne’l-akvâm ibtidâ gemi inşâsıyla bahren seyâhat u ticâret eden bunlardır. Ticâret-i bahriyye bunlara münhasır gibi idi. Galebe [55]likleri bulundukları kıt‘anın ikâmetlerine kifâyet edemeyeceği bir dereceye varmakla hükümdârları tavattun ve i‘mâr için mevâki‘-i ba‘îdeye takım takım cem‘iyyetler gönderdiler. San‘at u eserlerinin memâlik-i sâ‘ireye intişârıyla ma‘âriflerinin iştihârı bundan neş‘et eyledi. Yunanîler ve Romanîler ve sâ‘ir akvâm kitâbeti ve bazı ma‘ârifî şu tâ‘ifeden ahz etmişlerdir.

Sidon (Sayda) şehri Fenikelilerin hudûd-ı şîmâliyyeleri ve Gazze şehri hudûd-ı cünûbiyyeleri intihâsında idi. Bunlardan pekçok aileler Filistin nevâhî-i cünûbiyyesinin iç tarafına doğru açılıp Cibâl-ı Yahudiyye ve suhûl-ı mücâvere ile Lut Buheyresi ve Ürdün taraflarında sâkin oldular. Sayda şehrini kable’l-hicre (2426) târîhlerinde binâ etmişler. Şehr-i mezkûrun binâsından üç karn sonra Ferâ‘ine-i Mısır’dan⁸⁸ Fenike bilâdını istîla etmiş ve fütûhâtını taşlar üzerine yazdırmıştır. Benû İsrail ile muhârebeleri vukû‘una kadar oralardan ayrılmadılar. Yûşa‘ bin Nûn aleyhi’s-selâm zabt ettiği yerlerden Fenikelileri tard ve diyârlarında Benî İsrail’i iskân eyledi.

Filistin ahâlîsi Hazreti İbrahim aleyhi’s-selâm efendimizin zamân-ı sa‘âdetlerinde ve daha mukaddemleri Filistin’in cihet [56]-i cünûbiyyesindeki Fenikelilerle çok

⁸⁸ سيزوستريس

uğraştılar. Ahirü'l-emr, oralardan Fenikelileri tard ettiklerinden matrûdlar tedric ile şimâl taraflarına çekilerek Cebel-i Karmel yanında sâkin olmuşlar idi.

Şu tâ'ifenin parlak vakitlerinde memleketlerinin âsimesi Sidon (Sayda) idi. Sidon'un şimâlindeki Fenikeliler kabâ'il-i sâ'ireleri gibi zengin değiller idi.

Memleketlerinin cihet-i şarkiyyesindeki takımları, denizden yirmi otuz mil kadar açılabilmişlerdir. Fenikelilerin mütevattın oldukları buk'a Tarca (*Tanca*) olduğu hâlde şehirlerinin hepsini şu buk'ada yaptılar. Lakin medinelerinden çoğunun esâmî'-i kadîmesi unutulmuştur. Yunanîlerin tesmiye eyledikleri Trablus ve Lazkiye gibi nâmlar şâyî' vü müştahir oldu.

Medâyin-i mezkûrenin a'zamı ve ticâretçe akvâmı Sur şehri idi. Hükümdârlarından Hazreti Süleyman aleyhi's-selâm ile mu'âsır u mu'âhid olan Hiram gibi ba'zılarının isimleri ma'lûm olup çoğu meçhûldür.

Fenikelilerin hepsi bir hükümdâra tâbi' olmayıp her şehirde bir hükümdâr olduğu hâlde cümlesi Sayda'da bulunan bir meclis-i umûmînin ahkâmına tâbi' u mutî' idiler. Hükümdârlar [57] ise eşrâf ve köhnenin satvetlerinden nâşî idârelerinde müstakil değiller idi.

Fenikelileri o derece tekaddüm ve şöhrete îsâl eden esbâb evvelâ deniz sevâhilinde bulunmaları ve o sahillerdeki iskelelerin kesreti, sâniyen ümem-i mücâverenin ticâretçe onlara hem-pâ olamamalarından ötürü servet u gınâlarının cümleden ziyâde olması, sâlisen zirâ'at için arâzilerinin kılleti idi. Ma'lûmdur ki arâzîsi vüs'atli olan yerlerdeki ahâlî her şeyden ziyâde ekin ekmekle ve ekilecek yerleri ahâlînin galebeliğiyle mütenâsib olacak dereceden noksân olur ise ticâret u san'atla iştigâl ederler. Mahsûlât-ı arziyyeden hubûbâtın her tarafa nakliyle esmânından olunacak istifâde nakliyâtın masraf ve su'ûbâtıyla müvâzene olunduğu ve ahâlîsini idâreye kâfi olmayan mahaller levâzım-ı ma'îşetlerini yakın yerlerden celb edebilip uzak mahallere ihtiyâçları hem-civârlarıyla beraber kahta tesâdüflerine mütevakkıf bulunduğu cihetiyle zirâ'atın fâ'idesi hiçbir vakit san'at u ticâretle kıyâs-ı kabul edemeyeceğinden Fenikelilerin killet-i arâzîleri ticâret u san'atla iştigâl-ı mütemâdilerini mücib olmuş ve şu hâl ise Fenikelileri servetçe akvâm-ı sâ'irenin [58] yetişemedikleri bir mertebeye çıkarmıştı. Binâ'en aleyh, bunların ticâret için gitmedikleri yerler kalmamıştır. Cebel-i Tarık'a, bilâd-ı İngiliz'e, Asurya'ya, Babil'e, Hindistan'a, Mısır'a, Yunan'a ve sâ'ir mahallelere giderek ticâretleri sâyesinde memleketlerini mevrîd-i servet u gınâ eylediler.

Filistin hubûbât, zeyt, şarâbı ve Babil pamuk, ipek yün ve keteni ve Kartacna (*Kartaca*) altını, gümüşü, ma'âdın-ı nefîseyi ve Rus ve Yunan bilâdı bakır ve envâ' ma'âdın-ı sakîleyi ve Kabadokya ve Asya-yı Sugrâ'daki sâ'ir bilâd at ve envâ' mevâşîyi ve Hind ve Arab cevâhirin envâ'ıyla inciye, itriyyât, bahârât ve sâ'ir şeyleri Fenikelilerin memleketlerine doldurup Fenikeliler ise sanâyi' kuvvetiyle eşyâ-yı mezkûreden üzerlerine ucuz bahâ ile mal olan şeyleri her mahallin râğbetine göre i'mâl ve tarz-ı

ahire tahvîl li-eclî't-ticâre memâlik-i sâ'ireye götürüp satarlar ve bire birkaç misli fevâ'id istihsâl ederler idi. Bizim memâlikimize nisbetle asrımızın Avrupalıları gibi idiler.

Şu vesâ'it-i gînâ Sur şehrini bir mertebe-i fâ'ikaya îsâl ettiğinden o tarihlerde Sur, "Ümmü'l-Bilâd" addolunur idi. Lakin sekene vü ahâlînin o kıt'ada barınamayacak derecede [59] çoğalmaları memleketlerine sığamamalarını mevcib olduğundan ekserisi başka yerlere dağılmağa mecbur oldular.

Binâ'en alâ zalik, müteferrik olanlar gittikleri mahallerde ba'zı medâyin inşâ etmişlerdir. Şu medâyin en meşhuru Afrika kıt'asında vâki' Kartacna şehri idi.

Sur şehri ise azîmetinden düşmeyip Asur padişahlarından Shalmaneser hicretten (1276) sene mukaddem şehr-i mezkûru beş sene müddet muhâsara etmiş olduğu hâlde alamadı.

(1194) târîhinde Babil padişahı Buhtunnasr, Fenikelilerin ne kadar memleketleri var ise hepsini zabt ederek yalnız Sur şehrini üç sene muhâsara etmiş iken feth edemedi ise de âkıbet ahâlîsi Buhtunnasr'ın dâ'ire-i itâ'atına girmeğe mecbûr oldular.

Bundan sonra Keyaniyân padişahı Keyhüsrev oraları istîlâ etmekle ahâlîsinin çoğu Kartacna taraflarına hicret eylediler. Şu muhâceret kable'l-hicre (954) târîhine kadar devâm etti. O târîhlerde İskender-i Yunanî, Fenikelilerin cümle bilâdını yedi ay zarfında istîlâ etmiş [60] ve çok yerleri yakıp ele getirdiği ahâlîyi köle vü câriye diye satmıştır.

Ondan sonra Fenike bilâdı za'f u sukût-ı külliye mübtelâ olarak İskender'in ihlâfından Mısır'da teşekkül eden Batalma (*Ptolemaios Hanedanı*) Devletine inkıyâd eylediler. Ve hicretten (687) sene mukaddem Romalıların eyâdî-i istîlâlarına geçtiler. Şu inkılâb ve sukût-ı mütemâdî gittikçe hükmünü şiddetlendirmekle dünyânın matmah-enzâr-ı umûmiyyesi olan koskoca bir cem'iyet-i azîme-i mütemeddinenin a'sâr-ı kesîre zarfında vücûda getirmiş oldukları nice nice bilâd-ı mu'azzama asâr-ı⁸⁹ ile harâbe-zâra inkılâb ve bir vakit âlem-umrânın en parlak dâ'iresi iken âkıbet harâb u yebâb olup gitti. *Subhâne men lâ-yezûl mülkuhu*.⁹⁰

Tâ'ife-i merkûme altından, gümüşt en huliyyât ve sâ'ir her türlü nevâdır-ı nefise i'mâl ve ma'âdın, âc, ecnâs-ı akmeşeye zînet u nukûş-ı garîbe i'tâ ederler idi. İbtidâ şîşeyi îcâd eden bunlardır. Hurûf-ı kitâbeti, Fenike hükümdârlarından Kadmos nâmında bir zâtın oğlu îcâd edip akvâm-ı sâ'ire Fenikelilerden ahz ettiler. Tekellüm eyledikleri lisân İbranî idi. [61] Fenikeliler kevâkib u asnâma taparlar idi. Ma'bûd ittihâz ettikleri şeylerden birisi bakırdan ma'mûl ve Ba'l diye mevsûm bir put idi. Şu putun başı buzağı başı gibi olup mülûka mahsus bir mücevher taç ile mükellel idi. Küçük çocuklardan

⁸⁹ اندراس

⁹⁰ Mülkü hiç bitmeyen Allah'a hamd olsun.

ba‘zılarını karabîn-i beşeriyye diye sanemin ileriye doğru uzanmış ve ateşle kızdırılmış olan kolları üzerine koyarlar ve çocuklar ateşin şiddetinden yanıp telef olurlar idi.

-26-

Selefkîye Devleti

Kable’l-Hicre

(678-934)

İskender-i Yunanî, kable’l-hicre (945) senesinde vefât edip hîn-i vefâtında yerine kimin hükümdâr olacağını vasiyet etmemişti. Memâlik, ser-askerleri aralarında taksîm olduğu sırada, Medya ve Babil bilâdı Selefkos’a hisse düştü ise de Asya-yı Sugrâ’da kesb-i istiklâl etmiş olan ve yine [62] İskender’in ser-askerlerinden ma’dûd bulunan Antigonos, Kapadokya valisi Eumenes ile bi’l-muhârebe galebe ve Kapadokya’yı zabt ettikten sonra Selefkos’u dahi dâ’ire-i itâ‘atına almağa kıyâm eyledikte Selefkos muhâlefet gösterdi. Lakin Antigonos’un kuvvetine mukâbele edecek iktidârı olmadığını bildiğinden Mısır cânibine firâr ve orada hükûmet etmekte bulunan Birinci Batlamyus’un mu‘âvenetiyle Antigonos’un ordusuna galebe etti. Şu vukû‘âtı müte‘âkib Antigonos ümerâ’-i sâ’ire ile muhârebeye tutuştuğu cihetle Selefkos vaktin karışıklığından bi’l-istifâde Batlamyus’un terfîk ettiği askerle Babil’e azîmet ve kable’l-hicre (934) senesinde Selefkîye Devleti’ni teşkîl etmekle sene-i mezkûre târîh-i Selefkî’nin ibtidâsı i‘tibâr olundu.

Selefkos Babil’de istiklâlini i‘lân ettikten sonra Asurya, Medya, Fars, Asya-yı Ulyâ dâ’irelerini de teshîr ederek altı yüz bin askerle Hindistan’a yürüdü. Hindistan hükümdârlarından Sandrokotus (*Sandrocottus*) şu kuvvete mukâbele edemeyeceğini bildiğinden ba‘zı mertebe fedâ-kârlık ihtiyârıyla musâlahaya muvafık olmakla Selefkos, Hindistan’dan avdet ettikten sonra ba‘zı ümerâ ile bi’l-ittifâk Antigonos üzerine hücum eylediler. İbsos (*İpsos*) [63] nâm mahallde bi’l-muhârebe Antigonos mağlûb u maktûl olmakla yedindeki memâlik, ümerâ taraflarından inkisâma vaz‘ edildikte Bahr-ı Esved’den Hindistan’da vâkî Landos (*İndus*) Nehri’ne kadar mümted olan yerler Selefkos’un yedinde kaldı. (923)

Şu kuvvet u galebenin iktizâsı olmak üzere Suriyâ, Frigya, Kürdistan, Mâ-Beynü’n-Nehreyn bilâdı kâmilten Selefkos’un dâ’ire-i hükûmetine dâhil olup her bir muhârebede kazandığı muzafferiyet u galebe üzerine Yunanîce gâlib ma’nâsına olan “Nikator” ‘unvânını aldı.

Mısır hükümdârı Birinci Batlamyus, Sotir (*Soter*)’in oğlu Seranus (*Ceraunus*) ahlâk-ı fâsidesinden nâşî babası tarafından tard olduğu cihetle akrabasından Makedonya hükümdârı bulunan Lizmak (*Lisimak*)’a ve hiss eylediği sû’-i niyyet üzerine oradan firâr ile Selefkos’a ilticâ etmişti. Lizmak’ın Makedonya ahâlîsi hakkındaki mezâlim-i şedîdesini Selefkos’a beyân etmekle Selefkos hem sîla-i rahm etmek hem de vatanını mezâlimden kurtarmak arzusuyla asâkir-i kâfiyye istishâb ve Rum ili tarafına azîmetle

bi'l-muhârebe Lizmak'ın orduları bozulduğundan Makedonya bilâdı dahi Selefkos'un memâlikine munzamm ve Lizmak maktûl oldu (904).

[64] Bundan sonra Seraunus, Selefkos'u babası Batlamyus aleyhinde bulunmağa tahrîk etmeğe çalıştı ise de beynlerinde olan hukûk-ı kadîmeye ve alâ'l-husûs nâ'il olduğu sa'âdet onun mu'âvenetiyle husûla geldiğine nazaran öyle denâ'eti kabûl edemeyeceğini Selefkos, Seraunus'a söylemesinden, Seraunus dil-gîr u münfa'il olmakla Selefkos Selanik Körfezi'nde vâki' Lismahosya (*Lizmakya*) şehrinde mezhebi olan put-perestlik âyîni üzere temâsile kurban resmini icrâ ederken Seraunus bağteten bıçakla arkasından vurup Selefkos'u katl ve peydâ etmiş olduğu taraf-dârlarının i'ânesiyle Makedonya hükûmetini zabt eyledi (903).

Bergama hükümdârı Fileteros (*Filetairos*), akçe sarfiyla Selefkos'un cenazesini Makedonya'dan celb ve âdetleri üzere tertîb eyledikleri alay huzûrunda bi'l-ihrâk Antiohus (*Antiohus*)'a irsâl edip Selefkos nâmına olmak üzere inşâ olunan bût-hâneye vaz' olundu.

Selefkos i'mâr-ı bilâda sâ'î idi. Altmış kadar şehir binâ etmiştir. Bu şehrin en meşhûr ve cesîmi Babil civârındaki Selefkiye'dir. Selefkiye şehrinin şöreti Selukiya (*Seleucia*)'dır. Mevki'i Dicle'nin sağında ve Ktesifon (Medayin) şehrinin karşı [65] sındadır. Aralarını Dicle Nehri fasıl eder. Ma'mûr iken her türlü izzet u letâfeti ve büyük san'at-gâhları şâmil ve etrâfı sûr ile muhât idi. Şehr-i mezkûrda üç bin beş yüz zirâ' mahallden Las Nehri cereyân ederek Dicle'ye munsabb olur. Las Nehri'yle "Tura'-i Saklaviye" diye ma'rûf Nehr-i Îsâ'nın arası bin beş yüz zirâ'dır. Selukiya şehri Aşkaniyân Devleti zamânında pek parlak olup hâvî olduğu nüfus altı yüz bine varmıştı. Rumlar Selukiya'yı istîlâ ettikleri vakit derûnunda mevcûd hazâ'in u ganâ'imini hepsini Roma'ya götürdüler. Apollo'nun bir sanemi mankûlât içinde idi. O sırada askerî takımından ba'zıları orada bir menfez gördüklerinden derûnunda hazine var zannıyla kazdıklarında bir fenâ koku münteşir olarak bir azîm veba tahaddüs etmekle Fars bilâdı hudûdundan Galya'ya ve o tarihten Fars padişahı Firuz'un zamânına kadar mümted olup çok insan telef oldu. Gelelim sadede.

Selefkos vefât ettikten sonra oğlu Birinci Antiohus Sotir câlis-i serîr hükümdârı oldu. Antiohus müddet-i hükûmetinde hayli muhârebelerde bulunup yalnız bir muhârebe kazanabilmiştir. El-yevm, Ereğli denilen [66] Herakliya ahâlîsini dâ'ire-i itâ'atına idhâl için harekât-ı askeriyyeye teşebbüs eyledi ise de Besinya (*Beytunya*) (Hudâvendigâr) hükümdârı Zibotes (*Ziboetes*) askerle Herakliya ahâlîsine yardım edip vukû' bulan muhârebede Antiohus'un askeri bozuldu. Mısır hükümdârı Batlamyus Filadelfus (*Philadelfus*) babası Batlamyus Lagos ile Selefkos'un bir mu'âhedesi hükmünce Mısır ile Dimaşk arasındaki arâzînin kendisine terkini iddi'âya kıyâm ederek bu yüzden açılan muhârebe Antiohus askerinin mağlûbiyetini ve Dimaşk'ın elden çıkmasını netice verdi. O aralık, Makedonya hükümdârının Fransa ahâlî-i kadîmesinden Gal (Gul) tâ'ifesiyle bir muhârebede maktûliyyetinden nâşî Antiohus Makedonya'yı istîlâ etmek için Rum ili tarafına asker gönderdi ise de Makedonya

hükûmetini zabta kıyâm eden Trakya hükûmdârı Antigonus'un sevk eylediği askere karşı münhezim oldu. Gal tâ'ifesi külliyetli askerle Anadolu'ya geçip Antiohus'un memâlikinden ba'zı mahalleri pâ-zede-i hasâr u yağma eylediler. Antiohus bunların üzerlerine bir cesîm ordu tertîb eyledi ise de Gal tâ'ifesinin kesreti cihetiyle muhârebeye cesâret edememiş olduğu hâlde kumandanlarından Teodos birtakım filleri [67] askerin önünde düşmanın araba ve süvârieleri üzerlerine yürüttüğünden araba ve süvârielerin hayvânları me'lûf olmadıkları hayvânât-ı müdhişeyi görmeleriyle beraber ürküp geriye ric'at ve Gal ordusunun piyâdelerini pâ-y-mâl etmelerini müte'âkib Antiohus'un askeri bi'l-hücûm Gal askerinin çoğu maktûl ve firârıyla giriftâr-ı esâret oldular (897).

Antiohus o vakte kadar vukû' bulan muhârebelerde galebe yüzü görmemişken şu galebe-i azîmeden dolayı askerinde nümâyân olan ferah u şâd-mânîye mukâbil fillerin sâyesinde kazandığı galebenin mahcûbiyyetini hiçbir vakit unutamayacağını söyledi. Şu muhârebedeki galebe fillerden neş'et etmekle sikkelere fîl resimleri ilâve edildi.

Antiohus bu galebeden sonra ba'zı mertebe şân u i'tibâra mazhar olduğundan Batlamyus Filadelfus'un mukaddemce almış olduğu Dımaşk şehrini istirdâda muvafık oldu ise de bundan sonra Bergama'da i'lân-ı isyân eden Eumenes üzerine sevk eylediği asker, Efes kurbunda bi'l-muhârebe mağlûb ve kendisi de (882) senesinde fevt olmuştur.

Antiohus Seos (*Theos*), babası Antiohus Sotir'in vefâtında devlet-i Selefkiye serîrine oturdu. Biraz vakit kendi [68] huzûz-ı nefsâniyyesini iltizâm eylediğinden nüfûzu hayli tenezzül ve sonra idâre-i umûra bi'z-zâtin kıyâm ederek ve Birinci Selefkos'un Karadeniz Boğazı'ndaki hukûkunu i'âde için asker ve donanma ile giderek Bizantiyon (*Byzantion*) şehrini muhâsara eyledi ise de Trakya taraflarından üzerine düşman hücûm eylediği cihetle muhâsarayı bırakıp Rum ilinin taraf-ı garbîsine teveccüh etti ve askerle Sibisla şehrini taht-ı muhâsaraya aldı. Makedonya ve Trakya hükûmetleri, Birinci Selefkos'un vefâtından sonra Selefkiye Devleti idâresinden ayrılıp idâre-i müstakile teşkîl eylemişler ise de şu idâre zarfında Gal tâ'ifesinin o hükûmetler ahâlisini harben tazyîke devâmından hâlî olmaması Trakyalıları, devlet-i Selefkiye'ye olan irtibât-ı kadîmlerini i'âde arzusuna düşürdüğünden eşrâfının Antiohus Seos'a dehâletleri Sibisla şehri ahâlisinin itbâ'ını mûcib olmakla şehri Antiohus'a teslim eylediler.

Bundan sonra Miletos şehrini menfûr-ı ahâlî olan Timerhus (*Timarchos*) yedinden aldığından ahâlî "ele" ma'nâsına olan Seos lafzını nâmına ilâve etmişlerdir.

Antiohus Seos o işlerle uğraşır iken Fırat'ın şark tarafında bulunan ahâlî, dâ'ire-i itâ'atından çıkıp Birinci [69] Araşk'a bi'at ettiklerini bi'l-istihbâr-ı ıstılâhât için Irak tarafına teveccüh edip hem zevcesi hem de hem-şîresi olduğu hâlde mukaddemce oğulları Selefkos ve Antiohus ile tard u nefy etmiş olduğu Laozikes (*Laodike*)'i celb ve diğer zevcesi Vernekes'i yeni doğmuş oğluyla Antakya'da ikâme eyledi. Laozikes

ise gördüğü hakâretin intikâmını almak için vusûlundan sonra Saros taraflarında Antiohus Seos'u bi't-teslîm ba'zı desâis ile büyük oğlu Selefkos Kallinikos'a ahz-ı bî'at ve hükûmeti zabt edip Antakya'ya azîmetle Antiohus'un diğer zevcesi Vernekes'in oğlunu ve muahharen Vernekes'i katl ettirmiştir.

Vernekes Mısır hükûmdârı Batlamyus Orketus'un hem-şîresi olduğundan Orketus bu vak'ayı işittikte askerle bi'l-hücûm Selefkîye Devleti'ne tâbi' olan memâlik zabt ve Laozikes'i katl edip fakat Laozikes'in küçük oğlu Antiohus, tıfl-ı ma'sum olmaktan nâşî anasının cinâyetinde zî-müdahhil olmadığından onu İç İl havâlîsine hükûmdâr ve Kasantios nâmında birisini Berrüşşam'a vali nasb ile (865) senesinde Mısır'a avdet eyledi.

Bu vukû'ât üzerine Fırat'ın şark taraflarındaki memâlik [70] birdenbire devlet-i Selefkîye'nin yedinden çıkıp Baktriyana (Belh) ve havâlîsi Antiohus Seos'un orada valisi bulunan Siyodotus (*Diodotus*)'un, Irak Asyadines'in ve Gürgen Araşk'ın ve Ermenistan Arsamis'in eyâdî'-i zabt u istiklâllerinde kalmıştır (865).

Orketus memâlik-i Selefkîye'ye azîmetle kâlâ-yı idâre-i devleti parça parça ettiği sırada Laozikos'un büyük oğlu Selefkos Kallinikos, Anadolu taraflarına kaçmıştı. Batlamyus Orketus avdet ettikten sonra memâlik-i mevrûsesini ele getirmek için yolunu bulup Roma Hükûmeti Büyük Meclisi'ne mürâca'atla isti'âne eyledi. Roma'dan cevâb-ı mülâyim aldığı gibi akrabasından Kapadokya hükûmdârının dahi mazâhiretine mazhar olduğu cihetle cem' ettiği askerle hizmetine ta'yîn olunan donanmaya binip memâlikine doğru giderken bir şiddetli fırtınaya tesâdüfle donanma gark u şikest olduğundan kendisi birkaç adamla kurtulabilmiştir.

Anadolu ve Berrüşşam vilâyetlerinin hükûmet-i Mısıriyye aleyhinde bulunan ahâlîleri taraflarından vukû' bulan i'âne ile Kallinikos, Berrüşşam valisi Kisantiyus (*Ksantos*)'un üzerine hücum eyledi ise de mağlûb oldu.

[71] Kallinikos, biraderi Antiohus Herakles (*Hieraks*) ile ittifâk etmeği tasavvur ederek Anadolu hükûmdârlığı Herakes'de kalmak üzre memâlik-i mevrûselerinin ecnebîler yedinden istirdâdı için mu'âvenet istediğinden Herakes muvâfakat u mu'âvenet gösterdiği ve ekser-i mahallerin Selefkîlere meyilleri cihetiyle Mısır Hükûmeti bir büyük gâ'ileden ihtirâzen musâlahaya meyl ederek memâlik-i mezkûrenin Anadolu ve Berrüşşam kısımları yine Selefkîye Hükûmeti'ne ittibâ' eylediler.

Herakes henüz mürâhik hükmünde iken besâlet-i fitriyyesi kendisini istiklâl ve tevsî'-i mülk efkârına düşürüp şirretle ittisâfı dahi râhat durmamasını icâb ediyor idi. Binâ'en alâ zalik kendisi Kallinikos'un ve Kallinikos dahi onun izmihlâlîni tasavvur ede ede aralarındaki husûmet-i mahfiyye açığa vurmakla her birisi mülûk-ı mütecâvirenin birtakımından istimdâd ve cem' ettikleri ordular ile Ankara arâzîsinde bir şiddetli muhârebe ettiler. Kallinikos'un askeri bozuldu. Müte'âkiben Antiohus, Herakes'in askeri arasında ihtilâf zuhûr eylediğinden mecbûren Kallinikos ile sulhu kabûl edip

Kallinikos bu müsâlahadan sonra Eşkaniyân'ı taht-ı itâ'ata almak üzere askerle Fırat'ı geçti ise de [72] muhârebede mağlûb oldu. Bunun akîbinde Herakes tahrîkiyle Antakya'da ihtilâl eseri baş gösterdiğinden Kallinikos askerle oraya gittikte fesâdın mertebesi olan hem-şîresi İstratonikes (*Stratonikis*) bilâ-mukâbele Selefkiye'ye doğru çekildi.

Bunun üzerine Kallinikos'un Herakes ile aralarındaki husûmet teceddüd ve imtidâd etmekle bi'l-ahire Kallinikos Herakes ile Mezopotamya'da muhârebe ederken Herakes mağlûb olarak Kürdistan dağlarına kaçmıştır. O sırada Kallinikos'un ta'kîb eden ba'zı askerini telef eyledi. Lakin i'âde-i hükûmet edecek iktidârı kalmadığından hiçbir tecâvüz ve hareketinden istifâdeye muvafak olmaksızın Srakya (*Trakya*)'ya teveccüh edip (848) senesinde maktûl oldu.

Selefkos, Kallinikos kuvvetini artık Eşkaniyân aleyhinde bi'l-isti'mâl İkinci Arşak Tirdad ile vukû' bulan muhârebede mağlûb ve esîr olmuş ve sonra esâretten kurtulmuş ise de (847) senesinde vefât etmiştir.

Kallinikos'un vefâtında büyük oğlu Üçüncü Selefkos Seraunus (*Keranus*) mesned-nişîn-i saltanat olup cülûsunu müte'âkib mülküne nâfi' işlere teşebbüs eyledi ise de Anadolu'da vâki' Frigya eyâletine gittikte askeri miyânelerinde tahaddüs eden fesâd [73] üzerine rüesâ-yı askerden ba'zıları vâsitalarıyla bi't-tesmîm (844) da fevt oldu.

Bundan sonra biraderi Üçüncü Antiohus on beş yaşında padişah-ı Selefkiyân oldu. O vakte kadar Selefkiye Devleti derece-i inkırâza tekarrüb etmişti. Müceddidi şu Antiohus'tur. Bu zât, mülûk-ı Selefkiye içinde kesîrû'l-vukû'ât u gayret u besâletle meşhûr bir zâttır. Cülûsunda, biraderlerinden Molon'u Medya ve İskender'i Fars vilâyetlerine vali ta'yîn eylemişti. Antiohus'u bi'l-istihfâf i'lân-ı istiklâl eylediler. Antiohus bi'l-ahire ikisine de harben galebe etmekle her birisi hîn-i mağlûbiyyetinde sû'-i âkıbetlerini bi'l-mülâhaza intihâr etmişlerdir.

Antiohus bidâyet-i cülûsunda, Mısır aleyhine kıyâm eylemiş olduğu hâlde Molon ve İskender'in gâ'ileleri o mes'eleyi te'hîre sebep olmuştu. Bunlar ortadan kaldırıldıktan ve Irak şehirlerindeki isyân izâle ile ba'zı ıslâhât-ı dâhiliyye vü hâriciyyeden sonra Mısır hükûmdârı Batlamyus aleyhinde kıyâm eyledi ise de ibtidâ gâlib ve sonra mağlûb oldu.

Mu'ahharen dâhil-i mülkte teferrüd eden amm-zâdesi Ahi'us (*Akhaios*)'u [74] izâle ve sâ'ir ba'zı fenâlıkları ıslâh eyledi. Fesâdât-ı dâhiliyye bir dereceye kadar ber-taraf edilip gavâ'il-i câriye kesb-i hiffet eylediğinden Selefkiye Devleti idâresinden iftirâk u istiklâlini der-dest etmiş olan Eşkaniyân Hükûmeti'ni mahv etmek maksadıyla yüz bin asker cem' ederek Eşkaniyân üzerine yürüdü.

Lakin hissettiği muhâtara üzerine muhârebeye cür'et edemeyip (830) târîhinde Eşkaniyân Hükûmeti'nin hukukunu tasdîk etti. Ve keزالik, Baktriyana tarafında istiklâl üzre hükûm-fermâ Aftidemus ile açtığı bâb-ı muhârebeyi matlûbuna muvafak

olacak sûrette kapamağa muvafak olamadığından onunla da musâlahaya mecbûr oldu (828).

Bu sırada Antiohus, Mısır hükûmdârı bulunan Batlamyus Epifanes'in sigar-ı sinninden mütevellid ihtilâlden bi'l-istifâde memâlikinden mukaddemâ iftirâk ve Mısır'a iltihâk etmiş olan⁹¹ ve Filistin memleketlerini (824)'te teshîr eylemiş olduğu hâlde Mısır idâresine merbût Kilikya ve Karya memleketlerini dahi teshîr için Berrüşşam'dan uzaklaştıkta Epifanes'in⁹² ile Filistin'i zabt ettiğini işitmekle giderek bi-tekrârin istîlâ etti.

[75] Antiohus vukû'ât-ı mezkûre üzerine hayli teneffüz etmiş olduğundan efkâr-ı istîlâ'ıyyeyi nefs-be-nefs artırmakta bulunan Roma Cumhûriyyeti Antiohus'un nüfûz ve terakkî-i şânını çekemeyerek beyenlerinde münâza'a tahaddüs eyledi. Şu münâza'a imtidâd ede ede muhârebeyi netice verdiğiinden (812)'de Kurd derbendinde Antiohus'la Romalılar bir şiddetli muhârebeye tutulup Antiohus mecrûh ve askeri münhezim olmakla bir ağır mu'âhede tasdik etmiştir ki şu mu'âhede hükmünce İstanköy ve Rodos karşılarından Hakkari Dağları'na kadar mümted olan mahallerin çoğunu terk ve külliyyetli tazmîn i'tâ eyledi.

Antiohus'un tesâdüf ettiği mesâ'ib üzerine Suriyâ ve Mezopotamya ile İran memâlikinden ba'zı mahaller elinde kalıp mukaddemce i'lân-ı isyân eden Belh ve Partya'da da hükûmet kesb-i istîklâl etti. Ve şu felâketin devletçe îcâb eylediği zarûret-i azîme-i mâliyye üzerine Antiohus (809) târîhinde Loristan kıt'asında vâki' olup El-Mabeyt denilen bir ma'bedin mevcûdât-ı semînesini gasb eylediği sırada ahâlî-i memleketin hücûmuyla maktûl oldu.

Antiohus vefât ettikte yerine oğlu [76] Selefkos Filopatrus (*Philopatros*) cülûs eyledi. Babasının tesâdüf eylediği mesâ'ib u hezîmetin müşkilâtı bunun zamânında hükm yürütüp Romalıların tecâvüzâtı Berrüşşam'a tekarrüb edecek derecede ilerledi. Mümted olan on iki sene müddet-i hükûmetinde hiçbir işe muvafık olamamış olduğu hâlde (797) târîhinde veziri İlreuzoros (*Dorus/(Heliodorus)*)'un şahsın gadriyle maktûl olup Selefkiye hükûmeti İlreuzoros'un yed-i iğtisâbına geçti.

Üçüncü Antiohus, Roma Hükûmeti ile akd-ı müsâlahaya eylediği vakit küçük oğlu Antiohus Epifanis'i rehin tarîkiyle Roma'ya göndermiş idi. Târîh-i mezkûrda celbine teşebbüs olunup Epifanis Antakya'ya müteveccihen Atina'ya geldikte hükûmeti İlreuzoros gasb eylediğini işitmekle bâ-seyr-i serî'-i azîmet ve Anadolu hükûmdârlarından Attalos ve Eumenes'in i'ânesiyle taht-ı mevrûsuna cülûs eyledi (797).

Antiohus Epifanis, Mısır Hükûmeti ile hayli muhârebeler ederek ikdâmâtını hüsn-i netîce istihsâl edecek dereceye kadar ileri götürmüş ise de Romalıların men'iyile maksadına zafer-yâb olamadı. Ve havâlî-i Irakiyye'ye giderken mübtelâ [77] olduğu fart-ı işretin sû'-i te'sîrine tesâdüfle esnâ-yı râhda vefât etti (776).

⁹¹ کیلی سیریا

⁹² کیلی سیریا

Epifanis'in yerine oğlu Antiohus Efpatur (*Eupator*) câlis oldu. Efpatur cülûs ederken dokuz yaşında idi. Babası hayatında Efpatur'a vasî ta'yîn etmiş olduğu rûe'sâ-yı devletten Filepus umûr-ı vesâyeti idâreye kıyâm etti ise de vûkelâdan Lisyas cebren vesâyeti elinden alıp Filepus'u İran'a kaçırdı. İdâre-i dâhiliyye ba'zı mertebe müşkilâta tesâdüfle cereyân eylediği sırada Roma Hükûmeti mu'âhede-i sâbika mûcibince Selefkiye Devleti'nin mühimmât-ı harbiyyesini taklîl da'vâsını ortaya atıp gönderdikleri me'mûrlar ma'rifetleriyle bu da'vâyı Antakya'da yürütmeğe ısrâr ederken ahâlî o da'vâdan istilzâm-ı huşûnet u hiddet eylediklerinden bi'l-hücûm Roma me'mûrlarından birisini öldürdüler. Bu mâtde, Roma Hükûmeti ile Antiohus Efpatur aralarında hayli münâkaşayı mûcib olup Roma Hükûmeti ba'zı tahkîkât için Şam taraflarına me'mûrlar gönderdikte ötedenberi da'vâ-yı saltanatla uğraşmakta bulunan Filopatros'un oğlu Dimitriyus (*Dimitrius*) Sotir, Berrüşşam'a azîmet ve Antiohus Efpatur'u öldürüp ahâlinin kabûlüyle Hükûmet-i Selefkiye tahtına cülûs eyledi.

[78] Dimitriyus müddet-i hükûmetinde ahâlîyi ba'zı zaleme yedlerinden kurtardığından beyne'l-umûm mazhar-ı makbûliyyet olmuş ise de bunun hükûmeti Roma Cumhûriyeti'nin marziyyesine muvâfak olmamaktan nâşî o sırada sülâle-i hükümdârîden olduğunu iddi'â ile bir fesâd kapısı açmış olan Aleksandros nâmında mechûlû'l-ahvâl bir şahsın o hareketi Roma'nın efkârına uygun görünerek Aleksandros'un Selefkiye hükümdârlığı Romaca tasdîk olundu.

Aleksandros ba'zı hükümdârların mu'âvenet-i askeriyeleriyle bi'l-hücûm Dimitriyus'u katl ve (771) târîhinde Hükûmet-i Selefkiye'yi zabt etmiştir.

Maktûl Dimitriyus Sotir'in oğlu İkinci Dimitriyus üç sene sonra ahâlinin ittihâd u ictimâ'iyile mesned-nişîn-i hükûmet olup Aleksandros firâr eylediğinden ta'kîb ile derdest ve katl edildi. Lakin İkinci Dimitriyus istihdâm eylediği başvekil meftûn ve o da efkâr-ı siyâsiyyece bî-vukûf olduğundan bunların marzî-i umûma muvâfak olmayacak sûretle iltizâm eyledikleri idâreden mütevelled sû'-i mu'âmelât-ı hükûmetten emniyyet-i umûmiyyeyi selb etmekle makarr-ı saltanat olan Antakya şehrinde bir fesâd-ı azîm tahaddûs edip Dimitriyus [79] vezir-i bî-iktidârın re'y-i câhilânesiyle ahâlinin eslihasını toplamağa teşebbüs eyledi. Şu teşebbüsü müte'âkib yüz binden ziyâde ahâlî silâh altına toplanıp livâ-yı isyânı açtılar. Kudûs hükümdârı bulunan Yonasan (*Yonatan*)'dan bi'l-istimdâd celb olunan asker, Dimitriyus'u tahlîs ve Antakya'da katl u ihrâk u yağmada ifrâtı iltizâm ettiklerinden ahâlî birdenbire teneffür edip Aleksandros zamânında Irak havâlîsine kaçırılmış olan Antiohus Seos nâm sabîyi taht-ı saltanata oturtmak üzere celb ve iclâs ettiler. Dimitriyus mukâvemete muktedir olmadığundan (766)'da Selefkiye Kal'ası'na firâr ve ilticâ eyledi.

Antiohus Seos makarr-ı saltanat olan Antakya şehrini zabt ile Dimitriyus'un elinde Selefkiye ve Berüşşam'ın ba'zı bilâdı kaldı.

Bu sırada kesb-i nüfûz eden Trifon nâmında bir mütegalib teksîr-i cem'iyyetiyle Kudûs hükümdârı Yonasan'a galebe ve bi'l-ahire Antiohus Seos'u katl ile Dimitriyus'tan gasb olunan memâlikte istiklâlini i'lân eyledi.

Fesâdât-ı mezkûr memâlik-i Selefkiye’de ahkâmını yürütürken Eşkaniyân Devleti tecâvüzle Fırat Nehri’nin cezîre cihetinde [80] ve Dimitriyus yedinde bulunan bilâda musallit olduğundan (764) Eşkaniyân mülûkundan Mehrdad ile vukû’ bulan muhârebede mağlûb u esîr olmakla Selefkiye Devleti’nin memâlik-i şarkiyyesinden ba’zı mahaller ve Cezîre-i Mabeynü’n-Nehreyn bilâdı Eşkaniyân Devleti yedine geçti.

Mehrdad yed-i esâretinde bulunan Dimitriyus hakkında hürmet u ri’âyet ve kızı Rudken’i dahi ona tezvîc eyledi. Dimitriyus’un esâretinden sonra Selefkiye Hükûmeti eski zevcesi Kılopatra (*Kleopatra*)’nın yedinde kalmıştı. Mezbûre Dimitriyus’un biraderi Antiohus Orgites (*Euergetes*) ile tezevvûç ederek ikisi birlikte askerle Trifon üzerine gittiler. Trifon, esnâ-yı harpta maktûl olmakla gâ’ilesi ber-taraf oldu (761).

Antiohus Orgites bundan sonra Yahud mülkü Simon’a harben galebe ve gâlibâne akd-ı musâlaha etmiştir. Bu gâ’ileler izâle eyledikte Babil ve Medya ahâlisi ve Yahud mülkü ile bi’l-ittifâk seksen bin mevcûdlu bir ordu ile Eşkaniyân üzerine hücum eyledi. İbtidâ Eşkaniyân ordusuna galebe-i şedîde göstermişken askeri arasında zuhûr eden münâsebetsizliklere o sırada Eşkaniyân padişahı bulunan Ferhad-ı Sânî’nin tahrîkiyle munzamm olduğundan lâübâliyâne sûretle [81] ötedenberi de müteferrik bulunan Berrüşşam ordusuna ahâlî bağteten hücum eylediler. Ordû-yı mezkûr izmihlâle dūçâr ve Antiohus Orgites maktûl olup cenâzesi Berrüşşam’a gönderildi.

Dimitriyus esâretten kurtulup diyârına azîmet ve yine zabt-ı hükûmet ettikten sonra Batalma hükûmdârlarına karâbet iddi’âsıyla hurûc ve tedârük eylediği askerle Berrüşşam’a hücum eden İskenderiyyeli tâcir-zâde Aleksandros Zabinas ile muhârebede mağlûb olduğundan zevce-i sâbıkası Kılopatra’nın yedinde bulunan Tolemayis (*Tolemis/Ptolemis*) Akkâ Kal’ası’na ilticâ eyledi.

Lakin Eşkaniyân Devleti esâretinde iken Rudken’i tezevvûc etmesinden dolayı Kılopatra, Dimitriyus’a azîm-i gayz ızmâr ettiğinden ilticâsını reddetmekle Dimitriyus Cebel-i Tûr taraflarına firâr ve orada maktûlen vefât etti (747).

Bundan sonra Kılopatra, Aleksander Zabinas ile akd-ı sulh ederek Berrüşşam memâlikini beynlerinde taksîm eylediler.

Kılopatra oğlu Selefkos’u taht-ı hükûmete oturtmuş olduğu hâlde Dimitriyus hakkında irtikâb ettiği ihânet [82] üzerine oğlundan emîn olmadığından Selefkos’u bi’l-i’ dâm-ı istiklâl ile dâ’iyye-i hükûmeti iltizâm etti. Berrüşşam ahâlîsi ise nisvânın hükûmetlerinden hoşlanmadıklarından Kılopatra’nın Atina’da ikâmet üzere bulunan diğer oğlu Antiohus Epifanes Garibus (*Grypus*)’u celb ile serîr-i hükûmete oturtular.

Kılopatra, Zabinas’ın gâ’ilesini Antiohus vâsıtasıyla def’ ettikten sonra bunun da i’ dâmını tasavvur edip o sırada Zabinas tedârükât-ı servet efkârıyla büt-hânelerin eşyâsını gasb ederken maktûl ve gâ’ilesi bi’t-tab’ zâ’il olduğundan Garibus anasının müdâhilâtını redd ile zimâm-ı hükûmeti yed-i istiklâline alması Kılopatra’nın muzmeri olan sû’-i kastı ta’cile bâdî olup mezbûre tertîb eylediği şerbet-i mesmûmeyi oğlana içirmek istedikte Garibus daha mukaddem sû’-i kastı hissettiği cihetle “Valide hele ibtidâ şerbetin bir miktarını sen iç bakayım” demekle nâ-çâr ve nâ-h’âh şerbeti içerek kazdığı kuyuya sukût ile fevt oldu (744).

Antiohus Garibus anasının mekrinden kurtulduktan [83] sonra mezbûrenin zevc-i ahîri Antiohus Orgetis'ten hâsıl olmuş olan karındaşı Antiohus Kizikinus (*Kizikonos*) ile aralarına rekâbet düşmüştür. Binâ'en alâ zalık, miyânelerinde tahaddüs eden muhârebede Kizikinus ibtidâ mağlûb ve sonra techîz ettiği orduyu bi'l-istishâb bi-tekrârin vukû' bulan muhârebede gâlib oldu (734).

Kizikinus biraderine galebeden sonra bir sene müddet istiklâl ile Berrüşşam'da hükûmet eyledi. Muahharen biraderiyle uyuşup Suriya ve Fenike sancakları kendisine, elviye-i sâ'ire biraderine olmak üzere memâliki taksîm eylediler.

Bir müddet şu idâre devâm etmişken sonra ba'zı esbâptan dolayı aralarında husûmet yüz gösterdiğinden yek-diğeriyle muhârebelere kıyâm eyledikleri sırada Garibus etbâ'ından birisinin gadriyle maktûl oldu (723).

Garibus vefât ettikte oğulları miyânelerinde hâsıl olan ihtilâftan Kizikinus istifâde efkârına zehâb ve bu emel üzerine muhârebeye şitâb etmiş olduğu hâlde nâ'il-i maksat olamaksızın Garibus'un oğlu Selefkos'un elinde maktûl olmuştur (719).

[84] Bundan sonra Garibus ve Kizikinus'un oğulları aralarında husûmet u adâvet devâm ediverdi. Selefkiye â'ilesi miyânelerinde açılmış olan bâb-ı fesâd gittikçe müsta'idd-i ittisâ' ve idâre-i devlet giriftâr-ı envâ'-ı ihtilâf u nizâ' olduğundan istilâ efkârıyla ötede fırsat gözetmekte olan Roma Hükûmeti iş kıvama karîb olduğunu hissedip o efkârı artırmağa başladı.

Şu ihtilâlin asâr-ı muzırrası babalardan oğullara müntakîl olmuş idüğünden Kizikinus'un oğlu Euzebus (*Eusebos*) ve Garibus'un oğlu Selefkos yek-diğeriyle muhârebeye tutuştular. Selefkos mağlûben firâr eyledi. Euzebus aleyhinde yeniden bir ordu tedârük için Kilikya ahâlîsine tahammüllerinden ziyâde vergi tahmil ve tahsîle teşebbüs etmesi umûmun bugz u kıyâmını mûcib olduğundan ahâlî bi'l-hücûm sarayını kendisiyle beraber ihrâk-ı bi'n-nâr ediverdiler (715).

Selefkos'tan sonra küçük biraderleri Onuncu Antiohus ile Filipos ihtilâlin teksîr ettiği serserileri başlarına toplayıp bunlardan mürekkep bir ordu techîz ve Kilikyahılar üzerlerine sevk ile mazâlim ve iğtisâbâtın [85] her nev'ini irtikâb ede ede yüzlerini Euzebus ile muhârebeye çevirdiler. Euzebus (Âsî Suyu) civârında bi'l-muhârebe dûçâr-ı inhizâm olup Antiohus, nehr-i mezkûrda garîken vefât ve Filipos biraz askerle firâr eyledi (714).

Euzebus bundan sonra Filipos'un maksadını iltizâm etmiş ise de hükûmetine ârız olan za'f ve maksadın husûluna mâni' olduğundan Batalma-i Mısır â'ilesinden Garibus'un zevcesi iken ba'de vefâtuhu dul kalmış ve ba'zı mahalleri yed-i istilâsına almış olan Selena ile tezevvüc arzusunda bulunmaktan nâşî Euzebus muvâfakat göstermekten başka Garibus'un küçük oğlu Dimitriyus'u biraz askerle Berrüşşam'a geçirip da'vâ-yı hükûmete kıyâm ettirdi.

Selefkiye Devleti'nin bu gibi nifâk u şikâka tesâdüfü ve hükûmdârların gaflet u sû'-i-mu'âmelâtı Roma Hükûmeti'nin maksad-ı istilâ-kânesine bir şâh-râh açmış olduğu hâlde Berrüşşam'ın umûr-ı dâhiliyyesine müdâhaleye başlayan Arşakiyân Hükûmeti

o havâliye asker sevkıyla Dimitriyus'u dâ'ire-i esârete ilkâ ve Garibus'un en küçük oğlu On İkinci Antiohus Diyonisyus (*Dionysus*)'u serîr-i hükûmete iclâs etti.

Berrüşşam ahâlîsi vukû'ât-ı mezkûreden müte'essif [86] ve Selefkiye â'ilesinden müteneffir olduklarından o â'ileye mensûb olanları tard ile memleketlerini Arşakiyân hükümdârı Dikran'a teslîm eylediler (705).

Berrüşşam Hükûmeti on dört sene müddet Arşakiyân Devleti'nin yed-i istîlâsında kaldı ise de ahâlînin birtakımı yine Selefkiyân sülâlesini arzu ederek On Üçüncü Antiohus'u celb ile Epifanes Kallinikos lakabıyla bi't-telkîb serîr-i hükûmete oturtular. Kallinikos dört sene müddet hükûmet ettikten sonra Roma ser-askeri Pompe Pontus ve mu'ahharen Kürdistan taraflarında galebe ve rû-yı istîlâyı Berrüşşam'a tevcîh eylediğinden Kallinikos müdâfa'aya muktedir olamayıp Berrüşşam Romalıların dâ'ire-i hükûmetlerine dâhil ve Selefkiye Devleti külliyyen munkarız ve muzmahil oldu (687).

Müddet-i hükûmetleri (247) senedir.

[87] -27-

Beni İsrail'in Babil Esâretinden Kurtulup Orşelim'e Azîmetlerinden Beni Haşmonay Denilen Beni Asmonya Hükûmeti'nin Teşekkülüne Kadar Sebkat Eden Vukû'ât

Kable'l-Hicre

(786-1158)

Babil hükümdârı Buhtunnasr Orşelim'i tahrîp ve Beni İsrail'i Babil havâlîsine nefy ü tağrîb etmiş olduğu hâlde Keyaniyân mülûkundan Keyhüsrev kable'l-hicre (1158) senesinde Beni İsrail'i vatan-ı kadîmelerine i'âde eylediği ve avdetlerinden sonra Hazreti Aziz aleyhi's-selâm tâ'ife-i mezkûre allâmesini cem' ile Tevrat-ı Şerîf nüshalarını yazdırıp neşr ettirdiği "Târîh-i Mukaddes" bahsinde beyân olunmuştu.

Beni İsrail abîd ve civârîden mâ'adâ olmak üzere (42360) nefsten ibâret oldukları hâlde Orşelim'e avdet ve iki sene sonra heykelin te'sîsine mübâşeret [88] eylediler. Emr-i binâ Keyhüsrev'in zamânından Artahşasta (Ekzersis (*Kserkses*) bin Dara-yı Evvel) zamânına değin mümted olmuştur. Tâ'ife-i Yehud, heykelin binâsında masrafça zarûrete tesâdüf ettiklerinden Ekzersis, mu'âvenet-i nakdiyye bulunduğu gibi nehrin mürûriyye resmini de şu binâyâ sarf etmeleri için emr i'tâ eyledi.

Fars Devleti tarafından Beni İsrail'in idâre-i umûrlarına Nehemya bin Hakalya ta'yîn olunmuştu. Nehemya'nın vefâtından sonra Orşelim'e vali ta'yîn edilip umûr-ı siyâsiyyeleri içlerindeki büyük habr tefvîz ve Şam valileri onlara müracca' irâ'e olundu. İskender-i Yunanî'nin târîh-i istîlâsı olan (954) senesine kadar hâl böyle cereyân eyledi. İskender Sur ve Gazze'yi ba'de'l-istîlâ Orşelim'i tahrîp etmeği murâd eyledikte hibr-i a'zam rüe'sâ-yı Beni İsrail ile İskender'i istikbâl ve arz-ı itâ'at ettiklerinden İskender niyetinden ferâgatla tâ'ife-i Yehud haklarında hürmet ve cümlesine i'tâ-yı hürriyyetle beraber muktezâ-yı şerî'atları üzere yedi senede bir def'a

harâctan mu‘âfiyetlerini de kabûl etti. İskender’in Orşelim’e hîn-i azîmetlerinde orada mevcûd Yehudîler (120000) nüfus idiler. (942)’de Orşelim’i [89] Mısır hükümdârı Batlamyus Sotir istilâ ederek Yahudîlerden hayli nüfûs, Mısır ve şimâlî-i Afrika taraflarına gönderdi.

Bundan sonra Antigonos (*Antigonos*) ile Batlamyus aralarında muhârebe açılıp (936)’da Orşelim’i Antigonos istilâ etti ise de bir sene sonra bi-tekrârın Batlamyus zabt ederek yüz seneden ziyâde müddet Orşelim, Batalma yedlerinde kaldı.

Batlamyus Sotir’in oğlu Filadelfus (*Filedelfos*) (907) senesinde yetmiş nefer ulemâ-yı Yehudî cem‘ ile Tevrat’ı lisân-ı Yunanî’ye terceme ettirmiştir. Terceme-i Seb‘iniyye diye ma‘rûf olan Tevrat, şu nüsha-i mütercemedir.

Beni İsrail tâ’ifesi Batalma-i Mısır’ın zîr-i idârelerinde kaldıkça zamânlarının bir büyük kısmını asâyiş-i bâl u sa‘âdet-i hâl ile geçirdiler ise de Orşelim’in bi-hasbî’l-mevki‘-i Suriya kıt‘ası bilâdından ma‘dûdiyyeti cihetiyle Selefkiye Devleti hükümdârlarının oraya nazar-endâz-ı istilâ olmaları Yehudîlerin aralarındaki râhatlarını bozup Selefikîler’in muzırretlerinden selâmetlerini aradıkları sırada Batalma’nın hakkıyla rızâlarını istihsâla muvafak olamadıklarından iki belâ arasında mu‘azzeb [90] olmağa başladılar. Binâ’en aleyh, vaktiyle geçirdikleri zamân asâyiş, ber-azâb-ı elîme mübeddel olup arz-ı Filistin’de bulunan Yehudîler ise, ebnâ-yı cinslerine enzâr-ı hakâreti atf etmeğe başlayan Batalma’nın artık taht-ı itâ‘atlarında kalmaktan hoşnut olamadılar; fırsat buldukça takım takım devlet-i Selefkiye memâlikine çekildiler.

(820) târîhinde Üçüncü Antiohus, Filistin ve Fenike’yi Batlamyus Epifanes (*Epiphanes*) yedinden almakla tâ’ife-i Yehudân’dan sonra devlet-i Selefkiye tab‘iyyetinde kaldı.

Yahudîler, Batalma Hükûmetine tâbi‘ oldukları müddetçe umûr-ı siyâsiyyeleri nevâhice birer meclis-i müntahibin arasına ve meclisler dahi Orşelim’de bulunan en büyük meclise merbût idi. Ma‘mâfih, “Reis-i Kehnunet” unvânıyla bir hibr-i a‘zamları da var idi ki hem musâlîh-ı dünyeviyye hem de umûr-ı rûhâniyyelerine müdâhale salâhiyyetini hâ’iz idi. Selefkiye Hükûmeti’ne merbûtilerinden sonra Kehnunet riyâseti rukabâyâ tesâdüfle hükümdârlara me’kel-i rüşvet oldu. Şu madde gerek hükûmete gerek milletlerine karşı büyük büyük ihtilâfın hudûsuna sebep olmuştur.

[91] (797) târîhinde Antiohus Epifanes, Selefkiye hükümdârı oldukta Yehudîler’in Kehnunet riyâseti *bey‘u men yezîdehü*⁹³ vaz‘ olunduğundan hibr-i a‘zam Menelaos’un biraderi Yason üç yüz vezne gümüş rüşvet i‘tâsıyla riyâset-i mezkûreyi iştirâ ve Antiohus’u irzâ için türlü türlü fenâlıklar irtikâb eyledi. Beyt-i Mukaddes hidemâtında ihmâl ve Yunan’a mahsûs el‘âb u avâ’idi Orşelim’e idhâl etmekle Antiohus, Orşelim’e ledâ’l-azîme cümle tarafından mazhar-ı ihtirâm olduğu sırada hibr-i a‘zam-ı sâbık Menelaos, Yason’un verdiği gümüşten ziyâde rüşvet i‘tâ edeceğini Antiohus’a va‘d eylediğinden şu va‘d ile bi-tekrârın istihsâl-ı riyâset eyledi. Lakin Antiohus, oradan Fenike’ye gittikte va‘dini ifâda tehallûf gösterdiğinden azl ve yerine Lizmahus

⁹³ Açık artırmayla satmak

(*Lisimahos*) nâmında birisi Kehnunet riyâsetine nasb olunmasını müte‘âkib Antiohus’la Mısır arasında muhârebe yüz gösterip Yason, Antiohus’un gâ’ilesinden intihâz-ı fırsat ve tedârük ettiği cem‘iyyetle Orşelim’e yürüyüp ba‘zı fenâlîğe tasaddî ettikten sonra Ammonîler’in bilâdına doğru gitti.

Bu haber Antiohus’a bâliğ oldukta Mısır havâlisinden doğruca Orşelim’e giderek ahâlî cânibinden gördüğü [92] muhâlefet üzerine askerle şehre duhûl ve Menelaos’un delâleti ile ahâlîden pekçok eşhâs katl ettikten sonra Beytû’l-Mukaddes’in mevcûdâtını bi’l-iğtisâb külliyetli zükûr ve ünâsı dahi taht-ı esârete aldı. Ve Orşelim’e Filipos nâmında birisini vali ta’yîn ile Antakya’ya azîmet eyledi (792).

Filipos ise ahâlî hakkında Antiohus’tan ziyâde mazâlîm irtikâb eylediğinden iki sene kadar ahâlî mütehammil olabildiler ise de iş derece-i tahammülû geçmekle aralarında nümâyân olan münâza‘a üzerine Antiohus’un Abolonyos (*Apollonios*) nâm kumandan rifâkatıyla sevk eylediği asker, ahâlînin izmihlâlîne kadar tecâvüz ve şehri ihrâk-ı bi’n-nâr ederek ellerine geçen Yahudîler’in kimisini katl ve kimisini esîr eyledikten başka Yahudîler’i Beytû’l-Mukaddes’te ibâdet ve Yevm-i Sebt’e ri‘âyetten men‘ ile beraber ihrâk eylediği mezbahın yerine binâ ettirdiği heykel, müşteride put-perestliğe icbâr ve be-her-gûn mezbahta bir hınzır kurban boğazlamalarına ısrâr eyledi. Bu husûmet u münâza‘a imtidâd edip Yahudîlerle Yunanîlerin artık aralarında iltiyâm husûlu derece-i istihâleye varmış olduğundan Kehnunet [93] â’ilesinden ve eshâb-ı gayret u hamiyetten Matasya (*Matatya*) nâm zât açıktan açığa Selefkiye Devleti memurları aleyhine kıyâm ile Yunan mezhebini tervîc etmekte bulunan bir Yunan zâbıtını vurup öldürdü. Buma’da bir ihtilâl-i umûmî hudûsuna cesâret vermiş ve esnâ-yı ihtilâlde Matasya bir ordu teşkîl ederek vefâtına kadar Selefkiye memurîn ve askeriyle muhârebeye devâm etmiştir. Matasya’nın şu hareketi bir Yahudî Hükûmeti teşekkülüne sebep olup neslinden bir hükûmet-i mahsûsa te’essüs eyledi.

Beni Asmonya (Haşmonay) Hükûmeti

Kable'l-Hicre

(661-786)

Matasya, Asmonya familyasından olduğundan neslinden mü'esses olan hükûmet o nâm ile yâd olunup sonra tahrîfe tesâdüfle Haşmonay denildi.

Matasya vefât ettikte rifâkatıyla muhârebe eden ordunun kumandanlığını oğlu Yehuda Makkabi der-uhde ederek Beni [94] İsrail'in emr-i hükûmetini dahi yed-i iktidârına almıştır (786).

Makkabi ve askerinin gayret u cesaretleri Antiohus'un ordusuna galebelerini mûcib olduğu gibi Selefkiye Devleti'ne tâbi' Sur şehrini taht-ı muhâsaraya aldılar. O sırada hükûmdâr bulunan Antiohus'un oğlu Efpator (*Eupator*) yüz bin piyâde ve yirmi bin süvâri ile Makkabi ordusuna hücum ederek Makkabi müdâfa'a için muhâsarayı ref' ve düşmana doğru teveccüh eyledi ise de düşmanın kesreti cihetiyle mukâbele mümkün olamayacağını hiss eylediğinden Orşelim'e çekilerek orada tahassun etti. Efpator hayli vakit Makkabi ile askerini muhâsaraya devâm etmekle Yahudîlerin müzâyakaları pek aşırı müştedd oldu. O esnâda Antakya'da ihtilâl zuhûr etmiş Efpator'un nazar-ı ehemmiyetini o cihete hasr etmesine bâdî olmakla zarûrî Makkabi ile bi'l-musâlaha her türlü âyînlerini icrâda me'zûn olmalarını kabûl ve şu müsâlaha üzerine heykele duhûl ile surun hedmini emr ederek Antakya'ya avdet etmiştir (776).

Efpator'dan sonra cülûs eden Dimitriyus mukaddemâ Beni [95] İsrail'den iftirâk ve Antakya'ya azîmet etmiş olan Alkamıs'ı Orşelim vâililiğine bi't-ta'yîn Pahidos nâm kumandan rifâkâtına verdiği askere Alkamıs'ı terfîk ve Orşelim'e irsâl eyledi ise de Yehudîler kabul etmediler. Binâ'en aleyh, aralarında hayli muhârebe vuku' buldu. Dimitriyus kumandan Nikator ma'iyyetiyle bir ordu daha sevk etmiş olduğu hâlde Nikator, Makkabi ile harb ederken maktûl oldu. Dimitriyus yine Pahidos kumandasıyla Yehudîler üzerlerine bir ordu çıkarıp Makkabi ile kendisine tâbi' olan Yehudîlerin ise bir de Selefkiye Devleti'nin dâ'ire-i itâ'atına girmek ihtimâli kalmadığından Makkabi, o aralık nazar-ı istilâyı Suriye havâlisine atf etmekte olan Roma Hükûmeti'ne mürâca'at ve taleb-i ittifâk u mu'âvenet ettikte Romalılar me'a'l-memnûniyye şu ittifâkı kabûl eylediler.

Roma Hükûmeti Yehudîlere ezâdan kefi yed olunmasını hâvî Dimitriyus'a yazmış olduğu tahrîrât vâsıl olmazdan mukaddem Makkabi, Pahidos'un rifâkâtındaki ordu ile harp ederken maktûl olup Pahidos Orşelim'i zabt etmekle Alkasım'ı vâililikle orada ikâme eyledi. Pahidos Yehudîler haklarında pek aşırı zulümlere tasaddî ile yine put-perestlik âyînini icrâya ısrâr eylediğinden çoğu sahrâlara dağıldılar. Bu esnâda [96] Alkamıs fevt olup Roma hükûmeti, Beni İsrail'e muâ'veneti bi'l-iltizâm Makkabi'nin oğlu Yonasan'ı Beni İsrail Hükûmetine ta'yîn ettirdi (775).

Yonasan'ın esnâ-yı hükûmetinde Yunanîler, Yahudîleri yine râhat bırakmadıklarından Pahidos ile aralarında muhârebeler devâm eyledi. Bi'l-âhire Pahidos Orşelim

rü'esâsının oğullarından ba'zılarını rehn sûretiyle kal'ada tevkîf ve kal'a muhâfazasını Yunanîlere tevdi' ile Antakya'ya azîmet etmiş olduğu hâlde Yonasan ile Selefîler aralarında bi-tekrârın bâb-ı muhârebe açıldı. Bu muhârebenin kumandanı Pahidos rifâkatındaki asker fenâ sûretle münhezim olmakla ba'zı şurût ile bi'l-musâlaha bâb-ı muhârebe kapatılmıştır. Bidâyet-i musâlahadan yedi sene nihâyetine değin harbe sükûnet gelmiş ise de rehn olmak üzere Yunanîlerin yedlerinde bulunan ebnâ'-i rü'esâ kemâ-kâne mevkûf ve kal'anın muhâfazası Yunan muhâfızlarına mahsûs idi. Dimitriyus'un oğlu İkinci Dimitriyus cülûs ettikten sonra Antakya'da zuhûr eden ihtilâl-i şedîdi teskîn için Yonasan ile akd-ı ittifâka râğbet gösterdiğinden Yunanîlerin mukaddemen rehn olarak tevkîf etmiş oldukları ebnâ'-ı rü'esâ mukaddeme-i müsâ'adât [97] olmak üzere Dimitriyus'un emriyle â'ilelerine teslim ve Yonasan tarafından sevk olunan asker vâsıtasıyla Dimitriyus tehlikeden tahlîs olunmakla Dimitriyus, Yonatan hakkında müsâ'idât-ı azîme icrâ ve şu müsâ'idâtın cümlesinden ma'dûd olmak üzere Orşelim hudûd u dâ'iresinde meskûn Yahudîlerin cümlesini cizye vü öşürden afv ile berâber kal'anın muhâfazası için istedikleri eşhâsın ta'yîn u ikâmeleri kendilerine bi't-tafvîz heykelin ittifâk ve idâresine Tolemayis (Akka) Kal'ası vâridâtını tahsîs eyledi. Bunun üzerine Orşelim ahâlîsinin hâlleri kesb-i intizâm ve Yonasan'ın hükûmeti istilzâm-ı revnâk u nizâm ederek (766) senesine kadar hâl böyle cereyân etmiştir.

Sene-i mezkûreden sonra Yonasan, Roma Hükûmeti'yle tecdîd-i mu'âhedeye dahi muvafak oldu ise de müte'âkiben ehad-ı nâsdan Trifon nâmında bir şahsın su'î kastıyla maktûl ve şa'b Beni İsrail ri'yâsetine Matasya'nın sülâlesinden Simon (Sim'an) nâmında bir zât mevsûl oldu (764).

Orşelim Kal'ası ara sıra muhâceme ve şehri istilâ eden ecânibin mevki'-i tahassunları olduğundan bu mahzûr-ı mütemâdîyi izâle maksadıyla Sim'an ahâlîyi üç sene müddetle bi'l-istihdâm [98] kal'ayı hedm ederdi. Müddet-i vilâyetinde Yunanîlerle dahi tecdîd-ı mu'âhede eylediğinden devr-i hükûmeti Yahudîlerin en parlak zamânı olmuştur.

Bu hâl-i sa'âdet-i iştîmâl (757) senesine kadar mümtedd olup o esnâda Sim'an damadı Tolemay'ın⁹⁴ maktûl olduğundan oğlu Hurkanus halef-i hükûmeti oldu.

Hurkanus'un zamânında Selefkiye Hükûmeti yine Yahudîler haklarında tecâvüzâta başlamıştır. Hurkanus bi'l-müdâfa'a tahaddüs eden muhârebelerde galebe ve Suriye'nin ba'zı mahallerini de istilâ ederek Garizim (*Gerizim*) Dağı'ndaki bût-hâneyi tahrîb u imhâ ediverdi. Lakin evâhir-i hükûmetinde Sadukîler'in mezheplerine meyl etmesi Ferisîler'e karşı sukût-ı i'tibârına bâdî olduğundan idâresinin nihâyeti bidâyetine muvâfak olmadığı hâlde (729) târîhinde vefât ve mesnedi oğlu Aristopulus (*Aristobulus*)'a intikâl eyledi.

Aristopulus bir sene miktarı icrâ-yı vilâyet edebilip (728)'de fevt ve birâderi İskender (Alexander) Caniyus (*Janneus*) kendisine halef oldu.

⁹⁴ مكديتله

İskender Caniyus, Orşelim hâricinde ba'zı muhârebelerde bulunup (717) senesinde Ferisîler ve Sadukîler aralarında [99] zuhûr eden muhâsemelerde Sadukîlere meyl ettiğinden sene-i mezkûrede vâki' bayram günü Ferisîler hîn-i gazablarındaki âdet-i câriyyeleri üzere İskender Caniyus'un üzerine limonlar atmakla hakâret ve hakkında şütûm-ı galîzeye cesâret gösterdiler. Binâ'en alâ zalik, İskender'in emriyle taraf-dârları Ferisîler'e bi'l-hücûm, beynlerinde tahaddüs eden mukâtelede Ferisîlerden altı bin eşhâs i'dâm olundu. Şu hâdisiye Ferisîlerle Sadukîler miyânelerindeki adâveti birdenbire teşdîd ederek bundan sonra miyânelerinde altı sene müddet muhârebeler imtidâd etmiştir ki muhârebât-ı mezkûrede Ferisîler'in maktûlleri elli bin nefere bâliğ olmuştur.

Vukû'ât-ı mezbûre üzerine Ferisîler, Suriye Hükûmeti'ne mürâca'atla istigâse bulundular. Suriye'den sevk olunan asâkir-i mu'âvene, Orşelim kurbunda bi'l-muhârebe İskender Caniyus mağlûben dağlara ilticâ ettikten sonra cem'iyetine hayli Yahudî dahi iltihâk ettiğinden Suriye askeri havfe zihâb ile ric'at edip İskender, Orşelim'e duhûl ve muhâliflerinden sekiz yüz kadar eşhâsın nisvân u etfâlî gözleri önünde zebh ettirdikten sonra kendilerini de i'dâm eyledi. Bununla da kanâ'at etmeyip (701) senesine kadar icrâ-yı mazâlîma devâm [100] ve sene-i mezkûrede Ürdün'ün şark cihetinde vâki' Recaba Kal'ası'nı muhâsara ile meşgûl iken vefât etmiştir.

İskender'in vefâtında zamân-ı hükûmeti zevcesi İskendere yed-i istiklâline alıp İskendere ise zâten Ferisîler'in taraftârı olduğundan büyük oğlu İkinci Hurkanus ...⁹⁵ye re'is ve küçük oğlu Aristopulus (*Aristobulus*) askere kumandan olduğu hâlde Ferisîler ile bi'l-ittifâk sell-i seyf intikâm ve Sadukîler'in çoğunu i'dâm eylediler. Şu intisârât Ferisîler'e bâdî-i hayat olmuş ve İskendere (692) senesinde fevt olduktan oğulları Hurkanus ve Aristopulus aralarında husûmet tahaddüs etmiştir. Nihâyetü'l-emr, aralarına muslihûn tevassutuyla Hurkanus kendi emlâkı umûrunu bi'l-iltizâm emrâr-ı zindegânı etmek ve Aristopulus, Yahudîler üzerlerine hükûmdâr olmak üzere miyânelerinde sulh in'ikâd ve (691) senesinde Aristopulus mesned-i hükûmete cûlûs eyledi.

Lakin şu müsâlaha imtidâd etmeyerek Hurkanus, melikü'l-Arab Haris'den bi'l-isti'âne aldığı kuvvetle Aristopulus üzerine i'lân-ı harb eylediğinden Aristopulus mukâvemete muktedir olamamaktan nâşî Orşelim'e avdetle heykele duhûl etmiş ve Hurkanus, Roma askerlerinden Pompe (*Pompey*)'nin sevk [101] eylediği askerin kumandanı Sikarus (*Scaurus*)'un müdâhalesine kadar Aristopulus'u taht-ı muhâsaraya almıştır.

(687)'de ibtidâ Sikarus, Orşelim'e ve müte'âkiben Pompe, Şam'a azîmet eyledikte Hurkanus ile Aristopulus tekâzâ için Pompe'nin yanına gittiler ise de Aristopulus Pompe'den emniyete dokunacak hissiyâta tesâdüf ettiğinden Orşelim'e avdetle şehirde tahassun etti.

Pompe askerle üzerine gittikte Aristopulus beyân-ı ma'zeret u taleb-i afüvv u mürüvvet ederek tazmînât-ı külliye va'diyle yakayı muâ'hezeden kurtarabildi. Lakin tazmînât akçesini istîfâ için mu'âharen Pompe'nin gönderdiği Gainus nâm memuru

⁹⁵ كهنه

Yahudîler tard eyledikleri cihetle Pompe askerle Orşelim'e yürüdüğü sırada Hurkanus'un taraf-dârları hüsn-i kabûl ile istikbâle hâzırlandılar. Binâ'en aleyh, şehirde hayli nizâ' u şikâk yüz gösterip Aristopulus taraf-dârlarıyla berâber heykele duhûl ve tahassun ve Pompe, Orşelim'i zabt eyledi.

Aristopulus birkaç mâh kadar sebât u mukâvemet gösterdi ise de ahirü'l-emr bir Sebt Günü Pompe ve Hurkanus fırsat düşürüp 'askerle heykele duhûl ve⁹⁶ ile pekçok [102] eşhâsı katl eylediler. Kıtâl-ı evvel kadar iştîdâd eyledi ki mezbahadaki kurbânlar ile insânların kanları birbirine karıştı. Pompe heykel ve hazinesinde mevcûd olan emvâl-ı semîneye vaz'-ı yed etmeyip şehrin sûrunu tamamıyla yıktıktan sonra Roma'ya harac-güzâr olmak üzere Hurkanus'u Orşelim Hükûmeti'ne ta'yîn ve Aristopulus ve oğlu İskender ve Antigonos ile kızlarını bi'l-istishâb Roma'ya azîmet eyledi (685).

Orşelim birkaç sene şu hâl-i idâre üzere devâm ederek (676) senesinde Ferslerle muhârebeye memur olan Roma ser-asgerlerinden Krezüs (*Kroisos*) Orşelim'e geldikte heykel derûnunda mevcûd altın, gümüş ve sâ'ir zî-kıymet eşyâyı ahz ile berâber Yahudîlerin tekaddümâtından dahi hayli şeyler almış ve heykeli soyup soğana döndürmüştür. Krezüs'ün şu mu'âmelesi ve ma'bedlerine hürmetsizlik göstermesi Yahudîlere pek ağır geldi ise de mukâbeleye adem-i iktidârları cihetiyle bir şeyi yapamadılar.

(669)'da hükümdârlık Hurkanus'un uhdesinde bâkî olduğu hâlde Kayser Yolyos (*Lulius (Jül Sezar)*) tarafından Antipater (*Antipatros*) Yahudîlerin ahkâm-ı siyâsiyyelerine âmil ta'yîn ve Orşelim'in surunu binâ için müsâ'idât-ı mahsûsa icrâ olunduğu gibi Antipater'in [103] oğullarından Feza'il dahi Celil (*Galile (modern El-Halil)*)'e vali ta'yîn edildi. Hurkanus (667) târîhinde Roma ile tecdîd-i uhûd ettikten sonra Antipater, Hurkanus'un kasrında iken Malihus nâmında bir şahıs ma'rifetiyle tesmîm olduğundan bu hâdise akîbinde Orşelim'e ihtilâl zuhûr etmekle (662) senesine kadar şu ihtilâl devâm eyledi. O târîhte Aristopulus'un küçük oğlu olup Roma'da bulunan Antigonos, Orşelim'e azîmet ve Fersler taraflarından gösterilen mu'âvenetle berâber hayli Yahudîler dahi cem'iyetine iltihâk ettikten sonra Antipater'in oğlu ve Celil valisi Feza'il ile birâderi Heridos aleyhlerinde harbe kıyâm eyledi. Şu husûmet-i şedîde arasında Antigonos, Orşelim'i zabt ve Hurkanus'u derdest ederek bir de Yahud riyâsetine istihkâkı kalmamak üzere kulaklarını kesmiş ve Feza'il ile Heridos'u dahi tutturup habs ettirmiştir. Feza'il mahbeste nefsinin katl ve Heridos'u Roma'ya firâr ederek üç mâh sonra Roma Hükûmeti Heridos'u Orşelim'e hükümdâr ta'yîn ettiğinden kumandan Silon rifâkatına verilen Rum askeriyle ikisi birlikte Orşelim'e doğru azîmet eylediler. Heridos kan dökülmeksizin iş husûl-pezîr olmak ve Yahudîlere bir münâsebet kesb etmek [104] maksadıyla İkinci Hurkanus'un hafidesi Meryem (*Mariamne*)'i tezevvüc etmiş ise de tesâdüf olunan muhâlefetler üzerine hayli vakitler muhârebeler devâm ettiğinden Antigonos melikü'l-Araptan isti'âne ve şu kuvvetle hayli müdâfa'a eyledi. Lakin mukâvemeti başa götüremediğinden (661) târîhinde mağlûb ve bi'l-ahire maktûl olup Heridos, Matasya

⁹⁶ كهنه

familyasını birdenbire ortadan kaldırmak efkârıyla tezevvüc etmiş olduğu Meryem'i ve Matasya â'ilesinden meydânda olanları bi'l-i'dâm yüz yirmi beş seneden beri devâm eden Beni Asmonya Hükûmeti munkarız ve yerine Hiradese (*Hirodes*) Hükûmeti kâ'im oldu.

-29-

Hiradese Hükûmeti

Kable'l-Hicre

(558-661)

Heridos'un Orşelim Hükûmeti'ni zabt etmesi hicretten mukaddemki (661) târîhindedir. Mukaddemen Orşelim hükümdârı olduğu hâlde Aristopulus kulaklarını kestirdiği [105] Hurkanus, Eşkaniyân hükümdârı Mehrdad'ın yanına firâr ederek orada kalmıştı. Heridos, Orşelim hükûmetini zabt ettikten sonra Hurkanus Orşelim hükümdârlığına avdet eder mülâhazasıyla izâlesini tasâmim eyledi. Binâ'en aleyh, Yahudîlerin Kehnunet riyâseti kendi tarafından idâre olunmak va'diyle Hurkanus'u Orşelim'a da'vet ettiğinden kulaklarının maktû'iyyeti cihetiyle riyâset-i diyânet mansıbına salâhiyyeti kalmadığı ve Heridos'un bu mu'âmelesi iğfâlından ibâret olduğu hükümdâr-ı Eşkaniyân ve sâ'ir hayr-hâhân taraflarından ihtâr olundu ise de Hurkanus ısgâ etmeyip Orşelim'e avdet eyledi. Hîn-i vusûlunda Heridos tarafından ihtirâmât-ı azîme ile istikbâl ve biraz vakt ri'âyet-i münâfık-âne ile iğfâl olunmuş olduğu hâlde Hurkanus â'ilesinden Heridos'un zevcesi Meryem ve sâ'ir müte'allıkâtı şu mu'âmelât-ı münâfıkâne sût-i kast efkârından nâşî olduğunu hiss eylediklerinden keyfiyyeti Hurkanus'a bildirdiler. Hurkanus bir takrîb ile Arap melikinın yanına kaçmak isteyip bunun için vukû' bulan muhârebe evrâkı Heridos'un eline geçmekle Hurkanus bi'l-muhâkeme katl edildi (653).

Heridos her ne kadar hükûmet-i siyâsiyyeyi yed-i istiklâline [106] almış ise de Yahudîlerin Kehnunet riyâseti yine Matasya â'ilesinde idi. Şu riyâseti o â'ile yedinden çıkarmağı arzu eylediğini zevcesi Meryem ile Meryem'in anası İskendere ba'zı ahvâlinden istidlâl eylediler. İskendere ile o vakt Mısır melekesi olan Kliyopatra (*Kleopatra*) miyânelerinde mürâsele vukû'uyla hükümdâr-ı sâbık Aristopulus'un hafidi İskender'in ta'yîni için Kliyopatra'dan tavsiye ve mu'âvenet iltimâs eylediklerinden Kliyopatra'nın zevci Antonin (*Antonius*)'in ısrarıyla Aristopulus mansabb-ı riyâsete ta'yîn olundu, lakin Heridos'un şu â'ile hakkında ızmâr eylediği sût-i kasttan İskendere ve Meryem vehm üzre bulunduklarından Mısır'a firâr edecekleri sırada der-dest olundukları gibi hibr-i a'zam Aristopulus'un îd-i⁹⁷ heykele azîmetinde umûm taraflarından hakkında gösterilen muhabbet ve ta'zîmât-ı fâ'ika dahi Heridos'un zihnini tahdîş eylediği cihetle Yahud müte'ayyinâna Eriha'da vâki' mesîrede bir ziyâfet keşîde ederek Aristopulus, Heridos'un köleleriyle berâber mesîredeki göllerin birisinde yüzerken Heridos'un ta'lîmâtıyla köleler Aristopulus'u suya batırıp gark eylediler. Bu mu'âmeleden Yahudîlere matem-i azîm ve Meryem ile İskendere'ye infî'âl-ı şedîd hâsıl oldu. [107] Bundan sonra Heridos zevcesi Meryem

مضالده 97

ile kayınvalidesi İskendere'nin ve sâ'ir Matasya â'ilesinin ortadan kaldırılmalarını tasavvur ederek Meryem'i bir zina iftirâsıyla ve İskendere ile sâ'irlerini birer bahâne ile bi'l-i'dâm Matasya â'ilesini mahv eyledi.

Heridos hükûmetçe rukâbâ vesvesesini ber-taraf ettikte emr-i inzibâtı dest-i i'tinâyâ alıp temellüküne i'âne etmiş olan Rabbaniyyûn tâ'ifesine pek ziyâde ve sâ'ir Yahudîler haklarında da bir dereceye kadar ri'âyetle berâber Heykel'i tecdîd ve bu vâsıta ile kalıp ahâlîyi taltîf etti (637).

Heridos mukaddemâ Meryem ile tezevvüç ettikte eski zevcesi Rasis (*Doris*)'i teb'îd ve istiskâl etmişti. Meryem'in katlinden sonra yine Rasis'i celb edip merkûmeden mütevelled oğlu Antipater'i veli'ahd ta'yîn etmiş ise de Antipater diğer iki biraderi İskender ve Aristopulus'tan emîn olmadığından pederini bi'l-iğzâb ikisini de katl ettirdi. Bundan sonra Heridos bi'l-îcâb oğlu Antipater'i Kayser Augustus (*Augustus*)'un yanına göndermekle Antipater Roma'da iken Orşelim'de Heridos'u tesmîm için bazı müte'allikâtının vukû' bulan teşebbüsleri şâyî' olup maznûn aleyh olanlar bi'l-muhâkeme i'dâm olunmuş oldukları hâlde [108] şu töhmette Antipater'in dahi zî-müdhil olduğu hiss olunduğundan Antipater Orşelim'e celb ile habs edilmiş ve sonra Heridos inhirâf-ı mizâca tesâdüf ederek o sırada Antipater mahbesten çıkmak üzre olduğunu bi'l-istihbâr onu da öldürmüş ise de yakasını dest-i ecelden kurtaramadığından marâzî kesb-i iştidâd ve (626) senesinde vefât eyledi.

Heridos'un vefâtında serîr-i hükûmet oğlu Arhilaous (*Archelaus*)'a intikâl ederek Arhilaous pederinin cenazesini murassa' bir altın serîr üzerine vaz' ile ricâl-i devlet u ulemâ-yı millet na'sın önünde ve haddâm u gilmânı arkasında oldukları hâlde iki tarafında nisvân ve civârı micmerelerle revâyih-i tayyibe neşr ede ede kabre götürüp defn eylediler.

Arhilaous, Orşelim hükümdârı oldukta itlâk-ı mahbûsîn ve kulüb-ı ahâlîyi te'mîn gibi mu'âmelât-ı hasene ile hakkında sitâyîş-i umûmîyi celb eyledi. Lakin sonra tarîk-i istibdâda sülûk ve ihlâk-ı nüfûs ile o sitâyîşi nefret-i umûmiyyeye tahvîl eylediğinden ahâlî tarafından Kayser'e şikâyetler arz olunarak temellükünün yedinci senesi Roma'ya bi'l-ihzâr azl ile Viyana'ya iclâ ve Koboniyus, Yahudîlere [109] vali ta'yîn olundu (619). Hazreti Îsâ aleyhi's-selâmın vilâdetleri Arhilaous zamânındadır.

Koboniyus (612) senesinde azl ile yerine Robus ve (608)'de o dahi bi't-tebdîl Valiriyus Gazanus ve (696)'da Bilatus (*Pilatus*) Kudüs'e vali nasb edildi.

Hazreti Îsâ'yı Yahudîlerin salba kıyâmları ve nebî-i müşârun ileyhın semâya ref'i Bilatus'un eyyâm-ı hükûmetinde vukû' bulmuştur.

Bilatus, Nıbtı (585) târîhinde azl olunarak yerine Vetilus nasb ve ta'yîn kılındı. (582)'de Vetilus azl ile Batroniyus Orşelim ve Suriye valiliğine me'mûr olup Kallikolla Orşelim'deki heykele timsâlinin vaz'ı için Batroniyus'a emr verdiğinden beyne'l-Yahud ihtilâl zuhûr eyledi. Bunun üzerine Heridos Agriba (*Agrippa*) vâsıtasıyla emr-i mezkûr iptal ve fesâdât-ı mütekevvine izâle edilerek (581)'de Heridos Agriba, Kayser Kolod tarafından Yahud hükümdârlığıyla Orşelim'e gönderildi.

Heridos Agriba, Orşelim'in umrânını tezyîd ve ebniyyesini teksîre himmet ederek (577)'te vefât etmekle oğlu İkinci Agriba Orşelim'e hükümdâr oldu. Bunun müddeti on dokuz sene olup evâhir-i hükûmetinde Yahudîler isyân [110] eylediklerinden keyfiyyet Kayser'e i'lâm olunmakla Kayser, oğlu Titus'u askerle bi'l-irsâl Orşelim taht-ı muhâsaraya alındı. Yahudîlerin çoğu açlıktan telef olup şiddet-i müzâyakadan kavîleri za'iflerini yemeğe başladılar. Titus âkıbet Orşelim'i zabt ile heykeli ihrâk ve ele getirdiklerini i'dâm ile şehri harâp etmekle yakayı kurtaran Yahudîlerin her birisi bir tarafa dağıldı (558).

-30-

Tedmür

Tedmür, Suriye dâ'iresinde bir medîne-i kadîme-i meşhûredir. Fırat ve Âsi nehirlerinin beyninde, Humus'a 90, Haleb'e 190, Dımaşk'a 150 mil mesâfede vâki'dir. Mevki'i vâsi' bir ovadır.

Zamân-ı ma'mûriyyetindeki azîmetine ve ahâlî-i kadîmesinin fenn-i mi'mârideki itkân-ı san'at u kemâl-i medeniyetlerine delîl olmak üzere eyâdî-i inkılâb-ı asâr-ı münderisesini rû-yı zemîne ilkâ eyledi.

Şehr-i mezkûrun mevki'inde pekçok mermer direkler [111] mevcûttur ki ba'zıları kabristânlardaki elvâh-ı merkûze gibi saf saf enzâr-ı hayrete vücûh-ı dehşet ibrâz etmekte, ba'zıları muhârebe mevki'lerinde yerlere serilip ayaklar altında kalmış maktûller misilli yeryüzüne sukût ile nâzırlarına mûris-i hüzn ü ibret olmaktadır.

Mezkûr direklerin ba'zıları tûlen kırk ve arzen dört kadem İngilizîdir. Heykellerin, kasırların, revâkların, kantaraların, dehlizlerin bekâyâ-yı münderiselerindeki azîmet mertebe-i tasavvurdan ve enkâzlarındaki kesret dâ'ire-i ta'dâttan hâriçtir. Enkâz-ı mevcûdelerinden tepeler, eczâ-ı müteferrikalarından cihet-be-cihet yığıntılar hâsıl olup kalmıştır.

Miladın (1691) senesinde Haleb'te müstavtın ba'zı İngilizler Tedmür'e giderek harâbelerini tasvîr ve medînesini Avrupa'ya teşhîr ettiler. Ondan sonra Avrupa seyyâhları harâret-i afitâb ve muhâtarât-ı A'râb'a tahammül ile ta'b u meşâkı göze alıp medîne-i mezkûreyi seyâhat ve harâbât-ı münderisesini temâşâ eylediler.

Tedmür'de mevcûd asâr-ı münderise bekâyâsının en meşhûrları Heykel-i Şems ile ba'zı ezikkadır. Heykel-i Şems, efhar-ı mebnî-i dünyâ vü ezikka-i mezkûredeki asâr-ı garîbe hayret-res- [112] i ukalâdır. Heykel'in tûlu (730) ve arzı (715) kadem olup buna muhît olan duvarın yüksekliği yetmiş kademdir. Duvar-ı mezbûrun dış tarafında birtakım mermer direkler merkûzudur. Her birisinin nukûş-ı garîbe vü sanâyi'-i acîbesi nâzırlara bir mehâbet-i azîme arz ediyor. Medhal-i Heykel'de on adet direk üzerine mebnî bir musanna' revâk ve arsası derûnunda Heykel'i muhît ve iki safı hâvî birtakım direkler ve her direğin sadrında bir küçük reff mevcûttur.

Şu reffler o mertebe nukûş-ı fâhireyi hâvîdir ki görenler sanâyi'-ini kudret-i beşerîye takrîb edemezler. Her reff üzerinde bir timsâl-i insân mürtesemdir. Asıl Heykel vasat-ı arsanın kurbundadır. Bunu da muzalla' direkler ihâta ederler. Her direğin üzerinde

Nûhastan bir tac olmakla tâcirlerin üzerleri nukûş-ı fâhire ile güzel çiçeklerin, latîf meyvelerin, müzeyyen yaprakların şekillerini hâvî yüz kadar amûd-ı kâ'ime mevcûttur.

Mermer direkleri hâvî olan bir zukâk, şark cihetinde bir büyük kantaradan başlayıp bir mil kadar imtidâd ve medînenin ortasına ittisâl eder. Şu zukâk, derûnunda bin beş yüzden ziyâde direk vardır ki dört sufûf-ı mütevâziye üzre [113] müretteptir. Bundan bir tarîk-i mutavassıt te'ellûf etmiştir. Şu tarîkin iki tarafında başkaca iki yol mevcûd ve direklerin yüz elli adedi kâ'imdirler.

Asâr-ı mezkûreden ma'dûd olan kabristânlar dahi garâyibtendirler. Şu kabristânlar birtakım ebrâc-ı azîme vü münteşireden ibâret olup kabirlerin her birisi bir burc-ı murabba' gibi kâ'im ve üçer, dörder tabaka üzre mevzû'dur. Âmillerinin hazâkat u mahâretleri her binâsında bu güne değin bâkî olan sanâyi'-i hendesiyyeden nümâyândır.

Mezkûr eserlerin içlerinde ba'zı hutût-ı atîke bulunmuştur ki şu yazılar Yunanî, Romanî, Tedmürî, Latinî, İbrânî hutûtu aralarında mütenevvi'dirler. Hutût-ı mezkûreden ba'zı mertebe fevâ'id istihsâl olundu ise de kitâbet-i Tedmüriyye'nin tefsîrine henüz muvaffak olunamamıştır.

Medîne-i mezkûrenin mevki'i bir kumsal sahrâdır ki öyle mevki'de o derecelere kadar medeniyyet u umrânın ileri gitmesi dahi mülâza-i amîkayı mûcib olacak ahvâldendir.

Zîrâ insan, mezkûr harâbelere baktığı vakit öyle kumsal ve hâr arâziye en ibtidâ hicret eden akvâmın muhâceret-i asliyye ve tevattunlarına te'alluk eden ahvâl-ı mücbireyi, [114] bâdehu öyle arz-ı fukârâ dinlemeğe şâyân bir mevki'de o mertebe asâr-ı garîbe-i umrâniyye vücûda getirip de hayret-fezâ-yı ukûl olacak bir sûrette zirve-i temeddüne vusûlları hakkındaki gayret ve isti'dâdlarını, zamân-ı ma'mûriyyetinde her bir eserden istidlâl olunan sa'âdet hâllerleriyle tesâdüf eyledikleri felâket ü avârız-ı muhribeyi düşünmekten kendisini geri alamaz.

Tedmür'ün târîhi pek kadîm ve ehemmiyeti azîm ise de henüz lâyıkiyla ma'lûm olamamıştır. Tedmür lafzı asıl İbrânî üzere muharrer Tevrat nüshalarında ve terceme-i seb'iniyyede mevcûttur. Lafz-ı mezkûr fî'l-asıl Amâlika'dan Hassân bin Üzeyne bin es-Samayda' bin Mezid bin Amlîk'in kızı Tedmür'ün ismidir. Medîne-i merkûmeyi Hazreti Süleyman aleyhi's-selâmın binâ ettirdiği Arabî târîhlerde mezkûr ise de âsâr-ı mevcûdesi daha eski olduğunu göstermekte olmasına nazaran Süleyman aleyhi's-selâmın zamânında ma'mûriyyetinin tezâyüd ve kesb-i intizâm etmiş olması melhûzdur. Eski Yunanîler ve Romanîler miyânelerinde Palmira diye ma'rûf olan şehir budur.

Vakâyi'-i târihiyyesinden Odenat (Üzeyne) bin es-Samayda' [115] nâm zâtın ba'zı vuku'âtı ma'lûmdur ki mülûk-ı Farstan Şabur (Şapor) kable'l-hicre (366) senesinde memâlik-i Rum'a tecâvüz ederken Üzeyne, Şabur'a müsâ'id bulunup sonraları Romalılarla ittihâd eyledi. Romalılarla ittihâdından sonra Şabur'la aralarında vakâyi'-i azîme cereyân ve Şabur'a galebe ederek memâlik-i Rum'a tasallut eden kabâ'il-i sâ'irenin dahi tenkîllerine muvaffak olmuştur. Binâ'en aleyh, imparator Galyin (umûm-

1 vilâyet-i şarkiyye re'isi) unvânını kendisine i'tâ eyledi ise de Üzeyne unvân-ı mezkûru kabûl etmediğinden Galyin'in ilzâmıyla (358) târihinde şerîk-i saltanat ittihâz edildi. Târîh-i mezkûrdan üç sene sonra yeğenin sût-i kastıyla maktûl olmuştur.

Üzeyne'den sonra Tedmür Hükûmeti'ni zevcesi Zeynoba (Zeyneb) zabt ederek zevcinin katlini öldürmüş ve Tedmür'ün ebniye vü âsâr-ı umrâniyyesini eskiden ziyâde artırmıştır. Zeynoba, şehrin ma'mûriyyet u letâfetini nümûne-i cennet denilecek bir dereceye ve hudûd-ı memleketi tâ Irak'a îsâl eyledi. Müşârun ileyhâ kuvve-i kalbiyyeye malike vü nâdire-i zamân itlâkına şâyân bir melike idi ki her muhârebede askeriyile beraber bulunur ve mü'esser hutbeler ve parlak nutuklar ile ordusunu teşvîk ü teşcî' eder idi. Kayser Aureliyin, Zeynoba'nın o mertebe tefevvüküne dayanamayıp [116] asâkir-i kesîre ile bi'z-zât Şam'a gittikte Zeynoba dahi askerle mukâbeleye çıktı ise de Antakya kurbunda ve müte'âkiben Humus civârında vukû' bulan muhârebelerde bozulup Tedmür'e ric'at eyledi. Aureliyin ta'kîp ile Tedmür'ü muhâsara ve her taraftan kat'-ı⁹⁸ etmekle mahsûrîn zarûret u müzâyakaya dâ'îr oldular. Şu hâl ile beraber hayli muhârebeler ve mukâtelelerden sonra Aureliyin Tedmür'ü zabt ve Zeynoba'yı esîr ederek Roma'ya gönderdi. Memleketine bedel olmak üzere pek latîf u azîm bir kasr i'tâsıyla asâyiş ve nafakasını *kemâ-yelîku*⁹⁹ îfâ ve Zeynoba hayli vakit emrâr-ı zindegânî ile orada vefât etmiştir.

Aureliyin Tedmür'ü kable'l-hicre (350) senesinde zabt edip şehrin ve nevâhîsinin muhâfazası için asker ikâme etmiştir. Lakin kendisinin avdetinden sonra ahâlî bi'l-hücûm asâkir-i mevcûdeyi katl ve i'dâm eyledikleri haberini aldıkta bi-tekrârın Tedmür'e giderek ahâlîyi katl ve şehri yağma ettirdi. Biraz sonra i'âde-i ma'mûriyyetine gayret etmiş ise de eski revnak u umrânına i'âdesi mümkün olamadığından gittikçe inhitâta yüz tutup bi'l-ahire meydanda azîmet u letâfet-i asliyyesini andıracak âsârdan başka birşey kalmadı.

[117] -31-

Ba'lebek

Ba'lebek lafzı (Ba'l) ve (Beg) kelimelerinden mürekkeptir. Fenikelilerin lügatlerinde "Rabbü'l-Vâdi" ma'nâsındır. Ba'zıları "Medîne-i Ba'l" ve yahud "Beytü'r-Rab" ma'nâsına olduğunu söylediler. Yunanîler medîne-i mezkûreyi (İliyopolis) (*Heliopolis*) tesmiye etmişlerdir. "Şems'in medînesi" demektir. Alâ kavli, ba'l bir sanem ve beg bir şahsın ismi olduğundan ona nispetle Ba'lebek denildi.

Medîne-i merkûme, Suriye'nin cihet-i şimâliyyesinde bir belde-i kadîmedir. Arz-ı şimâlînin otuz derece ve bir dakikasında ve tûl-ı şarkînin otuz altı derece ve on bir dakikasında ve Dımaşk'a 36 ve Tedmür'e 109 ve Trablus'a 38 mil coğrafi mesâfede vâkî'dir.

Ba'lebek medînesi, Suriye bilâd-ı kadîmesinin a'zamı ve metânet u hasânetçe eşeddi idi. Ve sâhil ile bilâd-ı şarkiyye miyânelerinde ve tarîk-i ticârette bulunduğu

⁹⁸ مسابله

⁹⁹ Yakıştığı gibi/hakkıyla

kavâfilin mahatı ve mülûk-ı kadîmenin matma'ı idi. Binâ'en aleyh, ezmine-i **[118]** kadîmede ma'mûriyeti derece-i kusvâya bâliğ olmakla derûnundaki heyâkil ü ebniye-i mu'azzamânın şimdiki âsâr-ı mûnderisesi bile bânîlerinin kadr u azîmetini i'lân edip duruyor.

Ba'lebek'te a'ceb-ı mebânî-i dünyâ add olunmağa şâyân bir kal'a-ı kadîme vardır. Harâbelerinin devri dört beş kilometredir. Harâbeleri içinde el-yevm mevcûd âsâr-ı garîbe yerden mürtefi' bir sath ile üzeri ahcârdan müsakkaf iki adet kabun ve altı adet direktan mü'ellef bir revâk ve şekl-i müseddesî de bir binâ ile mukaddem-i ebniyede vâkî' diğer bir binâ ve yerisi esnâma mahsûs büyük, diğer şemse mahsûs küçük iki heykel olup bunlardaki sanâyi'-i mi'mâriyye nâzırlara hayret verecek derecededir.

Zikr olunan sath-ı mürtefi' manzarası dehşet-efzâ bir büyük binâ-ı hâ'iledir ki tûlu şarktan garba mümtedd olmak üzere bin kadem ve arzı yedi yüz elli ve yüksekliği otuz kırk kademdir. Büyük büyük taşlardan yapılmıştır. Şimâl tarafındaki duvarı dokuz ve garp cihetindeki duvarı üç adet büyük taştan ibârettir. Taşlardan her birisinin yüksekliği on üç kademdir. (190) kadem tûlunda olan hâ'it-i garbîde vâkî' mezkûr üç taştan ikisi altmış **[119]** üçer ve birisi altmış dört kadem tûlundadır. Bununla beraber taşların yek-diğere ilsâkında o derece mehâret-i mi'mâriyye gösterilmiştir ki nâzır aralarındaki fâsılayı güç tefrîk edebiliyor. Daha a'cabı şudur ki binâ-ı mezkûr yerden yirmi kadem mürtefi' bir mevki'de vâkî'dir. Şu taşlar binâyâ bir çârik mesâfedeki bir mahallden kat' u nakl olunmuştur. Mukl'ında el-yevm bir büyük yolulmuş taş duruyor ki tûlu (71) ve ulvu (14) ve arzı (13) kademdir. O havâlîde olanlar şu taşâ (Hacer-i Cebelî) diyorlar. Sıkleti bir milyon okka zann olunuyor. Hâlbuki mukl'ından daha büyük olmak üzere kal' u ihrâç olunarak sonra yolulduğundan çoğu hîn-i tesviyyede zâ'il olmuştur. Bu taşların ve oradaki taş direklerin nasıl kat' u nakl olundukları bir mes'ele-i müşkiledir ki zamânımızın mühendisleri hâlâ bu mes'eleyi hall edememişlerdir.

Mezkûr iki adet kabun binâ vâsi' ve uzun ve mütevâzidir. Sakflarında temâsîl-i adîde vü garîbe mevcûttur. Yağmurların, havaların te'sîrleriyle tûy u birûn gibi eczâ'-ı mürtesimenin ekseri bozulmuştur. Şu iki kabunu bir üçüncü **[120]** kabun kat' eder. Bu da hayvânât ahırî olduğu anlaşılıyor.

Zikr olunan revâk, kal'anın mûntehâ-yı şarkîsinde ve (180) kadem tûlunda ve heykelin medhalindedir. Güzel bir sûretle yapılmış dürecelerden üzerine çıkılıyor. Lakin düreceler, temâdî'-i dühûr ile yazılıp eserleri kalmıştır. Revâk-ı mezkûrun önünde on iki adet mermer direk olduğu hâlde bunların yalnız kâ'ideleri bâkîdir. İki kâ'ide üzerinde "büyük heykeli Antoniyus Biyus (*Antonius Pius*) ve Julia Domna binâ eyledi." diye Latin harfiyle yazılıdır.

Revâkların iki cânibinde iki büyük murabba' vardır. Şu murabba'daki nakışlar, direkler, mihrâplar vasf olunamayacak derecede musanna'dırlar.

Diğer iki binânın birisi fesîh ve şekl-i müseddesîde vâkî'dir. Revâkın cânib-i garbîsindedir. Tûlu 195 ve arzı bir zâviyeden diğer zâviyeye kadar 250 kademdir. Revâktan şu binâyâ gidilir. Bunda iki kapı mevcûd olmakla her birisinin arzı on

kademdir. Önündeki dörder amûdun her birisi nukûş-ı acîbe vü zehârif-i müdhîşe ile müzeyyendir. Şu iki binânın diğeri mukaddemki binânın cihet [121]-i garbiyyesindedir. Tûlu (441) kademdir ki şarktan garba mümteddir. Arzı (369) kademdir. Garb cihetinde birtakım musanna' hücreleri hâvîdir.

Büyük heykel, mezkûr ikinci binânın garb tarafındadır. Fakat darabât-ı sademât-ı şu'ûn ekser-i âsârını mahv etmekle sakfının bir parçasıyla altı aded direği bâkî kalmıştır. Heykel-i mezkûrun tûlu (290) ve arzı (160) kadem olup etrâfı elli sekiz aded direk muhâtabdır. Direklerden her birisi tûlen altmış ve arzen yirmi iki kadem ve üçer parçadan mevzû'dur.

Şemse mahsûs olan küçük heykelin mevki'i büyük heykelin cünûb-ı şarkisindedir. Şu heykel öbüründen ziyâde itkân san'atı şâmilidir. Üzerine çıkılmak için kapının yanında düreceler mevzû' ve dürecelerin iki tarafında iki duvar mevcuttur. Heykeli kırk altı aded mermer direkler ihâta eder. Her birisinin tûlu kırk altı buçuk kademdir. Sakfı bâkî olmakla üzerindeki ezhâr-ı mütevvî'a vü evrâk-ı eşcâr-ı nefîseyi hâvî nukûş-ı garîbe vü musanna'a nâzırlara hayret-i azîmeyi mûcib oluyor. Şu heykelin kapısı acâyib-i ebniyeden ma'dûd ve her tarafındaki zâviye-i kâ'ime bir [122] parça taştan mevzû' olup ezhâr u evrâk u ekâlil ü melâ'ike resimleriyle münakkaştır.

Ba'lebek'in târîhine gelince târîh-i binâsı ve kal'anın sebeb-i ikâmesi hâlâ umûr-ı gâmızadan add olunuyor. Şu kadarki orada ikâme olunan heyâkil bir vakitte yapıp mürûr-ı a'vâm ile inşâ vü tahsîn olunduğu âsârından anlaşılıyor. Ba'lebek'in binâsını müverrihlerin ba'zıları Süleyman aleyhi's-selâm'a ve ba'zıları Mısır kudemâsından oraya gitmiş olan¹⁰⁰ ve birtakımı da Romalılara nispet ediyorlar. Lakin rivâyât-ı vâkî'anın oldukça akla karîb olan ciheti Fenikelilerin âsârından olmasıdır. Orası mukaddemleri Fenike bilâdından olduğu hâlde sonraları Romalıların yedlerine geçmiştir. Zikr olunan heykel-i şems, Kayser Seyodos (*Theodosios*) vaktinde tahrib olup¹⁰¹ zamânında diğer heykelin binâsına mübâşeretle Karakolla eyyâm-ı hükûmetinde hitâm buldu. Bâlâda beyân olunan iki binâ-yı musattah ile revâkın binâsına Karakolla zamânında mübâşeretle yirmi yedi sene müddette bitirildiği mervî ise de bu rivâyeti tasdik ettirecek edille-i kâtî'a yoktur.

Ba'lebek târîhinden en ibtidâ ma'lûm olan vakâyî' [123] Kayser Yoliyos'un zamân-ı istîlâsıdır ki milattan birinci karnın evâsıtındadır. Kayser Antonin kable'l-hicre (477) târîhinde büyük heykeli yaptırdığı üzerinde bulunan yazılardan anlaşılıyor. Kayser Kostantin şu heykeli kiliseye tahvîl etmiştir. Medîne-i mezkûre devr-i İslâm'a kadar Romaların yedlerinde kalmış olduğu hâlde hicretin on dördüncü senesi zamân-ı hilâfet-i Farukî'de Ebu Ubeyde bin el-Cerrâh radiya'llâhu anhu ma'rifetiyle feth ve memâlik-i İslâmiyyeye zamm edildi.

Sûret-i fethi ve mu'ahharan inkılâbât-ı dühûr âsâr-ı kadîme-i sâ'ire gibi bunu da harâb ederek nefîce-i umrâna bürhân olmak üzere inkâz ve bekâyâsını teveccühle nazar-gâh-ı ibrete vaz' eylediği kitâb-ı sânde yazılacaktır inşâllâh Te'âlâ.

¹⁰⁰ كنهه به

¹⁰¹ سويرك

[124] YEDİNCİ FASIL
TATARİSTAN VE TÜRKİSTAN COĞRAFYASIYLA KURÛN-I
ÛLÂ TÂRÎHİ

Tataristan ve Türkistan Coğrafyası

Hunlar

Hungolar ve Kabartaylar

Aryana ve Arîler

Baktriya'da Siyodotes (*Diodotus*) ve İyosidemus (Euthydemus)

Hükûmetleri

-32-

Tataristan ve Türkistan Coğrafyası

Coğrafilerden ba'zılarının re'ylerine göre Tataristan kıt'ası Bahr-ı Hazer'le Bahr-ı Şarkî'nin beynlerinde vâki' bilâttan ibâret olup arz-ı şimâlînin 40 derecesinden ibtidâ eder. Arap ve Fars ve Çin eski coğrafileri ve kurûn-ı mutavassıta seyyâhları kıt'a-ı mezkûre ile Mongolya (Moğol) bilâdını yek-dîğerine mezc ederek cümlesine bilâd-ı Tatar itlâk eylediler. Ba'zıları şu iki bilâdın aralarını bi't-tefrîk her birisini bir kısım-ı tabî'î i'tibâr etmişlerdir.

[125] Turan denilen Sibirya ile Buharâ-yı Sagîr ve sâ'ir ba'zı mahaller dahi bir vakit Tatarlar taraflarından istilâ edilmişti. Mahall-i mezkûrenin cümlesine Tataristan itlâkı bir emr-i arızî olup asıl ve hakîkatçe Tataristan itlâk edilen yerler şimâlen İrtiş Nehri'nin mecrâsına tesâdüf eden dağlar, garben Aral Nehri'nin mecrâsı ile Bahr-ı Hazer, cünûben iklim-i Horasan ve Cibâl-i Gur, şarken Billur dağları ile mahdûttur.

Binâ'enaleyh, şimâlden¹⁰² beriyyesi Rusya bilâdını, Cibâl-ı Billur ve Nehr-i Yank Çin ile Tatar bilâdının aralarını fasl edip garben hadd-i tabî'îsi Bahr-ı Hazer'dir. Cünûb-ı şarkîden Hindukuş cibâline kadar mümtedd olur. Tataristan kıt'asının mesâhası yedi yüz yetmiş bin mil murabba'ıdır.

Taksîmât-ı asliyyesinin hâsılı şimâl cihetinde Kırgız bilâdı ve Gırgız bilâdı ve Karakul Beg ve Eureliyan iklimleriyle Taşkend ve Türkistan, garpta H'arzem Buhayresi'yle Bilâd-ı Türkman, cünûb-ı şarkîde Buharâ-yı Kebîr ve Fergana medînesiyle Bilâd-ı Soğd vâki' olmuştur.

¹⁰² اشليم

Gırgız Ovası, Tataristan'ın bir nısfından ibârettir. Şu kısım Tatar ümmetlerine mahsûstur ki Tatar bilâd-ı müstakilas diye ma'rûf ve bugün Türkistan nâmıyla mezkûrdur.

Tataristan kıt'ası üç kısma münkasım olup birisi [126] Türkistan-ı Cünûbî dâ'iresidir ki Nehr-i Ceyhun'un iki tarafında vâki'dir. Araplar bunu Tagaristan ve Bedahşan ve H'arzem dâ'iresine taksîm ederler. İkincisi Türkistan-ı Mutavassıt'tır. Şu dâ'ire Oksus (Ceyhun) Nehri'nin şimâliyle Sir (Seyhun) Nehri vadisinde bulunan arâzîdir. Üçüncüsü Türkistan-ı Şimâlî'dir. Bununla İran ve Afganistan'nın arasını Hindukuş silsilesi fasl eder.

Türkistan nehirlerinin birisi Sir (Seyhun) Nehri'dir. Mahreci Billur Dağı'ındadır. Cebel-i mezkûrdan çıktıktan sonra şimâl cihetine cereyân ederek Aral (H'arzem) Buhayresi'ne dökülür. Birisi de Oksus (Ceyhun) Nehri'dir. Bunu Amur dahi denilir. Mahreci Billur Dağı'nda karlı mahallerdir. Garba doğru cereyân sonra şimâle meyl ile keزالık buhayre-i mezkûreye munsabb olur. Bunlardan başka dahi Türkistan'da pekçok nehirler câridir.

Bedahşan, Nehr-i Ceyhun'un üzerinde bir iklim ve bir medînedir. Orada yakut, laciverd, hadid, kibrit, toz ma'denleri vardır.

H'arzem bilâdı, Horasan'ın şimâlinde, Bahr-ı Hazer'in şarkında, Mâ-verâ'u'n-Nehr'in garbındadır. Bilâd-ı H'arzem'den [127] Hive şehri Ceyhun'dan munfasıl bir cedvel üzerinde vâki' ve Gürganc (Cürcan)-ı Kübrâ ve Gürganc-ı Sugrâ şehirleri dahi bilâd-ı mezkûreden ma'dûd olup ikisinin arası sekiz mildir.

Bilâd-ı Türkistan'dan ma'dûd Baktriyana (Belh) bilâdı Hindukuş cebelini vely eder. Şarkında Bedahşan ve şimâlinde Mâ-verâ'u'n-Nehr bilâdı vâki'dir. Belh kasabası bir düz mahalldedir. Güzel bahçeleri, latîf suları hâvîdir.

O nevâhînin en büyük şehri Semerkand'tır ki bilâd-ı ma'rûfeden Buharâ'nın 12 mil cânib-i şarkîsindedir. Muhîti sekiz buçuk mildir. Şimdi eski ma'mûriyetinde değildir.

Soğd Semerkand dünyanın mütenezzihât-ı latîfesinden ma'dûdtur. Orada¹⁰³ nâmında bir nehir cârî olup şu'beleri hudûd-ı Buharâ'ya kadar teşa'ub etmiştir.

Sir Nehri'nin vadisinde vâki' Fergana'dan Hucend ve Hokand kasabaları kasabât-ı meşhûreden ma'dûdtur.

Türkistan şimâlinin ahâlîsi konargöçer Tatar ve Türkman kabâ'ilidir.

¹⁰³ قى

Hunlar

Hun kabâ'ili ümem-i âlemin pek eski bir ümmet-i azîmesidir. Nâm-ı kadîmleri şimdiki mezkûr olan isimleri gibi Türk lafzı olduğu hâlde a'sâr-ı kadîmede kabâ'il-i mezkûreyi Çinliler, Hun tesmiyye etmişlerdir.

Hunların nispetlerinde olan rivâyât ihtilaf üzeredir. Arap meverrihlerinin ba'zıları ile Fransız müverrihleri Yafes bin Nûh aleyhi's-selâm evlâdından olduklarını ve ceddlerinin ismi Türk idüğünü beyân ediyorlar. İbn Esîr, Türkleri Tıraş (*Tiras*) bin Yafes evlâdından add ediyor. Moğol müverrihleri Tatar ve Moğol nâmlarında iki birâderin evlâdından olduklarını gösteriyorlar. Başka rivâyetler de vardır. Rivâyet-i sahîhaca, Tatarlar Hun kabâ'ilinin fer'inden ma'dûtturlar.

Hun kabâ'ili fî'l-asl Altay Cibâli'nde sâkin iken oradan Türkistan Cibâli'ne dağılmışlardır. Bulundukları bilâda Farslar "Turan" tesmiyye eylediler.

Türk rû'esâsından Oğuz Han şöhre-i azîmeyi hâ'izdir. [129] Şu zât Kara Han'ın oğlu olup büyük büyük fütûhâta muvafak olmuş ve bir Türk devleti te'sîs etmişti. İbrahim aleyhi's-selâm ile mu'âsır olduğu mervîdir.

Han-ı müşârun ileyh, ibâdet-i evsânı terk ettiğinden karındaşıyla aralarında pekçok muhârebât-ı dîniyye vukû' buldu. Yetmiş sene kadar emr-i hükûmette istikrârından bahs olunuyor. Babası Kara Han kış mevsiminde Karakurum'da ve yaz aylarında¹⁰⁴ Dağı'nda bulunur idi. Oğuz Han cünûba intikâl ve o târîhlerde Türkistan'ın en meşhûr medînesi olan Ye's (*Yesi*) nâm şehri, merkez-i hükûmet ittihâz etti. Karındaşına galebe ettikte Türkistan akvâmının hepsi kendisine mutî' oldular.

Vefâtında altı oğlu kaldığından mülkü altıya münkasım olmuş ve bunların her birinden dörder oğul dünyâya gelip¹⁰⁵ bir kabilenin babası add edilmiştir.

Oğuz Han'ın üç oğlu Ceyhun ve Seyhun nehirleri aralarındaki bilâdı ellerine geçirdikten sonra Bosfor ve Tuna taraflarına kadar mülkleri müttesi' oldu.

Oğuz Han'ın vefâtında oğlu Gün Han ve ba'dehu Ay Han, Yıldız Han, Minekli Han, Deniz Han, İl Han tertîb üzre mesned-nişîn-i hükûmet oldular. İl Han ile mu'âsır [130] bulunan Tatar hükümdârı Sonc Han aralarında muhârebeler vukû'uyla bi'l-ahire Tatarlar galebe ederek Oğuz Han Devleti münkarız oldu.

Hicretten altı asır mukaddem Hunlar'dan bir tâ'ife şark cihetinde harekât-ı tecâvüz-kârâne ile Çinlilere dehşet-endâz-ı besâlet olmuş ve şarka tecâvüz edenlerin mâ'adâları çok vakit sonra Asya-yı Sugrâ dağlarına hücum etmişlerdir. Binâ'en aleyh, Türkler, Çin hudûdundan Bahr-ı Hazer'e kadar pek büyük bir kıt'aya müstevlî oldular. Sonraları Moğollarla aralarında kanlı muhârebeler yüz gösterdi. Pekçoğunu

¹⁰⁴ اور

¹⁰⁵ بهری

Avrupa'nın cünûb taraflarına azîmet ve Avrupa bilâdının bir büyük kısmını istîlâ eylediler.

Hicretten iki asır mukaddem Hunlar şimâl taraflarında iki büyük memleket zabt etmişlerdir. Çinliler şu iki memleketi Çav ve Ling tesmiye ettiler.

Kable'l-hicre (188)'de Tuna'dan Çin'e kadar mümtedd olan mahallerdeki Hunlar, Atilla nâmında bir hükümdâr-zâdenin dâ'ire-i itâ'atına dâhil olmuşlardır. Atilla'nın vukû' bulan fütûhât u muhârebâtı kısm-ı râbi'de zikr olunacaktır. İnşâallâh Te'âlâ.

[131] -34-

Hungolar (Hungarlar) ve Kabartaylar

Hungolar, Macarlar demektir. Bunlar, ezmine-i kadîmede Bahr-ı Hazer'in şimâlinde sâkin kabâ'il-i Etrâktan ma'dûd idiler. Şimdi Kabartay denilen kabileler dahi bunlara mülhak idi. Bahr-ı mezkûrun şimâlinde meskûn Pacınak (*Peçenekler*) ve Kangaz (*Kangar*) denilen öz (Türkman) kabarıları ile Hungor ve Kabartay Türkleri aralarında husûmetler ve muhârebeler tahaddüs ettiğinden Türkler mağlûb olup iki kısma ayrılmağa bir kısmı şarkta Derbent ve Gürcistan taraflarına hicret ve oralarda ikâmet etmişlerdir.

Kabar kısmı dahi Türk nehrinden¹⁰⁶ dağlarına kadar yayıldılar.

Kabar kısmı birisi Aşağı Kabartay diğeri Yukarı Kabartay nâmlarıyla iki fırkadır. Çerkes ismi mukaddemleri Baykal Gölü kurbundaki Gırgızlara itlâk olunur idi. Sonraları Kabartaylar dahi o nâm ile yâd olundular. Gürcüler Kabartaylara komşu ba'zı Türk kabâ'ilidir.

Mezkûr muhârebelerden sonra Hungorlar garp taraflarına gitmişler idi. Oralarca da Pacınakların hücumlarına ve sâ'ir [132] ba'zı felâketlere tesâdüf etmekle mevâki'-i müte'addidede geşt ü güzâr ve sonraları Erdel denilen Sranslonya (*Transilvanya*) ve Morya (*Moria*) havâfîlerinde karâr eylediler.

-35-

Aryana ve Arîler

Aryana bilâd-ı kadîmeyi hâvî bir dâ'ireye ve Arîler yahud Aryanalılar, Hindî-i Avrupî kabâ'il-i asliyyesinden münşa'ib ümem-i müte'addidenin esbâtına mensûb bir nâmdır. Arîlere Aryas (*Arias*) dahi denilir. Mukaddemede işâret olunduğu üzere ümem-i mezkûrenin cümlesi Yafes bin Nûh aleyhi's-selâm evlâdından olup aktâr-ı ba'ideye mümtedd ve fûrû'u Asya'nın bir kısmıyla Avrupa mevâki'-i kesîresine münteşir oldular.

Tevrat'ta mezkûr olduğu üzre Nûh aleyhi's-selâmın zürriyeti Tufan'dan sonra Şin'ar (*Shinar*) arâzisinde tecemmu' ve Burc-ı Babil'i binâ eyledikleri sırada burç münhedim ve cümlesi rû-yı zemîne münteşir olmuşlar idi. Yafes'in mukaddimede gösterilen

¹⁰⁶ تونج

esbâtının evlâd-ı mütevellidesi Asya-yı Vustâ'da ve bilâd-ı Fars'tan vilâyât-ı şarkiyye ile cibâl-ı azîmenin silsileleri aralarında [133] tavattun eylediler. Mavtınları Türkistan-ı Çînî bilâdının hadd-i garbîsi olan Oksus Nehri'nin iskâ eylediği arâzî-i vâsı'aya kadar mümtedd idi. Şu'ûb-ı mezkûre o mevki'lerden Serdaryan denilen Dikserte vadisinde Kiliste cibâlinin eteklerine kadar yayılmışlardır. Oralarda Arîlerin sâkin oldukları yerler Aryana yahud İryane (*Airyane*) nâm-ı umûmiyyesini aldı. İran ismi bundan me'hûz olduğu maznûndur. Aryas, Sanskrit lugatında sâlihler demektir.

Aryana, Fars-ı kadîm memleketinden bir mukâta'a olup şimâlen Baktriyan'a, cünûben Azerbaycan'a, şarken Cebel-i Barobamizya, garben Parsya (*Parthia*) ile mahduttur. Âsimesi Arya'dır ki el-yevm Herat denilen kasabadır.

İbtidâ bilâd-ı Fars ve Herat'a Aryana denilir idi. Sonraları intişâr-ı kabâ'ilden nâşî nâm-ı mezkûr, Kûh-ı Kaf ve Dicle'ye kadar mümtedd olan Asya-yı Vustâ'nın hâvî olduğu mecmû'-ı bilâda ta'ammüm eyledi. Hirkanya (*Hyrkania*), Parsiya (*Partya*), Madi, Fars bilâdında ism-i mezbûrun ta'ammümü mu'ahhar idüğü ve Aryana-i asliyye Baktriya (Belh), Sogdiya (Buharâ ve Hive ve Hokand) olduğu cümle-i rivâyâtandır.

[134] Aryana-i asliyye nâmı altındaki şu'ûb, muvattın-ı kadîmlerinden tedric ile Avrupa'ya kadar yayılmışlardır.

Oksus Nehri'ni ubûr ile intişâr eden kabilelerin çoğu Galyahlar, Keltîler, Kumrîler ve sâ'ir Cumrîler olmakla bunların bir kısmı Fransa, Cezair-i Britanya ve Belçika ve Svisera'da ve büyük kısmı da İtalya ve İspanya'da tavattun eylediler. Akvâm-ı mezkûre tedric ile mavtın-ı asliyelerinden hareketle en sonra tavattun eyledikleri mevâzi'e giderken mebd'e-i hareketlerinden mûntehâ-yı azîmetlerine kadar birer müddet sâkin oldukları Kırım ve Tuna sevâhili ile Konstantiniyye cihetlerinde ba'zı müsta'merât bırakmışlardır.

Datşa, Tovton (*Towton*), Sakalya (Alman) takımlarının o kabâ'ilden ma'dûd oldukları mu'ahharen keşf olundu. Akvâm-ı mezkûre pekçok zamânlar bilâd-ı mutevassıtayı vatan ittihâz ederek ba'dehu mevâtın-ı ahîrelerine azîmet eylediler. İsti'mâl eyledikleri lugat ile vatan-ı aslîleri beyninde münâsebet-i asliyye mevcûttur.

Müverrihler kable'l-milad beşinci asırdan sonra Asya'dan tard olunan¹⁰⁷ Tatar, Moğol kabilelerinden başka akvâmın Avrupa havâlîsinde muhârebelerinden bahs etmemiş olduklarına nazaran ümem-i mezkûrenin muhâceretleri milattan mukaddemki [135] (2500) senesinden (500) senesine kadar vukû' bulmuş olduğu anlaşılıyor. Avrupa taraflarına hicret edenlerin mâ'adâsı olup mavtın-i aslîlerinde kalan akvâm-ı Aryaniyye, ümem-i Turaniyye denilen Tatar ve Moğol hükümdârlarının taht-ı itâ'atlarında kalmıştır. Bunlar Hokand, Hive, Buharâ ve umûm-ı Türkistan sekenesinin asıllarıdır. Bugünkü günde asl-ı mezkûre mensûb olanlar Taçika nâmıyla ma'rûf olup yedi sekiz milyon nüfustan ibârettir.

¹⁰⁷ فنه

Ümem-i Aryaniyye'yi nazar-ı tahkîkten geçirdiğimiz hâlde¹⁰⁸ Tatar, Türk, Macar ve Rus'un ba'zıları gibi asılları Oral sekinesine mensûb olanlardan mâ'ada Avrupa'da bulunan ahâlinin hemân cümlesini ümem-i mezkûreden görürüz ki Avrupa'da bulunan ümem-i Aryaniyye'nin şimdiki hâlde miktarı (218000000) ve Oral akvâmı (64000000) nüfûsa bâliğdir. Lakin istisnâ edilen akvâm-ı sâ'ire-i mezkûrenin nısfı miktarı Aryaniyye kabâ'ilinden müteşâ'ib oldukları cihetle nüfûs-ı Aryaniyye (62000000) daha ziyâde görünür ki bunun altmış milyonu Amerika'da ve iki milyonu Osyatika'dadır. Binâ'en aleyh, Arîlerin Asya'da bulunan Acem, Ermenî, Gürcî, Taçika, Afgan ve sâ'ir şu'ûbunun [136] mâ'adâsı (50000000) nüfûsa bâliğ olur. Atlas Dağları'nın sekinesi gibi Afrika'daki berâbere şu hesâbın hâricindedir. Hind bilâdındaki Aryaniyye akvâmı pekçoctur. Lakin bunlar sekine-i asliyye ile ihtilât etmiş olduklarından temyîzleri mümkün olamaz. Arîler'e mensûb olan lügata müte'allık ma'lûmât-ı muhtasıra mukaddimedede zikr olundu.

-36-

Baktriyana

Baktriyana (*Baktria*) Asya'da büyük bir memleket-i kadîmedir. Cünûben Robamisos ve bilâd-ı Hind, şimâlen Sogdiyana, şarken Maverâ,¹⁰⁹'a kadar¹¹⁰ garben Hirkanya (*Hyrkania*) ile mahdûttur. Hindukuş dağlarıyla Barobamisos ve Nehr-i Oksus nevâhîleri dahi mülhakâtından idi. Baktriyana el-yevm Türkistan'da vâki' Belh Hanlığı'dır.

Baktrîler, Madîler, Fersler, Hindî-i Cermani (*Germany*)'den birer batın add olunuyorlar ki hepsi Arîler'den ma'dûtturlar. Lugatları Zendiye'dir. Ezmine-i kadîmede Baktriyana şevket u azîmeti hâ'iz bir memleket-i cesîme idi. Umrânı derece-i gâyede idi.

[137] Ba'zı rivâyete nazaran Fars Devleti'nin mehd-i zuhûrudur. Zerdüş mezhebi orada zuhûr eyledi.

Baktriyana'nın kâ'idesi Baktira (Belh) şehri idi. Şu mezkûr Oksus Nehri'ne munsabb olan Baktros Nehri üzerinde vâki'dir. Ezmine-i azîmetinde Ümmü'l-Bilâd diye meşhûr idi."

Asur padişahı Ninus ve zevcesi melike Semiramis harben orayı zabt ettiler.

Ninus, Baktra'nın istîlâsını ârzû ederek bir milyon yedi yüz bin piyâde ve iki yüz bin süvâri ve mühimmât-ı harbiyyeyi hâvî on bin altı yüz arabayı bi'l-istishâb Baktriyana'ya doğru giderek tarîkin gösterdiği müşkilât üzerine yolda askerini yedi kısıma taksîm eyledi. Baktra hükümdârı Oksartes (*Oxyartes*), Ninus'un azîmetinden haber aldıkta harp ve kıtâl ashâbını tedârûke kıyâm ve memleket ahâlîsinden dört yüz bin kadar asker istihzâr edebilmekle asâkir-i mezkûreyi dağların ma'berlerinde pusuya vaz' etti. Asurîler o ma'berlerden geçer iken pek büyük inhizâma tesâdüf edip yüz bin

¹⁰⁸ فنه

¹⁰⁹ ایماس

¹¹⁰ اسپکیشیا

kadar telefât¹¹¹ verdiler. Şu inhizâm Baktrîler aralarında misl-i sâ'ir olmuştur. Lakin Ninus'un askeri kırılmakla tükenir şey olmadığından [138] müte'âkiben leşkerini cem' ve tanzîm ile ayrılıp Baktriya'ya dâhil oldu. Baktriyanalılar muhâriblerinin kesretinden vehme zâhib olmakla kal'alara ilticâ eylediler. Ninus o kal'aları dâ'ire-i teshîre aldıktan sonra Baktra şehrini muhâsara eyledi. Şehrin metâneti cihetiyle muhâsara hayli vakit uzayıp zevcesi Semiramis'in tahassürü kalbini istîlâ eylediğinden Semiramis'i dahi yanına celb ve efkârını teşvîk edecek intizârı izâle etmekle muhâsarayı teşdîd ve tazyîkâtı gittikçe tezyîd ederek bi'l-ahire Baktrîlerin ba'zı gafletlerinden istifâde ile şehrin zabtına muvafak olmuştur.

Kuruş (Keyhüsrev)'un zamânına kadar Baktriya memâliki Asur ve ba'dehu Babil Devleti memâlikinden ma'dûd idi. Keyhüsrev'in zamânında Fars Devleti bilâdına munzamm oldu.

İskender-i Yunanî'nin Dara ile muhârebesi esnâsında Dara'nın ümerâsından Besus nâm bir şahıs, efendisinin katliyle memleketini istîlâ efkârına düştüğünden Dara'yı cerh ve altın zincir ile bend ederek bir araba derûnuna bi'l-idhâl yol ortasında bıraktıktan sonra Baktra'ya gitmişti. Dara'nın mecrûhen vefâtını müte'âkib İskender Baktra'yı dahi istîlâ etti.

İskender'in vefâtından sonra Baktriya ve Sogdiya bilâdında [139] Estasator nâm zât vali idi. Bilâd-ı mezkûre hicretten (933) sene mukaddem Selefike memleketine iltihâk etmiştir. (878) târîhine kadar Selefikler'e tâbi' olup Antiohus Seos'un bilâd-ı merkûmede valisi bulunan Siyodotes (*Teodotos*), o târîhte Antiohus Seos'un dâ'ire-i itâ'atından hurûc ve bir hükûmet-i müstakîla teşkîl eyledi.

-37-

Baktriya'da Siyodotes ve İyosidemus Hükûmetleri

Kable'l-Hicre

(748-878)

Siyodotes, Baktriya havâlîsini zabt ettikten sonra Eşkaniyân Devleti ile hayli muhârebeleri vukû' bulmuş ve (865)'de fevt olmakla yerine İkinci Siyodotes geçmiştir.

İkinci Siyodotes, Selefkiye Devleti hükümdârıyla muhârebe etmek üzere Eşkaniyân Devleti ile ittifâk eyledi. Müverrih [140]¹¹² rivâyetine göre o târîhlerde Baktriya memleketi bin kadar medîneyi hâvî idi. Memleket-i mezbûre Siyodotes a'kâbı yedlerinde kalmayıp (843) târîhinde Maginsalo İyosidemus nâm zâtın yed-i zabtına geçti.

İyosidemus, nâ'ire-i harbi parlatıp Hind'e kadar itâle-i dest istîlâ etmiştir. (828) senesinde Suriye hükümdârı Büyük Antiohus askerle Baktriya havâlîsine yürüdükte İyosidemus mukâbeleye çıktı ise de münhezim olduğundan Antiohus'un itâ'atında

¹¹¹ Telefât: Telegât

¹¹² بوسيانوسك

bulunmak ve Sogd bilâdına münteşir Bedevîleri def' etmek üzere mülkünün yedinde kalmasını niyâz etmekle Antiohus bu sûreti bi'l-kabûl Baktriyana memleketini İyosidemus'a terk ederek oradan Hind'e azîmet eyledi. Antiohus'un gavâ'il-i ahîresi esnâsında İyosidemus, Selefîkilerin boyunduruğu altından çıkıp istiklâl-ı sâbıkını i'âde ve memleketine mücâvir bulunan Baromisos (Hindukuş) (*Paropamisadae*) bilâdıyla Hindistan'ın bir kısmını istîlâ ediverdi.

İyosidemus'un vefâtında yerine cülûs eden oğlu Dimitriyus fütûhâtça babasının mesleğine sülûk ve Batalina (*Pataliputra*) mukâta'asıyla bilâd-ı Hind sevâhilindeki mahalleri istîlâ eylediğinden nâmını Hind padişahı diye i'lân eyledi.

[141] Dimitriyus'un Hindistan'da gitmiş olduğu mahallere İskender-i Yunanî'nin gidememiş olduğunu İstrabon (*Strabon*) rivâyet ediyor.

Dimitriyus'un vefâtında kendisine halef olan Minderos (*Menandros*), Dimitriyus'un mesleğinden ayrılmayıp fütûhâta i'tinâ ile mülkünü şarken bilâd-ı Çin'e kadar tevsi' ve Şan memleketi tezyîd eyledi.

(803) târîhinde Minderos'a halef olan İfakratidas (*Eucratides*), babasının fütûhâtı sâyesinde nâmını melik-i ekber diye i'lân etmiştir.

İfakratidas (769) senesine kadar Baktriyana'da hükûmet eylemiş olduğu hâlde o târîhte oğlu İfakratidas kıyâm ve pederini i'dâm ile memleketini gasp etti. Şu nâ-halefin zamânında Eşkaniyân Devleti, Baktriyana memâlikine tasallutla beyne'l-ahâlî fiten ve fesâdât-ı azîme dahi yüz gösterdiğinden Baktriyana memleketi parça parça olup her parçasında bir hükûmet-i müstakıla teşekkül etmekle İfakratidas yedinde nefsi-i Baktriyana'dan başka bir yer kalmadı. Şu ihtilâl u inkisâm esnâsında Paromisos'un cünûbunda Arya ve Hindus Vadisi'nde vâki' Nisabur şehrinde Hindus Hükûmetleri teşekkül ederek bu hükûmetler (742) senesine kadar mümtedd olmuştur.

Baktriyana hükûmet-i bâkiyyesi İkinci İfakratidas'ın [142] yedinde kalmış ise de (748) senesinde Eşkaniyân Devleti'nin hücum u istîlâsıyla münkarız ve memâliki mazbût olduğu gibi Arya ve Hindus Hükûmetleri de (742) târîhine kadar devâm edebilip o târîhte kâmilten Eşkaniyân Devleti memâlikine munzamm oldu.

SEKİZİNCİ FASIL

HAYKANIYE KİT‘ASI, COĞRAFYASIYLA KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHİ

Haykaniye Coğrafyası

Haykaniye Devleti

Arşakiyân Devleti

-38-

Kıt‘a-ı Mezkûrenin Coğrafyası

Şu kıt‘a Asya-yı Garbiyye’de vâki‘ bir dâ‘irededir. Takallübât-ı kesîreye tesâdüf eylediğinden sûret-i dâ‘imede hudûd-ı hakikiyyesi ta‘yîn olunamaz.

Kıt‘a-i mezkûre memâlik on iki vilâyet ve 180 nâhiye olup vilâyet-i merkeziyyesi Ararat idi.

Mukâta‘âtı: Ereklisina, Sekasina, Katarzina, Fasyana, Kilisina, Sofina, Horzina,¹¹³, Kuta [143] Kerantinza, Erbalisna, Otina, Obarina, Tavuha, Sakisina, Sana nâmlarıyla yâd ettikleri şehirler idi.

İnkılâbât-ı duhûr u takâddüm-i usûr cihetiyle o nâmlar altında bulunan mukâta‘aların gerek mevki‘leri ve gerek isimleri türlü türlü tebeddülâta tesâdüf ettiğinden çoğu akvâm-ı asliyyesiyle berâber mensî vü harâb olmuştur.

Kıt‘a-i mezkûreyi yüksek dağların silsileleri kat‘ ederler. Şu dağların ba‘zılarının üzerlerinde her vakit kar bulunur. Bu kıt‘adaki Ararat dağlarının büyüğü Hûris (*Hâris*) ve küçüğü Huveyris nâmlarıyla mevsûmdurlar. Büyüğü sath-ı bahrdan (17260) ve Aras Ovası’ndan (14000) kadem mürtefi‘dir. Üzerinde üç bin kadem miktarı mahall her vakit kar altındadır. Küçük Ararat büyüğünden hayli alçaktır. İkisi beyninde bir büyük dere vâki‘dir. Toros Dağları’nın silsileleri dahi kıt‘a-i mezkûreyi kat‘ ederler.

Şu kıt‘anın tekâdüm-i zamân cihetiyle ahâlî-i asliyyesi büyük büyük tebeddülâta tesâdüf ederek Türkler, Farslar, Rumlar, Kürtler gibi akvâm-ı kesîre içlerine karışmış ve miktarca akvâm-ı mezkûre ahâlî-i kadîmeye kat kat galebe ederek başka [144] mahallerden bir kıt‘aya azîmetle tavattun edenler Irakîler, Suriyeliler, Mısırlılar gibi tavattun ettikleri memleketlere nisbetle şâyi‘â kazandıkları misilli akvâm-ı sâ‘ireden o kıt‘aya yerleşip mutavattın olanların hepsi kıt‘a ismine nisbetle şöhrat vermiş olduklarından ahâlî-i asliyyeden şimdi şahs-ı vâhidin bile tahsîs ve irâ‘esi dâ‘ire-i imkândan hârice çıkmıştır.

¹¹³ بکر ایدانینه

Haykaniye Devleti

Kable'l-Hicre

(949-2729)

Bu devlet, Haykos bin Tocarma bin Comer (*Togarma bin Gomer*) bin Yafes bin Nûh'tan ibtidâ eder.

Ba'zı müverrihlerin yazdıklarına göre Burc-ı Babil yapılı iken Haykos, Babil hükümdârı Nemrud tarafından o binânın inşâsına nezâret edenlerin birisi idi. Zîr-i destinde olanların kendisine secde etmelerini Nemrud emr ettiğinden [145] Haykos kabul etmeyip başında bulunan üç yüz kadar galebelikle cihet-i şimâliyyeye doğru azîmet ve Cebel-i Ararat kurbunda bir medîne inşâsıyla orada tavattun eylediler. Medîne-i mezkûre Hayka-İmâr nâmıyla mevsûm olmuştu. Haykos'un medînesi demektir.

Haykos o medînede olan ahâlîye hükümdâr oldu. Bidâyet-i hükûmeti hicretten (2729) sene mukaddem imiş. Tebelbül-i Elsine vak'asıyla şu târîh arasında hayli tefâvüt olup ba'zı müverrihler Haykos'a dört yüz sene 'ömr göstermiş olduklarına nazaran târîh-i mezkûra sıhhat nazarıyla bakılamaz.

Kezalik, devlet-i müşârun ileyhânın mu'âsırı bulunan mülûk-ı sâ'ire ile miyânelerinde cereyân eden vakâyi'ce ba'zı târîhlerin gösterdikleri zamânlar beynlerinde dahi tefâvüt görünüyor. Ma'a-mâ-fih, bunu da ezmine-i kadîme târîhinin sıhhati vechle mazbût olmayan kısımları gibi "el-ahdetu alâ'r-râvî" diyerek kitâbımıza derç eyledik.

Bu devletin mü'essisi ve birinci hükümdârı zikr olunduğu üzere Haykos'tur. Bidâyet-i hükûmetinden seksen bir sene sonra fevt olup yerine oğlu Arminak (*Armenak*) cülûs eyledi. Arminak ihvânıyla beraber merkez-i hükûmetlerinin şimâl [146] cihetine geçtiğinden orayı Erkas tesmiyye eylediler. Bundan sonra birader-zâdeleri tekessür etmekle Masanafasyon, Horyon, Baziyon nâmlarıyla üç tâ'ifeye münkasım olmuşlardır.

Arminak hükûmetinin kırk dördüncü senesi vefât edip oğlu Armariyus yerine oturdu. O da kırk ve halefi bulunan oğlu Amasiyus otuz iki sene hükûmetle vefât eylediğinden Amasiyus'un büyük oğlu Kigam mesned-nişîn-i hükûmet oldu (2520).

Kigam elli ve oğlu Harmus bir sene hükûmet eylediler. Harmus'un vefâtında oğlu Aram serîr-i hükûmete cülûs eyledi (2449).

Aram'ın zamânına kadar müverrihler Haykaniyye Devleti'nin vukû'âtına dâ'ir şâyân-ı beyân olacak ehemmiyetli bir şey göstermiyorlar. Şu kadar ki Aram cülûs edinceye değin eslâfı ittisâ' ve muhâfaza-i memleketçe iktidârsız olduklarından mülkleri, mücâvirlerinin eyâdî-i iğtisâblarında kalmıştı. Aram hükümdâr oldukta dest-i iktidârını itâla ve tecâvüzât-ı hâriciyyeyi izâle ile beraber i'dâ'-ı devletin gasb etmiş oldukları yerleri birer birer ellerinden aldıktan sonra yed-i fütûhâtını daha ileriye uzatarak Kapadokya'ya kadar istîlâ [147] ve o civârda Mazaka şehrini binâ eyledi. Sonraları şehr-i mezkûra Kayseriye nâmı verilmiştir. Aram'ın vefâtında yerine oğlu Kara (*Ara*) cülûs eyledi (2391).

Asur melekesi Semiramis, Kara ile hem-asr olduğu ba'zı târîhlerde muharrerdir. Lakin Semiramis Kara'dan hayli mukaddem olduğu Asur târîhlerinden anlaşılmakla bu bâbda olan ihtilâf Semiramis bahsında derç olunmuştur.

El-kavlu alâ zu'muhum, Kara, hüsn ü cemâlde yektâ olduğundan evsâfının şüyû'u Semiramis'i hevâsına cezb ederek meleke-i müşârun ileyhâ tezevvüç ârzûsuna düştüğü hâlde Kara'dan muvafakat göremediği cihetle aleyhine i'lân-ı harp eyledi. İnde'l-muhârebe Kara maktûlen vefât etmiştir (2365).

Semiramis ma'sûkunun cenazesine matem tuttuktan sonra Kara hakkındaki gadrını oğlu Kartus'un taltifiyle ta'dîl-i efkârına düştüğünden Kartus'u babasının ismiyle tesmiye ve Haykaniyye Hükûmeti serîrine iclâs eyledi. Semiramis, Şamiramgerd (*Şamrangerd*) medînesi o sırada binâ etmiştir ki şehir-i mezkûr muahharan Van nâmıyla şöhret bulmuştur. Semiramis'in galebesinden sonra Haykaniye Devleti, Devlet-i Asuriyye'nin dâ'ire-i itâ'atına dâhil oldu. Kartus maktûlen vefât edip oğlu **[148]** Kanuşavan sinn-i şebâba vardıkta Asur hükümdârı Bilus kendisine cizye vermek şartıyla Kanuşavan'ı devlet-i müşârun ileyhâ serîr-i hükûmetine oturttu (2347).

Kanuşavan umûr-ı devletin tedbîrine devâm ederek hazâkat u dirâyetiyle hükûmetin istikâl-ı sâbıkını bi'l-i'âde hükümdâr-ı müstakil oldu. Ve altmış üç sene hükûmet ettikten sonra bilâ-veled vefât etmekle Haykos neslinden Barid nâmında bir zât hükümdâr oldu (2274).

Barid'den Büyük Dikran (*Tigran*)'a kadar kırk nefer, mülûk-ı mesned-nişîn-i hükûmet olmuşlardır. Müverrihler müddet-i mezkûrede hükûmet eden mülûkun esâmî vü târîh-i cülûslarını kitaplarına derç edip lakin târîhçe ehemmiyeti hâvî vakâyî'-i mülkiyyelerinden bahs etmiyorlar.

Mülûk-ı müşârun ileyhim bunlardır

Esâmî-i Mülûk	Târîh-i Cülûs
Barid	2284
Arbak	2234
Zafan	2190
Barnak	2153
Esâmî-i Mülûk	Târîh-i Cülûs
[149] Sur	2090
Hafanan	2055
Faşdad	2025
Haykak	1 2003
Fambak	1 1985
Arnak	1975
Şafaras	1 1954
Nevadir	1945
Fasdam	1924
Kar	1911
Kurak	1907
Harand	1889
Ansak	1864
Kelak	1849

Huru		1819
Zarmir		1816
Şafaras	2	1802
Burc	2	1759
Aryun		1724
Esâmî-i Mülûk		Tarih-i Cülûs
[150] Burc		1697
Bazon		1657
Hu		1657
Husak		1563
Fambak	2	1532
Kaynak		1505
Barnafas	1	1450
Barnak	2	1427
Askaurtay		1387
Baruyer		1370
Haraçya		1321
Barnafas	2	1300
Bacuyac		1282
Kornak		1252
Bafus		1244
Haykak	2	1227
Parfanat		1191

Parfanat'ın vefâtında Büyük Dikran cülûs eyledi (1187). Dikran Fars padişahı Keyhüsrev ile mu'âsır [151] ve müttahid idi. Dikran Deylem ahâlîsi ile muhârebe ve hükümdârlarını katl etmiştir. Dikran – Kerd (*Tigranakert*) şehrinin mü'essisi budur. Hemşiresini Keyhüsrev'e tezvîc etmiş olduğu hâlde sonra aralarında bürûdet yüz gösterdiğinden mezbûreyi celb ile şehir-i mezkûrda ikâme eyledi. Dikran'ın vefâtında oğlu Fahaken hükümdâr oldu (1142).

Fahaken'den sonra Van'a kadar hükûmet eden isimleri âtîde muharrer beş zât eshâb-ı iktidârdan olmadıklarından bunların târîhçe zikre şâyân vakâyi'-i mühimmeleri yoktur. Fahaken'in halefi Arafan'dır.

Mülûk-ı müşârun ileyhimin cedveli

Esâmî-i Mülûk	Târîh-i Cülûs
Arafan	1115
Tırsih	1097
Tarih	1062
Armuk	1016
Baykam	1007
Van	

Van (993) târihinde cülûs edip Şemirana'nın [152] binâ etmiş olduğu şehrin imâretini tecdîd ve tezyîn etmekle nâmına nisbetle Van tesmiye eyledi. Vefâtında yerine oğlu Vaha geçmiştir (973).

Vaha i‘mâl-ı mülkiyye ve idâre-i siyâsiyyece müştehir idi. Mu‘âsırı bulunan İskender-i Yunanî’nin Fars Devleti’yle vukû‘ bulan muhârebelerinde askerle Farslara mu‘âvenet eylediğinden İskender bi’l-muhârebe Vaha’yı bozduktan sonra katl ve mülkünü zabt etti (949).

Bin yedi yüz seksen seneden beri mümted olan Haykaniye Devleti Vaha’nın maktûliyetiyle munkarız olmuştur.

Devlet-i müşârun ileyhânın tertîb-i mezkûr üzere esâmî vü târîhleri ba‘zı müverrihlerin yazdıkları şeylerdir. Asur bahsinde gösterildiği üzere Avrupalıların Horsabad harâbelerinden çıkardıkları âsâr-ı atîke üzerinde menkûş yazılar aralarında Sargun’un lisânından olmak üzere muharrer vukû‘ât gösterir ki şu müverrihlerin ifâdât-ı mezkûresinde çok yanlışlık vardır. Zîrâ Sargun kable’l-hicre (1343) târîhinde cülûs edip zamânında (Arnez) Van’ın vefâtından sonra oğlu (Asa) hükümdâr olduğu âsâr-ı atîke-i mezkûre üzerindeki yazılardan istinbât olunmuştur. Bâlâda muharrer cedvelde [154] Sargun zamânına müsâdif hükümdâr (Baruyer) olduğu münderiçtir. Âsâr-ı mezkûre üzerindeki vukû‘ât miyânındaki isimlerin sıhhati bî-iştibâh olduğuna nazaran zikr olunan târîhlerde yanlışlık olacağı bedîhîdir.

Arşakiyân Devleti

Kable'l-Hicre

(194-774)

Haykaniye kıt'asını İskender istîlâ ettikten sonra kendisinin ve a'kâbının valileri idâre edip şu idâre (949)'tan (774) senesine kadar devâm eyledi. Kıt'a-ı mezkûreyi Eşkaniyân mülûkundan Erdevan (*Artabanus*), Selefkiye Devleti yedinden ahz etmekle memâlik-i Eşkaniyân'a damm eylemiş ve hîn-i zabtında Selefkiye Devleti'nin orada valisi bulunan Ordafast (*Ordapast*)'ı hükûmetinde ibkâ etmişti. Erdevan'ın hafidi Mehrdad, Eşkaniyân tahtına oturduktâ Ordafast'ı tard ve akrabasından Agarşak'ı hükümdâr ta'yîn eyledi (774).

[154] Agarşak bilâd-ı Haykaniye'nin âsimesi olan Erdeş şehrinde mesned-nişîn-i hükûmet olmuştur. O sırada Romalılarla müttefik olan Tiflis valisi Morpilakus milîl-i mütecâvirenin i'âneleriyle bir kuvve-i askeriyye tedârük ederek Agarşak ile meydân-ı muhârebeye indi ise de münhezim olup yedindeki dâ'ire dahi Agarşak'ın yed-i istîlâsına geçti. Ve Agarşak fevt oldukta oğlu Arşak hükümdâr oldu (753).

Arşak, Pontus (Trabzon) Hükûmeti'ne galebe ederek galebesini hâvî Karadeniz civârında bir mahalle taştan bir timsâl nasb eyledi. Kendisi put-perest olduğundan mezhebi hâricinde bulunanları ta'zîbden hâlî olduğu cihetle Yahud tâ'ifesini putlar tapmağa icbâr edip Hıtan'ı ve Yevm-i Sebt'e hürmeti terk eylemelerine ısrâr göstermiştir. Vefâtında oğlu Birinci Ardaşis (*Birinci Artashes*) mesned-nişîn-i hükümdârî oldu (736).

Birinci Ardaşis şecâ'atla muttasıf ve harbe mâ'il idi. Harben vukû' bulan fütûhâtıyla dâ'ire-i mülkünü tevsî' ederek bilâd-ı Rum'a dâhil olduğu gibi ordularıyla Rum cihetine de geçip Isparta ve Romalılarla bi'l-muhârebe muzafferden avdet etti. Bir dereceye kadar iklim-i Fars'ta tekaddüm [155] etmekle Eşkaniyân yedinde bulunan Cezîre-i Mâ-Beynü'n-Nehreyn kıt'asındaki Diyarbekr, Urfa, Re'sü'l-Ayn, Nusaybin şehirlerini nez' ve kendi memâlikine damm edip oğlu Dikran'ı Erdeş'te hükûmete kâ'im-makâm bi't-ta'yîn kendisi Cezîre-i Mâ-Beynü'n-Nehreyn kıt'asında bulunan Mehpin (Nusaybin) şehrini âsime ittihâz etmiş olduğu hâlde Asya-yı Sıgrâ seferine giderken esnâ-yı râhta bir ihtilâf-ı askerî vukû' bulduğundan tahlîs-i nefis için Erdeş'e firâr ve yolda maktûlen vefât etmiştir (711).

Dikran pederinin vefâtını müte'âkib eniştesi Mehrdad'ı Erdeş'te ikâme ve kendisi Nusaybin'e giderek pederinin makâmına cülûs eyledi.

Dikran, Mehrdad refâkatıyla Romalılar üzerlerine asker sevk edip haylice galebeye mazhar olmuş ve bi'z-zât dahi azîmetle Romalıların büyükçe bir ordularını mağlûb u perişân etmiştir. Gösterdiği galebe ve Selefkiye Devleti'nin Roma'ya karşı dūçâr olduğu ıztırâb üzerine Suriye küberâsı idârelerini Dikran'a havâle etmeği tasavvur eylediklerinden vukû' bulan iş'âr u muvâfakatlarına mebnî askerle giderek Selefkiye hükümdârı Antiohus'u tard ve yerine vekil [156] ta'yîn eyledikten sonra Kudüs'e azîmetle Yahud tâ'ifesinden haylice esir alıp Nusaybin'e avdet eyledi.

Bundan sonra Mehrdad'ı Kapadokya ve Asya-yı Sıgrâ'ya gönderip Mehrdad askerle Kadıköyü'ne kadar azîmet ve altmış kadar gemi zabt ile içindekilerini i'dâm ediverdi. Ba'dehu, Roma Hükûmeti'nin ser-asger Lokillas (*Lucius Licinius Lucullus*) kumandasıyla sevk eylediği

ordu, Mehrdad galebe ve Asya-yı Sugrâ'da almış olduğu yerlerin çoğunu istirdâd etti. Şu galebe üzerine Mehrdad, Erdeş taraflarına çekilip Romalılar taraflarından Mehrdad'ın kendilerine teslîmi Dikran'a teklif olundu ise de Dikran adem-i muvâfakatla Mehrdad'ı yüz bin askerle Pontus üzerine gönderdi. Lokillas dahi asâkir-i külliye ile Dikran yedinde bulunan Diyarbekr şehrine hücum ve tazyîk ederek Dikran her ne kadar müdâfa'ada bulundu ise de galebe edemediğinden münhezimen firâr ve Lokillas Diyarbekr'i zapt etmiştir (693).

Lokillas Diyarbekr'i zapt ettikten sonra Dikran'ın âsimesi olan Nusaybin üzerine yürüyüp orada bulunan birâderini tard ve Nusaybin şehrini dahi istîlâ eyledi.

Şu vukû'âtı müte'âkib Dikran bir taraftan ve Mehrdad [157] diğer taraftan birer kuvve-i kâfiyye cem' ederek Lokillas'ın üzerine hücum ve bi'l-muhârebe galebe etmekle Diyarbekr ve Nusaybin şehirlerini istirdâd eylediler (691).

Lokillas mağlûbiyyet-i ahîresinden dolayı Romaca ser-asgerlikten bi'l-azl yerine ta'yîn olunan Pompe (*Gnaeus Pompeius*) ba'zı mahalleri zapt etti. Lakin Dikran, Pompe'yi taltîf ve iğfâl ile def' edip ba'dehu Romalılarla vukû' bulan muhârebede galebe ve gayb etmiş olduğu yerleri ellerinden nez' etti. Ve Dikran'ın vefâtında oğlu Ardovazt (*Artavazd*) Arşakiyân serîr-i hükûmetine oturdu (661).

Ardovazt evâ'il-i hükûmetini gafletle geçirip sonra akli başına geldiğinden zamân-ı gafletinde eyâdî'-i ecânibe geçmiş olan mahalleri geriye almağa muvafak olduğu esnâda Roma ser-'askeri Antonin'in külliyyetli askerle Asya taraflarına yürümesi üzerine Ardovazt zâhirde Romalılarla ve gizlice Eşkaniyân Devletiyle bi'l-ittifâk gösterdiği mu'âmelât-ı münafık-ânenin Antonin tarafından hiss olunduğu cihetle aralarında husûmet tahakkuk ederek mağlûben Mısır'a firâr ve orada maktûlen vefât etti (657).

Ardovazt'tan sonra Dikran'ın birâderi Arşam, Arşakiyân [158] Devleti serîrine oturdu. Arşam cülûs ettiği vakit devletine müte'allık memâlikin çoğu Romalıların eyâdî'-i istîlâlarına geçmişti. Aşkaniyân Devletiyle birleşip Romalıları dâ'ire-i mülkünden çıkarmış ise de memâlikinin ba'zısı Eşkaniyân Devleti yedine geçmiş ve Kayser August (Agustos) (*Kayser Augustus*) Farslarla muhârebe için bilâd-ı Asuriya'ya doğru yürüdükte ahâlînin iltimâsıyla Ardovazt'ın oğlu İkinci Dikran, Arşakiyân Hükûmeti tahtına oturtulmuştur. Arşam'ın fevtinde yerine oğlu Abkar cülûs etti (628).

Abkar'ın cülûsuna kadar Arşakiyân Devleti'nin âsimesi Nusaybin şehri idi. Lakin Nusaybin'e civâr mahaller Arşam zamânında Romalıların müdâhalelerine hedef olduğundan artık Nusaybin'in âsime olmağa salâhiyeti kalmadığı cihetle Abkar merkezini Edes (Urfa) (*Edessa*) şehrine tahvîl edip Romalıların dâ'ire-i itâ'atlarına dâhil olmuştur. Abkar'ın vefâtından sonra Arşakiyân Hükûmeti hayli tenezzül eylediğinden Urfa, Nusaybin, Re'sü'l-Ayn, Diyarbekr şehirleri Romalıların zîr-i himâyelerinde ve (.....¹¹⁴) nâmı altında bir dâ'ire-i mahsûsa add olunarak Romalıların bir vilâyet-i mümtâzesi olmuş ve şu vilâyetin hükûmeti Abkar unvânıyla yâd olunmuştur. Abkar Hükûmeti, kable'l-hicre [159] (407) târîhine kadar mümtedd oldu. Lakin hükümdârlarının isimleri ve târîhine müte'allık vukû'ât-ı mülkiyye vü siyâsiyyeleri tevârîh-i şarkıyye vü garbiyye kitâblarının hiçbirisinde mazbût değildir.

¹¹⁴ اوزه روان

Abkar (584) târîhinde vefât ettiğinden¹¹⁵ (*Osroene?*) dâ'iresi Roma İmparatorluğu himâyesine dâhil olduğu gibi Arşakiyân memâliki dahi dûçâr-ı ihtilâl olarak bir tarafı Abkar'ın oğlu Enam ve diğer tarafı hemşîre-zâdesi Sanadruh (*Sanatruk*)'un yed-i idâresine geçmiştir. Memâlik-i mezkûrede mukaddemce dîn-i Nasraniyyet şâyi' olup Abkar dahi diyânet-i Mesihîyye'yi kabûl etmişken Enam ile ahâlînin ekserisi put-perestliğe rücû' ile Hristiyan olanların çoğunu i'dâm eylediler.

Bunlardan sonra Arşakiyân Hükümdârlığının istiklâli zâ'il olmakla (563) târîhinde Arşakiyân â'ilesinden Heramiset nâmında bir zât hükümdârlığa nâ'il oldu. Lakin Eşkaniyân Devleti ile aralarında uzun uzadı mücâdele vukû' bulduğundan zamân-ı hükûmeti imtidâd edemeyerek harpte maktûlen vefât etmiştir (562).

Heramiset'in vefâtını müte'âkib Arşakiyân memâliki Romalarla **[160]** Farsların sihâm-ı ta'arruzlarına hedef olmaktan hâlî olamamıştır. Hangi birisi galebe eder ise onun zîr-i himâyesine geçip Arşakiyân â'ilesinin târîh-i inkirâzı olan kable'l-hicre (194) senesine kadar hâl böyle gitti.

Heramiset'ten sonra Arşakiyân Devleti'nin inkirâzına kadar memâlik-i mezkûrede hükûmet eden zevât bunlardır.

Esâmî-i Mülûk	Târîh
Dirit	562
Küçük Dikran	560
Dirit (Sâniyen)	558
Yarfanet	1 554
Erdaşis	2 534
Ardovazt	2 493
Diran	1 491
Dikran	3 470
Sehmus	440
Hüsrev	1 408
Dartades	336
Hüsrev	2 278
Diran	2 269
Esâmî	Târîh
[161] Arşek	259
Pap	241
Farastad	238
Agarşak	2 234
Hüsrev	3 223
Faramşabuh	230
Hüsrev (Sâniyen)	208
Şabuh	207
Erdeşir	200

Erdeşir'in bidâyet-i hükûmetinden altı sene geçtikde memâlik-i merkûmeyi Devlet-i Sasaniyye istîlâ eylediğinden Arşakiyân Hükûmeti kable'l-hicre (194) senesinde münkarız olmuştur.

¹¹⁵ اوزه روان

Devlet-i müşârun ileyhâ Eşkaniyân mülûku â'ilesinden teşa'ub etmiş olmakla Fars Devleti fûrû'undan ma'dûttur.

Sasaniyân'ın Arşakiyân memâlikini istîlâlarından sonra kendi taraflarından mansûb valilere havâle edilerek hicretin on altıncı senesinde Hazreti Ömer radiyallâhu Te'alâ anhu efendimizin ser-askerlerinden fûtûh-ı Şam'a me'mûr Ebu Ubeyde bin el-Cerrâh radiya'llahu anhu hazretlerinin emriyle Osmân bin Ebi el-Âs o havâlînin ba'zı mahallerini zabt etti. Bundan sonrası kitâb-ı sâîde yazılacaktır inşâallâh Te'alâ.

[162] DOKUZUNCU FASIL

ASYA-YI SUGRÂ COĞRAFYASIYLA AKVÂM VE KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHÎ

İCMÂLEN COĞRAFYA VE AKVÂM, MİSYA, LİDYA, KARYA, LİSİYA (Likya), BİTİNYA, PAMFİLYA, PİSİDYA, SİLİSYA, KAPADOKYA, PAFLAGONYA, FRİGYA, PONTUS

-41-

Asya-yı Sugrâ'nın İcmâlen Coğrafyası ve Akvâmı

Asya-yı Sugrâ'nın kıt'ası Anadolu nâmıyla ma'rûftur. Anadolu lafz-ı Yunanî olup maşruk ma'nâsındır. Şu kıt'a büyük ve mustatîl bir şıbh-i cezîredir ki Asya kıt'asının cihet-i garbiyyesinde vâki'dir. Binâ'en aleyh, buna Asya-yı Garbî dahi denilir. Ezmine-i kadîmede Anadolu, Asya-yı Sugrâ'nın kısm-ı garbîsine itlâk olunur idi. Şu itlâk Romalıların istilâlarından sonra dâ'ire-i mezkûrenin cümlesine ta'ammüm eyledi.

Asya-yı Sugrâ şimâlen Karadeniz, garben Bosfor [163] (İstanbul Boğazı) ve Marmara Denizi, şarken Suriye ve Cezîre-i Mâ-Beynû'n-Nehreyn ve Kürdistan, cünûben Akdeniz ile mahdûd ve arz-ı şimâlînin otuz altı derecesinden kırk iki ve tûl-ı şarkînin yirmi altı derecesinden kırk bir derecesine kadar memdûtdur. Mesâhası iki yüz on iki bin mil murabba'â, mu'zam-ı tûlu yedi yüz, mu'zam-ı arzı dört yüz mildir.

Anadolu sâhillerinin Bosfor kurbunda vâki' Karadeniz cihetindeki bir küçük kısmından ma'adâsı mürtefi' ve gayr-ı muntazamdır. Etrâfını sûr gibi dağlar ve silsileler ihâta etmiştir.

Toros Dağları, Asya-yı Sugrâ'yı kat' ile Fırat'a kadar imtidâd eder. Kıt'a-i mezkûre derûnunda pekçok dağlar ve silsileler olup ekser-i mahalleri ormanlar ile memlûdur.

Dağlarından ba'zılarının üzerlerinde her vakit kar bulunur. Şu dağların en yükseği¹¹⁶ Dağı'dır ki cebel-i mezkûr Kayseriye'ye on mil mesâfe bu'dundadır. Sath-ı bahrdan irtifâ'ı on üç bin ve civârındaki ovoidan yüksekliği dokuz bin kademdir.

Asya-yı Sugrâ'da pekçok ma'denler, buhayreler, nehirler vardır. Buhayrelerin en meşhûru Strabon'un Tana nâmıyla [164] yazdığı Tuz Göl Buhayresi'dir. Şu buhayre Konya'nın yetmiş mil şimâl-i şarkîsinde vâki' olup tûlu elli beş ve arzı on milden on beş mile kadar muhtelifdir. Enhâr-ı meşhûresi Halis (Kızılırmak) (Halys), Sadus (Seyhan) (Sarus), Pyramos (Ceyhan), Kakus (Bakırçayı) (Kaikos), Hürmüs, Mender nehirleri olup meşhûr şehirleri İzmir, Hüdavendigâr, Trabzon, Sivas, Adana'dır.

Asya-yı Sugrâ ezmine-i kadîmede Misya, Lidya, Karya, Lisya, Bisinya, Pamfilya, Pisidya, Silisya (Kilikya), Kapadokya, Paflagonya, Frigya, Pontus nâmlarıyla on iki memleketi hâvî idi.

¹¹⁶ ارکی

Memâlik-i mezkûrenin akvâm ve mevâki‘ ve coğrafyası ve her birisine müte‘allik ma‘lûmât-ı târîhiyye âtîde başkaca bir dereceye kadar derç olunacak olduğundan buradaki bahsimiz ifâdât-ı icmâliyyeden ‘ibârettir.

Kıt‘a-i mezkûrenin sekinesi¹¹⁷ ve Aram kabileleri ve Suriye bilâdından oralara gitmiş olan kabâ’il idi.¹¹⁸ çoğu Ermen bilâdından hicret ve şimâl-i şarkî kısmında vâki‘ Karadeniz savâhili ile Kapadokya bilâdının birer kısmında tavattun ederek garbe kadar mümtedd oldular. Kabâ’il [165]-i mezkûre oralara intikâl ettikleri vakitlerde havâlî-i mezkûrede birtakım akvâm-ı Samiyye ve Aramiyye mevcûd idi. Asya-yı Sugrâ’nın sekine-i asliyyesinden ma‘dûd olan Samîler, Silisya, Pamfilya, Pisidya, Karya, Lidya şu‘ûbunun akdem ve akvâsı idiler. Kurûn-ı adîde mürûrundan sonra Asya-yı Sugrâ’ya¹¹⁹ taraflarından başka şu‘beler yayılmakla müddet-i medîde geçtikte Tuna taraflarında bulunan Hindî-i Avrupî ümmetlerinden kabâ’il-i müte‘addide dahi havâlî-i mezkûrede vâki‘ Sraka (*Traka*) bilâdıyla cihât-ı mütecâviresine hicret eylediler. Bisinya (*Bitinya*) taraflarında tavattun etmiş olan Bisinîler (*Bitinîler*), Troia (*Truva*) muhârebesinden sonra oralara dağılan kabâ’ilden ma‘dûdturlar. Frigya’da tavattun eden Frigîler ezmine-i kadîmede Brigî diye kesb-i şöhret ettikten sonra Asya-yı Sugrâ’ya nakl eylediler. Asya-yı Sugrâ ahâlîsinden Bi Brigî, Lato Brigiyye,¹²⁰ kabileleri Galya muhâcirlerindendirler.

Kabâ’il-i kadîmeden sonra Arîlerden ba‘zı şu‘beler Asya-yı Sugrâ’ya hicret etmişlerdir. Paflagonîler Atilla’nın tecâvüzâtından sonra İtalya’da vâki‘¹²¹ bilâdından o taraflara nakl ettiler. Şu kabilelere daha sonraları başka takımlar da karışmıştır.

[166] Yunanîlerin akvâm-ı asliyyelerinden ma‘dûd Palazgî (*Pelasg*) kabilesinden Helayinler mu‘ahharan Asya-yı Sugrâ’ya nakl ile o dâ’irede müste‘mirât ittihâz eylediler. İonîler onlardan bir büyük kısımdır. Binâ’en aleyh, birtakım mukâta‘ât İonya yahud¹²² diye müştehir oldu. Asya-yı Sugrâ’ya intikâl eden Yunanîlerin çoğu Trua muhârebesinden sonra gelmişlerdir. Şu muhâcirlerin akdemi Aiölîler’dir ki hicretten (1740) sene mukaddem o havâlîye müntakıl olduklarından sâkin bulundukları buk‘â İolide diye şöhret verdi. Kabile-i mezkûre o buk‘ada on iki medine binâ etmişlerdir. Bu medinelerin başlıcaları İzmir ve Kumus şehirleridir. İyonîler (1700) senesinde İolida’nın cünûb ve Lidya’nın garbında vâki‘ Hermus ve Mender nehirleri aralarındaki buk‘ada mutavattın olup bunlar o buk‘ada on iki şehir te’sîs eylediler. Efus (*Efes*), Militos, Kolofon, Biryanus, Fokya (*Foçya*), Somos (*Samos*) şehirleri onlardan ma‘dûddurlar.

Yunanîlerden Asya-yı Sugrâ’ya hicret eden Dorîler kable’l-hicre sekizinci asırda birtakım müste‘mirât-ı sagîre inşâ eylediler. Şu müste‘mirât İoniya’nın cânib-i cünûbîsinde idi. Knidos, Halikarnasos ve Kos medineleri onlardandır.

[167] Yunanîler, Asya-yı Sugrâ’da bunlardan başka şehirler de inşâ etmişlerdir. Yalnız Miltos üç yüz kadar münte‘mirât inşâ ettirmiştir ki müste‘mirât-ı mezkûreden Sizikos (*Kyzkos*) şehri ve Brobontid (Marmara) Boğazı (*Propontis*) sâhilinde vâki‘ Abydos ve Hellesbonti (*Hellespont*) (Karadeniz) sâhilinde Sinop şehri ile Amsteris, Kirasus, Trabzon, Herson,

¹¹⁷ قوه قاف

¹¹⁸ قوه قافيلرك

¹¹⁹ قوه قاف

¹²⁰ الوبروز

¹²¹ بندقيه

¹²² اوونيا

Tebikabya, Siyodosya o müste‘mirâtandandırılar. Başka medinelerin adları unutulmuştur. Herson, Tebikabya, Siyodosya medineleri Torida (Kırım) havâlisindedir.

Asya-yı Sugrâ, Yunanîlerin intişârına kadar râ‘iha-i medeniyetten bî-nasîb idi. O dâ‘irenin akvâm-ı asliyyesini leben-i temeddün ile irzâ‘ eden ve neşv ü nümâlarına hizmet eyleyen Yunanîlerdir.

-42-

Misya (Mysia) Memleketi

Misya memleketi bugün Karasi denilen dâ‘irenin nâm-ı kadîmidir. Şu memleket, Asya-yı Sugrâ’nın cânib-i garbisinde ve Lidya’nın şimâlinde vâki‘dir. Hudûd-ı kadîmesi çok kere tebeddülâta tesâdüf etmiştir. Ezmine-i kadîmede memleket-i müstakile iken [168] cünûben Lidya, şimâlen Propontid (Marmara), garben İcya (*Ege Denizi*) (Adalar Denizi) ile mahdûd idi.

Misya memleketi birisi Küçük Misya yahud Misya Hellesbonti ve diğeri Büyük Misya olmak üzere iki kısımdır. Küçük Misya dâ‘iresi Olympos (Keşiş) Dağı’ndan Karadeniz sâhiline doğru mümtedd olup Marmara Denizi sâhilinin hepsi şu kısımda dâhildir. Büyük Misya Aolida, Trovada, Peyragam (Bergama) (*Pergamos*) eyâletlerini şâmil ve Lidya hudûduna kadar mümtedd idi. Küçük Misya’da on bir şehir var idi ki Sizik, Bitinya (*Bithynia*), Lampasak (*Lampsakos*), Abydos, İolonya, Miletopolis o şehirlerden ma‘dûd idi. Büyük Misya Dardanos, Sica, Larisa, Assos, Antandros, Edramit, Sesepsi, Peyragam şehirlerini hâvî idi. Aolida dâ‘iresi Yunan muhâcirlerinden orada müste‘mirât ittihaz eden Aolli kabâ‘iline mensuptur. Sizik’ten Kaikos Nehri’ne kadar mümtedd olan mahallerin hepsi şu dâ‘ireyi teşkil eder.

Dâ‘ire-i mezkûre hayli bilâdı hâvî ve mühim şehirleri Lesbos ve Tenedos ve İkatonisi medineleri idi. Aiöliler, Aili’nin oğlu Ailos’a nisbet olunmuşlardır. Şu kabile Yunanistan’da Tesalya (*Teselya*)’nın cihet-i şimâliyyesinde sâkin iken cünûba doğru [169] münteşir olarak Boyotya ve Peloponisa (*Peloponez*) arâzisine yayılmış ve Peloponisa ve Dorî tâ‘ifeleriyle aralarından tahaddüs eden münâza‘ât üzerine arâzî-i mezkûrede barınamadıklarından kable’l-hicre (1811)’den (1742) senesine kadar Misya’da nâmlarıyla kesb-i iştihâr eden havâlî-i mezkûreye hicret ve oralarda müste‘mirât inşâsıyla tavattun eylemişlerdir.

Trovada – Şu dâ‘ire, ehemmiyet-i târîhiyyeyi hâ‘izdir. Trovada memleketi, Misya’nın arâzî-i sahiliyyesini hâvî olup şarken Rodios ve Granikos yahud Aisebos Nehri (*Aisepos* (*Gönen Çayı*))’ne kadar imtidâd eyler. İlium (Troia) şehri dâ‘ire-i mezkûrenin âsimesi idi. Troia’nın mevki’i Dardanil (Çanakkale) Boğazı hâricinde ve denizden uzaklığı iki askerin hareketine kifâyet edecek derecede idi. Yakın vakitlere kadar Troia medinesinin vücûduna Troia muhârebelerinin şöhetinden başka delîl yok idi. Miladın (1873) senesinde Hanri Şelmin (*Heinrich Schliemann*) Asya-yı Sugrâ’ya seyâhatle şehir-i mezkûrun mevki’ini keşf etmiş ve elli kadem derinliğinde hafriyât icrâsıyla müsâdif olduğu harâbelerden birtakım esliha vü zînet edevâtı ve masûgât-ı zehebiyye çıkardığı gibi Troia hükümdâr-ı ahîri Priamos’un kasr-ı mahsûsunu [170] ve şu kasrın önünde Nebton ve Apollon’a nisbet olunan sur ve ebvâbı ve şehrin zukaklarıyla hânelerini ve daha ba‘zı ebniye bekâyâsını dahi bulmuştur ki Yunanîlerin ilahâtından ma‘dûd olan Minerva’ya mahsûs üç aded mizbah ve yirmi aded yenbû‘ ve elsine-i muhtelifeden müte‘addid lûgat ile yazılmış birtakım asâr-ı atîke-i târîhiyye dahi meydana çıkarmıştır. Omiros (*Homeros*)’un İlyada kasîdesinde Troia’nın mevki’i hakkındaki ta‘rifâta nazaran mevki’-i mezkûr şimdi Pınarbaşı denilen mahall olacağı anlaşılıp Hanri Şilmen o ta‘rifi

delil ittihâzıyla keşf u tahrîyâta ibtidâr etmekle Troia şehrinin mevki‘-i kadîmi orası olduğunda şekk ü iştibâh kalmamıştır.

Yunan küberâsından Arkadya’da mütevelled Dardanus nâm zât vatanında zuhûr eden kaht¹²³ u galâdan nâşî oğlu İdayus (*Idaeus*) ile müte‘allikâtını alıp Samotrake (*Samotraki*) cezâresine ve ba‘dehu Asya-yı Sugrâ’da vâki‘ Frigya’ya hicret etmişti. Orada ikinci zevcesini nikah ederek kayınpederi Trovada diye ma‘rûf olan buk‘ayî kendisine temlik ettiğinden kable‘l-hicre (2190) senesinde o buk‘ada müste‘mirât inşâsına mübâşeretle başında ve civârında bulunan ahâlînin hükümdârlığını [171] yed-i iktidârına aldıktan sonra Yunanîlerin âyînini dahi Trovada dâ’iresine idhâl etti.

Dardanos’tan sonra yerine oğlu Erihsoniyos (*Erichthonius*) hükümdar olmuştur. Erihsoniyos (2084) târîhinde vefât ve yerine oğlu Tros cülûs ederek (2024) senesinde Tros’a halef olan Ilos, Trovada Ovası’nda vâki‘ Ilium (Troia) şehrini binâ eyledi. Ilos (1969)’da fevt olarak oğlu Laomidon (*Laomedon*) mesned-nişîn-i hükûmet olmuştur. Şehr-i mezkûrun sûrunu binâ eden budur. Laomidon’un vakâyi‘-i târîhiyyesini Yunan müverrihleri hurâfât ile mezc ederek “Jüpiter (Müşteri) tarafından olunan emr üzerine Nebton ve Apollon, Laomidon’a itâ‘atla Nebton medinenin sûrunu binâ ve Apollon mevâşî ra’y ederken müddet-i hizmetleri hitâm bulduktaki Laomidon haklarının edâsından istinkâf ettiğinden Laomidon’dan intikâm almak ve tarlalarını tahrîp etmek üzere vahş-ı bahrîyi üzerine taslît eyledi. Bu beliyenin def‘i, asl-ı şerîften bir bâkire kızın vahş-i mezbûre teslimine mütevakkıf olduğu bildirildiğinden kur‘a-keşîde olunduktaki Laomidon’un kızı İsione (*Hesione*)’ye isâbet etmekle Heraklis (*Herakles*) İsione’yi tahlîs ile vahşî katl eylediği hâlde aralarında hâsıl [172] olan bürûdet üzerine Heraklis altı aded sefîne ile Trovada’yı darb ve istîlâ ve Laomidon’u katl ile oğlu Priamos’u kürsî-i hükûmete iclâs eyledi” diye yazıyorlar. Şu hikâye, hurâfât-ı Yunaniyye’den olup Laomidon memleketi üzerine hücum eden Argonid tâ‘ifesine galebe etmiş ve mu‘ahharan Heraklis ile aralarında harb zuhûr ederek inde‘l-muhârebe maktûl olmakla (1933) senesinde oğlu Priamos yerine cülûs etmiştir.

Briamos (*Priamos*)’un zevcesi İkoba (*Hekabe*)’dan müte‘addid evlâdı dünyaya gelip evlâd-ı merkûmeden Paris, Yunanistan hükümdârlarından Menelaos’un zevcesi Hilana (*Hellen*)’yı kaçırdığından Yunan mülûk ve eşrâfı bi‘l-ittifâk Agamemnün kumandasıyla cem‘ ve tertîb ettikleri asâkir-i kesîreyi sevk ve (1902) senesinden (1892) senesine kadar Troia şehrini muhâsara ederek bu müddet zarfında muhârebeler devâm eyledi. Târîh-i ahîr-i mezkûrda şehir zabt ve tahrîb ve Briamos i‘dâm edilerek Dardanos’un teşkîl etmiş olduğu hükûmet munkarız olmuştur. Troia muhârebâtının tafsîlâtı Yunanistan mebhasında derç olunacaktır inşâallâh Te‘âlâ.

Bundan sonra Trovada havâlîsi Yunan Hükûmeti’ne tâbî‘ [173] olup Farsların istîlâlarında memâlik-i Farstan ma‘dûd ve (952)’de İskender-i Yunanî’nin memâlikine munzamm oldu.

Bergama – Yukarıda zikr olunduğu üzere Bergama dâ’iresi, Misya bilâdından idi. Misya dâ’iresi, İskender-i Yunanî’nin memâlikine munzamm olmakla İskender’in vefâtında yerine cülûs eden birâderi Arhidas’ın mu‘âvini Perdikas (*Perdikkas*), memâliki otuz dört vilâyete bi‘t-taksîm ümerânın her birisini bir vilâyete vali ta’yîn etmişti. İskender, Makedonya’dan çıktığı vakit tevkîl etmiş olduğu Antipater ile Perdikas miyânında tahaddüs eden rekâbet üzerine Antipater, Makedonya havâlîsinde zuhûr eden ihtilâli izâle ettikten sonra Asya’da Perdikas ile

¹²³ Kaht: Kahst

muhârebe esbâbına teşebbüs eyledi. İnde'l-muhârebe mağlûb ve Perdikas dahi (942) târîhinde vukû' bulan bir ihtilâl-i askerî esnâsında maktûl olduğundan Antipater hükûmetin niyâbetini eline almış olduğu hâlde vefâtından sonra Asya-yı Sugrâ'yı benimsemiş olan Antigonos ile ümerâ'-ı sâ'ire miyânelerinde mümtedd olan münâza'ât¹²⁴, İbsos (*İpsos*) muhârebesiyle müntehi ve Antigonos maktûl olup memâlikin taksîmi sırasında Misya havâlîsini zabt eden Lizmak (*Lisimahos*) ile Selefkos aralarında muhârebe yüz gösterdi. Lizmak hârbe giderken âsime ve hazinesini [174] muhâfazaya ta'yîn etmiş olduğu etbâ'ından Filteros (*Philetairos*), Selefkos'a istinâden efendisine hıyânetle memleketi zabt etti. Kable'l-hicre (905).

Lizmak vefât ettikten sonra Filteros ile Selefkos aralarında muhârebe açılmış ise de Selefkos'un maktûliyyetinden sonra artık mâni' vü mezâhimi kalmadığından Filteros Bergama'da istiklâlini i'lân ediverdi. Yirmi sene hükûmetle vefât yerine oğlu Eumen (*Eumenes*) cülûs etmiştir (885).

Eumen ile Suriye hükümdârı beyninde husûmet zuhûr ederek Sardis kurbunda tarafeyn bi'l-muhârebe Asya-yı Sugrâca büyük mu'âvenete tesâdüf ettiği cihetle Suriyelilere galebe etmiş ve Eumen'in vefâtında yerine Attalos oturmuştur (863).

Attalos'un zamânında Galatyalılar (*Galatlar*) Bergama memleketine hücum eylediklerinden Attalos galebe ettikte padişah unvânını aldı. Bundan sonra Romalılarla bi'l-ittifâk Makedonyalılarla muhârebe ederek Romalıların mu'âvenetlerine mazhar olduğu gibi Suriye hükümdârı Büyük Antiohos ile akd-ı müsâlemet etmiş ve fevtinde oğlu İkinci Eumen geçmiştir (820).

İkinci Eumen babasının meslekinde giderek Romalılarla [175] ittihâd eylediğinden İspartalıların muhârebesinde Romalılardan mu'âvenet gördükten başka beynerinde te'ekküd eden râbita-i muvâlâta ri'âyeten Roma Devleti Antiohos'a müte'allık ve Cebel-i Toros önünde vâki' bilâdı Bergama Hükûmeti'ne rabt etti. İkinci Eumen zamânında Bergama memleketinin şâni hayli tezâyüd etmiştir. Eyyâm-ı hükûmetinin sonunda Romalılarla arasına bürûdet ârız ve ba'de vefâtehu yerine İkinci Attalos câlis oldu (779).

Attalos Romalarla olan musâfâtın i'âdesine himmet ve Kapadokya'yı da feth ile yine Yedinci Ayyares'e i'âde eyledi. Vefâtından sonra karındaşı oğlu Üçüncü Attalos mesned-nişîn-i hükûmet olmuştur (759).

Üçüncü Attalos, Filomitor (*Philometor*) ile Bisinya hükümdârı aralarında muhârebeler vukû' bulmakla Attalos, Bisinya'nın fethini kuvve-i karîbeye getirmişti. Romalılar husûl-ı maksada yol vermedi. Üçüncü Attalos bi-gâyetin zâlım idi. Akrabasını tesmîm etmiş ve ahir-i eyyâmında aklına hiffet getirmiş olduğundan vefât ederken emlâkının cümlesini Romalılara vasiyet ve (754)'te vefât etmekle Roma Devleti memâlikini istilâ eyledi ise de erkân-ı memlekette aristorik muhâlefete [176] kıyâm etmiş olduğu hâlde inde'l-muhârebe esir edilerek Roma'ya irsâl ve Bergama Hükûmeti'nin hâvî olduğu bilâd, Roma memâlikine ilhâk olundu.

-43-

Lidya Memleketi

Lidya memleketi bugün Aydın ve Saruhan denilen dâ'iredir ki Asya-yı Sugrâ'nın cihet-i garbiyyesinde, Misya'nın cânib-i şarkîsinde, Karya'nın cihet-i cünübiyyesindedir. Memleket-i mezkûre Tmolus (Bozdağ), Sipil (*Spil*) cibâl-i meşhûresini hâvî ve Kayister (*Kaistos*) (Küçük

¹²⁴ Münâza'ât: Münâzagât

Mender) (*Menderes*),¹²⁵, Hermos, Paktor (*Paktol/Paktolos*) nehirleri Lidya arâzisinde cârîdir. Paktol Nehri içinden altın tozu çıkarırlar imiş.

Lidya'nın ahâlî-i kadîmesi olan Ma'ioni kabilesi Karya'da sâkin kabâ'ilden teşa'ub eyledi. Ma'ioni kabilesinin mensûb olduğu Manes nâm zât Lidya'da bir hükûmet teşkîl ederek şu hükûmet târîh-i te'sisi olan kable'l-hicre (2201) senesinden (1914) senesine kadar mümtedd [177] olmuş ve üçüncü hükümdâr Atis'e nisbetle Atyadî Devleti diye kesb-i iştihâr etmiştir.

Hükûmet-i mezkûre mülûkunun isimleri ve târîh-i cülûsları şu cetvelde münderiçtir.

Esâmi-i Mülûk	Târîh-i Cülûs
Manes	2201
Fotis	Târîh-i cülûsları meçhûldür
Atis	
Lidos	
Ekyasmus	2112
Hermun	Târîh-i cülûsları meçhûl
Elsimus	
Kamiliet	
Tmolus	
Teokalmin	
Marsias	
Jardanus	
Eumegal	1972
Pilemen	1914

[178] Devlet-i müşârun ileyhânın müessisi bulunan Manes vefât ettikte yeri oğlu Fotis cülûs eyledi.

Üçüncü hükümdâr Atis'in zamânında Lidya memleketinde kaht zuhûr eylediğinden tahfif-i müzâyaka için ahâlî-i mevcûdenin birtakımını başka mahallere göndermeğe lüzûm görmesiyle ifrâz eylediği takım, oğlu Tirsenus (*Tyrrhenus*) ile birlikte Aydın taraflarına azîmet ve orada sefâin inşâsıyla İtalya'da vâki' Omiri (*Umbria*) havâlîsine hicret etmişlerdir. Binâ'n alâ zalik, bunlardan o havâlîde tavattun ve tekessür eden kabileler Tiresen (*Tirse*) ismiyle şöhret-yâb oldular. Fotis'e diğr oğlu Lidos halef oldu. Lidya memleketi Lidos'tan sonra nâmına nisbetle Lidya diye şöhret vermiştir.

Kable'l-hicre (1914) senesinde Aytadî Devleti munkarız olup Heraklis neslinden¹²⁶ nâm zât bir hükûmet-i müstakıla teşkîl etmiştir. Şu hükûmet Heraklid unvânıyla ma'rûftur. Mülûkunun isimleri ve târîh-i cülûsları şu cetvelde münderiçtir.

[179] Esâmi-i Mülûk ¹²⁷	Târîh-i Cülûs Kable'l-hicre
------------------------------------	--------------------------------

¹²⁵ قايك

¹²⁶ الله

¹²⁷ Mülûk: Cülûs

..... ¹²⁸	
Bilus	1840-1914
Argon	
..... (Meçhûl)	1419-1840
Birinci Ardis	1419
Birinci Alyat (<i>Alyattes</i>)	1383
Meles	1369
Kandol (<i>Kandaules</i>)	1357

Heraklid Devleti'nin hükümdâr-ı ahîri bulunan Kandol, zevcesinin mübâşeret ve Mermaned (*Mermnadlar*) neslinden Jijes (*Giges*) nâm zâtın tahrîki ile hal' ile olunarak serîr-i hükûmete Jijes cülûs ve Mermaned Devleti teşekkül eyledi. Kable'l-hicre (1330).

Mermaned Devleti'nin esâmî-i mülûku ve târîh-i cülûsları şu cetveldedir.

Esâmî-i Mülûk	Târîh-i Cülûs
Jijes	1330
İkinci Ardis	1292
(180) Esâmî-i Mülûk	Târîh-i Cülûs
Sadyat (<i>Sadyattes</i>)	1243
İkinci Alyat	1232
Krezüs	1181
(İnkırâz)	1169

Jijes cülûsundan sonra ba'zı fütûhâta muvafak olmuş ve oğlu Ardis zamânında Asya-yı Sugrâ'ya Türkler tecâvüz ederek Kimmerî kabilesi, Mermaned Devleti'nin âsimesi olan Sardos (*Sardes*) şehrini zapt etmişti. Ardis'ten sonra hükümdâr olan Sadyat, şehr-i mezkûru istirdât ve Sadyat'a halef olan oğlu Alyat Milashılarla bi'l-muhârebe galebe etmiştir. Alyat'ın halefi Krezüs, servet-i azîme-eshâbından idi. Sa'âdet-i hâl ile yaşamış olduğu hâlde evâhir-i hükûmetinde livâ-ı istîlâyı taraf taraf neşr eden Mad (*Medler*) (Keyaniyân) hükümdârı Kuruş (Keyhüsrev)'un yed-i esâretine düşüp mülkü zâ'il ve Mermaned Hükûmeti munkarız u muzmahil oldu.

Lidya memleketi, Mermaned Hükûmeti'nden sonra Keyaniyân Devleti'nin ve onun da inkırâzında İskender-i Yunanî'nin memâlikine munzamm olmuştu (956).

[181] İskender'in vefâtıyla memâlik eyâdî-i ümerâda kaldığı zamânlar Asya-yı Sugrâ'da teferrüd eden Antigonos, Lidya memleketini dahi zapt etmiş ise de İbsos muhârebesinde Antigonos maktûl olduktan sonra memleket-i mezkûreyi Selekîler ve (876)'da Bergama hükümdârı Birinci Eumen temellük edip Bergama hükümdârı ahiri Üçüncü Attalos'un vefâtında Roma Hükûmeti'nin vilâyâtından ma'dûd oldu (754).

Karya Memleketi

Karya memleket-i kadîmesi, Asya-yı Sugrâ bilâdından olup memleket-i mezkûrenin hâvî olduğu buk'a bugün Menteşe diye ma'rûf olan Livâ dâ'iresidir. Şu memleket, Asya-yı Sugrâ'nın cünûb-ı garbiyyesinde vâki' ve garbî-i cünûbîden deniz, şimâlden Lidya, şarktan Pisidya ve Lisya buk'alarıyla mahdûttur. Hâvî olduğu bilâd Halikarnas (Bodrum) (*Halikarnassos*), Miletos, Kanid (*Kariyev/Kariyo*), Kota, Alabanda, Alind (Muğla) (*Alinda*) şehirleri idi. Dâ'ire-i mezkûrede ibtidâ Fenikelilerin ba'zı kabileleri sâkin idiler. Sonra Yunanîlerden İonî [182] ve Dorî kabileleri hicret eylediler. Karya memleketi Mad hükümdârı Keyhüsrev'in zamânına değin kabâ'il-i mezkûre rû'esâsının eyâdî-i idârelerinde kalıp mu'ahharan müşârun ileyhi istîlâ etmekle İskender-i Yunanî, memâlik-i Fars'ı zabt etmesini müte'âkib Karya'yı dahi istîlâ etmiştir. Ba'de vefâtehu Antipater'in oğlu Kasander (*Cassander*), sonra Antigonos ve ondan sonra Lizmak istîlâ eylediğinden Bergama Hükûmeti'ne munzamm olmuştu. Kable'l-hicre (754)'te Roma Hükûmeti bilâdından ma'dûd oldu.

Ezmine-i kadîmede Karya bilâdının en meşhûr ve memdûhu ve kendilere mahsûs idârede bulundukça memleketlerinin âsimesi Miletos şehri olup şehir-i mezkûr Karya'nın cihet-i cünûniyyesinde Vilatemik Körfezi'nin yanında idi.

Nefs-i medine, bir sûr ile ikiye munkasım olmakla bir kısmında Aioîler diğer kısmında Dorîler sâkin idiler. Zamân-ı ma'mûriyyetinde cesâmeti hâvî olduğu şimdi meşhûd olan harâbelerinden ma'lûmdur. Yunanîlerin orada Apollon'a mensûb bir bût-hâneleri var idi.

[183]-45-

Lisya Memleketi

Lisya buk'ası, Asya-yı Sugrâ memâlik-i kadîmesinden ma'dûd ve Asya-yı Sugrâ'nın cihet-i cünûbiyyesinde Karya ile Pamfilya memleketleri miyânında vâki' olup Toros silsileleri aralarındadır. Hâvî olduğu memleket bugün Teke ve Menteşe sancaklarının birer kısmından ibârettir. Şimâlen Karya, şarken Pamfilya, garben ve cünûben Bahr-ı Sefîd ile mahdûd idi. Başlıca şehirleri Aksanet, Telmiyos, Mira (*Meyra/Myra*), Patader (*Patara*) bilâdı idi. Patader'de Apollon'a mensûb bir bût-hâne var idi.

Buk'a-i mezkûrenin birinci ahâlîsi Solim kabileleridir.

Bahr-ı Sefîd adalarından Kandi Adası'nda sâkin Yunanîlerin, Dorî kabâ'ili fûrû'undan Termilos (*Termılı*) kabilesi hicretten yirmi bir asır mukaddem oralara giderek buk'a-i mezkûreyi Solim kabileleri yedlerinden ahz ile zabt eylediler. Şu buk'a mukaddemleri Milyad (*Milyas*) nâmıyla yâd olunur iken kable'l-hicre (2000) târîhlerinde Atina hükümdârı Pandion'un oğlu Lisos o havâlîye azîmetle hâvî olduğu bilâdı [184] istîlâ eylediğinden ondan sonra ismine nisbetle Lisya nâmını aldı.

Memleket-i mezkûreyi hicretten mukaddemki (1175) târîhlerinde Lidya hükümdârı Krezüs istîlâ ve zîr-i destindeki memâlike damm etmiş olduğu hâlde (1169) senesinde Keyhüsrev ve (954)'te İskender-i Yunanî zabt ediverdi. İskender'in vefâtını müte'âkib Antigonos, ba'dehu Selefkiye Devleti yedine geçip Büyük Antigonos'un Romalılara karşı mağlûbiyetinden sonra Roma Hükûmeti'nin nüfûz u müdâhalesiyle hâl-i serbesîde bırakıldı. Kable'l-hicre (812)

senesinden (790) târîhine kadar şu hâl üzere idâre olunarak Roma İmparatorlarının himâye ve emirleri altında olmak üzere vülât-ı müstakıllanın eyâdî-i idârelerinde kaldı. Ve (730) târîhlerinde Roma İmparatoru Kalod (*Claudius*) cânibinden istîlâ ve idâre-i müstakıllası ilgâ olunmakla Roma Devleti'nin vilâyât-ı âdiyyesinden ma'dûd oldu.

-46-

Bisinya Memleketi

Bisinya memleket-i kadîmesi şimdiki Hüdâvendigar memleketinin [185] aksâm-ı şimâliyye-i şarkiyyesiyle İzmid sancağından ve Karadeniz ereğlisine varıncaya kadar ba'zı memâlikten ibâret olup şimâlen Karadeniz, şarken Paflagonya, cünûben Frigya, garben Propontid (*Propontis*) (Marmara) ve Misya ile mahdûd idi. Arâzî-i dâhiliyyesinin cibâlinde pekçok orman vardır. Olympus (*Olympus*) (Keşiş Dağı) o cibâlden ma'dûdtur.

Sâhildeki bilâdının ovaları güzeldir. Enhârının en büyüğü Sangaros (Sakarya) (*Sangarius*) Nehri olup cünûptan şimâle doğru cereyân eder. Prus (Brusa) (*Prusa*), Nikomedyâ (İzmit) (*Nikomedia*), Nikea (İznik), Herakle (Iraklı) (*Ereğli*), Halkidonya (Kadı Köyü) bilâd-ı meşhûresindendir.

Memleket-i mezkûrenin ahâlî-i asliyyesi Biris, Bisinî, Maryandianî, Migdon (*Migadon*), Kokonus (*Kaukon*) kabâ'ili idi. Kabâ'il-i mezkûre sonraları Lidya hükümdâr-ı ahiri Krezüs'e itâ'at etmişler idi.

Bisinya memleketi İskender-i Yunanî'nin istîlâsı esnâsında Keyaniyân Devleti'ne tâbi' bir küçük hükûmet-i mümtâze idi.

Hükümdârı Zipetes (*Zipotes*) hicretten (950) sene mukaddem İskender'e ve sonra Antigonos'a itâ'at edip ba'dehu istiklâl üzere [186] hükûmetini yürüttü. Ve hükûmet-i mezkûre (697) senesine kadar mümtedd oldu.

Zipetes'ten sonra Romalıların istîlâsına kadar o â'ileden Bisinya'da hükûmet edenler bunlardır.

Esâmî-i Mülûk	Târîh-i Cülûs Kable'l-Hicre
Zipetes	950
Oğlu Nikomedi (<i>Nikomedes</i>)	1 903
Oğlu Prusiyas (<i>Prusias</i>)	1 857
Oğlu Prusiyas	2 822
Oğlu Nikomedi	2 776
Oğlu Nikomedi	3 712

Birinci Nikomedi aleyhine kıyâm eden Birinci Antiohos ile muhârebesinde Gollar (*Galatlar*)'ın mu'âvenetleriyle müdâfa'aya muvafak olmuş ve memleketin bir kısmını mu'âvinlerine terk etmiştir. Birinci Prusiyas zamânında memâlikine Gollar hücum ettiğinden müdâfa'a ve Bizanti Cumhuriyeti ile muhârebe ederek bir harpta mecrûhen vefât eyledi. Brusa şehri bunun nâmına mensûb olduğu maznûndur. İkinci Prusiyas, [187] Kartacalı Anibal (*Hannibal*)'ın kendisine ilticâsı üzerine onun kumandasıyla Bergama Hükûmeti'ne karşı muhârebe ve galebe etmişken Anibal'ın Romalılara teslimine muvafakat gösterdiğinden Anibal nefsinin tesmîm ve müte'âkiben zuhûr eden ihtilâlde oğlu İkinci Nikomedi, Prusiyas'ı katl eyledi. Üçüncü

Nikomedi vefâtında mülkünü Romalılara vasiyet eylediğinden memleket-i mezkûre dahi Roma Hükûmeti'ne iltihak etmiştir. (697).

-47-

Pamfilya Memleketi

Pamfilya buk'ası, Asya-yı Sugrâ'nın sâhil-i cünübiyyesinde ve Akdeniz havâlisinde bir memleket-i kadîme idi. Bugün İç İl diye ma'rûf olan Liva dâ'iresinin kısm-ı garbîsidir ki Lisyâ ile Silisya arasında vâki'dir. Lisyâ memleketi cânib-i garbîsinde ve Silisya dâ'iresi cihet-i şarkıyyesindedir. Şimâlen Pisidya ile mahdûttur. Yanında Pamfilya nâmıyla bir körfez vardır.

Pamfilya lafzı Yunanî olup kabâ'il-i muhtelif ma'nâsınadır. Memleket-i mezkûrenin başlıca bilâdı Atalya (*Antalya*), Olbiya (*Olbia*) [188] Side, Pirej (*Perge*), Aspendos (*Aspendos veya Belkis*), Silyum (*Sillyon*), Kaybire, Patoleamas şehirleri idi.

Pamfilya'nın cihet-i şarkıyyesi musattah ve kumsal ve cihet-i garbiyyesi cibâldir ki Toros Dağları sâhile kadar buk'asını kat' eder.

Troia Muhârebesi'nden sonra Yunanîler Apollo'nun oğlu diye yâd ettikleri Mopsos'un delâletiyle Yunan kabâ'il-i muhtelifesi Pamfilya havâlisine giderek oraları istilâ etmişler idi. Havâlî-i mezkûre Mospopiya (*Mopsopiya*) nâmıyla şöhret vermiş ise de Pamfilya nâmı o şöhrete galebe etmiştir.

Memleket-i mezkûre sonraları Keyhüsrev'in zîr-i himâyesine dâhil oldu. Keyaniyân'ın inkırâzından sonra ahâlisi İskender-i Yunanî'ye, ba'de vefâtehu Selefîlere itâ'at ettiler. Büyük Antiohos, Romalılara mağlûb olduktan sonra Pamfilya memleketinin bir kısmı Roma Hükûmeti'nin nüfûz ve müdâhalesiyle Bergama Hükûmeti'ne iltihâk etmiş ve Bergama Hükûmeti, Rum memâlikine munzamm olduktan sonra Romalıların himâyeleri altında olmak üzere Pamfilya'da bir hükûmet-i mahsûsa teşekkül etmişti. (650) târihleri esnâsında Romalıların vilâyetleri idâdına dâhil olmuştur.

[189] -48-

Pisidya Memleketi

Pisidya memleketi Asya-yı Sugrâ memâlik-i kadîmesinden ma'dûd olup şimâlen Frigya, şark ve şimâl-i şarkîden Suriye ve Silisya, cünüben Pamfilya, garb ve cünüb-ı garbîden Lisyâ ve Frigya ile mahdûd idi. Bilâd-ı meşhûresi Antakya, Sagalas (*Sagalassos*), Selji (*Selge*) şehirleri idi.

Ahâlisi vahşi ve dağlı olduklarından ezmine-i kadîmede Acem ve Suriye hükümdârlarının dâ'ire-i itâ'atlarına girmemişler idi. Sonraları bilâd-ı mühimmelerinin ba'zılarını Selefkiye Devleti ve mu'ahharan cümlesini Romalılar istilâ eylediler.

Strabon zamânında Pisidya memleketi rû'sâ-yı mahalliyye idârelerinde olarak komşularını nehb u gâretle ta'ayyüş ederlerdi.

Memleket-i mezkûrenin aksâm-ı cebeliyyesinde Karman akvâmının fûrû'u sâkindirler. Eski Pisidya dâ'iresi şimdiki Konya ve Isparta ve Kütahya ve Hamid dâ'irelerinden 'ibârettir.

[190] -49-

Silisya {Kilikya} Memleketi

Silisya (Kilikya) dâ'iresi Asya-yı Sugrâ memâlik-i kadîmesinden olup bugün Selefke diye ma'rûftur ki Adana vilâyetinin bir kısmıdır. Asya-yı Sugrâ'nın cünûb-ı şarkiyyesinde vâki' ve cünûben Akdeniz, şimâlen Kapadokya, garben Pamfilya ve Pisidya, şarken Suriye ile mahdûd bulunmuştur.

Başlıca bilâdı Sole (*Soli*), Metezli (*Mezatlı/Mezitli*), Mallu, İsus (İyazu) (*İssus/Payas*), Anazarib (*Anazarba/Anazarva*) (Kaysariye) ve Teraşış (Tarsus) şehirleri idi.

Ezmine-i kadîmede memleket-i mezkûre Suriyelilerden ba'zı akvâmın mavtınları olmuştu. Civârlarındaki şehirler Yunan bilâdı idi. Keyaniyân Devleti'nin oraları istilâsına kadar vakâyi'-i târîhiyyesi mazbût değildir. Devlet-i müşârun ileyhâ cânibinden bi'l-istilâ Dara'nın mağlubiyetinden sonra İskender-i Yunanî'ye, ba'dehu Selefkilere, sonra Mısır Hükûmeti'ne intikâl etmiş ve hicretten (720) sene mukaddem ba'zı lüsûsun kemîn-gâhları hükümüne girmiş olduğu hâlde (687)'de Romalıların memâlikine iltihâk eyledi.

[191] -50-

Kapadokya Memleketi

Kapadokya memleketi, Asya-yı Sugrâ memâlik-i kadîmesinden olup Sivas ve Kayseriyye ve Mar'aş, Karaman havâîlerinin nâm-ı kadîmi Kapadokya'dır. Şu dâ'ire şimâlen Pontus, cünûben Kilikya, garben Galatya ve Frigya, şarken Fırat ile mahdûdtur. Âsime-i bilâdı Mişakerd (Kayseriyye) idi.

Kapadokya memleketinin hâvî olduğu dâ'irenin târîhi kable'l-hicre (2449) senesine kadar meçhûldür. O târîhte Haykaniye hükümdârı Aram nâm zât, o havâliyi istilâ ve Mazak (*Mazaka*) şehrini inşâ eyledi. Mazak, Kayseriyye'nin nâm-ı kadîmi olup mişaktan galattır. Haykaniye hükümdârlarıyla aralarındaki ittihâd üzerine Haykaniye memâliki Keyaniyân Devleti'nin zuhûrundan sonra eyâdî-i ta'arruzlarından masûn olduğu gibi o dâ'ireye mülhak olan Kapadokya memleketi dahi kemâ-kâne Haykaniye mülûkunun yedlerinde kalmıştı.

İskender, Dara'ya galebe ve memâlik-i Farsı istilâ ettiği sırada Kapadokya'ya hükûmet etmekte olan Arioris [192] (Ariyaras) (*Ariyarat*), İskender'e arz-ı itâ'at ettiğinden İskender, Kapadokya'yı kendisine tâbi' olmak üzere hükümdâr-ı asliyyesi uhdesinde ibkâ eyledi.

Ariyaras Hükûmeti'nin Kapadokya'da bidâyet-i te'sisi hicretten (992) sene mukaddem olup (714) senesine kadar mümtedd olmuştur. Hükûmet-i mezkûrenin mü'essisi Ariyaras olduğundan Kapadokya'da bu nâm ile on nefer mülûk hükûmet etmiştir. Bunların en meşhûru (752-785)'ye kadar hükûmet eden Altıncı Ariyaras'tır. Şu zâtın idâre-i siyâsiyyesi Romalıların efkârlarına muvâfak idi. Mülkünde bi'l-ahire nümâyân olan hasâret, efkâr-ı mezkûreye muvafakatından tevellüd etti. (752) senesi Orsetanikos üzerlerinde Romalılarla harp ederken maktûl olup muvafakat-ı sâbika mu'ahharan bürûdete tahavvül ve kendisinin helâkını intâc eyledi.

Altıncı Ariyaras'ı ta'kîb eden dört hükümdârın her birisi Ariyaras unvânıyla mezkûr oldukları hâlde (714) senesine kadar yek-digerini ta'kîb ile hükûmet ederek o târîhte hükûmetleri munkarız oldu.

Ondan sonra Kapadokya'yı Arşakiyân hükümdârı Dikran'ın [193] eniştesi ve Pontus hükümdârı Mehrdad istilâ etmiş olduğu hâlde Roma ser-askeri Lokillas, Mehrdad'a galebe ve Asya-yı Sugrâ'da zabt etmiş olduğu Kapadokya ve sâ'ir mahalleri yedinden nez' etti (693).

Kapadokya, Romalıların dâ'ire-i istîlâlarına dâhil olduktan sonra imparator Antonin (*Marcus Antonius*) kendine tâbi' olmak üzere orada bir kraliyyet teşkîl ederek şu kraliyete Arhilaos (*Archelaus*) nâmında bir zâtı nasb eyledi (658).

İmparator Augustus, Arhilaos'u yerinde bi'l-ibkâ Kilikya'yı dahi Kapadokya'ya ilhâk etmiştir. Mu'ahharen ahâlî Arhilaos aleyhinde Roma'ya 'arz-ı şikâyet eylediklerinden imparator Tiber (*Tiberius*) tahkîkât icrâ eyledikte Arhilaos'un berâ'at zimmeti tahakkuk etmekle müştekîler def' edildiler. Biraz vakit geçtikte vukû'a gelen ba'zı mu'âmelâtı Tiber'i iğsâb eylediği cihetle Roma'ya celb ve ba'zı a'dâsı tahrîk olunarak hakkında matbû'una hiyânet da'vâsı ikâme edildiğinden i'dâmı murâd olundu ise de ihtiyârlığına hürmeten ve mü'ebbeden habsiyle iktifâ ve Kapadokya dâ'iresinin hâvî olduğu bilâd, vilâyât-ı Romaniyye'ye ilhâk edildi (639).

[194] -51-

Paflagonya Memleketi

Paflagonya buk'ası, Asya-yı Sûgrâ memâlik-i kadîmesinden ma'dûd ve garben Bisinya, şarken Pontus, cünûben Galatya, şimâlen Karadeniz ile mahdûd olup Amastris (Amasra), Sinop, Gangıra (Kangırı) (*Çankırı*) medineleri başlıca şehirlerinden idi. Arâzisinde cereyân eden Kızılırmak'tan mâ'adâ mühim nehirleri Eminas (Karasu) ve Partinus (Bertensu) nehirleridir ki Bisinya hudûdunda cereyân ederler. Galis (Elkas) Dağları, Paflagonya buk'asının vasatındadır. Buk'a-i mezkûrenin cihet-i cünûbiyyesindeki sathı dağlardan ve cihet-i şimâliyyesi münbit ve mahsûl-dâr vadilerden ibârettir. Paflagonya ahâlî-i kadîmesi Seryan (*Serian*) akvâmından idi.

Troia muhârebesinde Trovada Hükûmeti'ne mu'âvenetle Yunanîler aleyhlerinde harekât-ı askeriyyeye teşebbüs eylediler. Fars Devleti zamânında devlet-i müşârun ileyhâya mağlûb ve cizye i'tâsıyla istiklâllerini muhâfazaya muvâfak olmuşlardır.

İskender-i Yunanî, Paflagonya'nın ba'zı mahallerini istîlâ [195] ve İskender'in a'kâbı zamânında orada bir hükûmet-i mahsûsa teşekkül eyledi. Şu hükûmetin mülûkundan Morzis (*Morze/Morzeos*) kable'l-hicre (801) ve Bilemenis (*Pilemen-Polemon*) (753) ve İkinci Bilemenis (743) târîhlerinde cülûs etmişlerdir.

İkinci Bilemenis, Pontus hükümdârı Mehrdad ile ittifâk ederek hükümdâr-ı müşârun ileyhin husemâsıyla hayli muhârebeleri cereyân eyledi. Bu muhârebelerin hükm yürüttükleri vakitlerde Paflagonya buk'ası Pontus ve Bisinya mülûku aralarında bir dârü'l-harb olmuştu. Binâ'en aleyh, Bisinya hükümdârı, Romalılardan isti'âne ve aldığı kuvve-i imdâdiyye ile Pontus Hükûmeti'ne galebe eyledi. Birinci Mehrdad ile Paflagonya Hükûmeti aralarında husûmet yüz gösterdiğinden Mehrdad, Bilemenis'i tard ve mülkünü zabt etmiş olduğu hâlde Bilemenis, Roma Hükûmeti'ne dehâlet ve onların mu'âvenetleriyle mülkünü istirdâd etti.

Paflagonya hükümdâr-ı ahiri Filemon vefât ederken mülkünün Romalılara terkini vasiyet ettiğinden ba'de vefâtehu Paflagonya bilâdı, Romalılar taraflarından zabt olunmuştur (658).

Paflagonya bilâdının kâ'idesi Amastris (Amasra) [196] şehiri idi. Amastris, Mad mülûkundan Dara'nın karındaşı kızı ve Pontus hükümdârı Dionisyos (*Dionysios*)'un zevcesi idi.

O târîhte Amasra şehri, Pontus Hükûmeti'nin dâ'ire-i itâ'atında olduğundan Amastris medine-i mezkûreyi tezyîn ve ebniye-i latîfe inşâsıyla revnakını tezyîd etmekle şehir-i mezkûr nâmına nisbetle müştehir oldu.

Frıgıya (Frıjyâ) Memleketi

Frıgıya memleketi, Asya-yı Sıgrâ memâlik-i kadîmesindendir. Kurûn-ı mütekaddimede hudûdu hayli tebeddülâta tesâdüf etmiştir. Tûlen Minder Nehri'nin denize döküldüğü mahallde Parteniyos (*Parthenios*) civârına kadar mümtedd olup şarken Halis (*Halys*) Nehri (Kızılırmak) cünûben Pisidya ve Likaoni (Konya) dağları ile mahdûd idi.

Hicretten (2022) sene mukaddem Frıgıya'ya birtakım kabâ'il-i muhtelif gelip oraları vatan ittihâz eylediler. Kabâ'il-i mezkûreden Bisinî ve Maryandinî kabileleri Pont Oksin (Karadeniz) civârında, Dardanî ve Mis kabileleri Truvada [197] havâlisinde, Maoniler Truvada'nın intihâ-i cünûbîsinde sâkin olmuşlardır.

Mukaddemleri buk'a-i mezkûre alâ'l-ittlâk Frıgıya nâmıyla yâd olunur idi. Bu tesmiyye oralara daha mukaddemleri hicret etmiş olan Frikî yahud Brikî kabilesine nisbetledir. Kabile-i mezkûrenin Sraka havâlisinden buk'a-i mezbûreye gelmiş oldukları zann olunuyor.

Hicretten (1122) sene evvele kadar Frıgıya kıt'ası Maonî ve Lidya ve Bisinya buk'alarından başka mahalleri şâmil değil idi. O târihte Paflagonya ve Kapadokya memleketleri dahi Frıgıya'ya munzamm oldu. Keyhüsrev Frıgıya'yı istilâ ettikte havâlî-i mezkûrede iki Fars vilâyeti teşkil olunarak birisine Küçük Frıgıya ve diğerine Büyük Frıgıya nâmı verildi.

Küçük Frıgıya eski Truvada memleketi dâ'iresinde olup başlıca bilâdı Dasilyum (*Dascylium*), Pisinot (*Pisinovent- Pessinus-Nallıhan*), Gordiyum (*Gordion*), İsire (*Ansir*) (Ankara) şehirleri idi. Büyük Frıgıya vilâyeti Küçük Frıgıya'nın cihet-i cünûbiyyesinde idi ki Misya ve Lidya buk'aları, cânib-i garbîsinde ve Kapadokya memleketi cihet-i şarkiyyesinde idi.

[198] Hicretten (900) sene mukaddem, Küçük Frıgıya'nın Karadeniz ile Misya miyânındaki kısmı, Bisinya ve Propontid (Marmara) ile Misya miyânındaki kısmı Bergama kükûmetleri memâlikine munzamm olup bakiyyesi Büyük Frıgıya'ya iltihâk etti. Büyük Frıgıya dâ'iresi bugün Konya, Kütahya, Aksaray, Akşehir, Karahisar-ı Sâhib sancaklarının hâvî oldukları mahallerden ibârettir. Şu dâ'ire sonraları da tebeddülâtan kurtulamamıştır.

Frıgıya dâ'iresi Tilon'un babası Tantalik, Mad padişahlarının, Lidya hükümdârlarının, İskender'in, Lizmak'ın, Selefkiilerin dâ'ire-i hükûmetlerine girip çıkmış ve kable'l-hicre (812) senesinde Romalıların nüfûz ve müdâhaleleriyle Selefkiye Devleti'nden Bergama Hükûmeti'ne müntakıl olmuştu. Bergama memâlikinin Roma vilâyâtı idâdına duhûlunda bu dahi bilâd-ı Rum'dan ma'dûd oldu.

-53-

Pontus Memleketi

Pontus memleketi, Asya-yı Sıgrâ'nın şarkîsinde vâki' şimâlen Karadeniz, şarken Kavkasya (Kafkasya) [199] garben Paflagonya, cünûben Kapadokya ve Galatya ile mahdûd ve ezmine-i kadîmede Tibar, Şalib, Muzinik (*Maşık-Mosinik*) denilen Türk kabileleri meskûn idi. Mu'ahharan Trabzon ve Amis (Amasya) şehirlerine Yunaniler hicret eylediler.

Pontus memleketi Kapadokya'nın bir kısmı olduğu hâlde hicretten (1142) sene mukaddem iki dâ'ireye tefrîk ve Farslar taraflarından Farnak (*Farnakes/kis-Pharnakes*) nâmında bir zâta tevcih olundu. Farnak'tan sonra Artabaz (*Artobazanes*) ba'dehu Birinci Ariobarzan (*Ariobarzanes/nis*) Pontus'ta mesned-nişîn-i hükûmet olmuştur (1102). Ariobarzan, Fars

Devleti himâyesinde idi. Farnak'tan bed'en ile Pontus hükümdârlığında bulunmuş olan zevât bunlardır.

Esâmî-i Mülûk		Târîh-i Cûlûs Kable'l-Hicre
Farnak		1142
Artabaz		1124
Ariobarzan	1	1102
Mehrdad	1	1024
Ariobarzan	2	985
Mehrdad	2	959
[200] Esâmî-i Mülûk		Târîh-i Cûlûs Kable'l-Hicre
Mehrdad	3	...
Mehrdad	4	888
Mehrdad	5	844
Farnak	2	808
Mehrdad	6	779
Mehrdad	7	745
Farnak	3	688
İnkirâz		669

İskender'in Asya-yı Sugrâ'yı istîlâsında Pontus hükümdârı bulunan İkinci Mehrdad istiklâlini gayb etmişti.

Arşakiyân Devleti'nin te'essüsünden sonra Pontus memleketi o devletin dâ'ire-i himâyesine dâhil olup devlet-i müşârun ileyhâ mülûkundan Ardaşis ile Yedinci Mehrdad aralarında karâbet-i sıhriyye hâsıl olmuştur. Ardaşis'in oğlu Dikran zamânında Rumlarla Mehrdad'ın vukû' bulan muhârebeleri devlet-i Arşakiyân mebhasında yazıldı.

[201] Birinci Mehrdad'ın oğlu Üçüncü Farnak Rum muhârebeleri esnâsında pederine hıyânetle Romalılarla itâ'at ettiğinden Mehrdad kahren nefsinin tesmîm ile vefât etti. Farnak babasının cenâzesini mumya ederek Roma ser-askeri Pompe'ye gönderdi ise de Pompe bu mu'âmeleden mumnûn olmayıp bir cenâze alayı teşkîl ile Mehrdad'ın¹²⁹ ihtirâm ile defn ettirdi. Ve Pontus memleketinin kısm-ı şimâlîsini istîlâ eyledi. Roma Devleti tarafından kısm-ı mezkûre Somis nâmında bir zât vali ta'yîn olunmuştur.

Farnak yedinde kalan dâ'irede bir vakit hükûmet ettikten sonra yedindeki kısmı da Roma Hükûmeti zabt etti (669). İmparator Augustus, Pontus memleketinde bir kraliyet teşkîl ederek Polemon nâmında bir prence havâle etmişti. Polemon (622)'de fevt olmakla yerine İkinci Polemon oturdu ise de (586)'da Pontus kıt'ası doğrudan doğruya Roma memâlikine damm edilip bu nehir de o deryâyâ döküldü.

¹²⁹ کلبدینی

[202] ONUNCU FASIL

AKVÂM-I ARAB'IN TA'RÎFÂT-I İCMÂLIYYESİYLE CEZÎRETÜ'L- ARAB'IN COĞRAFYASI VE ALÂ'L-UMÛM ARABLARIN KURÛN-I ÛLÂ TÂRÎHİ

AKVÂM-I ARAB - CEZÎRETÜ'L – ARAB'IN COĞRAFYASI – YEMEN
COĞRAFYASI – MÛLÂHAZA-İ TÂRÎHİYYE – YEMEN'DE
KAHTANİYYE DEVLETİ – YEMEN'DE HABEŞE HÜKÛMETİ – HİMYER
HÜKÛMET-İ AHÎRESİ – YEMEN'DE MERÂZİBE HÜKÛMETİ -
HADRAMÛT - AHKÂF - UMMÂN – BAHREYN – HİCAZ COĞRAFYASI –
MEKKE-İ MÜKERREME – MEDİNE-İ MÛNEVVERE – YEMÂME –
TİHÂME – NECİD MEMLEKETİ COĞRAFYASI – NECİD'DE BENİ KİNDE
HÜKÛMETİ – EYYÂM-I MÛLÛKU'T-TAVÂ'İF VE TENÛH - HÎRE'DE
MENÂZİRE HÜKÛMETİ – KIRKISA (KIRKİSYA)'DA BENİ SAMAYDA'
HÜKÛMETİ – ŞAM'DA GASSASİNE DEVLETİ – MÛLÛK-I
MÛTEFERRİKA-I ARAB – ARABLARIN AVÂ'İD VE SÂ'İRELERİ

-54-

Akvâm-ı Arab

Akvâm-ı Arab Arab-ı Ârîbe-i Bâ'ide ve Arab-ı Gayr-ı Bâ'ide ve Arab-ı Müsta'ribe nâmlarıyla üç tabakaya münkasımdır.

[203] Arab-ı Ârîbe-i Bâ'ide: Bu tabakanın bir kısmı Laved (*Lavez/Laviz/Luz*) bin Sâ'm bin Nûh ve diğer İrem bin Sâ'm'dan teferru' etmiş ve her birisinden butûn-ı kesîre müteşâ'ib olmuştur. Bunların ahdları pek eski olmasıyla vakt-i inkırâzları ba'îd ve haberleri munkati' olduğundan vakâyi-i târîhiyyelerinin çoğu meçhûldür.

Laved'in oğulları Tasm, Emim (*Ümeym*), Amalik (*İmlık/Amlak/Amalek*), Avd Arab-ı bâ'ideden Laved'e mensûb olan kabâ'il-i kesîrenin babalarıdır.

Tasm'dan teferru' eden ümemin cümlesine babalarına nisbetle alâ'l-itlâk Tasm denilir.

Emim'in oğullarından yalnız Vabar'ın ismi ma'lûmdur. Vabar'dan müteferri' şu'ûba Beni Vabar denildi. Araplardan ibtidâ ittihâz-ı bünyân eden tâ'ife Emim'in evlâdı olduğu mervîdir. Amalik'den teferru' eden butûna umûmiyyet sûretiyle Amâlîka itlâk olundu. Amâlîka'nın ba'zıları Arab-ı Bâ'ide'den ise de ba'zıları da Arab-ı bâkiyyedendir. Hatta Rumlar zamânlarında hükûmet eden Tedmür'de hükûmet eden Azineh (*Adhaneh/Adenatos*) bin es-Samayda' ve Cezîmetü'l-İbriş'i katl eden Kırkisa melikesi Zebâ ile eslâfı bulunan mülûk dahi Amâlîka'dan idiler.

Casim bin Amalik'in Erzak (*Ezrak*), Tıgar, Lef, Büdeyl, Râhil, Hezan (*Hezal*), Erkam nâmlarıyla yedi oğlu ma'rûftur. Bunların her [204] birisinden şu'ûb-ı kesîre müteşâ'ib oldu. Beni Erzak

Hicaz'da, Beni Tıgar ve Beni Büdeyl ve Beni Râhil Necid'de, Beni Lef Yesrib'te, Beni Erkam Hicaz'dan Teymâ'ya dek mümtedd olan arâzide sâkin idiler.

Hezân'ın Sa'd nâmında bir oğlu var idi. Bundan teferru' eden Beni Sa'd kabilesinin meskenleri Yesrib havâlîsi idi. Hicaz ve Yesrib havâlîsinde sâkin Amâlika, Beni İsrail'in oraları istîlâsından sonra havâlî-i mezkûreden tard olundular.

Avd'ın Mehlâil (*Mahalâlel*) isminde bir oğlu ma'rûftur. Mehlâil'in birisi Hayber ve diğeri Abil nâmıyla iki oğlu var idi. Hayberden teferru' eden Beni Hayber¹³⁰ kabile ismine mensûb olan Hayber ve Beni Abîl, Yesrib havâlîsinde sâkin idiler. Yesrib, Abîl'in oğlu olmakla binâ eylediği Medine nâmına nisbetle Yesrib diye müştahir oldu. Yesrib, Medine-i Münevvere'nin nâm-ı kadîmidir.

Arab-ı Bâ'ide'nin diğerk kısmı olan tavâ'if-i kesîrenin babaları İrem bin Sâm'ın Cedîs, Abîl, Abdu Dahm, Avs, Câsir (Kâsir) nâmlar ile beş oğlu ma'rûftur.

[205] Cedîs kabilesinin meskenleri Yemâme idi. Bunların vakâyî'-i târîhiyyelerinden ba'zı şeyler ma'lûmdur.

Beni Abîl, Mekke ve Medine beyinde vâki' Cuhfe'de sâkin idiler. Bir büyük sel zuhûruyla helâk oldular.

Abdu Dahm kabilesi Tâ'if'te sâkin idiler. Bunlar da ezmine-i kadîmede münkarız olmuşlardır. Hatt-ı Arabî ile ibtidâ yazı yazan kabile-i merkûme halkından olduğu mervîdir.

Avs'ın oğlu Âd'dan müteferri' Âd-ı Ūlâ kabilesinin meskenleri Ahkâf arâzîsi idi. Şu kabile mazhar-ı kahr-ı İlâhi olduktan sonra içlerinden Beni Bekr bin Mu'âviye bin Bekr bin Âd rûfekâsıyla beraber helâktan masûn olarak kavmiyetleri imtidâd ettiğinden ondan sonraki tâ'ife "Âd-ı Sâniyye" denildi.

İrem (*Aram*)'in diğerk oğlu Câsir (Kâsir), Semûd'un babasıdır.

Kavm-i Semûd dahi Arab-ı Bâ'ide'dendir. Meskenleri Hicaz ile Şâm beyinde vâki' Vâdiyü'l-Kurâ idi. Bunların helâklarından sonra içlerinden az bir tâ'ife kurtulup Res (*Ress*) nâm mevzi'i vatan ittihâz etmişlerdir. Mu'ahharan onlar da helâk u munkarız oldular.

Arab-ı Bâ'ide akvâmının başlıcaları akvâm-ı mezkûreden ibârettir. Bu takımdan Beni Cürhüm-i Ūlâ ve Amâlika'dan Beni Matar nâmlarıyla ma'rûf iki kabile dahi iştiâh etmiş ise de [206] Cürhüm ve Matar'ın nesepleri merfû' u muttasıl değildir.

Arab-ı Arike-i Bâkiyye: Şu tabakanın akvâmı Beni Kahtân bin Âbir bin Erfahşed bin Sâm bin Nûh aleyhi's-selâm'dır. Kahtân Tevrat'ta "Yaktan" diye mezkûrdur.

Kahtân'ın Ya'rub, Cürhüm, Hadramût, Âd, Ummân nâmlarıyla beş oğlu ma'rûftur. Yemen Araplarının kâffesi Kahtân'dan teferru' etmişlerdir. Kahtân Yemen'de teşkil-i hükûmet ederek vefâtında câ-nişini olan oğlu Ya'rub birâderlerinden Cürhüm'ü Hicaz'a, Âd'ı Şihr (*Eş-Şir*)'e, Hadramût'u Cibâl-ı Şihr'e, Ummân'ı Ummân havâlîsine vali ta'yîn ettiğinden her birisi

اب 130

bulundukları dâ'irede kesb-i istibdâd u istiklâl eylediler. Cürhüm bin Ya'rub'tan teferru' eden kabileye Cürhüm-i Sâniyye denildi.

Arab-ı Bâ'ide'nin cümlesi lisân-ı Arabî ile tekellüm ederler idi. Ya'rub bin Kahtân isti'mâl eyledikleri lisân-ı kadîm-i Arabîce ba'zı mertebe islâhât u ta'dîlât icrâ etmiştir.

Ya'rub'un a'kâbından Sebe' bin Yeşcüb'ün evlâd-ı adîdesi tevellüd etmiş ise de bunlardan Himyer ve Kehlân ve Zeydân ve Amile nâmlarıyla mevsûm dört oğlu ma'rûftur. Himyer ve Kehlân'dan pek büyük iki ümmet teferru' eyledi. Evlâd-ı Himyer'den Zeydân'ın oğlu Negrân [207] Yemen kıt'asında ismine mensûb olan mahallde kesb-i istiklâl etmiştir.

Saltanat-ı Yemen Himyer ve Kehlân'ın evlâdı miyânelerinde nusûretle tedâvül eylediği ve bunların vakâyi'-i târîhiyyeleri mebas-ı mahsûsunda tafsîl olunacaktır inşaallâh Te'âlâ.

Beni Himyer butûnundan Kudâ'a bin Mâlik bin Amr bin Mürre bin Zeyd bin Mâlik bin Himyer pek büyük bir ümmet olup şu'ûb-ı kesîresi taraf taraf yayılmış ve Kudâ'a, Ummân havâlisini bi'l-istîlâ orada kesb-i istibdâd etmiştir.

Yine Beni Himyer'den ve mülûk-ı Yemen'den Vâ'il bin Gavs'ın ebnâsı silkinde vâki' Hasûr (*Hadûr*) bin Mâlik bin Zeyd bin el-Cumhûr bin Sehl bin Amr bin Kays bin Mu'âviye bin Cuşem bin Abdu Şems bin Vâ'il'den müteferri' Beni Hasûr kabilesi Yemen'de Res nâm mevzi'de sâkin ve sonra Buhtunnasr'ın tasallutuyla munkarız oldular.

Ezd ve Atîk ve Gâfik ve Hemedân kabâ'ili Kehlân'dan teşa'ub eden butûn-ı meşhûredendirler.

Ezd'in babası Gavs bin Nebt bin Mâlik bin Zeyd bin Kehlân'dır. Ezd'in oğlu Eş'ar'dan bir kabile müteferri' olmakla Eş'arîler buna mensûpturlar. Diğer oğulları Mezhic ve Tay'dan büyük büyük butûn teşa'ub eyledi.

[208] Celd, Sa'dü'l-Aşîre, Murâd, Ans Mezhic'in oğulları ve Beni Mezhic kabâ'ilinin babalarıdır. Beni Neha', Beni Hâris, Beni Harb Celd'in ve Beni Üd, Beni Avf, Beni Ka'b, Beni Cevf, Beni Zübejd Sa'dü'l-Aşîre'nin butûn-ı meşhûresidir.

Beni Hâris'ten müteşâ'ib Beni Deyyân kabilesi, Negrân havâlisinde hükûmet etmiş ve Yemen'de Zübejd denilen kasaba, Beni Zübejd'in meskenlerinden ma'dûd bulunmuştur.

Beni Tay butûn-ı meşhûresi Beni Cedîle, Beni Nebhân, Beni Yûlân, Beni Selâmân, Beni Rûmân, Beni Heniyy, Beni Sedûs, Beni Adî'dir. Adî'den Beni Lahm, Beni Ufeyr, Beni Âmile ve Lahm'dan Beni Cezîle (*Cedile*), Beni Nemâra ve Ufeyr'den Beni Kinde ve Âmile'den Beni İcl butûn-ı meşhûresi teferru' eyledi.

Butûn-ı mezkûreden teferru' eden şu'ûb, bâlâda ta'dâd ettiğimiz takımlara münhasır değildir. Bunların fûrû'u lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ olmakla mazbût olanlar müteselsilen şecereelerde münderiç ve ba'zılarının silsileleri gayr-ı mazbût u munkatı'dır.

Silsileleri gayr-ı mazbût olan butûn ile zikrolunan ensâb-ı merfû'a ve mazbûtayı vely eden efhâzın ekserisi tekâdüm-i zamân ve gaybûbet-ı revâbit cihetiyle unutulmuştur. Binâ'en aleyh, nisbet-i nesillerinin silsileye rabtı kâbil olmayan [209] kabâ'il u butûn u tavâ'iften her birisinin kavmiyetleri hakkında isminden istişâm olunan râ'iha-i nisbete bi't-tab' i'tibâr olunur.

Arab-ı Müsta'ribe: Şu tabaka-i necîbe İsmail bin İbrahim aleyhimâ es-selâm Efendimizin nesl-i âlîlerinden münşâ'ib akvâmdır. Hazreti İsmail'in lisân-ı asliyyesi İbrânî idi. Mekke'de Cürhüm-i Sâniyye kabilesinden tezevvüçleri cihetiyle kendileri ve evlâdı Arapça tekellüm ve isti'râb eylediklerinden butûn u şu'ûb-ı müteferri'asının cümlesi "Arab-ı müsta'ribe" diye yâd olundular.

Kabile-i necîbe-i Kureyş Arab-ı Müsta'ribe'nin güzîdesidir. Amûd-ı nesb-i âlî-i nebevî, Beni İsmail silsile-i celîlesinde bulunduğundan bu amûd-ı mes'ûdda vâki' esâmî-i kabâ'il inşâallâh Te'âlâ ikinci kitabın ibtidâsında ta'dâd olunacak ve amûd-ı mezkûr da dâhil ve ondan munfasıl olanlardan kurûn-ı ûlâda teşkil-i riyâset edenler bu fasılda yazılacaktır.

-55-

Cezîretü'l-Arab Kıt'asının Coğrafyası

Cezîretü'l-Arab'ın Fırat ile Şâm ve Süveyş ile Arîş aralarında vâki' yerlerden mâ'adâsı su ile muhât olduğundan [210] "Cezîre" diye yâd olunmuştur. Mukaddemce Süveyş ile Arîş aralarında kanal güşâd olunmakla yalnız Bahr-ı Şâm ve Fırat aralarındaki mesâfe-i cüz'iyeden başka asla kara kalmadı.

Kıt'a-ı mezkûre Asya'nın cihet-i garbiyyesinde vâki' ve şimâlen arz-ı Filistin'in bir cüz'iyile Berrüşşam ve Cezîre-i Mâ-Beynü'n-Nehreyn, şarken Halic-i Acem (Basra Körfezi) ile Bahr-ı Muhît-i Hindî'nin bir cüz'i ve Irak-ı Arab, cünûben Bahr-ı Muhît-i Hindî, garben Bahr-ı Süveyş ve Bâbü'l-Mendeb Boğazı ve Süveyş Kanalı ile mahdûd ve tûl-ı garbînin elli iki derecesinden yetmiş yedi ve arz-ı şimalînin on ikinci derecesinden otuzuncu derecesine varınca memdûd olup şimâlden cünûba (2500) ve garptan şarka doğru (2000) kilometre imtidâd etmiştir. Mesâhe-i sathiiyyesi (1100000) mîl murabba'ıdır. Ahâlîsi (12000000) tahmîn olunuyor ise de daha ziyâdedir.

Tevârîh-i mukaddesenin hâvî olduğu vakâyî'in çoğu, Hazreti İbrahim aleyhi's-selâmın da'veti, dîn-i mübîn İslâm'ın zuhûru o kıt'ada olduğundan küre-i arzın en mukaddes en mübârek iklimi budur.

Cezîretü'l-Arab kıt'asının kısm-ı a'zamı mıntika-i hârâ [211] tahtında olduğundan havasındaki harâret şiddet üzeredir. Arâzîsinin çoğu şûre-zâr u gayr-ı münbittir. Lakin sevâhil-i deryâdaki mahallerin mezzû'ât ve meyvelerindeki bereket vefret üzeredir. Derûn-ı kıt'ada buhûr, buber, anber, ezvâ, samg ve alâ'l- husûs a'lâ kahve ve sevâhile muttasıl bahrlarda inci megâsları ve diyâr-ı Yemen'de akîk ve sâ'ire ma'denleri vardır.

Cezîre'de vâki' Tih bin İsrail kısmının cânib-i şimâlîsi cibâl ile muhât ve kalîlü'l-mahsûldur. Lakin cânib-i cünûbîsi mahsûl-dâr ve ma'mûrdur. Şu kısımda birisi Tûr-ı Sina ve diğeri Hûrâ nâmıyla iki cebel olup Tih'in meşhûr şehri Tûr kasabasıdır. Beni İsrail'in Tih'de sûret-i ikâmetleri târîh-i mukaddes mebhasında yazıldı.

Sûret-i mahsûsada bahs eylediğimiz mahaller Yemen ve Hicaz, Tihâme, Yemâme, Necid, Hicr, Hîre dâ'ireleri ve bunların mülhakâtı olup akvâm-ı Arap'tan kurûn-ı ûlâda Cezîretü'l-Arab kıt'asının dâhil u hâricinde teşekkül eden devletlere müte'allık vakâyî' ve devâ'ir-i mezkûrede vâki' başlıca mevâki'e müte'allık ba'zı ma'lûmât dahi bu fasılda derç olunacaktır inşâallâh Te'âlâ.

Yemen Memleketi Coğrafyası

Yemen memleketini Tihâme'nin cünûbundan Bâbü'l-Mendeb'e kadar Bahr-ı Ahmer, Halîc-i Acem'in medhaline değin Bahr-ı Muhît-i Hindî, Bahreyn'e kadar haliç-i mezkûrun sâhili vely eder. Binâ'en alâ zalik, memleket-i mezkûre üç taraftan¹³¹ deryâ, bir taraftan Tihâme ve Yemâme ve Bahreyn arâzileri ile mahdûttur. Yemen memleketi, Ka'be-i Şerîfe'nin sağ tarafında bulunduğu için Yemen denildi. Şâm iklimi sol tarafında vâki' olduğu için Şâm denildiği gibi.

Ezmine-i kadîmede Yemen kıt'ası, Cezîretü'l-Arab dâ'iresinin ekser-i cihetine hükûmetçe merci' olup merkez-i hükûmet ibtidâ Medine-i Sebe' ve sonra şimdiki merkez-i vilâyet olan San'â şehri idi. Bu şehrin bânisi rû'esâ-yı Himyer'den San'â bin Zâl (*Ezal*) bin Âmir'dir. Medine-i mezkûre, şimâlden cereyân eden bir küçük ırmak kenârındadır. Şu ırmak Zimâr'a doğru cereyân ederek deryâya dökülür.

San'â'nın mevsim-i sayfî şemsin Hamel ve Sevr ve Cevzâ, [213] harîfî Seretân ve Esed ve Sünbüle, şitâsı Mîzân ve Akreb ve Kavs, bahârı Cedy ve Delv ve Hût burçlarında bulunduğu mevsimdedir. Şems, Hamel'e hulûl ettikte San'âca harâret iştidâd eder. Yağmurları Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında yağar. Şehr-i San'â'nın meyveleri kesret üzeredir. Ezmine-i kadîmede mülûk-ı Himyer'den Şuracbil (*Şurahbil*)'in, orada binâ etmiş olduğu Kasr-ı Gumdân bir tepenin üzerinde idi. Devr-i İslâm'da câmi' misfâye-i sikâye ittihâz olundu. Kasr-ı mezkûrun binâsı dört vechle olup bir veçhi kırmızı, diğeri beyaz, üçüncüsü sarı, dördüncüsü yeşil idi. Ebniye-i dâhiliyyesi yedi tabakayı hâvî ve pek mürtefi' olmak üzere yapıldığından şems tulû' ettiği vakit üç mîl mesâfeden görünür idi. Kasrın üzerinde mülevven mermerden bir oda var idi. Sakfî yek-pâre mermerden ma'mûl ve erkân-ı erba'asının her birinde bir arslan sûreti mevzû' idi. İşbu sûret-i mücesseme derûnuna ba'zı âlât yerleştirildiğinden cismindeki menfezlerden içine hava nüfûz eylediği zamân her birisinden arslan sadâsına benzer bir ses işitiliyor idi. Kasr-ı mezkûr, Hazreti Osmân radiyallâhu Te'âlâ anhu efendimizin zamân-ı hilâfetlerinde hedm ü tahrîb olundu.

[214] Bilâd-ı Yemen'den Me'ârib nâhiyesi, evlâd-ı Sebe'den Ezd kabilesinin meskeni idi. Me'ârib'teki şehr-i Sebe'yi Sebe' bin Yaşcüb bin Ya'rûb binâ eyledi. Belkıs'ın Medinesi budur. Ezmine-i kadîmede Sebe' şehri pek ma'mûr idi. Me'ârib nâhiyesinin bidâyetinden nihâyetine değin eşcâr-ı latîfe, bir mertebe kesret üzere idi ki bir kasabadan diğerkasabaya gidildikte yolcuya güneş dokunmaz idi. Nâhiye-i mezkûrede her vakit azîm seller zuhûr edip araları iki fersahdan ibâret olan iki cebel-i sagîr beyninde sular cârî ve sahrâlara münteşir ve zâyî' olur idi. Mülûk-ı Himyerden Belkıs, sel geldiği mahalle sulb taşlardan bir sed binâsıyla selleri sed hâricinde bırakmış ve sed-i mezkûrun yukarısında ve aşağısında üç meş'ab inşâ ettirmişti. Mezrû'âtca ahâlînin ihtiyâcına göre tarlalara icrâ edilir idi. Binâ'en aleyh, o havâlî o kadar mahsûl-dâr olmuş idi ki o târîhlerde "*Ahsenu Bilâdullâh*"¹³² "add olunacak mertebeye varmış ve mevki'inin letâfet havası ise ilel u emrâza mâni' olarak ahâlî cennette yaşar gibi hüsn-i ma'îşete mazhar olmuştu. Sonra 'ibâdet-i İlâhiyye'yi terk eylediler. Tarlalarına çekirge müstevlî oldu. Sed yıkılıp "*Seylû'l-Arim*" [215] zuhûruyla ma'mûreleri harâb ve esbâb-ı umran ve sa'âdetleri mahv-kerde-i eyâdî inkılâb olup gitti.

¹³¹ Taraf: Turuk

¹³² Allah'ın en güzel ülkesi

San‘â’ya iki menzil mesâfede vâki‘ Zimâr (*Dhamar*) nâm medine-i kadîme, bir vakit mülûk-ı Yemen’in âsimesi olan Zafâr şehr-i şehîridir. Yemen’i, Habeşe’nin istîlâsına kadar şa‘şa‘a-i umrânı nümâyân iken Habeşe ekser-i ma‘mûriyetini mahv u tahrîb etmekle umrân-ı sabıkından sukût eyledi. Şehr-i mezkûrun bir muhkem sûru vardır. Bahçeleri ve karası ve mezârı‘ı kesret üzeredir. Umrân-ı kadîmenin âsâr-ı atîkesi orada mevcûttur. Âsâr-ı mezkûre derûnunda birtakım mermer direkleri vardır.

Yemen derûnunda bulunan Sarâvât (*Sarat/Sarawat*) dağlarının silsilesi Hicaz’a ve sâhil-i bahrda Aden ve Şihr’e kadar imtidâd eder. Cibâl-i mezkûrenin şark cihetinden garb taraflarına doğru mümtedd olan silsileleri bi-gâyetin sa‘bu’l-murûr olduğundan San‘â kafileleri oralardan geçemezler.

San‘â’dan Zübeyd’e kadar yalnız bir yolu vardır. Ve aralarındaki mesâfe, beş merhâleden ibârettir.

Bilâd-ı Yemen’den Zübeyd havâlîsi üzerinde vâki‘ ve Beytü’l-Fakîh dağlarına kadar mümtedd Ūsâb (*Wosab*) nâhiyesiyle Cizân (*Gizan/Gazan*) [216] der-bendine karîb nevâhîde ve Mehâ’da kahve ağaçları pekçoktur. Yemen’de altın, gümüş, demir, nûhas, kalay, akîk-i Yemenî ma‘denleri ve daha pekçok ma‘âdın var ise de hâlâ keşf olunamamıştır.

-57-

Mülâhaza-i Târîhiye

Yemen’de hükûmet eden Beni Kahtân mülûkunun müddet-i umûmiyyesini müverrihler Habeşe Hükûmeti ile beraber (3049) sene i‘tibâr ediyorlar. Kahtân’dan Himyer’e kadar hükûmet eden padişahların isim ve tertîblerinde beyne’l-müverrihîn az ihtilâf vardır. Himyer’den sonra esâmî vü tertîb u ensâbca ihtilâf pekçoktur.

Târîh kitaplarında ittirâdsız ve nâkıs bir sûretle tertîbe konulan padişahların adetleri dahi elli altmış beyinde i‘tibâr ve birtakımının her birine yüzden beş yüz seneye kadar müddet-i hükûmet i‘tâ olunuyor. Târîhlerde ise bu makûle uzun müddetli gösterilen mülûkun çoğuna kimilerin halef oldukları ittifâk ve dâ’ire-i yakîne takrîb olunacak sûretle zikr [217] olunmamıştır. İki padişah arasında müte‘addid padişahlar gelmiş iken isimleri yâ tertîbden sâkıt yâhûd gayr-ı mazbût olmaktan nâşî ikisi beyinde görünen uzun müddeti doldurmak için ba‘zı kudemâ sâkıt u mensî olanların müddetlerini de ma‘lûm olanlara verdiklerinden sonraki müverrihler kudemânın kitaplarını me‘haz ittihâz ve öyle akla mülâyim olmayan müddetleri kabûl etmiş olduklarında iştibâh olunamaz. Ve keza, ihtilâf üzere yazılan mülûktan çoğunun nesepleri mazbût ise de a‘kâb-ı mazbûtaca ittifâk olmamaktan ve ensâbca da ihtilâf ve nevâkıstan nâşî, öyle uzun müddetli gösterilen padişahlardan her birisinin müddeti hakkında müverrihlerin yazdıkları yüzlerle senelere ve gerek kitaplara derc¹³³ eyledikleri a‘kâb u ensâbın tertîbine sahih nazarıyla bakılamaz.

Habeşe’nin istîlâsına kadar Yemen’de hükûmet eden Beni Kahtân mülûkunun isimleri unutululardan mâ‘adâsının târîh kitaplarında mezkûr ve ma‘rûf ve fakat sukût-ı tertîbten nâşî çoğu muhtelif olanları yüz nefer râddelerindedir. Müverrihler, Kahtân’dan Habeşe’nin istîlâsına kadar Kahtâniyye Devleti mülûkuna (2970) sene müddet göstermişlerdir. Tertîb ve isimleri mazbût ve sıhhatı musaddak olan sair devletler müddet-i umûmiyyeleriyle [218] efrâd-ı mülûkuna tatbîk ve mukâyese edildiği hâlde Kahtâniyye mülûkunun her birisi için on beş sene

¹³³ Derc: Derh

müddet farz olunabileceğinden bu hesâb ve mukâyese hükmünce Yemen’de Beni Kahtân’dan (2970) senede iki yüze karîb padişahın hükûmet etmiş olmaları lâzım gelir ki bunlardan isimleri ma’lûm olanların mâ’adâlarına mensî vü gayr-ı mazbût nazarıyla bakılması tabî’î ve zarûrîdir. İbn Haldûn dahi Yemen mülûk-ı kadîmesinin tertîbinde çok isimler ve padişahlar sâkıt olduğunu Süheylî¹³⁴’den nakl ile yazıyor.

Mülûk-ı müşârun ileyhimin isimlerini ve her birisinin vakâyi’-i târîhiyyesini mübeyyen –sıhhat ve i’timâda şâyân- hiçbir kitaba tesâdüf olunamadığından bunun için müretteb ve mükemmel bir târîh kitabı yazmak da imkân yoktur. Binâ’en aleyh, yalnız en meşhûrlarının bir dereceye kadar vakâyi’ini yazacak ve isimlerinin tertîbinde bi’t-tab’ müverrihlerin ekseriyet-i akvâline i’tibâr edeceğiz.

[219] [58] Yemen’de Kahtâniyye Devleti (95-3065)

Yemen’de ibtidâ padişah olan zât, Kahtân bin Âbir bin Şâlih bin Erfahşed bin Sâm bin Nûh aleyhi’s-selâm’dır.

Kahtân’ın peder-i âlîleri Âbir (Hûd) aleyhi’s-selâm Hadramût ve Şihr ve Ummân havâlîlerindeki kavm-i Ad’a meb’ûs nebî-i zî-şân olmakla târîh-i mukaddes kısmında gösterildiği üzere kavm-i mezkûrun helâklarından sonra nebî-i müşârun ileyh nübüvvetini tasdîk eden mü’mînlerle beraber orada ikâmet buyurmuşlar idi. Vefâtından sonra ferzend-i necîbi ve İbrahim aleyhi’s-selâm Efendimizin cedd-i emcedi Fâliğ, evlâd ve müte’allikâtını alıp Cezîre-i Mâ-Beynü’n-Nehreyn havâlisine azîmet eylediği gibi diğer veled-i necîbi Kahtân evlâd u etbâ’ıyla Hadramût’tan Yemen’e giderek orada bir devlet-i müstakille te’sîs eyledi. Kable’l-hicre (3065).

Devlet-i müşârun ileyhâ Kahtâniyye nâmıyla ma’rûf olduğu gibi ahfâdından Himyer bin Sebe’’den sonra gelen mülûk, ekseriyetle, Benî Himyer’den ve ba’zen Himyer’in birâderi Kehlân sülâlesinden olduklarından Himyer’den Hâris er-Râiş’e kadar padişahlık etmiş [220] olanlara mülûk-ı Himyeriyye ve ondan sonrakilerine hem mülûk-ı Himyeriyye hem de Tebâbî’a denildi.

Kahtân- Adâletle mevsûf ve re’âyâsı haklarında semâhat ve siyâset icrâsıyla ma’rûf idi. Yemen Araplarından Benî Kahtân’ın mâ’adâsı dahi muahharan tesâdüf eyledikleri beliyât ile Arab-ı Bâ’ide dâ’iresine dâhil ve nesilleri munkarız ve muzmahill olmakla Yemen’de ensâl u kavmiyetleri mümtedd ve bâkî olan Arablar, Benî Kahtân’a münhasır olmuşlardır. Kahtân’ın lisân-ı aslîsi Süryânî idi. Sonra, mu’âsırları bulunan Arab-ı Bâ’ide’den tahsîl eylediği lisân-ı Arabî ile tekellüm etmekle lisân-ı mezkûr evlâd ve butûnuna lisân-ı umûmî oldu. Binâ’en aleyh, İbni Haldûn Beni Kahtân’ı, Arab-ı Müsta’ribe’den add ediyor. Lakin ekser-i müverrihîn bu tabakaya Arab-ı Müsta’ribe itlâk etmeyip Arab-ı Müsta’ribe unvânını Hazreti İsmail aleyhi’s-selâm efendimizin evlâdı haklarında isti’mâl eylediler.

Kahtân ve evlâdı evâ’il hâllerinde mu’âsırları olan Arab-ı Bâ’ide akvâmından ma’dûd kabâ’il-i bedeviyye gibi dâ’ire-i medeniyet hâricinde idiler. Şu’ûb u butûnlarında nümâyân olan kesret-i Arab-ı Bâ’ide akvâmının müteselsilen helâkları zamânlarına [221] musâdîf olduğundan onların diyârlarını dahi zabt ile gittikçe tahsîl-i medeniyet u tezyîd-i şevket etmişlerdir.

¹³⁴ Süheylî: Süheylî

Kahtân'ın vefâtında evlâd-ı kesîresi var idi. Bunlardan Ya'rub mesned-i hükûmete cülûs eyledi.

Ya'rub – Şu zâtın zamân-ı saltanatına kadar Beni Kahtân'ın isti'mâl eyledikleri lisân-ı Arabî me'hazları olan Arab-ı Bâ'ide'nin lûgat-ı asliyyelerinden ibâret ve şu lûgat ise her türlü intizâmdan ârî idi. Ya'rub, ta'dîlât u ıslâhât ile edebiyât-ı lisâniyyenin husûl-ı intizâmına hizmet eyledi. Binâ'en aleyh, lisân-ı Arabî'nin mûcidi kendisi değil iken hemân mûcid makâmında kesb-i şöhret etmekle Hassân bin Sâbit el-Ensârî radiyallâhu anhu Ya'rub'un ıslâh-ı lisânca olan hizmetini takdîren şu nazmı inşâ etmiştir:

Te'allamtum min mantıkî's-Şeyh Ya'rub

Ebînâ ve sırtum mu'rebîn zevî-fakr

Ve kuntum kadîmen mâlekum gayru- 'ucmetin

*Kelâmin ve kuntum ke'l-behâ'imi fî'l-kafr*¹³⁵

Ya'rub'un zamân-ı saltanatında Arab-ı Bâ'ide'nin helâklarından nâşî meskenleri hâlî ve Amâlika ve sâ'ir akvâm-ı Bâ'ide'nin bakiyye [222]-si de libâs-ı iktidârdan ârî kalmıştı. Hepsinin meskenlerini zabt ile birâderlerinden Cürhüm'ü Hicaz'a, Âd'ı Şihr'e, Hadramût'u Cibâl-i Şihr'e, Ummân'ı, hâlâ Ummân tesmiye olunan nevâhîye vali ta'yîn etmekle her birisi vardığı yerde mu'ahharan kesb-i istiklâl eyledi. Ya'rub âkıl, hekîm, hüsn -i hâl ile muttasıf idi. Vefâtında oğullarına vech-i âti üzere nasihat etmiştir.

“Oğullarım! ‘ilm öğrenip onunla âmil olunuz. Hasûd olmayınız. Zîrâ hased, beyninizde fenâlıkların hudûsunu da'vet eder. Şerden ve şerîrden ihtirâz ediniz, zîrâ şer size şerden başka bir şey celb etmez. Siz halka munsif-âne mu'âmele göstermelisiniz ki halk dahi bi'l-mukâbele sizin hakkınızda munsif-âne mu'âmele göstereler. Kibirden ictinâb ediniz. Zîrâ kibir, nâsın kalplerini sizden teb'îd eder. Tevâzu' iltizâm ediniz. Zîrâ tevâzu' size kulûb-ı nâsı celb eder. Birisi sizinle istişârede bulunur ise nefsinize nasıl ister iseniz ona da öyle beyân ediniz. Zîrâ meşveret, boynunuzda Cenâbı Hakk'ın bir emânetidir.

Ya'rub'un müddet-i hükûmeti otuz üç sene olduğu mervîdir. Vefâtında oğlu Yeşcüb, Yemen padişahı oldu.

[223] Yeşcüb- Şu lafız “şecebe” lafzından müştak fî'l-i muzâri' olup “şecebe” helâk etmek ma'nâsıdır. Padişah-ı müşârun ileyh, “zamân-ı hükûmetinde düşmanlarını helâk eder.” tefâ'uluyla öyle tesmiye olunmuştu. Lakin nâ'il-i saltanat olduktan sonra pek za'îfû'r-re'y u gâfil olduğu anlaşılmakla o tefâ'ulün aksi zuhûr eyledi. Cinâyât u seyyi'ât ashâbı haklarında hiçbir gûne mu'âhaza-i siyâsiyye göstermediğinden ne emrinde ne de nehyinde te'sîr var idi. Hicaz, Hadramût, Şihr, Ummân vilâyetlerinin valileri bulunan amucaları, Yeşcüb'ün vefâtında oğlu Abdu Şems denmekle ma'rûf Âbir, Yemen padişahı olduğu beyne'l-müverrihîn ittifaka merbûttur.

¹³⁵ Babamız Şeyh Ya'rub'tan konuşmayı öğrendiniz; Araplaşarak fakir oldunuz.

Önceden sadece aksanız vardı ve ıssız çöllerde hayvanlar gibiydiniz.

Abdu Şems-i Sebe' - Şu zât, heybet u azîmet eshâbından ma'dûd, gazaları kesîr, muhârebelerde müteyakkız, askerlerine mükrim bir padişah idi. Bi'z-zât Mısır'a hücum ile ahâlîsine galebe eyledi. Gazâvâtında on bin kadar esîr almıştır. Sebe' ile telkîb olunmasının sebebi budur. Mısır havâlîsinde "Aynu Şems" denmekle ma'rûf beldeyi binâ ettirip oğullarından Babelyon'u oraya vali ta'yîn etti. Me'ârib'de ismine mensûb Sebe' şehr-i şehîrinin bânîsi Sebe''dir. Şehr-i mezkûr çok vakitler âsime-i mülûk olmuştu. Sonraları âsime-i saltanat [224] San'â'ya nakl edilmiştir. Sedd-i Me'ârib'in bânîsi de Sebe' olduğunu ba'zı müverrihler gösteriyorlar. Ekseriyet-i akvâl seddin binâsını Belkıs'a nisbet ediyor ise de böyle büyük eserler bir padişahın zamân-ı hükûmetinde yapılmasını akıl pek ba'îd görür. Sebe', Babil taraflarına hücum ile oraları yağma eyledi. Her bir muhârebeye muzaffer ve kangı beldenin fethini murâd eyledi ise teshîri müyesser olmuştur. Sebe''nin fütûhâtını takdîren mu'âsırı bulunan üdebâdan bir zât, şu nazmı inşâd etmiş olduğu mervîdir.

Le-kad meleke 'l-afâka min haysu şarkiha

Îlâ 'l-garbi minhâ 'Abdu Şems bin Yeşcüb

Lehu mülku Kahtân bin Hûd verâse

'An eslâfî sıdkın min cüdûdin ve min ebb¹³⁶

Müverrihler Sebe''nin müddetini uzun gösteriyorlar. Vefâtında Sebe''ye halef-i saltanat Necrân bin Zeyd bin Ya'rub olmasını tertîb-i nesb istizâ eder ise de eshâb-ı târîh Necrân'ın Yemen hükûmdârlığında bulunduğunu tasdik ile beraber kime halef olduğunu tasrîh etmeyerek Sebe''ye oğlu Himyer'in halef-i saltanat olduğunda ittifâk ediyorlar.

[225] Himyer- Şu zât gayet seçî' bir padişah idi. Mülûk-ı Himyeriyye'nin mensûb-ı ileyhi budur. Tekessür-i butûnu cihetiyle ağılebiyete bi'l-i'tibâr Yemen'deki akvâm-ı kadîmenin cümlesine Himyer denildi. İbn Haldûn¹³⁷ der ki "Sebe'nin çok evlâdı var idi. Onların meşhûrları Himyer ile Kehlân'dır. Bunlardan iki ümmet-i azîme münşâ'ib oldu."

İbtidâ altından ma'mûl tâc ile tetevvüc eden Himyer'dir. Zamânında hayli ma'mûreler inşâ ve hâriçten çok yerler istilâ olundu. Hükûmet ve nüfûzunu tevsî' ile Semûd bekâyâsını Yemen'den ihrâc ve Hicaz taraflarına tard eyledi. Müddet-i hükûmeti hakkında târîhlerin yazdıkları rivâyâtın akla mülâyim görüneni elli senedir.

Evlâd-ı Himyer'in adlarını müverrihlerin ba'zılarını Vâsil (*Vâil*), Mâlik, Zeyd, Âmir, Avf, Es'ad (*Sa'd*) ve ba'zıları el-Hemeyse' (*Hemîse*'), Mâlik, Zeyd, Vâ'il, Meşrûh, Ma'di Kerib, Mürre diye zikr ediyorlar. Evlâd-ı merkûmeden Mürre'nin butûnu Hadramût havâlîsine giderek orada ikâmet eylediler.

Kehlân – Mülk-i Yemen Himyer'den sonra Kehlân'a intikâl ettiğini İbn Haldûn, İbn Sa'îd'ten nakl ile beyân ediyor. Sebîketü'z-Zeheb'de Sebe' bir hayât iken siyâset mülkü Himyer'e [226]

¹³⁶ Abdu Şems bin Yeşcüb doğudan batıya kadar birçok yerin mülkünü elde etti.

O, sadık ced ve babalarından olan Kahtân bin Hud'un mülküne varis oldu.

¹³⁷ Haldûn: Haldun

ve etrâf ve sügûrun idâresini Kehlân'a tahsîs eylediği mezkûrdur. Ekser-i târîhlerde mülk-i Yemen Himyer ile Kehlân'ın evlâdı beyinlerinde tedâvül eylediği gösteriliyor.

Vâsil bin Himyer ve El-Hemeyse' bin Himyer- Müverrihler şu iki zâtın da Yemen'de hükümdarlık ettiklerini söylüyorlar ise de tekaddüm kangı birinde olduğunu tasrîh etmiyorlar. Zamânlarının vakâyî'-i târîhiyyesi de mazbût değildir.

Seksek bin Vâsil- Bu zâtın Yemen'de padişahlık ettiğini ve bunu da oğlu Ya'fur ta'kîb eylediğini müverrihler beyân ediyorlar. Lakin tertîb-i nesebce Ebin bin el-Hemeyse' ve Cebbâr bin Gâlib bin Kehlân, Seksek'e müsâvî ve bunların saltanatları dahi târîhçe musaddak olduğundan takaddüm kangı birinde olduğu ma'lûm değildir. Seksek'in eyyâm-ı hükûmetinde am-zâdesi Kudâ'a bin Mâlik Ummân havâlîsinde tagallüb göstermişti. Seksek askerle giderek Kudâ'a'yı harben o havâliden çıkardı.

Ya'fur bin Seksek- Bunun eyyâm-ı saltanatında Havâric tâ'ifesi muhâlefet u isyân gösterdiler. Kudâ'a'nın hafîdi Mâlik bin el-Hâfile, Ya'fur'un muhârebeleri vukû' buldu. Şu zâtın nihâyet-i hükûmetine kadar fitne devâm etmiştir.

[227] Me'âfir Nu'mân bin Ya'fur- Ya'fur'un vefâtında Nu'mân rahm-ı mâderde idi. Âmir bin Bâzân bin Avf bin Himyer, mülhikât-ı Yemen'den Bahreyn valisi bulunduğu hâlde Ya'fur'un vefâtından sonra medine-i Sebe'ye gelerek zevce-i Ya'fur'un zuhûr-ı hamline intizâren niyâbet sûretiyle hükûmeti yed-i idâresine aldığı ve Nu'mân'ın vilâdetinden sonra niyâbete devâm eylediği târîhlerde mezkûrdur. Nu'mân henüz sinn-i bülûğa varmazdan mukaddem Âmir onu katl ile saltanatı iğtisâb efkârına düştü. Beni Himyer, evvel efkârı hiss edildikde bi'l-hücûm Âmir'i tard eylediler. Âmir günde dört def'a elbisesini değiştirip her def'asında bir türlü siyâb-ı semîne giydiğiçün "Zû Riyâş" diye şöhret vermiştir. Tardından sonra Beni Himyer'in Nu'mân'a itâ'at ettiği mervîdir.

Nu'mân'ın Yemen'de hükümdârlık ettiğinde müverrihîn müttetik iseler de Züheyr bin Ebin ve el-Gavs bin Ebin nesebce Nu'mân'dan mukaddem olup bunların saltanatları da târîhçe musaddak olduğuna nazaran Âmir'den sonra Nu'mân'ın padişah olması meşkûktur.

Âmir tard olunduktan sonra Necrân tarafına giderek orada Mâlik bin el-Hâfile hayli muhârebe etmiş ve sonraları da iğtisâb-ı saltanat için harplere devâm eylemiş ise de [228] akbeh hezîmetle mağlûb ve maksadına muvaffakiyetten mahrûm olmuştur. Nu'mân büyüüp saltanatında kesb-i istiklâl ettikten sonra Zâ Riyâş'ı tutturup habs ettirdi.

Nu'mân âkıl, hâzim, kadri âlî, gazâlarda satveti şedîd, muhârebelerde muzaffer idi. Müddeti kırk dört senedir.

Esham bin Nu'mân- Esham'ın Yemen padişahlığında ittifâk vardır. Lakin müverrihler tertîb-i nesebce Esham'dan mukaddem olan Arîb bin Züheyr bin Vâsil bin el-Gavs'ın dahi hükümdarlıklarından bahs ettiklerinden saltanatça takaddüm kangı birisinde olduğu meçhûldür.

Esham'ın zamân-ı saltanatında Beni Himyer'in intizâmı bozulup her tarafta bir mu'âriz zuhûr etmiş ve asâyîş u rahât zâ'il olmuştur. Bu hâl çok vakitler devâm eyledi. Esham'dan sonra tertîb-i nesebce târîhlerde on beş kadar mülûk isimleri görülüyor ise de hiç birisinin tertîb-i saltanatlarında müverrihîn ittifâk göstermiyorlar. Vakâyî'-i târîhiyyeleri de mazbût değildir.

Zû'l-Karneyn bin Sa'b bin Zî Şeded- Şu zât nübüvvetinde ihtilâf olunan Zû'l-Karneyn'dir. Saçlarını iki bölük [229] ederek her örüğünü bir tarafa bıraktığı için şu lakab ile şöhret verdi.

Ku'rân-ı Kerîm'de mezkûr olan Zû'l-Karneyn budur. İbn Abbas hazretlerine Zû'l-Karneyn'den su'âl olundukta mülûk-ı Himyer'den olduğu cevâbını verdi. Müşârun ileyh Hazreti İbrâhim aleyhi's-selâm asrında olup ikisi Mekke-i Mükerrerme'de mülâkât eyledikleri sahîhinde münderiç ehâdis-i nebeviyye ile sâbittir.

Hâris er-Râ'îş bin Lokmân- Şu zât mülûk-ı Tebâbi'a'nın birincisidir. Nesebi hakkında hayli ihtilâf vardır. Ekseriyet-i akvâl Lokmân'ın oğlu olmasında görülmüşken müverrihlerin ba'zıları Kays bin Muâviye'nin, kimisi Kays bin Sayfi'nin ve Süheylî, Zî Şeded bin Miltât'ın, Mes'ûdî, Cüşem bin Abdu Şems'in oğludur diye rivâyât-ı muhtelif gösterdiler.

Tebâbi'a "Tübba'" lafzının cem'idir. Hâris'den sonraki mülûktan her bir halef-i selefînin idâre-i siyâsiyyesine ittibâ ettiği için bunların müfredine "Tübba'" ve mecmû'una "Tebâbi'a" denildi.

Padişah-ı müşârun ileyh bilâd-ı sâ'ireye gazâlar ederek mülküne ganâ'im-i kesîre idhâl ve túbba'asına i'tâ etmiştir. Bu vesîleler ile mülkünde tezyîd-i servete muvaffak olduğundan güyâ ihsân ve ikdâr ile túbba'asını toylandırıldığı için "Râ'îş" lakabıyla [230] meşhûr oldu. Hind, Tay dağlarına, Enbâr nevâhîsine, Ninova'ya gazâlar edip pekçok ganâ'im almıştır. Ümerâsından Şemr bin el-Attâf'ı terk ve Azerbaycan taraflarına sevk ile mukâtele ve hayli eşhâs esîr ettikten sonra muvaffak olduğu vukû'âtı Azerbaycan'da iki taş üzerine yazdırmış olduğu İbn Esîr'de mezkûrdur.

Zür'a bin Ka'b- Şu zât hüsn-i sîret eshâbındandır. Çok vakitler mu'ammer olup hîn-i saltanatında Beni Himyer ve Beni Kehlân'dan cümle butûnun itâ'atlarına mazhar olmuş idüğü târîhlerde muharrerdir.

Afrikas bin Kays- Ba'zı kitaplarda şîn ile "Afrikaş" yazılıdır. Nesebi hakkında dahi ihtilâf vardır. Yûşa' bin Nûn aleyhi's-selâmın arz-ı Ken'ân'dan tard etmiş olduğu Amâlika bekâyâsını ve Himyer'den Sanhaca (*Sanhaja*) ve Kûsâme kabilelerini oralarda iskân etmekle kıt'a-ı mezkûre nâmına nisbetle Afrikiyye (Afrika) diye şöhet verdi. Afrikas'ın o cânibe azîmeti esnâsında o havâlîde Circir nâmında bir hükümdâr var idi. Himyerîler Afrika ahâlî-i asliyyesinin lisânlarını anlayamadıklarından Afrikas "Bunlar ne çok berbere ediyorlar" dediği cihetle sözü ahâlî-i merkûmeye vech [231] tesmiye olmuştur. Berbere ma'nâsız esvâta denilir.

Zû'l-Menâr Ebrehe bin Hâris- Afrikas ve Zû'l-Menâr'ın tertîb-i saltanatları ihtilâftan gayr-ı sâlimdir. Zû'l-Menâr yolculara ihtidâ için yollarda fenerler vaz' eylediğinden o lakapla ma'rûf oldu. Şu zât Sudan bilâdına gazâ ederek ahâlîsini tedmîr eylediği mervîdir.

Zû'l-Ez'âr Amr bin Ebrehe- Amr mütekebbir ve sû'-i sîretle muttasıf idi. Babası Ebrehe vefât ederken re'âyâ haklarında hüsn-i mu'âmele iltizâmını oğullarına vasiyet etmişti. Amr o vasiyetle âmil olmayıp envâ'-ı şedâid u mazâlim irtikâb eylediğinden cülûsunun onuncu senesi hal' olundu.

Nasnas denilen hayvânâtı Yemen'e haml ile halkı tahvîf eylediği için "Zû'l-Ez'âr" tesmiye olduğu mervîdir. İbnü Esîr'in yazışına nazaran Abd bin Ebrehe'nin lakabı "Zû'l-Ez'âr" olup babası Ebrehe Abd'ı akâsî-i Mağrib'den bir nâhiyeye gönderdiğinden ganâ'im u sebâyâ ile avdetinde bir vahşet-i münekkere müşâhede olunmakla Zû'l-Ez'âr tesmiye olundu. İbnü Haldûn, Abd, Amr Zû'l-Ez'âr'ın oğlu olduğunu ve Zû'l-Eş'âr diye ma'rûf olup babasından

sonra mâlik-i mülk olmuş [232] idüğünü İbnû Sa‘îd’den nakl ile rivâyet eyledi. Himyer Abdu Zî’l-Eş‘âr’ı kürsî-i saltanattan indirip Şürecbîl bin Gâlib’e bî‘at ettikleri de gösteriliyor.

Şürecbîl bin Gâlib- Şürecbîl cülûs eyledikten sonra askeriyle Abd bin Zî’l-Eş‘âr üzerine gitmiş ise de muhârebe etmeksizin avdet etti.

Zû es-Sarah Hedhâd bin Şürecbîl- Şu zât babasından sonra Yemen padişahı olmuştur. Müddeti on senedir.

Belkıs binti Hedhâd- Belkıs babasından sonra Yemen melikesi oldu. Belkıs’ın nesebinde ihtilâf vardır. Ba‘zıları Yeşrûh bin Hâris bin Kays’ın kızı olduğunu rivâyet eylediler. Hazreti Süleymân aleyhi’s-selâm’a Belkıs’ın keyfiyet-i itâ‘atı Târîh-i Mukaddes kısmında zikr olundu. Belkıs, Hazreti Süleymân’ı ziyâret için Kuds-i Şerîf’e gittiği esnâda mukaddemen hal‘ olunmuş olan Zû’l-Eş‘âr başına çok ‘asker toplayıp hurûc ve memleketi zabt etmişti. Belkıs’ın avdetinde tarafeyn bi’l-muhârebe Zû’l-Eş‘âr gâlib oldu ise de bir mâh sonra Belkıs onu tesmîm ve yine memleketi zabt eyledi.

Melike-i müşârun ileyhâ güzellikte nisvân-ı asrı miyâneler [233] –inde bî-hemtâ ve akl u dirâyetçe yektâ idi. Hükûmeti on üç senedir.

Nâşir en-Ni‘âm Mâlik bin Amr bin Ya‘fûr- Belkıs’tan sonra şu zâtın hükûmetini ba‘zı müverrihîn yazıyor ise de ba‘zıları Hazreti Süleymân, Belkıs’ı nikah edip mülk-i Yemen’e Kemel bin Şürecbîl’i ta‘yîn ettiğini ve ondan sonra saltanat Zî Veda‘ nâmında bir zâta müntakıl olduğunu beyân ediyorlar. Müverrihlerin ba‘zıları da Hazreti Süleymân Yemen memleketini Tay‘am nâmında bir zâta tevcih buyurmakla Tay‘am’dan sonra Mâlik bin Amr câlis-i taht-ı saltanat olduğunu rivâyet ediyor. Mâlik bin Amr kime halef olduğu meşkûk ise de Yemen’de hükümdarlık eylediği ihtilâfdan sâlimdir.

Mâlik bir müddet idâre-i saltanat ettikten sonra hakkında husemâ zuhûr ve tekessür ederek mülkü zevâle takarrüb etmişti. İtâyâ-ı kesîre bezl u neşriyle husemâsını teskîn ve saltanatının bekâyâsını te’mîn eylediğinden “Nâşiru’n-Ni‘am” diye telkîb olundu.

Mâlik bilâd-ı Mağrib’e gazâ ve muzafferiyeti eslâfına teveffük etmiştir. Bilâd-ı mezkûrede Vâdiyü’r-Rimâl denilen mahalle kadar azîmetle mahall-i mezkûrede Remlistân’a vâsıl oldukça bir şiddetli bora zuhûr edip askerinin kısm-ı azîmi telef [234] oldu. Bâkiyyesini bi’l-istishâb avdetle birinci menzilde bakırdan ma‘mûl bir insân timsâli göğsüne hatt-ı Himyerî denilen hurûf-ı müsnedle “Bundan ötede gidilecek yer yoktur” diye yazdıktan sonra bilâdına ric‘at etti.

Şemr Yer‘aş (Yuhariş) bin Nâşir en-Ni‘am- Şu zâtın vücudunda ra‘şa olduğundan “Yer‘aş” telkîb olunmuştur. Ma‘lûliyeti ile beraber şecî‘ u bahâdır ve her vechle a‘mâl-ı askere kâdir idi. Pekçok yerler feth edip maşrik taraflarına doğru açtığı gazâlardaki sît-i muzafferiyetini Irak’a ve oradan Çin’e kadar îsâl eyledi. Fars, Sicistan, Horasan bilâdını feth ettikten sonra Soğd şehrine giderek şehir-i mezkûru tahrîb ve sonra yine binâsını i‘âde etti. Farslar orayı “Şemr Kûned” tesmiye eylediler. Sonra tahrîf olunup “Semerkand” diye müştehir oldu. Şehir-i mezkûrda bir amûd bulunmakla üzerinde hatt-ı Himyerî ile “Şemr Yer‘aş seyyide-i şems için bunu binâ eyledi.” Ve keza, bir kapı sahifesi bulunduğundan üstünde yine hatt-ı Himyerî ile “Buradan San‘â’ya kadar bin fersahdır” ibâreleri görülmüştür. Şemr Yer‘aş, bilâd-ı Fars fütûhâtından fâriğ olduktan sonra yüzünü Çin memâlikine çevirdi. Bu haber Çin hükümdârına [235] bâliğ oldukça derûnunu havf u telâş istilâ etmekle veziri vatan ve metbû’unun selâmetleri uğrunda nefsince fedakârlık ihtiyâr ederek kendi burnunu kat‘ ve mecrûhen Şemr Yer‘aş’ın

yanına azîmetle “Çin hükümdârına muhârebeden ictinâb etmesi için nasihat verdikte hakkımda bu gadrı irtikâb eyledi” diye şikâyet etti.

Mu‘âmelât-ı ma‘rûzası Şemr Yer‘aş‘ı te‘mîn ve Çin bilâdının fethinde delâletini temenni ettiğinden Yemen askerinin önüne düşüp susuz ve fenâ mahallere götürmekle vezir-i müşârun ileyh dahi beraber olduğu hâlde Şemr Yer‘aş ve askeri susuzluktan telef oldular. Şemr’in müddet-i saltanatı otuz yedi senedir.

Ebû Mâlik Sayfî bin Şemr Yer‘aş – Ebû Mâlik babasının intikâmını almak için askerle Çin bilâdına gitmek üzere iken bilâd-ı Mağrib’de bir zümrüd ma‘deni zuhûr eylediğini istihbâr edip ma‘den-i mezkûru zabt etmek tama‘ıyla azîmetini o havâliye tahvîl eyledi ise de yolda vefât etmiştir.

Şüracbîl Yahsub bin Mâlik bin Gavs- Şüracbîl adl u şecâ‘at eshâbından idi. San‘â hâricindeki Kasr-ı Gumdân’ın bânisi budur.

[236] Zû Akran Tübbâ‘ ibn Ebi Mâlik- Zû Akran tesmiyesinin sebebi başının bir cânibinde boynuzla benzer bir alâmet olduğundan idi. Elli üç sene hükûmet ettiği mervîdir.

Zû Ceyşân bin Ebi Mâlik- Karındaşı Zû Akran’ın halefidir. Müddet-i hükûmetini on sene gösteriyorlar.

Kelikyekrib (*Melikyekrib*) bin Zî Akran- Şu zât za‘îf u alîl olduğundan hiçbir gûne vakâyi‘-i mühimmeye muvaffak olamadı. Bundan sonra ba‘zı müverrihler Es‘ad bin Zî Ceyşân’ın ve ba‘zıları Es‘ad bin Kelikyekrib’in cülûsunu yazıyorlar.

Es‘ad bin Kelikyekrib- Şu zâtın şöhreti Tübbân ve Tübbâ‘-ı Ahar ve Ra‘yid olup künyesi Ebû Kerib’tir. Mülûk-ı Yemen’in pek meşhûrudur.

Fars Devleti aleyhine i‘lân-ı harb ederek asâkir-i kesîre ile Yemen’den çıkıp Hîre nâm mevzi‘e vusûllarında askere hayret geldiğinden o mevzi‘e “Hîre” tesmiye edildi. Orada bir müddet ikâmetle Ezdîlerden bir cemâ‘at ve Lahm ve Cüzzâm ve Amile ve Kudâ‘a kabileleriyle birleşip mahall-i mezkûrda hayli ebniye inşâ eylediler. Tayy ve Kelb ve Es-Sükûn ve İyâd kabilelerinden dahi halk-ı kesîr yanlarında tecemmu‘ ve bir müddet ikâmet ettikten sonra Enbâr nâm mahalle, ondan Musul’a, ba‘dehu Azerbaycan’a, [237] azîmet ve Türklerle bi‘l-muhârebe galebeden sonra Yemen’e avdet eyledi.

Ebû Kerib’in şu muvaffakiyetleri üzerine kulûb-ı mülûkta mehâbeti takarrür ettiğinden Hind raçeleri hedâyâ irsâliyle rızasını tahsîle teşebbüs ettiler.

Mu‘ahharan Türklerle gazâ etmek için ordularla oğlu Hassân’ı Soğd’a diğer oğlu Ya‘fur’u Rum ve Zî‘l-Cenâh’ı Farslar üzerlerine sevk ederek Şemr, Fars Devleti’ne galebe ile Semerkand’ı zabt etti. Hassân Çin’e giderken biraderi kendisini sebkât etmekle ikisi birlikte katl ve sebye devâm ve ganâ‘im-i kesîre ahz ile pederlerinin yanına avdet eylediler.

Ya‘fur, Rumlar üzerlerine hücûm ile İstanbul taraflarında külliyyetli emvâl iğtinâm ettikten sonra Roma havâlisine gitti ise de orada vebâyâ tesâdüfle askeri perîşân olmakla Romalılar bu fırsattan bi‘l-istifâde Ya‘fur rifâkatındaki orduyu berbâd ettiler.

Ebû Kerib sonra maşrık tarafına giderken Yesrib’e vâsıl oldukta orayı zabt ve oğlunu Yesrib’e vali ta‘yîn etmişti. Ahâlî bilâ-sebeb oğlunu öldürdükleri cihetle Ebû Kerib avdet ettikte Yesrib’i tahrîbe kıyâm eyledi. [238] Beni Kurayza yahudileri ahhârından iki şahıs “Burası ahir-i

zamânda zuhûr edecek nebî-i Kureyşî'nin hicret-serâyıdır. Bu işten vazgil" demeleriyle ta'arruz etmeksizin Mekke-i Mûkerreme'ye azîmet eyledi. Yesrib'i tahrîbten men' eden iki şahsın delâletleri ile Ka'be-i Mu'azzama'yı tavâf ile iksâ ve derûnunu tathîr ettirip kapısına kilid vaz' etmiştir. Es'ad'ın diyânet-i Mûseviyye'yi kabûl ile Yemen tarafına avdetinde ahâlînin ta'rîzâtına musâdîf olmasıyla sonra Himyerîlerin birtakımı dahi kabûl-ı Yahudiyyet ettiler. Ba'zı rivâyete nazaran, Yemen'e avdetinde ahâlî kendisini öldürdüler. Zamânı hicretten yedi yüz sene mukaddemdir.

Belkıs ile bunun arasında bin sene kadar zamân geçmiş iken ikisi beyninde isimleri mazbût olan mülûk yedi sekiz neferden ibârettir. Aralarında ise müte'addid padişahlar isimleri mensî olduğu bî-iştibâh iken müverrihler Es'ad'a üç yüz yirmi ve başkalarına da uzun müddetler göstermeleri o müddeti doldurmak için olduğu bedîhîdir.

Umrân bin Âmir Mâ'u's-Sema'- Beni Kehlân'dan ve Ezz kabilesindendir. Kâhin idi. Ebû Kerib'ten sonra şu zâtın [239] Yemen hükümdârı olduğunda ekseriyet akvâl vardır. Umrân vefâtında biraderi Amr Mezikâ'yı velî'-ahd ta'yîn ile beraber kehâneti hasbiyle Seyl-i Arim'den medine-i Sebe'nin harâb olacağını da haber vermişti. Alâ rivâyetin bu haberi veren bir kâhinedir. Amr, Ezz kabilesiyle Yemen'den çıkıp gitmiş olduğundan ahâlî kendisine bî'at eylemediler. Seyl-i Arim'in zuhûru ve medine-i Sebe'nin harâbı hicretten altı yüz yirmi sene mukaddem olduğu mervîdir.

Müverrihler Umrân bin Âmir'den sonra Nasr bin Rabî'a'nın ve ondan sonra Hassân ibn Ebi Kerib'in hükümdârlığını yazıyorlar ise de Ebû Kerib'in zamân-ı hükûmeti Seyl-i Arim'den yetmiş seksen ve zuhûr-ı İslâm'dan yedi yüz sene mukaddem olup Nasr bin Rabî'a ise mülûk-ı Fars'tan Şapur bin Hürmüz'le hem-asr olduğu ve Şapur'un bidâyet-i hükûmeti hicretten mukaddemki üç yüz on iki senesinde idüğü târîhçe sâbittir.

Bu takdirce Ebû Kerib ile Nasr'ın zamânları beyninde dört yüz seneye karîb müddet olduğuna nazaran Ebû Kerib'in oğlu Hassân'ın Nasr'a halef olması tasdîk olunamaz. Mülûk-ı Yemen'in tertîb-i sahîhi meçhûl olduğundan târîhimizde mümkün olduğu kadar nesb ve zamân i'tibârıyla tertîbte akla karîb olacak [240] bir sûrete ri'âyeti iltizâm etmişiz. Binâ'en aleyh, Âmir'den sonra Nasr'ı yazamadık.

Hassân bin Tübbân Es'ad ve Karındaşı Amr- Keyfiyeti Yemâme bahsında yazılacağı vechle Tasm kabilesini yağma eden Hassân şudur. Hassân zamân-ı hükûmetinde eslâfı gibi hârice tecâvüz u hücum efkârına düşmüştü. Kabâ'il-i Himyer ise metâ'ib-i seferiyyeden müte'ezzî u müteneffir idiler. Binâ'en alâ zalik, karındaşı Amr'ı Hassân'ın katline teşvîk eylediler. Amr muvaffakiyetle Hassân'ı öldürdükten sonra rahm-ı uhuvvet kendisini sehr illetine mübtelâ eylediğinden karındaşı hakkındaki gadri irtikâbına sebep olanları birer birer tutturup i'dâm ediverdi. Eşrâf-ı Himyer Amr'ı Hassân'ın katline teşvîk ettikleri sırada Zû Ru'yen diye ma'rûf Yerim bin Zeyd el-Himyerî nâm zât o faci'anın sû'-i âkıbetini Amr'a ihtâr etmiş ise de te'sîr ettiremediğinden bir varakaya

Elâ men yeşterî sehren bi-nevmin

Sa'idin men yebitu karîra 'ayn

Kıt'asını terkîm u tahtîm ile isteyeceği zamâna kadar o varakanın hâzin indinde hıfzını ricâ etmekle Amr varakayı hıfz [241] için hâzine vermişti. Eşrâf-ı Himyer'den intikâm aldığı sırada nevbet Zû Ru'yen (*Ru'ayn*)'e gelip varakayı celb ve mütala'asını iltimâs etmekle Amr celb ve mütala'a eyledikte ihtâr-ı sâbıkı ve Zû Ru'yen'in berâ'atını tahattur ve hakkında lutf ile mu'âmele eyledi.

Amr'ın müddeti çok vakit imtidâd etmiştir. Lakin evkâtı ilel u emrâz ile geçtiğinden zamânında şâyân-ı beyân olacak vakâyi'-i târîhiyye yoktur.

Abdu Külâl bin Mersed- Şu zât Amr'ın ana bir karındaşıdır. Ba'zıları babasının ismi Mesûb olduğunu beyân ediyorlar. Abdu Külâl, Sasaniyân'dan Şapur bin Hürmüz'le hem-asırdır. Bunun zamânında Şapur Araplara galebe etmiştir ki şu galebe hicretten iki yüz doksan altı sene mukaddemdir.

Tübba' bin Hassân- Şu zât Abdu Külâl'in halefidir. Zamân-ı hükûmetinde Hâris bin Amr el-Kindî'yi Hicaz'da vâki' Ma'ad bin Adnân'ın memâlikine gönderdi. Amr giderek Arab'a galebe ve Hicaz'ı temellük eyledi.

Rebî'a bin Nasr- Rebî'a esnâ-yı saltanatta bir korkulu rüyâ görüp kâhinler işbu rüyâ "Habeşe'nin Yemen'e müstevlî olacağına ve İbnû Zî Yezen'in hurûcuyla Habeşe'yi Yemen'den ihrâc [242] edeceğine ve Kureyş beyninde nübüvvet zuhûr eyleyeceğine" delâlet eder diye ta'bîr ettiklerinden Rebî'a evlâd u ehl-i beytini Irak havâlisine irsâl ederek mülûk-ı Sasaniyye'den Şapur bin Hürmüz'e tavsiye yazdı. Şapur, Rebi'a'nın müte'allikâtını Hîre'de iskân eyledi. O vakit Hîre hükümdârı -Rebi'a'nın mensûb olduğu Beni Lahm'dan- Münzir bin Nu'mân bin Amr idi.

Tübba'-ı Asgar Hâris bin Amr- Şu zât babasının zamânında istihvâ-i cenîden sar'aya mübtelâ olmuştu. Sonra ifâkat bularak mesned-i saltanatını zabt etti. Zamânında pekçok gazâlar vukû' bulup büyük eserler meydana koymuştur. Tübba', Hîre Hükûmeti'ne galebe ile müstevlî oldu. Fars Devleti ile muhârebe ederek Çin havâlisine kadar sevk-i asker eylediği mervîdir.

Tübba'-ı Asgar Hâris bin Amr - Şu zât Tübba'-i Asgar'ın vâlidesi tarafından biraderi ve hükûmetçe halefidir. Kırk bir sene hükûmet eyledi.

Veli'a bin Mersed- Babası Mersed'in halef-i hükûmetidir. Fâsidü'l-ahlâk u za'îfü'l-efkâr idi. Dîn-i Yahuda ve ba'dehu Nasraniyyete meyl ile (*Li-kulli mezhebin yezhebu*¹³⁹) tarîkine sülûk etmekle zamânında beyne'l-ahâlî büyük büyük ıztırâb ve idâre-i [243] siyâsiyyece tereddüd ve inkılâb hudûs eyledi. Teb'asından kabaâ'il-i adîde birleşip libâs-ı saltanatını hal' ile Ebrehe bin es-Sabbâh nâm zâtı serîr-i hükûmete oturtular.

¹³⁸ Ey uyanık kalmayı uyku karşısında satın alan
Mutludur sevinç içinde uyuyan

Himyer kabilesi ayrıldı ve ihanet etti
Allah'ın affı Zî Ru'yen için olsun

¹³⁹ Her yola/mezhebe gider

Ebrehe bin es-Sabbâh- Şu zât mekârım-ı ahlâk u hüsn-i muhâdara eshâbından idi. Cürcânî'nin rivâyetine göre, yalnız Tihâme-i Yemen'e mâlik olmuştur.

Sahbân bin Muhres- Şu zât Cidde vilâyeti ile Tihâme havâlîsine akyâl-ı Yemen'den Amr bin Anak el-Hayye'yi vali ve Beni Rebî'a ve Mudar kabilelerine Lebîd bin Anbese el-Gassanî'yi ta'yîn eylemişti. Lebîd'in mezâlîm u ta'addiyât irtikâb etmesi Beni Rebî'a ve Mudar kabâ'ili halkının huşûnet u nefretlerini mûcib oldu. Kabâ'il-i mezkûre rû'esâsıyla Yemen Hükûmeti aralarında çok vakitten beri muhâlefe vü mu'âhede te'essüs etmiş ise de Lebîd'in mu'âmelât-ı zâlim-ânesi kabâ'il halkını isyâna mecbûr ettiğinden kabâ'ilin dâ'ire-i hükûmetten hurûçları üzerine Lebîd merci'ine mürâca'atla cevâba intizâr ediyor idi. Tafsîli Tihâme mebhasında derç olunacağı vechle Beni Rebî'a'nın re'îsi bulunan Rebî'a bin Mürre'nin oğlu Küleyb şu sırada Lebîd'i katl etmesi Sahbân bin Muhres'in gazabını müstelzim olup Beni Rebî'a üzerine sevk eylediği asker [244] arz-ı Tihâme'den Sullân nâm mevki'de bi'l-muhârebe mağlûb olmuş ve müte'âkiben İbn Anak ve sonra mülûk-ı Kinde'den Selîme bin El-Hâris kumandalarıyla sevk olunan ordular dahi kabâ'il-i Arab'a karşı akbeh hezîmete dûçâr ve rû'esânın ba'zıları maktûl olmakla Sahbân mecmû' kuvvetini istishâb ile bi'z-zât Beni Nizâr üzerlerine giderek Hazâz nâm mevki'de vukû' bulan katl-i şedîdde maktûl ve askeri münhezim oldu. Sahbân'ın müddet-i hükûmeti yirmi üç senedir.

Sabbâh bin Ebrehe- Sahbân'dan sonra şu zât Yemen padişahı oldu. Sahbân'ın intikâmını almak için askerle Nizâr üzerine gittikte bu da mağlûb olmakla intikâm almağa muvaffak olmaksızın cülûsunun on beşinci senesi vefât etti.

Amr Zû Kîkân- On dokuz sene Yemen'de hükûmet etmiştir.

Zû's-Şenâtir Hanî'a- Ba'zıları Lahî'a yazıyorlar. Hânedân-ı saltanattan olduğu hâlde Amr'dan sonra Yemen padişahı oldu. Hanî'a fâsık u fâcir u irtikâb-ı şenâ'atla müştehir idi. Nerede bir sabîhü'l-vech oğlan olduğunu işitir ise getirterek onunla şenâ'atı irtikâb eder [245] idi. Hârisü'r-Râ'îş neslinden Zûr'a bin Zî Mu'âhir nâmında bir delikanlının hüsn ü cemâline alâkadâr olduğundan şu çocuğu halvete celb ile fikr-i fâsidini açtıkta Zûr'a giderken yanında sakladığı hançeri bağteten çıkarıp Zû Şenâtir'in karnına sokmasıyla beraber şem' hayatını itfâ ve başını kat' ile oda hâricindeki hâcibin önüne ilkâ eyledi. Zûr'a odadan içeri girdiği vakit hâcib kendisini istihzâ etmişti. Bu cesâretini görmesiyle beraber "Senden başka padişahlığa müstahak kimse bulunamaz" demesini müte'âkib keyfiyet şâyî' olarak Beni Himyer orada bi't-tecemmu' Zûr'a'ya bî'at eylediler. Zûr'a saçlarının bölüklerini arkasına bırakmağı âdet ettiğinden Zû Nüvâs lakabı ile şöhret vermiştir.

Zû Nüvâs bin Zûr'a- Şu zâtın cülûsu kable'l-hicre (125) senesindedir. Zû Şenâtir'i i'dâm etmesi umûmun memnûniyyetini mûcib olduğundan saltanatı pek parlak bir sûrette alkışlanmıştır.

Esnâ-yı hükûmetinde Yesrib taraflarına giderek orada dîn-i Yahud'a meyl ve duhûl etmekle nefsinin Yûsuf tesmiye eyledi. Avdetinde Yemen ahâlîsinin ekseri dîn-i Yahud'u [246] kabûl ettiler. Bir vakit geçtikte ahâlî muhâlefet ibrâzıyla hal'ına kıyâm etmiş oldukları hâlde tedâbir-i şedîdeye teşebbüsle ba'zılarını katl ve ba'zılarını tahvîf eylediğinden bekâyâsını te'mîn etti. Tâ'ife-i Yahud kendisini Necrân taraflarındaki Nasârâ aleyhinde gazâyâ teşvîk etmekle giderek ahâlîsinin dîn-i Yahud'a da'vet ettikte muvaffakat göstermediler. Necrân'daki Hristiyanların hükümdârları Abdullâh bin et-Tâmir'i i'dâm ve mallarını yağma ettikten sonra orada bir büyük

ateş yaktırıp tutturabildiği Hristiyanları ateşe ilkâ ediverdi. Kur'ân-ı Kerîm'deki "Ashâbu Uhdûd" bunlardır.

Necrân Hristiyanları rû'esâsından Devs bin Sa'lebân nâm zât, Habeşe meliki Necâşî'nin yanına firâr edip Zû Nûvâs'ın gadrından iştikâ eyledi. Keyfiyet Neçâşî tarafından Kayser'e ledâ'l-arz askerle Yemen üzerine giderek memleketi Zû Nûvâs yedinden nez' etmesine Kayser tarafından emr verildi. Necâşî bahren yetmiş bin askerle Yemen'e yürüdükte Zû Nûvâs Aden taraflarında bi'l-istikbâl kendi askerine "İşte arkanızda deniz, önünüzde düşman askeri. Sabırdan başka sizin için ilticâ edecek mahall yoktur. Yâ galebe, yâhûd mertlikle vefât edinceye kadar gayret edelim" diyerek [247] Habeşeliler ile muhârebeye başladı ise de mağlûbiyet-i şedîde ile askerinin muzmahil olduğunu gördükte "Sudan illerinde esîr olmaktan ise suda boğulmak hayırlıdır" deyip atını denize doğru zengileyip garîken vefât eyledi. Müddeti yirmi senedir.

Ba'zı müverrihler Zû Nûvâs'tan sonra Zû Ceden nâmında bir zât Yemen'de hükûmeti zabt eylemiş olduğu hâlde müte'âkiben Habeşeliler ayrılıp mülkü yedinde nez' ettiklerini yazıyorlar. Habeşe'nin Yemen'i istîlâsı kable'l-hicre (95) senesindedir.

Zû Nûvâs'tan bed'en vakâyi'-i târîhiyyesi ve esâmî-i mülûku hakkında müverrihler umûmen ittifâk üzre olup yalnız Zû Ceden'in hükûmetinde ihtilâf vardır.

Yemen’de Habeşe Hükûmeti

Kable’l-Hicre

(23--95)

Habeşe, Yemen’i zabt ettikte Necâşî amzâdelerinden Eryât nâmında bir zâtı Yemen’e hükümdâr ta’yîn etti.

[248] Eryât- Şu zât ikbâlini muhâfaza, sûretini iltizâm ederek uzemâyı ikrâm ile taltîf ve zu’afâyı *teklîf-i mâ-lâ-yutâk*¹⁴⁰ ile ta’zîb eylemekte idi. Binâ’en aleyh, zu’afâda tahammül kalmadığından alâ’l-umûm asâkir, Habeşe rü’esâsından Ebrehe’nin başına toplanıp kendisinin hükûmetini taleb u ârzû ettiler. Eryât ile Ebrehe arasında muhârebe açıldı. Uzemâ Eryât’ın ve zu’afâ Ebrehe’nin yanlarına toplandılar. Ferikayn miyânelerinde hayli mukâtele vukû’ buldu. Şu sırada Ebrehe iki saffin arasına yürüyüp tarafeyne hitâben “Ba’zımız ba’zımızı niçin öldürüp telef edelim. Benimle Eryât’ı hâlimize bırakınız. Kim kimi öldürür ise sağ kalacak olana hükûmet mübârek olsun” dedikte Eryât kendisinin cesâmet ve Ebrehe’nin nahâfetine aldanıp şu sûreti kabûl eyledi. Meydâna indiklerinde Eryât, Ebrehe’ye bir kılıç atıp burnunu yarmakla ondan sonra Ebrehe “Ebrehetü’l-Eşrem” diye mülakkab olmuştur. Nevbet kendisine geldikte Ebrehe bir kılıç ile Eryât’ın tepesini dimağına kadar indirmekle Eryât meyyiten at üzerinden yere sukût ve huzzârın her birisi der-hâl Ebrehe’nin hükûmetini kabûl eyledi (75).

Eryât’ın maktûliyeti haberi am-zâdesi¹⁴¹ Necâşî’ye bâliğ [249] oldukta asker istishâbıyla Yemen’e doğru yola çıktı. Ebrehe, Eryât’ın zu’afâ haklarında mezâlîm irtikâb etmesinden neş’et eden vukû’âtı hâvî yazdığı arızada her ne kadar askerle üzerine gelmekte ise de kendisi itâ’attan başka mu’âmele göstermeyeceğini ve silâha el vurmaksızın nâsiyesini teslîm edeceğini arz eyledi. Binâ’en aleyh, Necâşî, Ebrehe’nin ma’zeretini kabûl ve Yemen’de hükûmetini tasdîk etmiştir.

Ebrehe dârü’l-mülkü olan San’â’da bir kilise yaptırıp halkı hac için Ka’be’ye gitmekten men’ eylemekle Araplardan birisi kilise içinde hades vukû’a getirdiğinden gazab-nâk olarak Ka’be’yi yıkmak için askerle Mekke’ye müteveccihen Tâ’if’e ba’d-e’l-vusûl Esved bin Maksûd rifâkatıyla ileriye gönderdiği müfreze, ehl-i Mekke’nin hayvânlarını sürüp götürdü.

Bu hayvânât içinde cedd-i âlî-i Hazreti Peygamberi Abdulmuttalib’in dahi iki yüz devesi gitmişti. Abdulmuttalib develerini geriye almak için Ebrehe’nin yanına gittikte Ebrehe ri’âyet ve sebep vurûdunu su’âl eyledi. Abdulmuttalip, “Develeri istemek için geldim” cevâbını verdi. Ebrehe, “Ben zann eder idim ki Ka’be’nin yıktırılmamasını ricâ edeceksin” [250] söyledikte Abdulmuttalip, “Ben develerimin sâhibiyim. Ka’be’nin himâye edecek sâhibi vardır” dedikten sonra Ebrehe’nin emriyle develerini alıp avdet etti. Ebrehe askerle Mekke’ye yakın vardıkta her vakit askerinin önü sıra yürüttüğü Mahmûd nâm fil yere çöküp bir hatve bile ileri gitmedi. Yüzü geriye çevirildikte rüzgar gibi sür’at gösteriyor ve Ka’be’ye doğru döndürüldükte bir adım bile ileri gitmeyip yere yatıyor idi. O esnâda pekçok Ebâbîl kuşları gelip her birisinin ağzında ve ayağındaki ufak taşları Ebrehe’nin askeri üzerine bıraktılar. Ve taşlar kimlere

¹⁴⁰ Dayanılması zor şeylere maruz kalma/Güçlerinin yetmediği şeylerden sorumlu tutma

¹⁴¹ ‘Am-zâde: Gam-zâde

dokundu ise kimisi mecrûh, kimisi telef olmakla askerin kurtulabilenleri Yemen'e doğru kaçtılar. Ebrehe dahi kaçıp Yemen'e vusûlunu müte'âkiben fevt oldu (54).

Araplar o seneyi "Âmu'l-Fîl" tesmiye eylediler. Zât-ı âlî-i risâlet-penâhî Fil Vak'âsı'ndan elli gün mürûrunda teşrîf-sâz-ı âlem-i şühûd olmuşlardır.

Ebrehe'nin vefâtında oğlu Yaksum, Yemen hükümdârı oldu. Müddeti on dokuz senedir.

Yaksum'dan sonra oğlu Mesruk, San'â'da serîr-i hükûmete oturdu. Ahâlî ve Beni Himyer takımları bunların [251] tevârüs tarîkiyle Yemen'i istilâlarından sıkılıp hamiyetleri galeyân etmekle Beni Himyer'den Seyf bin Zî Yezen nâm zâtın başına tecemmü' ve saltanatını talep ve temenni ettiler. Seyf, Kayser'e mürâca'atla Yemen'in bilâd-ı Rum'a zammıyla Habeşelilerden istihlâsını istid'âde bulundu ise de Kayser orasının İstanbul'a bu'd-ı mesafesiyle beraber menfa'atı da az olduğundan askerini Yahud'a it'âb edemeyeceği cevâbını vermiştir. Seyf, Kayser'den me'yûs olup Fars padişahı Kısra Hüsrev Perviz bin Hürmüz'den istimdâd eyledi. Hüsrev, Yemen diyârına ihtiyâcı olmadığından bunun için askerini işgâl edemeyecek ise de Fars mahbeslerinde hayli eshâb-ı cinâyet olmakla bunları Seyf'e bi'l-i'tâ "Mahbûsîn-i merkûme ile bir iş görebildiğin hâlde vilâyeti sana 'â'id olmak üzere elimize bir mülk geçmiş ve göremediğin hâlde eshâb-ı cinâyet olan mahbûsîn-i merkûmenin helâklarıyla habs-hâneler tahliye edilmiş olur" dedikte Seyf, bu sûreti kabul ettiğinden mahbeslerde mevcûd yedi sekiz bin kadar eshâb-ı cinâyet Vehrîz nâmında bir kumandan ile beraber gemilere bi't-tahmîl Seyf'e terfîk olundu. Seyf şu kuvvetle Yemen'i istilâ ile Mesrûk i'dâm edilmiştir (23).

[252] -60-

Yemen'in Bi-Tekrârin Himyer Hükûmeti'ne Duhûlu

Kable'l-Hicre

(16-23)

Seyf bin Zî Yezen, Vehrîz'le birlikte Yemen'e teveccüh ederek asâkir-i mevcûde sekiz aded sefineye tahmîl olunmuştu. Esnâ-yı seferde sefinelerin ikisi gark olup altısı ile sâhil-i Aden'e çıktıktan sonra Seyf'e ittibâ' eden kabâ'il-i A'râb ile bi'l-ictimâ' San'â'ya doğru yürüdüler. Mesrûk yüz bin kadar Habeş askeriyle karşı çıktı ise de hîn-i muhârebede kendisi maktûl ve askeri münhezim olduğundan Yemen memleketi zabt olundu. Keyfiyet Kısra'ya ledâ'l-arz her sene vergi vermek üzere memleket, Seyf bin Zî Yezen'e tevcîh olunmuştur.

Seyf, Yemen'i hüsn-i idâre ile cümlelerin hoşnûdusunu tahsîl ederek San'â'da Beni Himyer mülûkuna mahsûs Kasr-ı Gumdân'da karâr eyledi. Hükûmetinin yedinci senesinde bir gün sayd-gâhda iken yanında bulunan bir Habeşî köle fırsat [253] düşürüp Seyf'i öldürmüştür. Seyf'in vefâtıyla Yemen kıt'ası doğrudan doğruya memâlik-i Fars'a munzam olarak Beni Himyer Hükûmeti külliye munkarız oldu (16).

Yemen’de Merâzibe Hükûmeti (Kable’l-Hicre 16 - Ba’de’l-Hicre 75)

Seyf bin Zî Yezen’in vefâtından sonra devlet-i Sasaniyânîyye tarafından Yemen kıt’ası bir vilâyet-i i’tibâr ve Merzûbân unvânıyla valiler ta’yîn olunmuş olduğundan bunlara târîhçe Merâzibe Hükûmeti itlâk olunmuştur.

Seyf’in maktûliyeti Kisra’ya ihbâr olundukta Yemen Hükûmeti’ne yukarıda mezkûru’l-ism Vehrîz ta’yîn olundu.

Vehrîz üç sene sonra vefât etmekle yerine Velîcân ve ba’dehu Hazdân Yemen’e Merzûbân ta’yîn olunarak bundan sonra Nûşcân ve ba’dehu Marzân Yemen memleketinde hükûmet eyledi.

Marzân’dan sonra devlet-i Sasaniyye tarafından Yemen valiliğine ta’yîn olunmuş olan Bâdân (*Bâzân*) nâm zât, hicretin yedinci senesi dîn-i İslâm’ı kabûl etmekle taraf-ı âlî-i hazreti Peygamberî’den [254] Yemen valiliği uhdesinde ibkâ olunmuştur ki keyfiyeti kitâb-ı sânde tafsîl olunacaktır inşâallâh Te’âlâ.

Şimdiye değin Yemen kıt’asında hükûmetlerinden bahs olunan mülûk, Yemen bilâdının vasatında icrâ-yı hükûmet eden büyük padişahlar ve hükümdârlardır. Ahkâf ve Hadramût gibi Yemen’in sâ’ir dâ’irelerinde dahi başka başka hükûmetler sebkât etmiş ise de bunların tafsîlâtına târîhçe az ma’lûmât olduğundan bu ma’lûmât dahi sırasıyla kitabımıza derç olunur.

Lugat ve Kitâbet-i Himyeriyye- Lugat-ı Himyeriyye’nin ıstılâhât u elfâzı sâ’ir Arapların elfâzına benzemez. Kitâbetleri ise kalem-müsned diye ma’rûftur. Hiçbir yazıya teşbîh kabûl eder şey değildir.

Lugat-ı Himyeriyye’de edât-ı ta’rîf olan (ل) yerine (ا) kullanılıyor. Şu lugatın dâhilinde pekçok kelime vardır ki sâ’ir lugât-ı Arabiyyede yoktur.

Avrupa seyyahlarından Nibod (*Carsten Niebuhr*) miladın (1774) ve Cermanyalı Sitzen (*Ulrich Jasper Seetzen*) (1810) senelerinde Zafâr nâm belde civârında vâki’ bir karyede sekiz aded taş üzerine menkûş ba’zı hutût-u Himyeriyye keşf etmiştir. Mu’ahharan Hind’de mukîm [255] ba’zı İngiliz zâbitları da Bahr-ı Ahmer sâhillerini keşf ederken birtakım yazılar buldular. Miladın (1843) senesinde Arnoud (*Thomas Joseph Arnaud*) nâm zât San’â ve Ma’rib ve Harem-i Belkıs harâbelerinde elli altı aded yazılı taş bulup şu yazıları istinsâh eyledi.¹⁴² Hadramût vadisinde bir sette ve Kennett Loftus bir kabir üzerinde birtakım yazılar bulmuş ve ba’zı hutût-ı Himyeriyye dahi bulunarak Londra ve Dersa’âdet müze-hânelerine vaz’ olunmuş ise de henüz tercüme ve i’lân olunmamıştır.

Birisi San’â’da, diğeri Hısnü’l-Gurâb’da yakın vakitlerde iki aded yazı daha keşf edildi. San’â’da bulunan yazı derûnunda (574) ve diğesinde (604) târîhleri görülmüş ise de işbu târîhin ne esâs üzerine müsta’mel oldukları ma’lûm değildir.

Ulemâ-ı Arap hutût-ı Himyeriyye’nin hecâsını hıfz ettiklerinden hurûf-ı mezkûre kitâbet-i Himyeriyye’nin kırâ’âtına esâstır. Âsâr-ı atikeden tashîh ve istifâde-i vakâyi’-i târîhiyye sûreti

¹⁴² بارون وون ريد

mülkümüzde mukaddemleri cârî olmadığından bundan sonra Yemen'deki âsâr-ı atîke yazıları keşf ve terceme ile pekçok vakâyi'-i kadîmeye ma'lûmât istihsâl olunacağı me'mûldur.

[256] Yemen Araplarının diyânetleri bu faslın nihâyetinde zikr olunur inşâallâh Te'âlâ.

-62-

Hadramût

Hadramût iklimi, bilâd-ı Arabın cihet-i cünübiyyesinde ve Bahr-ı Muhît-i Hindî'nin sâhilindedir. Hudûdu tamamıyla ma'lûm değildir. Şimdiki hâlde ma'rûf olan Hadramût, şarken bir kumsal sahrâ, şimâlen Ummân'ın şark ciheti, cünüben bahr, garben Yemen ile mahdûddur. Hatt-ı sâhilisi şimâl-i şarkî cihetinde tûl-ı garbînin kırk beş derecesinden elli altı derecesine kadar imtidâd eder. Ba'zı mü'ellifin bahrdan iki yüz mîl kadar bilâd-ı Arab'a mümtedd olduğunu gösteriyorlar. İklim-i mezkûrun sâhil ciheti alçaktır. Arâzîsinin arka tarafları Yemen'den mümtedd olan cibâl silsilesidir.

Hadramût arâzîsinin dağ eteklerine muttasıl yerleri zirâ'ata kâbidir. Orada bir küçük nehir vardır ki ba'zen şu nehrin suyu feyzân ile çoğalır. Ba'zı vakitlerde kurur. Arâzîsinde bahûr, ezvâ, samg-ı Arabî, hurma, [257] hanta, çivit hâsıl olur. Orada kahve yoktur. Hayvânâtı ceylanlar ile ba'zı tuyûrdan ibârettir.

Hadramût bilâdının en meşhûru Şiyâm (*Şibâm*) ve Terîm beldeleridir. Şiyâm şehri dağ cihetinde ve Terîm, Zummâr'a on beş mîl mesâfede vâki'dir. Ezmine-i kadîmede Res diye meşhûr olan medine dahi Hadramût'ta ve Kasr-ı Meşîd ve Bi'r-i Mu'attala da orada idi. O havâlîde sâkin ahâlî yağmursuzluktan muztarib idiler. İçecek sularını uzak mahallerden getirirler idi. Cenâbı Hakk bunlara bir kuyu ihsân etmişti. Bi'r-i Mu'attal şu kuyudur. Kavm-i mezkûr sonra butlara tapıp nebileri Hanzale bin Safvân'ı katl ettiler. Onu müte'âkib Bi'r-i Mu'attala'da su kalmadı. Ve hepsi azâb-ı elîme tesâdüfle helâk oldu.

Kasr-ı Meşîd'i Arab-ı Bâ'ide rû'esâsından Sad bin Âd binâ etmişti. Şu âdem, mücâma'at-ı nisvâna harîs idi. Dört yüzden ziyâde bâkire kız tezevvüç eylediği mervîdir. Evlâdı çoğaldıkta irtikâb-ı küfr ü tuğyân ve kavm-i Âd'ın helâkını gördüklerinde riyâh-ı âsıfeye mukâvemet edecek metânet üzere Kasr-ı Meşîd'i binâ ettiler. Kendisi helâk ve evlâdı munkarız oldu. Ahirü'l-emr, kasr dahi harâb [258] olmuştur. Âsâr-ı atîkesi hâlâ mevcûd olduğu rivâyet olunuyor.

Ya'rûb bin Kahtân zamânında Arab-ı Bâ'ide'nin hâlî kalan meskenleri devlet-i Kahtâniyye tarafından istîlâ olunduğu sırada Ya'rûb biraderi Hadramût'u Cibâl-i Şihr'e vali ta'yîn ettiği Yemen târihi mebhasında gösterilmişti. İşbu Hadramût'un nâm-ı asliyyesi Âmir idi. Pekçok muhârebeye hâzır olup kâtîlde şiddet gösterdiğinden nerede bulunur ise "ölüm hâzır oldu" mânâsına olan "Hadramût" ta'bîrini hakkında isti'mâl eylediler. Bu terkîb-i mezcî, Âmir'e ism-i şâyi' oldu. Mu'ahharan tahfîf için dâd'ı sâkin kıldılar. Sonra hükümdâr olduğu kıt'aya ismine nisbetle Hadramût nâmı verildi.

Hadramût o kıt'ada bir hükûmet-i müstakille teşkil etmişti. Şu hükûmet, mülûkundan isimleri ma'lûm olanlar bunlardır.

Hadramût Âmir, Yerâm bin Hadramût, Rebî'a bin Yerâm, Eşneb bin Rebî'a, Amr bin Eşneb, Nemrû'l-Ezc bin Amr, Mersed Zû Mervân bin Kerîb, Alkama Zû Kî'ân bin Mersed, Zû İl bin Zî Kî'ân, Zû İl bin Zî İl [259] Beda'îl bin Bede'ât, Bedî' Zû İl, Hammâd bin Beda'îl, Yeşruh

Zû'l-Mülk bin Vedî bin Hammâd, Mün'im bin Zî'l-Mülk, Cüzeyme bin Zî'l-Mülk, Yeşruh bin Cüzeyme, Nemr bin Yeşruh, Sâcin bin Nemr.

Şu mülûktan Zû Kî'ân, otuz sene hükûmet etmiş ve oğlu Zû İl, on sene hükümdâr olup Çin'e kadar gazâ ile Çin hükümdârına galebe eylemiştir. Çin hükümdarından aldığı kılıç "Seyf-i Zî'n-Nûn" diye şöhret verdi.

Zû İl bin Zî İl'e on sene müddet gösteriliyor. Şu zât bilâd-ı Rum'a kadar tecâvüz eyledi. Yemen havâlisine ipek ve dîbâç idhâl eden budur.

Bede'ât'ın müddet-i hükûmeti dört sene rivâyet olunuyor. Ve Bede'ât'ın oğlu Beda'il, kal'alar binâsıyla ba'zı âsâr-ı makbûle meydâna koyduğu târîhlerde gösteriliyor.

Hammâd bin Beda'il, Hadramût'ta "Akreb" nâmında bir kal'a binâ etmiş ve müddet-i hükûmeti seksen sene mümtedd olmuştur. Şu zât, mülûk-ı Farstan Şapur, Zî'l-Ektâf ile mu'âsır idi. Mülûk-ı Yemen'den ibtidâ hicâb ittihâz eden budur.

Sâcin bin Nemr zamânında Habeşe Yemen'i zabt eyledi. Ashâb-ı Kirâm'dan Vâ'il bin Hicr nâm zat, mülûk-ı müşârun ileyhim [260] hânedânından idi. Sahâbî-i müşârun ileyh taraf-ı Hazreti Peygamberî'den Bahreyn valiliğine ta'yîn buyurulmuştur.

Hadramût'ta devlet-i mezkûrenin teşekkülünden sonra Şihr dâ'iresi şu devletin memâlikinden ma'dûd olduğu ifâdât-ı târîhiyyeden anlaşılıyor.

-63-

Ahkâf

Ahkâf, Yemen'de kumsal arâziden ibâret bir sahrâdır. Zafâr'ın cihet-i şimâliyyesinde vâki' ve bilâd-ı Necid ve Ummân'ı Yemen dâ'iresinden fâsıldır. Hatt-ı istivâdan bu'du on iki derece imiş.

Sahrâ-yı mezkûr, Âd-ı Ūlâ kavminin bilâdı idi. Âd bin Avs bin İrem bin Sâm bin Nûh Arab-ı Bâ'ide'den başında bulunan kabile ile Ahkâf'a giderek orada ikâmet ve te'sîs-i hükûmet etmişti. Akvâm-ı Arab miyânında en ibtidâ melik olan budur. Müverrihler Âd'ın ömrü tavîl ve evlâdı kesîr olduğunu beyân ediyorlar.

Âd'ın vefâtında büyük oğlu Şedîd ve ba'dehu ikinci oğlu [261] Şeddâd ve sonra üçüncü oğlu İrem melik oldu. (İrem Zâtü'l-İmâd) diye ma'rûf olan binâyı cennete nazîre olmak üzere Şeddâd ve alâ kavli İrem binâ eylediği müverrihlerce sûret-i ihtilâfta mevzû'-ı bahs ise de sikât-ı müfessirîn ve müverrihînin kavillerine nazaren İrem isminde binâ olmayıp Kur'ân-ı Kerîm'de mezkûr olan (İrem Zâtü'l-İmâd) kavli-i şerîfinden murâd kabile-i İrem'in sâkin oldukları ve ba'de'l-iskân mesâkin ve sâ'ire ile i'mâr eyledikleri mevâki'in ismidir ki Âd kavminin ceddleri olan İrem bin Sâm'a nisbetle müştehir olmuştu.

Mülûk-ı Beni Âd silsilelerinde vâki' Ceyrun bin Sa'd bin Âd, Dımaşk şehrinin asıl bânîsi idi. Ba'de'l-inşâ cedd-i kabileye nisbetle İrem tesmiye eyledi. Hattâ ebvâb-ı Dımaşk'tan Ceyrun diye ma'rûf kapı dahi ona mensûb idüğü akvâl-ı müverrihîndendir.

Kavm-i Âd mu'ahharan ikiye inkisâm ederek bir kısmına Halcân bin Âd bin Âdiyâ bin Sad bin Âd ve diğerine Halcân'ın karındaşı Lokman padişah olduktan sonra Hazreti Hûd aleyhi's-selâm

taraf-ı Bârî'den Âd kabâ'ilinin cümlesini dîn-i Hakk'a da'vete meb'ûs olmakla sûret-i meb'ûsiyetleri ve kavm-i Âd'ın keyfiyet-i helâkları târîh-i mukaddes kısmında beyân olundu.

[262] Târîh kitâplarında mezkûr olduğu üzere Ahkâf sahrâsında mütevattın kavm-i Âd'ın Halcân yedindeki takımları nebîyy-i müşârun ileyhe isyân u muhâlefet etmekle reyh-i kahr-ı İlâhi ile helâk oldular. Kable'l-hicre (3172).

Lokmân bin Âd kendi zîr-i destindeki kavmiyle beraber nebîyy-i müşârun ileyhe arz-i î mân u itâ'at ederek mazhar-ı selâmet olmakla hayli vakit icrâ-yı hükûmet eyledi.

Lokmân'ın vefâtında oğlu Hûd padişah olmuştur. Bakiyye-i kavm-i Âd, Ya'rub bin Kahtân'ın o havâlîyi istîlâsına kadar Lokman'ın a'kâbından gelen mülûkun taht-ı itâ'atlarında idiler. Ya'rub'un galebesinden sonra cümlesi Hadramût'a firâr etmekle Hadramût'un muhârebelerinde hepsi orada helâk u munkarız oldular. İbtidâ hatt-ı Arabî ile yazı yazmak Âd kavminde zuhûr eylediğini dahi ba'zı müverrihîn rivâyet etmişlerdir.

-64-

Ummân-

Ummân, Cezîretü'l-Arab'ın cihet-i cünûbiyyesinde vâki' bir dâ'ire olup şimâlen Basra Körfezi ve şarken Bahr-ı Muhît-i Hindî [263] ve cünûben Ahkâf ve garben Yemâme dağlarıyla mahdûttur. Arâzîsinin tûlu iki yüz yirmi kilometredir.

Nefs-i Ummân sâhil-i bahrda vâki'dir. Civârında yenâbî'-i müte'addideyi hâvî bir cebel vardır. Suları o cebelden gelir. Nahlistân ve bahçeleri çoktur. Mahsûlâtı buğday ve arpa ve darıdan ibârettir. Ummân'daki inci megâsı meşhûrdur.

Bilâd-ı Ummân'dan Sahâr şehri bir vakit merkez-i hükûmet idi. Bu dâ'irenin bir medine-i meşhûresi de Maskat şehridir.

Kahtâniyye Devleti mebhasında zikr olunduğu üzere Ya'rub bin Kahtân mesned-nişîn-i hükûmet oldukta Ummân dâ'iresini birâderi Ummân'a tevcih ettiğinden dâ'ire-i mezkûre nâmına nisbetle müştehir oldu. Ummân, Yeşcüb'ün zamânına kadar merkez-i saltanata mutî' iken Yeşcüb'ün idâresindeki za'ftan bi'l-istifâde istibdâd göstermişti. Ummân'dan sonra o havâlîyi Mâlik bin Himyer'in oğlu Kudâ'a zabt ile teferrüd gösterdi. Yemen hükümdârı Seksek, câlis-i serîr-i hükûmet olduktan sonra askerle Kudâ'a'nın üzerine giderek Kudâ'a'yı harben o havâliden çıkardı. Seksek'in oğlu [264] Ya'fur'un eyyâm-ı saltanatında Kudâ'a'nın hafidi Malik bin İlhâf, Ummân'ı zabt u istîlâ etmekle Ya'fur ile beynlerinde harb u kıtâl istidâd etmiş ise de Ya'fur galebe edemeyip âteş-i fitne ulüvvlendi. Zû Riyâş Nu'mân'a niyâbet ettiği zamânlarda zikr olunan fitneyi bastırmak için askerle Mâlik üzerine azîmetle hayli muhârebeleri vukû' buldu. İlhâf'tan sonra oğlu Amr ve ba'dehu Haydân bin Amr havâlî-i Ummân'da hükûmet ve Haydân havâlî-i mezkûrede kesb-i istibdâd ederek Haydân'a halef olan oğlu Mühre Necrân'ı da zabt etmişti. Yemen saltanatı kuvvetini tezyîd ve nüfûzunu teşdîd eyledikte havâlî-i merkûme dahi Yemen'in bir vilâyeti 'add olunarak valilerle idâre edilmiştir.

-65-

Bahreyn

Bilâd-ı Bahreyn, Cezîretü'l-Arab kıt'asında Basra'dan Ummân hudûduna kadar mümtedd olan dâ'iredir ki buna Bilâd-ı Hicr dahi denilir. Kasabası, Hicr medinesidir. Şimdiki zamânda bilâd-ı Bahreyn, Ummân hudûdu üzerinde Ahsâ'dan bir kısımdır.

[265]Ummân'ın şimâl cihetinde arz-ı şimalînin yirmi beş derecesinden yirmi dokuz derecesine kadar imtidâd eder.

Ahsâ fî'l-asl bir dâ'ire ismidir. Sonra Karâmita'dan Ebû Tâhir'in binâ eylediği medineye Ahsâ denildi. Ahsâ'da miyâh-ı câriyye ve güzel hurmalıklar ve suları pek sıcak menba'lar vardır.

Bilâd-ı Bahreyn cezâ'irinin en büyüğüne Bahreyn itlâk olunur. Şu büyük cezirenin bir adı da Cezîre-i Aval'dır.

Bahreyn ceziresini şimâl-i şarkiye doğru Ezz Cezîresi vely eder. Şu iki cezîre Bahreyn cezîrelerinin büyükleridir. Bahreyn inci megâsı olduğu için eskiden beri büyük şöhret kazanmıştır. Pek büyük inci bu megâsda bulunur. Her taraftan inci almak için oraya tüccâr vurûd eder. Cezîre-i Bahreyn'in tûlu altı, yedi ve arzı iki fersah coğrafidir. Etrâfında ve ortasında ba'zen yüksek mahaller var. Arâzî-i mezkûrede pekçok su menba'ları da bulunur. Yerleri bi-gâyetin mahsul-dâr ve zirâ'ata kâbildir.

Cezîre-i mezkûrenin hâsılâtı hurma, badem, limon, nar, üzüm, incir, hanta, şa'îrden ibârettir. Denizinin [266] ka'rında tatlı su menba'ları olmakla gavvâslar dalıp gemilerdeki kırbaları doldururlar.

Bahreyn dâ'iresi mukaddemleri hayli ma'mûr idi. Şimdi ma'mûriyeti on beş karye ve iki medineden ibârettir.

Bahreyn'deki inci megâsı ahâlîye mahsûstur. Vakti hazirandan eylûle kadardır. Orada üç bin beş yüz aded kadar dalgıç gemileri bulunur. Ve senevî her türlü masrafı çıktıktan sonra üç yüz bin İngiliz lirasından dört yüz bin liraya kadar inci hâsılâtı olur.

Ezmine-i kadîmede Bahreyn havâlîsinin ahâlî-i asliyyesi Amâlika'dan idiler. Tasm ve Cedis kabileleri Yemâme'de sâkin oldukları vakit oralara kadar yayılmışlar idi. Bunlardan sonra Ezzîler Bahreyn'i vatan ittihâz etmişlerdir. Buhtunnasr zamânında muharebelerden Araplara tefrika hâsıl olduğundan ba'zı kabâ'il-i müteferrika Bahreyn'e gittiler. Mülûk-ı Fars'tan Erdeşir bin Bâbek'in zuhûrundan sonra oraları memalik-i Fars'tan ma'dûd oldu. Erdeşir vefât ettikte Araplar o havâlîde kesb-i istibdâd ve Fars Devleti'nin itâ'atından hurûc ettiler. Şapur, Zî'l-Ektaf Araplara galebe eyledikte çoğunu katl eyledi.

[267] Bahreyn havâlîsi Fars Devleti'nin dâ'ire-i itâ'atına dâhil olduktan sonra Hîre'deki Menâzire Hükûmeti'ne bi'l-ilhâk zuhûr-ı İslâm'a kadar o vechle idâre olundu. Hicretin altıncı senesi taraf-ı eşref-i risâlet-penâhî'den Alâ' el-Hadramî, ahâlî-i Bahreyn'i dîn-i mübîn İslâm'a da'vet için irsâl buyrulup mu'ahharan ekseri kabûl-ı cizye etmekle Alâ' el-Hadramî hazretleri oraya vali ta'yîn buyurulmuştur.

-66-

Hicaz Coğrafyası

Hicaz dâ'iresi, Cezîretü'l-Arab kıt'asında bir memleket olup şimâlen Bâdiyetü'l-Arab, şarken kezâlik Bâdiyetü'l-Arab ve Necid, cünûben Yemen, garben Bahr-ı Ahmer ile mahdûd ve Bahr-ı Ahmer'de vâki' Halîc-i Akâbe bu dâ'ireden ma'dûdtur.

Bahr-ı Ahmer'in Hicaz dâ'iresindeki sâhili ekseriyâ münhafız ve kumsaldır. Şu sâhilin önündeki denizde mercân mütekevvîn olur. Sevâhil-i mezkûreyi vely eden denizde ba'zen küçük cezîreler olmakla inde'l-iktizâ küçük gemiler o cezîrelere ilticâ ederler. Sâhil-i mezkûrun ehemmiyetli [268] iskeleleri Mekke-i Mükerrime civârındaki Cidde ve Medine-i Münevvere cihetindeki yenbû' limanlarıdır. Hicaz dâ'iresini şimâlden garbe doğru silsile-i cibâl kat' eder. Şu cibâlin ba'zı mahallde irtifâ'ı sekiz bin kademe bâliğdir. Çok yerleri kar altındadır. Cibâl-i mezkûre tâ Yemen'e kadar mümtedd olur. Dâ'ire-i merkûmenin cihet-i şarkıyyesindeki Necid dâ'iresi, tedric ile Bâdiyetü'l-Arab'a doğru mümteddir. Arz-ı şimâlinin yirmi dört derecesinden bed' ile silsile-i cebele ittisâl eder. Hicaz'ın cünûb cihetinde güzel dereler vardır ki ba'zı arâzî o derelerin sularından saky olunur.

Hicaz dâ'iresinin ekser mahallerinin havası pek de sıhate mülâyim değildir. Sevâhilinde redâ'et-i havadan ve rutûbet ve nebâtât-ı müntineden ba'zı hastalık hudûs eder.

Dâ'ire-i mezkûrenin kısm-ı şimâlisinde ma'mûriyet azdır. Oralarda ekseriyâ konar-göçer kabâ'il-i bedeviyye bulunur. Şimâlden Hameyn'e doğru mümtedd-i tarîkte yek-diğerinden az uzakça kal'alar vardır. Ve cünûb cihetindeki şehirlerin başlıcaları Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerrime ve Tâif şehirleridir. Tâif'in meyveleri pek çoktur.

Eski coğrafya kitaplarında Hicaz dâ'iresinin hudûd [269] u müstemilâtı hakkında yek-diğerine muhâlif çok şeyler münderiştir. Necid ile Tihâme beynini hâciz olduğu için bu dâ'ireye Hicaz tesmiye olundu.

Tâif ki Vâdiyü'l-Abbâs dahi derler Mekke'ye iki merhale mesâfede vâki' Cebel-i Gazvân'ın zâhındadır. Tâif'in havası gayet latîf olup cebel-i mezkûrda ba'zen kar münce mid olur.

Vâdi-i Na'mânü'l-Erâk Tâif ile Mekke arasındadır. Bi'r-i Ma'ûne, Mekke ve Asfân beyninde bir menzildir. Hüzeyle kabilesinin meskeni orasıdır.

Batn-ı Merre bir buk'adır. Birtakım köyleri ve akarsuları ve bahçeleri ve meyveleri vardır. Orada turunç, limon ve hurma hâsıl olur. Bu buk'ada bahçeler, Vâdi-i Nahl'e kadar imtidâd eder. Mekke-i Mükerrime'ye altı mîl bu'du olup Şam huccâcının yolu üzerinde vâki'dir.

Vâdi-i Fâtıma, Mekke'nin bir menzil bu'dunda ba'zı kurâyı ve miyâh-ı câriyyeyi ve bostânları hâvî bir nâhiyedir.

Hidde, Mekke ile Cidde beyninde bir ma'mûr kasaba olup güzel bahçeleri vardır.

Vâdiyü'l-Kurâ, Mekke-i Mükerrime'nin yolu üzerinde bir hısn [270]-ı metîni ve bir hendeki ve ba'zı ebniyyeyi hâvî bir nâhiyedir. Sulu ve bahçelidir.

Hicr, Medine-i Münevvere'nin Şam cihetinde bir nâhiyedir. Nâhiye-i mezkûrede az mürtefi' dağlar vardır. Arâzîsi kumsaldır. Diyâr-ı Semûd orasıdır. Dağlarında yek-pâre taşlardan oyulmuş hâneler mevcûdudur. Mescid-i Sâlih, yüksekçe bir mahallde taştan oyulmuş ve kavm-i Semûd'tan kalmış bir eserdir.

Hayber, Medine'nin şark-ı şimâlinde ve altı merhale bu'dunda ma'mûr bir mahalldir. Hurması çoktur. Ketîb, Nâ'im, Şık, Kamûs, Enkâh, Sath, Sülâlim isimleriyle ma'rûf yedi aded kal'ası vardır.

Tebük, Şâm huccâcının menzildir. Medine ile Mekke¹⁴³ beyninde hurmalı bir mahallidir.

-67-

Bilâd-ı Hicaz'dan Mekke-i Mükەرreme'nin Coğrafyasıyla Kurûn-ı Ülâ Târîhi

Mekke-i Mükەرreme bir vâdî-i tûlânîde vâki'dir ki ibtidâsı Ma'lât denilen makâbir ve intihâsı Cidde cihetinde Şübeyke dedikleri [271] mevzi'dir. Mekke'nin tûlu yetmiş derece ve arzı yirmi bir derece, bir dakikadır.

Şehr-i şerîf-i mezkûrun ebniye-i buyûtu siyah taştan ve ba'zen beyaz taştandır. Mekke'nin evâ'ilde içecek suları, yağmur sularından idi. Hulefâ-yı Abbâsiyye'den Harûnu'r-Reşîd'in zevcesi Sit-i Zübeyde¹⁴⁴ denilen ovada kuyulardan suları cem' ile Mekke'deki buhayreye icrâ ettirmişti. Sonra yolları harâb oldu. Selâtîn-i Osmâniyye'den Kânûnî Sultân Süleymân hazretleri zamânında mesâfe-i ba'ideden Mekke'ye bir su getirildi.

Sultân-ı müşârun ileyh tarafından Mekke'de bir sebîl yaptırılıp üzerine etrâfı şebîkeli bir seyrân-gâh vaz' olunmuştu. Mekke'nin üst tarafında âsâr-ı celîle-i nebeviyye'den Bi'r-i Cübeyr kurbunda bir mescid-i şerîf vardır. Ziyâret-gâhtır. Mukaddemleri bi'r-i mezkûrdan ötede ebniye yoktu. Sonra oraları da ma'mûr olmuştur.

Ka'be-i Mua'azzama, Mekke-i Mükەرreme'de ve Mescid-i Harâm'ın vasatındadır. Beytü'llâh ve Beytü'l-Harâm nâmlarıyla yâd olunur. Şekli murabba' olduğundan "Ka'be" denildi. Mescid-i Harâm iki dağın arasında ve Mekke'nin ortasındadır. Ka'be'nin kapısı yerden [272] biraz yüksekçe olup tûlen altı zirâ' ve on parmak ve arzen üç zirâ' sekiz parmaktır. Ka'be'nin tûlu yirmi dört zirâ' ve arzı yirmi üç zirâ' ve bir karış ve duvarının yüksekliği yirmi yedi zirâ'dır. Hacer-i Esved, bâb-ı Ka'be'nin yanında ve rûkn-i şarkîdeki zâviyededir. Hacmi insân başı büyüklüğünde ve mevzi'i yerden üç zirâ' irtifâ'ındadır. Hacer-i Esved ile bâb-ı Ka'be'nin arasına "Mültezem" denilir. Zamân-ı câhiliyyette Arabın mevzi'-i muhâlifeleri orası olduğundan öyle mevsûm oldu. Mîzâb, Ka'be duvarının ortasındadır. Ka'be'den dört zirâ' miktarı taşra çıkmış ve içi altın kaplı olduğundan "Altın Oluk" diye şöhret vermiştir.

Târîh-i Mukaddes kısmında beyân olunduğu üzere Beyt-i Şerîf'i ibtidâ binâ eden Hazreti İbrahim el-Halîl aleyhi's-selâm efendimiz olduğu nassen sâbit olup nebiyy-i müşârun ileyhten mukaddem binâ olduğuna dâ'ir rivâyet-i mevsûka yoktur. Hazreti İbrahim bâ-vahyî-i ilâhî ferzend-i kerimleri Hazreti İsmail'in mu'avenetiyle Beyt-i Şerîf'i binâ ederek yüksekliği dokuz ve uzunluğu Hacer-i Esved'ten Rûkn-i Şâm'a değin otuz iki ve Rûkn-i Şâmî'den Rûkn-i Irak'a varınca yirmi iki ve Mîzâb [273] tarafında beytin zahırî cânibinden Rûkn-i Yemânî'ye değin otuz bir ve Rûkn-i Yemânî'den Hacerü'l-Esved'e varınca yirmi dört zirâ' olmak üzere yapılmıştı. O vakit Ka'be'nin kapısı yerle beraber idi. Kapı dahi geçirilmemişti. Tübba'-ı Himyerî kapı ve anahtar vaz' eyledi.

Hazreti İbrahim, Beyt-i Şerîf'i binâ ederken İsmail aleyhi's-selâm taş getiriyor idi.

Hacerü'l-Esved'in konulacağı yere taş aramağa gittikte Cebrail aleyhi's-selâm Hacerü'l-Esved'i vedî'a-i İlahiyye olarak Cebel-i Ebi Kubey's'ten İbrahim aleyhi's-selâm'a getirip mebd'e'n tavâf orası olduğuna nişân olmak üzere hacir-i mezkûr mevzi'-i ma'lûmuna vaz' buyuruldu.

¹⁴³ Mekke: Bekke

¹⁴⁴ مسلسل

Beyt-i Şerîf'in Şâm ciheti ve Mîzâb'ın döküldüğü mahall "Hatîm" olup Hatîm ile beytin mâ-beyni altı zirâ'dır. Hatîm'in üzeri Matâf'tır. Matâfın cümlesi yüz yedi zirâ' olup bunun yirmi beş zirâ' mahalli Hatîm'dir. Kureyş, Beyt-i Şerîf'i ta'mîr ettikleri vakit Hazreti İbrahim'in binâsından eksik yaptılar. Mukaddemen Hatîm dahi beyt dâhilinde iken şu ta'mîrden sonra hâric kaldı. Abdullâh bin Zübeyr hazretleri Kureyş'in binâsını bozup Hatîm'i içeri almıştı.

[274] Haccâc bin Yusûf yine Kureyş'in yapmış olduğu binânın hey'etini bi'l-i'âde Hatîm'i hâriçte bıraktı. Ve Beyt-i Şerîf'in içini doldurup zeminini yükseltti.

Mukaddemleri Mekke-i Mükerreme'nin etrâfında sûr var idi. Sonraları harâb oldu.

Cebel-i Sevr, Cebel-i Besîr (*Sebîr*), Cebel-i Hafdama (*Handama*), Cebel-i Ebi Kubeys, Cebel-i Hirâ Mekke-i Mükerreme'deki cibâl-i müteberrikedendirler.

Mekke-i Mükerreme'de Araplardan ibtidâ hükûmet edenler mülûk-ı Cürhüm'dür. Cürhüm birisi ûlâ diğeri sâniyye olmak üzere iki kabiledir. Cürhüm-i Ûlâ, Arab-ı Bâ'ide'den olmak cihetiyle haberleri munkatı' olduğu yukarıda gösterilmişti. İkinci Cürhüm, Araplardan ibtidâ Yemen'de te'sîs-i hükûmet eden Kahtân'ın oğlu ve Yemen memleket-i kadîmesinin ikinci padişahı Ya'rub'un biraderidir. Kahtân'ın vefâtında Ya'rub, Yemen memleketini zapt ettiği gibi Cürhüm dahi giderek Hicaz memleketini zapt etti, kable'l-hicre (3157).

Cürhüm'den bed' ile Hicaz'da hükûmet eden mülûk bunlardır.

Cürhüm, Abdüyâlîl bin Cürhüm, Cürşüm bin Abduyâlîl, Abdu'l-Medân bin Cürşüm, Sakîle bin Abdu'l-Medân, Abdu'l-Mesîh [275] bin Sakîle, Muzâz bin Abdul'l-Mesîh, Amr bin Muzâz, Hâris bin Muzâz, Amr bin Hâris, Bişr bin Hâris, Muzâz bin Amr.

Hazreti İbrahim aleyhi's-selâm, Hazreti İsmail vâlideşiyle beraber Mekke havâlisine götürdüğü vakit orada Cürhüm tâifesi meskûn idi. Hazreti İsmail, Muzâz bin Amr'ın kızını tezevvüç etmiş ve müşârun ileyhâdan on iki evlâdı dünyâya gelmiştir.

Evlâd-ı müşârun ileyhimden Sâbit (*Nâbit*) ve Kaydâr Arab-ı Müsta'ribe kabâ'ilinin babalarıdır. Muzâz bin Amr, mülûk-ı Beni Cürhüm'dendir. Hazreti İsmail ile miyânelerinde hâsıl olan karâbet-i sıhriyye üzerine bâ'de vefâtuhu hükûmet evlâd-ı İsmail'e muntakill olduğu hâlde Amâlîka taifesinden Mekke-i Müşerrefe'nin üst tarafında vâki' Kayka'ân nâm mevzi'e nüzûl etmiş olan cemâ'at, Semîda' adlı bir şahsın hükûmetini kabûl ettiler. Evlâd-ı İsmail ile Amâlîka miyânelerinde muhârebeler vukû'uyla Amâlîka tâifesi oralardan tard olundu. Evlâd-ı İsmail nice asırlar Mekke'de ikâmet ve komşularıyla hüsn-i mu'âşeret ettiler ise de sonra Cürhüm kabilesi Beyt-i Şerîf derûnuna münâsebetsiz şeyler idhâliyle beraber mürtekeb oldukları kabâ'ih [276] u rezâ'il çoğalıp evlâd-ı İsmail men'lerinden âciz olduklarından züvvârın o vakte kadar Ka'be'ye vaz' etmiş oldukları emvâlî muhâfaza ve Cürhüm'den müfârekat etmek istediler. Zemzem Kuyusu'nun suyu çekilip az bir şey kalmıştı. Kuyuyu biraz daha hafr ile emvâl-i mezkûreyi oraya defn ve kendileri başka cânibe¹⁴⁵ 'azm ettiler.

Evlâd-ı İsmail Beni Cürhüm'den ayrılıp Mekke'den çekildikten sonra Yemen kabâ'il-i müteferrikasından Batn-ı Merre nâm mahalli vatan ittihâz etmiş olan Huzâ'a kabilesi oralara gelip harben Cürhümîlere galebe ve hepsini oralardan tard ile kendilerinden hâkim intihâb etmişlerdir. Beni Huzâ'a'nın takarrürüyle Cürhümîlerin indifâ'ından sonra evlâd-ı İsmail yine Mekke'ye avdet ve Beni Huzâ'a kabilesiyle hüsn-i mu'âşeret ederek amûd-ı neseb-i nebevîde

¹⁴⁵ Cânibe: Cânibine

vâki' Kusay bin Hakîm bin Mürre miftâh-ı Ka'be'yi alıncaya kadar miftâh, Beni Huzâ'a yedlerinde idi.

Mülûk-ı Araptan Hicaz'da hükûmet etmiş olan Amr bin Luhay bin Hârise, Huzâ'a kabilesindendir. Bidâyet-i hükûmeti hicretten (315) sene mukaddemdir. Amr, Şâm a'mâlinden Belkâ'ya gittikte ora ahâlîsinin esnâma ibâdet ettiklerini görüp kendisi de büt-perestliğe imrendiğinden ahâlî-i [277] merkûmenin i'tâ etmiş oldukları Hübel ü İsâfe vü Nâ'ile nâm sanemleri götürüp Bi'r-i Zemzem üzerine ve sonra Ka'be'ye vaz' ile halkı esnâma ta'zîm ve ibâdete da'vet etti. Ka'be-i Şerîfe'ye en ibtidâ esnâm vaz' eden ve büt-perestliği havâlî-i Hicaziyye'de tervîç eyleyen mezkûr Amr'dır.

Hazreti İsmail'in ferzend-i ercümendleri Kaydâr'dan Nâbit'e gelinceye kadar sedânet-i Beyt ve miftâh-ı Ka'be evlâd-ı İsmail yedlerinde ve hükûmet ba'zen onlarda ba'zen Beni Cürhüm kabilesinde idi. Nâbit'ten sonra miftâh-ı Ka'be Cürhüm kabilesinden yedlerine geçmiş idi. Sedânet-i Ka'be bir müddet Beni Cürhüm ve sonra Beni Huzâ'a kabilesine müntakıl oldu. Ecdâd-ı izâm-ı peygamberîden Kusay zamânında miftâh, Beni Huzâ'a'dan Ebû Gubşân yedinde idi. Kusay, Ebû Gubşân'ın bir sarhoş vaktinde bir tulum şarâb i'tâsıyla miftâh-ı Beyt'i elinden almakla Ebû Gubşân'ın şu aldanişı Araplarca (*Ehsaru safkaten min Ebî Gubşân*¹⁴⁶) meseline mevrûd olmuştur.

Kusay bununla beraber Mekke-i Mükerrreme umûr-ı siyâsiyyesinin tasarrufuna dahi umûm tarafından kabûl olduğundan mensûb oldukları Kureyş tâife-i necîbesini hâl-i teferrukadan kurtarıp [278] taht-ı cem'iyet ve nizâma almakla o kabile bundan sonra Kureyş nâmıyla yâd olundu.

O târîhe kadar Beyt-i Şerîf'in civârında hâne yoktu. Kusay, Mekke-i Mükerrreme'nin umûr-ı siyâsiyyesini ele aldıktâ Ka'be'nin etrâfında hâneler inşâsına ruhsat vermekle orada ibtidâ Dârü'n-Nedve yapılmıştır. Nedve lugatta "ictimâ'" demek olduğundan Dârü'n-Nedve, mesâlih-i mühimmenin müzâkeresinde eşrâfın dârü'l-ictimâ'ı idi. Beyne'l-Arab pek mu'teber u memdûh bir meclis olup evlâd-ı Kusay'dan başka kırk yaşına vâsıl olmayan kimse o meclise giremez idi. Dârü'n-Nedve'den başka dahi etrâf-ı Ka'be'de evler yapıldı. Havl-i Beyt-i Şerîf'te yalnız metâf olmak üzere biraz mahall hâlî bırakıldı. Ahâlî-i civâr ve etrâf-ı Ka'be'de yaptıkları hânelerden her birisinin kapısını Ka'be cânibine açıp halkın metâfa azîmetlerinde sühûlet olmak için her iki hânenin arasını boş bıraktılar. Bi'l-âhire Dârü'n-Nedve, Mescid-i Şerîf'e tahvîl olduğu gibi Hazreti Ömer ve Hazreti Osmân radiyallâhu anhumânın hilâfetleri zamânlarında o evler dahi Mescid-i Şerîf'e ilâve olundu.

Umûr-ı siyâsiyye vü riyâset-i Dârü'n-Nedve mansıb ve refi'leri [279] Kusay uhdesinde takarrür eylediği gibi Hicâbet (Beyt-i Şerîf'in hizmet ve miftâh-dârlığı) ve Sikâye (Hüccâca tatlı su içirmek) ve Rifâde (Hüccâcî it'âm etmek) ve Livâ (İnde'l-muhârebe umûmu sancağı altına toplamak) ve Kıyâde (askere kumanda etmek) menâsıbı dahi Kusay bin Hekîm'in yed-i istihâlinde kaldı.

Bundan sonra siyâdet u riyâset-i Arab Beni Kusay'da kaldığından vefâtında necl-i necîbî Abdu Menâf'a müntakıl oldu. Abdu Menâf'ın ismi Mugîre'dir. Cemâlindeki kemâl, kamer diye yâd olunmasını müceb olmuştur. Menâf, Mekke'de bir sanem idi. Mugîre'nin tevellüdünde vâlidesi i'tikâdlarınca tevessül-i efkârıyla kendisini sanem-i mezkûrun yanına götürdüğünden Abdu

¹⁴⁶ Ticaret bakımından Ebu Gubşân'dan daha çok zarar etti.

Menâf diye şöhret verdi. Abdu Menâf, Kureyş ve Ehâbiş kabileleri aralarında ittifâk u muhâlefede ahd ettirmeğe muvafık olmuştur. Ehâbiş, Benû Hars bin Abdu Menâf bin Kinâne ve Huzâ'a Benû el-Mustalik ve Huzeyme'den Benû el-Hevn takımlarıdır.

Abdu Menâf bin Kusay'dan sonra siyâdet-i Arab ve sedânet-i Beytullâh oğlu Hâşim'e müntakıl olmuştur. Mekke'de ibtidâ kendisi ekmek doğrayıp kavmine tirid dağıttığından "Hâşim" diye mülakkab oldu. Asıl ismi Amr'dır. Hâşim [280] biraderi Abdu Şems ile tev'em tevellüd etmiş ve hîn-i vilâdetlerinde birisinin parmağı diğerinin parmağına yapışık olup ayırdıklarında kanlar aktığından ikisinin nesilleri aralarında kan döküleceği beyne'l-halk tefevvüh olunmuştu. Sikâye vü rifâde vü riyâset menâsıbı babalarından sonra Hâşim'e müntakıl olması biraderi Abdu Şems'in oğlu Ümeyye'ye dâğ-ı derûn olup kıl u kâle başladı ise de Hâşim bin Abdu Menâf, mekârim-i ahlâkî câmi' olduğundan ta'arruz etmedi. Ümeyye sevk-i hasede ittibâ'en Hâşim'den münâfere talebine kadar ileri yürüdü. Hâşim temkîn ihtiyâr ederek münâfereyi kerih görmüştü. Lakin Kureyş, ba'de'l-münâfere mağlûb olan elli deve vermek ve on sene müddetle vatanından mehcûr olmak şartıyla münâferenin kabûlüne karar verdiler. Amr bin el-Hamık'ın ceddî bulunan kâhin el-Huzâ'î, Asfân denilen menzilde sâkin idi. Ebû Hümeme bin Abdu'l-Uzza el-Fehrî ki Ümeyye'nin kayın pederi idi. Ümeyye ile beraber bulunur idi. Hepsî kâhinin yanına gittiler. Henüz kendileri maksadlarını açmazdan mukaddem kâhin söze başlayıp (*el-Kameru'l-bâhiru ve'l-kevkebu'z-zâhiru ve'l-gamâmu'l-mâtiru ve mâ bi'l-cevvi min tâ'irin ve mâ ihtedâ bi- 'ilmi müsâfirin min müncidin ve gâ'irin le-kad sebaka Hâşim, Ümeyye ilâ'l-me'ser evvel minhu ve âhir Ebû Hemheme [281] bi-zâlike hâbir*¹⁴⁷) kelâmıyla Hâşim'in Ümeyye'ye tefevvükünü ve mâziyen ve müstakbelen şeref neslini beyân eyledi. Münâferenin şartları bi'l-îfâ develer Ümeyye'den alınıp nahr ile müstahikine it'âm olundu. Ümeyye dahi şart-ı sâni mücibince on sene müddetle celâ-yı vatan için Şâm'a gitti. Hâşim ve Ümeyye evlâdına müntakıl husûmetin başlangıcı bu mâdde olmuştur.

Hâşim'in vefâtından sonra ferzend-i necîbi, cedd-i âlî-i peygamberî Abdulmuttalib'in sinn-i kemâle vusûlundan sonra siyâdet u riyâset-i Arab Abdulmuttalib'e intikâl eyledi. Seyyid-i müşârun ileyh Abdulmuttalib'in asıl ismi Şeybe'dir. Vilâdetinde başında ba'zı beyaz tüyler görüldüğünden öyle tesmiye olundu. Pederleri Hâşim, ticâretle Şâm'a giderken Medine'ye vusûlunda Beni Neccâr kabilesinden Amr bin Lebîd el-Hazrecî'nin hânesine nüzûl ve Amr'ın kızı Selmâ gözüne ilişikte hüsn ü melâhatında isti'câb eylediğinden müşârun ileyhâyı tezevvüc eylemişti. Lakin Amr, kızı Medine'de kalmak şartıyla Hâşim'in sıhriyetini kabûl eylediğinden ba'de'z-zifâf Selmâ Medine'de kalmış ve Hişâm bi-tekrârin Şâm'a giderek avdetinde Gazze'de vefât olmuştur. Selmâ'dan mütevellid oğlu Şeybe yedi yaşına vardıkta bir gün Medine çocuklarıyla oynarken Beni Hâris bin Abdu Menâf'tan li-maslahatin Medine'ye gitmiş olan [282] bir kimse şu çocukların oyunlarına tesâdüf edip Şeybe'nin esnâ-yı mülâ'ibede (*Enâ İbnû Hâşim, Enâ İbnû seyyidü'l-buthâ*¹⁴⁸) gibi sözler söylemekte olduğunu işittikte "Sen kimsin" diye Şeybe'den sordu. Hâşim bin Abdu Menâf'ın oğlu olduğunu söylemekle Hâris'i Mekke'ye ba'de'l-avde Hâşim'in biraderi Muttalib'e Medine'de bir sabî görüp sual eyledikte Hâşim'in oğlu olduğunu ve babası seyyidü'l-Arab olan böyle bir sabî-i necîbin kavmi içine celb olunmaması münâsib olmayacağını beyân eyledi. Muttalib oradan hânesine gitmeksizin Hâris'in nâkasına rûkûb ile doğruca Medine'ye giderek Şeybe'yi ahz ve Mekke'ye avdet

¹⁴⁷ Gözalcı ay ve yıldız, yağmur dolu bulut; gökyüzünde, kurtarıcı bir yolcunun geldiğini haber veren bir kuş yok. Hâşim Ümeyye'yi hem önce hem de sonda kahramanlıkta geçmiştir, Ebu Hemheme de bunu bilmektedir.

¹⁴⁸ Ben Hâşim'in oğluyum, ben çöllerin efendisinin oğluyum.

etmekle Muttalib çocuğu götürürken kuşluk vaktinde Mekke'ye vâsıl olduğundan tesâdüf ve su'âl edenlere latîfe sûretiyle “Kölemdir” cevâbını vermekle Şeybe, “Abdumuttalib” diye müştehir oldu.

Abdumuttalib büyüdükte pederinin riyâsetini ihrâz edip Bi'r-i Zemzem'i hafr etmiştir ki evlâd-ı İsmail'in Beni Cürhüm'den müfârekatlarında Beyt-i Şerîf içindeki eşyâyı oraya defn etmişler idi. Abdumuttalib bir rü'yâ sevkiyle bu işe başlamış ve sonra eşyâ-yı medfûne çıktığı gibi Zemzem Suyu dahi [283] bi-tekrârın zuhûr eylemiştir. Şu suyu ikinci def'ada bulan Abdumuttalib iken Kureyş'in cümlesi “Dedemiz İsmail'in malıdır. Biz de suyun menâfî'i ile teverrüs ve iştirâk edeceğiz” diye gürültü kopardılar. Ve taleb-i kazâ için tarafeyn Beni Sa'd bin Hüzeym'in meşârık-ı Şâm'da bulunan kâhinesinin yanına gitmelerine karâr verdilerdi. Yolda Abdumuttalib ile eshâbının suları tükenip öbür taraftan istediler ise de bir katre bile su vermediler. Cümlesi susuzluktan telef olacak dereceye varmış oldukları hâlde Abdumuttalib inâha etmiş olduğu devesini kaldırmak istedikte çizmesi altında tatlı bir su sızıntısı görüldüğünden hafr eyledikte bir pınar zuhûr eyledi. Cümlesi def'-i 'atş ve zarûretle beraber tulum ve matharalarını doldurdular. Tarafeyn yollarına devâm ederken bu def'a da diğer tarafın suları tükenip harâret ve atştan tâb u tûvânları munkatı' olmakla Abdumuttalib onların mu'âmele-i sabıkalarına mukâbele göstermeyerek yanlarındaki su ile cümlesinin ihtiyaçlarını izâle etti. Muhâsımları Abdumuttalib'e “Senin mertebe-i kerîm olduğun görüp dururken bî-hûde kâhinenin yanına gidip de ne yapalım” diyerek iddi'âdan ferâgat ve avdet eylediler.

[284] Abdumuttalib'ten sonra riyâset-i Mekke necl-i necîbleri ve amm-ı ekrem-i nebevî Ebû Tâlib'e intikâl etmiştir.

Bundan sonrası ve evlâd-ı İsmail'den amûd-ı neseb-i peygamberîde bulunan zevât-ı kirâmın teselsül ü nesillerinin sûret-i teşâ'ubu kitab-ı sânde yazılacaktır inşâallâh Te'âlâ.

-68-

Yesrib (Medine-i Münevvere) Coğrafyasıyla Kurûn-ı Ülâ Vakâyi'-i Târîhiyyesinin Hulâsası

Medine-i Münevvere, Hicaz memleketi dâ'iresinde vâki' ve nâm-i kadîmi Yesrib'tir. Yesrib, Ubeyl bin Mehlâil bin Câşim bin Amlık'in oğlu olup orada tavattun eden kavminin re'isi olduğundan ittihâz etmiş oldukları mevki', “Yesrib” nâmıyla müştehir oldu. Medine-i mezkûre, dâr-ı hicret-i nebevî ve medfen-i mukaddes-i Mustâfâ olup harem-i sâni-i kudsiyetmâ ve eşref-i bikâ'-ı dünyâdır. Bir müstevî mahallde ve Cebel-i Uhud'un cânib-i şimalisindedir. Cebel-i mezkûr ile arası iki fersah mesâfe ve ekser-i arâzisi şûre-zârdır.

Medine-i Münevvere'de dört vâdî vardır. [285] (1) Vâdî-i Kanât ve (2) Vâdî-i Buthân ve (3) Vâdî-i Akîk-i Ekber ve (4) ve Vâdî-i Akîk-i Asgar'dır. Yağmur selleri bu vadileri doldurduktan Harre Beni Süleym'e ve sonra Vâdiyü'l-Gâye'ye ve ba'dehu Adm'e gelip buradan müteferrik ve iki bi're dâhil olur ki birisi Bi'r-i Rûme ve diğeri Bi'r-i Urve'dir.

Medine-i Münevvere'nin havası sağlamdır. Suları ve zürû'u ve nahlistânları kesîr olup hurması gâyet latîftir. Temr-i Bürdî ve temr-i Sayhânî denilen latîf hurma oraya mahsûstur.

Yesrib havâlisinde Arab-ı Bâ'ide akvâmından Amâlîka kabâ'ili butûnundan hangi takımların tavattun etmiş oldukları “Akvâm-ı Arab” bahsinde beyân olunmuştu. Hazreti Mûsâ aleyhi's-selâm efendimiz Beni İsrail ile Sahrâ-yı Tih'e gelinceye kadar Yesrib havâlîsi Amâlîka yedlerinde kaldı. Nebî-i müşârun ileyh hazretleri, evâhir-i eyyâmında Sahrâ-yı Tih'den Yesrib

havâlisine sevk-i asker ederek harben oraları istîlâdan sonra âlem-i kudsa irtihâl etmekle muhârebe için Yesrib taraflarına gıtmış olan fırka ile Beni İsrail'in tavâ'if-i sâ'iresi aralarına münâza'a düştü. Fırka-ı mezkûre, Beni İsrail'den ayrılarak mukaddemce feth etmiş oldukları Yesrib ve Hayber [286] taraflarında tavattun eylediler. Bunların tavttunları takrîben hicretten (2340) sene mukaddemdir.

Kable'l-hicre (600) târîhlerine kadar Yesrib havâlîsi ve Hayber şehir ve kal'asıyla o havâlîdeki kılâ' ve bıkâ'ın cümlesi, Beni İsrail'in şu takımları yedlerinde idi. Ezd kabilesiyle münâza'alar ihdâs eden ve hicret-i nebeviyyeden sonra aleyhlerinde bâb-ı gazâ açılan Benû Nâdir ve Benû Kureyza ve Benû Kaynukâ' ve Benû Sâmile ve Za'ûrâ ve sâ'ir kabâ'il-i Yahud o takımlardandır ki bunlar Amâlîka'dan sonra o havâlînin ahâlî-i asliyyesi olmuşlardır.

Amr Müzebkıyâ (*Müzeykıya*), Ma'rib'in harâbıyla seyl-i Arim'in zuhûrunu kâhinden işiterek Yemen havâlîsinden hurûcunda kendisine ittibâ' eden kabâ'il ile Hicaz taraflarına gittiklerinden kabâ'il-i mezkûreden Huzâ'a kabilesi Mekke'deki Beni Cürhüm ile muhârebeye tutulup oraları istîlâ ve sedânet-i Ka'be'yi der-dest ettiler. Ezd kabilesi dahi re'îsleri Sa'lebe bin Amr rifâkatıyla Şâm havâlîsine giderek Gassan'ı istîlâ etmişler idi. Sa'lebe'nin vefâtında oğlu Hârise, babasının mesnedine oturacağını emel ederken takdîr-i Hudâ o mesnedi Sa'lebe'nin birader-zâdesi Amr bin Cefne'ye i'tâ ettiğinden Hârise [287] gücenip kendisine ittibâ' eden galebeliği bi'l-istishâb Hayber havâlîsine hicret eyledi. O havâlîdeki Yahud tâ'ifesi ise Yûşa' bin Nûn aleyhi's-selâmın zamânından beri havâlî-i mezkûreye mutasarrıf olup bıkâ' ve arâzisini mesâkin ve husûn ile i'mâr etmişler idi. Hârise, Yahud kabileleriyle rabt-ı uhûd u muhâlefe eylediğinden galebeliğiyle beraber orada kalıp oğulları Evs ve Hazrec, Hayber taraflarındaki kabilelerden tahallüfle kendilerine ittibâ' edenleri istishâb ve ba'zıları zarâra ve ba'zıları da kurâ taraflarına nüzûl eylediler.

Oralarda Evs ve Hazrec'in evlâdı tekessürle her birisinden büyük kabileler ve batınlar inşî'âb eyledi. Lakin menzillerinde ne mer'â ne de nahlistân olduğundan hayvânât tedârikinden ve sâ'ir gûne esbâb tena'umdan âciz u mahrûm olup yalnız ta'ayyüşlerine kâfi olabilecek zirâ'atla iktifâ etmiş oldukları hâlde zirâ'at ve ihyâ eyledikleri arâzî ve ektikleri tohumlar hep Yahud tâ'ifesinin malları idi. Kendileri onların rencberleri makâmında ve esve' hâlde yaşamakta idiler.

O havâlîdeki Yahudilerin Fiton nâmında bir hükümdârları var idi. Havâlî-i mezkûrede her kim tezevvüç ederse arûsa zevciyle halvet etmezden mukaddem yanına Fiton [288] dâhil olur idi. Hazrec kabilesinden Mâlik bin Aclân'ın bir şahsa tezvîc edilen kız karındaşını Yahudiler akşam vakti Fiton'un yanına götürecekleri Mâlik'e tebliğ edildi. Mâlik zî-nisvâna girip hemşiresini götüren karılar ile beraber Fiton'un halvet-hânesine dâhil olduktan sonra nisvân-ı sâ'ire çıkıp gittiler. Kendisi avdet etmeyip orada kaldı.

Fiton meclise dâhil oldukta Mâlik derhâl üzerine hücum ve yanında sakladığı silah ile merkûm Fiton'u i'dâm ediverdi. Ve şu hâdisi üzerine Mâlik orada kalmağa cür'et edemeyip Şâm havâlîsindeki Cebeletü'l-Gassanî'nin yanına firâr eyledi. Cebele, hâl-i ta'ayyüş ü idârelerini sordukta büyük müzâyaka içinde olduklarını ve nasıl yaşadıklarını ta'rîf edip Gassanîler ise kendileri de bunlar gibi Yemen muhâcirlerinden iken vardıkları yerleri zabt ile tasallutun bile etmiş oldukları hâlde akrabalarından ma'dûd Ezdîlerin Yesrib taraflarında tesâdüf eyledikleri mezellet vicdânını yaraladığından haklarında nusret edeceğini beyân etti.

Mâlik hafice kavmi içine dönüp aldığı va'di tebşîr ettiğinden biraz sonra Cebele, askerle Medine [289] havâlîsine hücum edip muhârebe-i şedîde ile Yahudileri tenkîl ve Evs ve Hazrec

kabileleri rü'esâsına "Bu günden sonra iltizâm-ı şecâ'atle şu Yahudileri taht-ı hükmünüze almadığınız hâlde tekrâr bu havâlîye gelip hepinizi ihrâk-ı bi'n-nâr ederim" emr u tenbîhini bi'l-i'tâ Şâm'a avdet eyledi.

Bu vaka'adan sonra Evs ve Hazrec kabileleri ile Yahud aralarında husûmet yüz gösterip Mâlik bin Aclân o sırada bir ziyafet tertîb ile Yahud rü'esâsını dahi da'vet eyledikte miyânelerindeki mâcerâ üzerine rü'esâ-yı Yahud emin olamadıklarından Mâlik, Cebele'nin harekâtı kendi sun' ve talepleri hâricinde olduğunu beyân ile verdiği te'mîn üzerine rü'esâ da'vete icâbet gösterdiler. Lakin Mâlik gaddar ile rü'sâ-yı merkûmenin seksen yedi neferini o ziyafette i'dâm ettirmekle bakiyyesi firâr etmişlerdir.

Ezdîlerin şu gaddar ve hakâretleri üzerine Yahudiler bîya'alarına Mâlik'in tasvirini bi't-ta'lik her kim bîya'adan içeri girer ise Mâlik'e la'net etmeği âyînlerine ilâve ettiler.

Mâlik işi bu dereceye götürdükten sonra artık şân u azîmet kazanıp gâlibiyet Evs ve Hazrec kabilelerinde [290] kaldı. Gerek arâzî gerek hurmalıklarca Yahudilere şerîk oldular.

Evs ve Hazrec aralarındaki¹⁴⁹ ve ittifâk, halelden âzâde ve bu da şânlarının bekâsınca mûcib-i istifâde olup hayli vakit ittihâdları imtidâd eyledi ise de hiçbir hâlde bekâ olmadığından ittifâkları giderek ihtilâfa tahavvül ve lezzet-i mu'âşeretleri merâret-i adâvete tebeddül etmiştir.

Beni Sa'lebe'den Ka'b bin Aclân nâmında bir şahıs Hazrec kabilesinden Mâlik bin Aclân Sâlimî'nin yanına giderek akd-ı muhâlefe ile yanında ikâmet etmişti. Ka'b, bir gün Beni Kaynukâ sûkunda Beni Gatafan'dan bir şahsa tesâdüf etmiştir ki şahs-ı merkûm bir kısrağ yetip "Ehl-i Yesrib'in en azîzi kim ise şu feresi almalıdır" diye söylüyor idi. İşitenlerden birisi Evs kabilesinden Uhayha bin el-Cellâh ve diğeri fülân Yahudi e'azz-ı Yesrib'tir dediler. Recül-i Gatafanî feresi onların hiç birisine götürmeyip Mâlik bin Aclân'ın yanına götürdü.

Ka'b bin Aclân şahs-ı merkûma "Ben sana demedim mi ki benim halîfimden efdal kimse yoktur" dedikte Evsîlerin Beni Amr bin Avf kabilesi efradından Semir nâmında bir şahıs [291] o sözü işitmesiyle beraber "Hele bak ne hezeyân ediyor" diye Ka'b'ı söğmeğe başladığından bu iki şahıs şu husûmetle yek-diğerinden ayrıldılar. Semir ise gayzını yutamadığından Ka'b'ın i'dâmına fırsat gözetirken bir gün Sûk-ı Kabâ'da fırsat düşürüp Ka'b'ı öldürdü.

Ka'b'ın halîfi Mâlik bin Aclân haber aldığı anda Beni Amr bin Avf'a kâsıd irsâliyle Ka'b'ın katlini kendiye teslîm etmelerini teklîf eyledi. Beni Amr, "Kâtil kim olduğunu bilmez" cevâbını verdiler. Kâtil Semir olduğunu ve talebten vaz gelmeyeceğini Mâlik onlara teklîf ettikçe Beni Amr, Semir'in fi'lini inkâr ve onu Mâlik'e i'tâdan istinkâf eylediler. Sonra aralarına ba'zı muslihûn tavassutuyla diyete irzâ edildi ise de içlerinde halîfin diyeti nasibin nısf-ı diyeti olduğundan Beni Amr, nısf-ı diyet i'tâ edecek oldular. Mâlik tam diyet talebinde musırr oldu.

Bu keyfiyet pek aşırı büyüdü. Evs ve Hazrec butûnlarının her takımı mensûb olduğu tarafa bi'l-iltihâk birinci gün akşama kadar aralarında cereyân eden muhârebenin netîcesini Evs kabilesi kazandı. O gün harb ta'til edildikte Evs kabâ'ili Mâlik'e kâsıd irsâliyle Hazrecîlerden [292] Münzir bin Harâm en-Neccârî (Hassân Sâbit hazretlerinin ceddidir) nâm zâtın hükm-i tâ'yîn olunmasını talep ve Hazrecîler dahi buna izhâr-ı muvâfakat ettiler. Bî-hûde kanlar dökülmekten ise Ka'b'ın diyeti kanunlarından müstesnâ tutularak verilmesine dâ'ir Münzir'in i'tâ eylediği hükm iki taraftan kabûl ve diyet dahi ifâ olunarak birbirlerinden ayrıldılar.

¹⁴⁹ اميزش

Bu mâddenin Evs ve Hazrec kabâ'îli aralarında ekmiş olduğu tohm-ı adâvet baş gösterip filiz etmekten hâlî olmadı. Bundan sonra Hazrec'ten Ka'b bin Amr el-Mâzinî, Evs'ten bir kız tezevvüç etmiş olduğu hâlde aralarında ihtilâf vukû' bulmuştu. Beni Evs'e mensûb Beni Hucbân'ın reisi Uhayha bin el-Cellâh, bir cemâ'ata emr ile fırsat buldukta içlerinden birisi Ka'b'ı öldürdü. Ve Ka'b'ın karındaşı Âsım bin Amr, şu hâdiseyi işittikte esbâb-ı kîtâle teşebbüsle tarafeyn aralarında muhârebe kapısı açıldı. Ruhaba (*Rehaba/Rihaba*) nâm mevki'de kîtâl-ı şedîd vukû'uyla Benû Hucbân ve Uhayha ile beraber olanların hepsi bozulduklarından Âsım ta'kîb ettikte Uhayha kendisine mahsûs hısnâ duhûl ve ok ile müdâfa'aya devâm eyledi.

Diğer taraftan atılan okların birisi de hısn kapısında duran Uhayha'nın biraderi Âsım bin el-Cellâh'a isâbet ile [293] Âsım maktûl olduktan sonra Uhayha bağteten Âsım bin Amr üzerine hücum ile baskın vermek efkârında bulundu ise de Uhayha'nın zevcesi Beni en-Neccâr kabilesinden Selmâ nâm hatun keyfiyeti hâfiyyen Hazrecîlere bildirdi. Hazrecîler basîret üzere bulunup Uhayha hücumunda bir iş görememiş ve o vechle haber gönderdiği öğrenildikte Uhayha Selmâ'yı tatlîk etmiştir.

İşbu Selmâ Hatun'u mu'ahharan Kureys'ten Hâşim bin Abdu Menâf tezevvüç etmekle cedd-i âlî-i nebevî Abdulmuttalib ondan tevellüd eyledi.

Hâdis-e-i mezkûreyi Amr bin Avf el-Evsî ile Beni Hars el-Hazrecî aralarındaki muhârebe ta'kîb eyledi. Şu muhârebeler devâm edip Hazrecîler galebe etmiş ve bunu da Evsîlerden Beni Vâ'il ile Hazrecîlerden Beni Mazin'in muhârebesi ta'kîb ederek iki taraftan pek çok adamlar maktûl oldukları hâlde galebe Hazrecîlerde kalmıştır.

Ba'dehu Evsîlerden Beni Zafar ve Hazrecîlerden Beni Mâlik aralarında iki şahsın münâza'ası bir büyük aşiret muhârebisine müncer olup Benû Mâlik münhezim oldu.

Biraz vakit geçtikte Beni Neccâr'dan bir kimse Beni Kudâ'a'dan [294] yanına bir gulâm almış ve gulâm-ı merkûmun amûcesi Mu'âz bin Nu'mân (Ensârdan Sa'd bin Mu'âz'ın pederidir) nâm zâtın komşusu bulunmuştu. Gulâm amûcasını ziyârete gelirken Beni Neccâr'dan birisi merkûmu öldürdü.

Şu fâci'a, rû'esâ-yı Hazrec'ten Âmir bin İtnâb'a atf olunup yâ kâtilin i'tâsını veyâ diyet ifâsını iddî'âda ısrâr eyledi ise de Âmir, ifâ-yı diyetten istinkâf gösterdi. Binâ'en aleyh, aralarında harb tahaddüs ederek Âmir bin İtnâb diyet ifâ edinceye kadar arkası kesilmedi.

Vak'a-i Semir'den münba'is-i harbin bidâyetinden Hâtib bin Evs'in ihdâs eylediği münâza'aya kadar mürûr eden yüz sene zarfında muhâberât-ı mezkûreden başka hayli küçük münâza'alar dahi vukû' buldu. Hâtib'e misâfir olan bir şahsa çarşıda bir Yahudinin hakâreti cihetiyle Hâtib'in Yahudi'yi ve Beni Mu'âviye'den bir şahsın dahi Hâtib'i katl etmesine mebnî Evs ve Hazrec aralarında harb-ı şedîd tahaddüs ve Hazrec galebe etmiştir.

Şu vak'adan dolayı Evs ve Hazrec aralarında hayli kîtâl cereyân ederek bi'l-âhire Evs kabileleri Beni Kureyza [295] ve Beni en-Nadir Yahudileri ile ittîfâk ve Hazrecîler dahi halîfleri olan Eşca' ve Cüheyne kabilelerinden istimdâd eylediler. Evsîler ve Hazrecîler o suretle istimdâdlarına kesb-i ittîlâ' eylediklerinde onlar dahi halîfleri Müzeyne kabâ'iline mürâca'at ederek iki taraf kırk gün müddet esbâb-ı harbin tehyesiyle uğraşıp Evsîlerin re'îsleri Hadîrû'l-Ketâ'ib bin Semâk ve Hazrecîlerin re'îsleri Amr bin Nu'mân olduğu hâlde Bugâs nâm mevki'de muhârebe eylediler. Hazrecîlerden Abdullâh bin Ebî bin Selûl ve etbâ'ı ve Evsîlerden Benû Hâris muhârebeden tahallûf u muhârebelerin iki tarafı da sebât-ı azîm gösterdiler. Âkıbet,

Evsîler münhezim olmakla Hadîr, elindeki mızrağı ayağına sokup nefisini cerh ile “Yâ ma‘şerül-Evs, ben öldürülünceye kadar gitmeyeceğim. Beni bu hâl ile düşmana terk ederseniz ediniz” diye bağırdığından münhezimlere gayret gelip yine cenge avdetle bi’l-ahire Hazrecîleri berbâd ediverdiler.

Bundan sonra artık Evs ve Hazrec aralarında muhârebe vukû‘ bulmayıp dîn-i mübîn İslâm zuhûr eylediğinden Evsîler ve Hazrecîler bunca zamânlardan beri miyânlarında mü’ekked olan husûmeti hüsn-i vifâka ve dîn-i İslâmın nusreti [296] yolunda ittihâd u ittifâka tahvîl etmekle hakk-ı âlî-i risâlet-penâhîde gösterdikleri mu‘âvenet u hizmet her birisinin nâm-ı nâmîsini¹⁵⁰ defter-i Ensâr ve ümmet-i Muhammediyye içinde mefhar-ı ebrâr etmiştir. Rıdvâna’llâhu aleyhim ecma‘în. Bakiyyesi kitâb-ı sâniide yazılacaktır inşâllâh Te‘âlâ.

-69-

Yemâme

Yemâme, Necid ile Hicaz arasında vâki‘ bir memleket-i kadîmedir. Şimâlen Bâdiyetü’l-Arab, garben Hicaz, cünûben Tihâme, şarken Necid ve Bahreyn ve Ummân ile mahdûdtur. Nâm-ı kadîmi Cevâ (Cev) ve Hasab (Khasab) ve hayrât cihetiyle ahsen-i arz-ı dünyâdır. Araplar (Leyse atyebu te‘âmen min hantati’l-Yemâme ve lâ eşeddu hilâveten min temrihâ¹⁵¹) derler.

Yemâme’nin suyu pek latîf u hafîf olduğundan şî‘ri tavsîfte (Eraku min mâ‘i’l-Yemâme¹⁵²) sözü isti‘mâl olunur. Vadisinde pek çok pınarlar vardır. Meşhûrları Ayn-ı Hadrâ, Ayn-ı Hît, Ayn-ı Râm’dır. Arâzisinde Cûde-i [297]Hicr, Nehr-i Şeyhü’l-Gam, Nehr-i Şeyhü’n-Ni‘âm nâmlarıyla üç ırmak cereyân ve üçü de Cebel-i Râm’dan nebe‘ân eder.

Ezmine-i kadîmede Arab-ı Bâ’ide’den Tasm ve Cedîs kabileleri, Yemâme’de mutavattın idiler.

Tasm, Lâved bin Sâam ve Cedîs, Kâsir bin Râm bin Sâam oğulları ve yek-diğerlerinin am-zâdeleri idiler. Her birisinin butûn u şu‘ûbu teselsül ederek efrâd-ı sülâleleri çoğaldığından Tasm sülâlesinden Amlîk nâmında bir şahıs üzerlerine hâkim olmuştu. Amlîk ise habâset u kubh-ı sîretçe erzel-i nâs idi.

Cedis kabilâsinden Kabis nâmında bir şahıs zevcesi Huzeyle nâm hatunu tatlık ederek çocuğunu elinden aldığından hatun, Amlîk’e mürâca‘atla “Çocuğu dokuz ay haml ile bir anda vaz‘ ve iki memelerimle irzâ‘ eyledim. Şimdiye değin menfa‘atini görmemişken ikmâl-i fisâl u teşdîd-i visâl eylediği bir vakitte zevcim onu kerhen elimden alıp beni hayrette bırakıyor” diye ref‘-i iştikâ eyledi. Zevci Kabis, “Ey melik, şu zevcemin mihrini tamamıyla îfâ etmiş ve çocuktan başka fâ‘idesini görmemişim. Nice hükm edersen et” dedikte Amlîk çocuğu ellerinden alıp kendi gilmânı [298] sırasına bi’l-idhâl zevc ve zevcenin ikisi de satılarak semen-i zevcenin bir humsu zevce ve semen-i zevcin bir aşrı zevceye verilmesini tensîb ü hükm etti. Huzeyle bu hükmden müte‘accibe vü müte’essire olarak

Eteynâ ehâ Tasm li-yahkum beynenâ

Fe’enfeze hükmen fî Huzeyle zâlimâ

¹⁵⁰ زيباشطراز

¹⁵¹ “(Dünyada) Yemame buğdayından daha güzel yiyecek, hurmasından daha tatlı hurma yoktur.”

¹⁵² “Yemame suyundan daha yumuşak (tatlı)”

Nedemtu ve-lâ endemu ve innî bi- 'asretî

Ve-esbaha ba 'lî fî 'l-hükûmeti nâdimâ¹⁵³

Beytlerini inşâd eyledi. Amlîk ebyât-ı mezkûreden gadaplanıp Cedîs kabilesi benâtından tezvîc olunacakların bîkrini kendisi izâle etmedikçe zevci ona takarrüb edememesini kanun ittihâz ve i'ân ediverdi.

Şu vaz'-ı kabîh, Cedîs kabilesinin nefret-i azîmelerini mûcib oldu ise de Amlîk'in mensûb olduğu Tasm kabilesi efrâtça Cedîs'e gâlib olduğundan Cedîsîler açıktan açığa Amlîk aleyhine kıyâm edemeyip gayret-i İlahiyye'ye intizâr ediyorlar idi. Cedîsîlerden Esved bin Gıfâr nâmında bir şahsın hemşiresi Ufayra bir kimseye nikâh edilerek kable'z-zifâf Ufayra'yı Amlîk'in yanına götürdüler. Amlîk [299] bîkrini izâle ve sebîlini tahliye eyledi. Ufayra Amlîk'in yanından çıktıkta libâsını önden ve arkadan yırtıp kan ile bulaşmış ve a'zâ-yı mekşûfesi bir kabîha teşkîl etmiş olduğu hâlde karındaşı Esved'in bulunduğu bir cem'iyet içine doğru azîmet ve

Lâ ehade ezellu min Cedîs

E hakezâ yef'alu bi 'l- 'arûs

Yerdâ bi-zâ yâ kavmu ba 'lun hür

İhdâ ve a 'tâ vesîka 'l-mihr¹⁵⁴

Diyerek feryâd eyledi. Esved, "Artık bu hakâret u rezâlet altında yaşamaktan ise hürriyet ve nâmûsumuzun muhâfazası uğrunda ölmek hayırlıdır" diye kavmini neşr-i livâ-yı muhâlefet ve hurûc etmeğe da'vet etti. Lakin Cedîsîlerin efrâdı, Tasm kabilesi efrâdına nisbetle az olduğundan muvâffakata cür'et edemediler.

Esved, Amlîk'e bir ziyafet tertîbiyle kendisine mutî' olanlara ba'zı mertebe ta'limât verdiğinden eshâbı şu ziyafette gerek Amlîk'i, gerek yanındaki etbâ'ını öldürdüler. Tasm kabilesi bu hâdiseden haber almalarıyla beraber Yemen padişahı [300] Hassân bin Tübbâ'ın yanına firâr ve Cedîs kabilesinin mu'âmelelerini arz ile istinsâr eylediler. Hassân askerle Yemâme'ye doğru hareket ve azîmet etmiş ve aralarında bir merhale mesâfe kalmıştı. Tasm kabilesinden Riyah bin Mürre'nin Zerkâ nâmında bir kız karındaşı var idi. Şu hatunun bir günlük mesafeden gördüğünü teşhîs edecek derecede kuvve-i basarî olduğunu ve Cedîsîlerden birisinin menkûhası bulunduğu cihetle Riyah, Hassân'ın yanına giderek hemşiresi askerlerini uzaktan görüp Cedîs'e haber vereceğini ve taglît-i ezhân için her asker bir ağaç dalı önünde tutarak öyle gidilmesi münâsib olacağını ifâde eyledi. Öyle yaptılar. Zerkâ ise şu cem'iyeti uzaktan görmesiyle "Asker gelir" diye Cedîslere haber verdi ise de sözüne kulak veren olmadı. Hassân bi'l-hücûm Cedîs kabilesini berbâd u perîşân ve mallarını yağmâ ederek Zerkâ'yı da öldürdü. Amlîk'in katli Esved, Tayy dağlarına firâr etmiş ve Tayy kabilesi henüz oralara

¹⁵³ Tasm'ın kardeşine geldik ta ki aramızda hüküm versin; Sonra Huzeyle hakkında zâlimce bir hüküm uyguladı. (Huzeyle) Pişman oldum fakat pişmanlığa uğratamadığım dağınıklığım nereden; Kocam hükümet katında pişman oldu.

¹⁵⁴ "Cedîs'ten daha alçak yoktur, geline böyle mi yapılır; Ey kavim, özgür bir eş buna razı olur mu, mihrini vermesi daha doğru olur."

gelmemiş olduğundan o dağlar Tayy nâmını almamıştı. Tayy kabilesi o esnâda Yemen havâlisinden o taraflara hicret eylediler.

Tayy cebeli denilen iki dağ “Tayy” nâmını almazdan mukaddem [301] birisine Ecâ’ diğerine Selmâ denilir idi. Şu dağlar Medine-i Münevvere’nin cihet-i şarkiyyesinde vâki’ olup Medine’ye uzaklığı yirmi saatten ziyâdedir. Ba’zıları Tayy dağları üç aded cebel olduğunu ve isimleri Ecâ’ ve Selma ve Ücâ idüğünü söylediler.

Ahbâr, Arab ulemâsı kitaplarında şu vechle bir hikâyet yazmışlardır.

Amâlika’dan Ecâ nâmında bir şahıs kavminden Selmâ nâmında bir hatuna âşık olup ikisi ara sıra hatunun hâzinası Ücâ’nın hânesinde birleşirlerdi. Bunların yek-diğerine alâkaları cihetiyle Ücâ’nın vesâtetini vesîle-i mülâkât ve hânesini mevki’-i visâl ittihâz etmişler idi. Selmâ’nın zevci ile biraderleri kesb-i ittilâ’ ederek basmağa kıyâm eylediler. Selmâ, Ecâ, Ücâ evvelce haber alıp firâr etmiş oldukları hâlde her birisi bir dağda tutulup öldürülmekle dağların her biri onlardan birisinin nâmıyla müştahir oldu.

Tayy kabilesi arz-ı Yemen’den Hemdân denilen mahallde sâkin ve aded-i nüfûsları bulundukları arâzî ile gayr-ı mütenâsib idi. Civârlarındaki Ezd kabilesi Seyl-i Arim’in zuhûru eyyâmında Hicaz ve Şâm havâlisine gittiklerinden Tayy kabilesi sâkin [302] oldukları vâdide dûcâr-ı vahşet oldular. Re’îsleri Usâme bin Lu’î bin el-Gavs bin et-Tayy nâm zâtın yanına toplanarak bir güzel mahall tahrîsiyle oraya nakl-ı mekân etmelerini kararlaştırdıklarından bir güz mevsiminde develeri derûnuna girmiş olan bir garîb devenin güzel bir yerden gelmiş olacağı zannıyla insirâfında Usâme ile¹⁵⁵ bin el-Haris bin¹⁵⁶ bin Tayy arkası sıra gittiler. Deve yürüdüğü vakit yürür ve konduğu vakit onlarda konarlar idi. Gide gide Ecâ’ denilen cebel önüne yetişip oralaradaki arâzî ise istediklerinden a’lâ olduğunu gördüler. Avdetle Tayy kabilesini Ecâ’ ve Selmâ dağlarına kaldırdıklarından ondan sonra şu iki dağın her birisine Cebel-i Tayy denildi. Yukarıda ismi zikr olunan Esved, Cedîsî’yi, Tayy kabilesinin oralara vurûdundan sonra Cebel-i Ecâ’da Usâme’nin oğlu urup öldürmüştür.

Tayy kabilesi devr-i İslâm’a kadar ve daha sonraları mezkûr dağlarda kaldılar. Fels (*Fûls/Fils*) nâmında bir insan timsâline ibâdet ederler idi. Din-i İslâm’ın zuhûrunda taraf-ı âlî-i peygamberîden Hazreti Ali içlerine gönderilerek sanemleri keser ve Hatim et-Tâ’î’nin kızı esâretle huzûr-ı nebevîye getirildi. [303] Pederlerinin cûd u sahâvet-i meşhûresine binâ’en mezbûre mazhar-ı hürmet u ri’âyet olmuştur.

Müseylemetü’l-Kezzâb’ın zuhûru Yemâme’dendir. Keyfiyet-i kurûn-ı vustâyı hâvî kitab-ı sânide yazılacaktır.

Yemâme, merkez-i Necid olan Lahsa’ya altı merhale bu’dundadır. Ve Yemâme’nin garb-ı şimâlinde bilâd-ı Şammar vâki’dir ki ba’zı kasabât ve hayli kurâyı hâvîdir. Ecâ’, Selma, Ücâ cebelleri bilâd-ı Şammar semtindedirler.

-70-

Tihâme

Tihâme dâ’ire-i kadîmesi, “Tihâme-i Hicaz” diye ma’rûftur. Şu dâ’irenin şâmil olduğu nevâhî, Cezîretü’l-Arab’tan bir kısım olup Bahr-ı Süveyş sâhilinden tâ Şihr’e imtidâd eder. Şimâlen

¹⁵⁵ جته

¹⁵⁶ فطره

Hicaz, cünüben Yemen, şarken Şihr, garben Bahr-ı Ahmer ile mahdûd ve şiddet-i harâratinden nâşî “Tihâme” nâmıyla mevsûmdur.

Tihâme hudûdunda ve Hicaz cihetinde vâki‘ Ukkâz nâm mevki‘, ezmine-i kadîmeden beri Araplarca meşhûr panayır mahalli [304] olup oraca ahz u atâ cereyân ve mübâhâta müte‘allık neşîdeleri eshâbının her birisi Ukkâz panayırında nihâde-i mevzi‘ imtihân eder idi. Beni İyâd kabilesinden Kus bin Sâ‘ide nâm belîğ-i Arab’ın kable’l-İslâm orada vahdâniyyet-i Hudâ ve meb‘as-ı hâtimü’l-enbiyâyı hâvî okuduğu hutbe meşhûrdur. Ukkâz panarının müddet-i seneviyyesi yirmi gün idi.

Tihâme havâlîsi, Arab-ı Müsta‘ribe butûnundan Beni Nizâr bin Me‘ad kabâ‘ili yedlerinde idi. Nizâr’ın Enmâr, İyâd, Rebî‘a, Mudar nâmlarıyla dört oğlu olup bunlardan Mudar, amûd-ı neseb-i nebevîde bulunduğundan evlâdının sûret-i teselsül ve inşî‘âbı, kitab-ı sânde yazılacaktır inşaallâh Te‘âlâ.

Enmâr, Yemen’e giderek o havâlîde tavattun etmiş ve kendisinden müteselsil evlâd-ı butûna ma‘lûmât alınamamıştır.

İyâd’dan Sa‘lebe, Zehvu, Du‘mî, Nemâra butûnları ve Zehvu’dan Huzâfa, Du‘mî’den Afsâ, Nemâra’dan Tamâh kabileleri inşî‘âb etmiştir.

Evlâd-ı Nizâr’dan Rebî‘a nâm zât, Beni Nizâr’ın livâ-yı riyâsetini hâ‘iz idi. Bunun butûnu cümlesinden ziyâde tekessür ederek Tihâme’den Yemâme ve Bahreyn havâlîsine ve Necid ve Cezîre-i [305] Mâ-Beynü’n-Nehreyn’e kadar yayılmış ve Rebî‘a’dan sonra Arabın livâ-ı riyâseti oğlu Ekleb’e müntakil olmuştur.

Ekleb’in oğlu Esed’ten inşî‘âb eden butûn, hayli tekessür eyledi. Teymü’l-Lât, Huzeyme, Âmir, Aclân, Lehâzim kabileleri hep o fûrû’dan ma‘dûttur.

Ekleb’in diğer oğlu Esed’dan Gazze ve Cedîle kabileleri müteşâ‘ib ve Gazze butûnu, beriyye-i Irak-ı Arab’ta ve Enbâr’a üç merhale mesâfede vâki‘ Aynu’t-Temr nâm mahalle yapılp orada mutavattın oldular ise de mu‘ahharan ekserisi Hayber taraflarına intikâl ettiklerinden diyârları Gazze’nin bir miktarıyla fûrû’undan Gazze yedlerinde kaldı.

Beni Rebî‘a’nın livâ-ı riyâseti Ekleb’dan Esed’e, Esed’dan Gazze’ye, Gazze’den Cedîle müntakil olmuştur.

Cedîle’den müteşâ‘ib olan butûn pek çoktur. Başlıcaları Abdu’l-Kays bin Efsâ (Aksâ) bin Du‘mî bin Cedîle ve Benû Kâsıt bin Hinb bin Du‘mî bin Cedîle butûn-ı azîme ve kesîresidir.

Abdu’l-Kays, Cedîle’den sonra hâmil-i livâ-ı riyâset olmuş ve kendisinden müteşâ‘ib Benû Abdu’l-Kays butûnu Tihâme’de oldukları hâlde mu‘ahharan oradan çıkıp Bahreyn taraflarına intikâl etmiştir.

[306] Arabların livâ-ı riyâseti Abdu’l-Kays’tan Kâsıt ve Kâsıt’tan oğlu Nemr’e müntakil oldu. Kâsıt’ın oğulları Nemr, Mu‘âviye, Vâ’il nâm zevâtan inşî‘âb etmiş olan butûn lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâdır.

Nemr ve Mu‘âviye’den müteşâ‘ib olan butûnun cümlesi, Cezîre-i Mâ-Beynü’n-Nehreyn’de vâki Re’sü’l-Ayn havâlîsine yayılmış ve oraları vatan ittihâz etmiş olduklarından Re’sü’l-Ayn, Musul, Mardin, Nusaybin havâlîleri bunlara nisbetle “Diyâr-ı Rebî‘a” nâmını almıştır.

Vâ'il bin Kâsıt, babasından sonra Beni Rebî'a'nın livâ-ı riyâsetini hâ'iz olmuş ve birisi Bekr, diğeri Tağlib nâmlarıyla mevsûm iki oğlu dünyâya gelip Vâ'il'den sonra livâ-ı riyâset, oğlu Bekr'e intikâl etmiştir.

Bekr bin Vâ'il, mülûk-ı Aşkaniyân'dan Mehrdad bin¹⁵⁷ ile mu'âsır olup Mehrdad, Cezîre-i Mâ-Beynü'n-Nehreyn kıt'asını Selefkiye Devleti yedinden ahz u zabt ettikte kıt'a-ı mezkûrenin şimâl-i şarkisinde vâki' Âmed şehriyle Meyafarikin ve Siverek ve sâ'ir bilâd-ı mücâvereyi Bekr bin Vâ'il'e tevcîh etmekle ma'îyyetindeki Rebî'a kabilelerinin fûrû'-ı kesîresi o dâ'ire arâzisinde nasb-ı hıyâm eylediklerinden ondan sonra dâ'ire-i mezkûre Bekr bin [307] Vâ'il'e nisbetle "Diyâr-ı Bekr" nâmıyla müştehir oldu. Lakin, kabâ'il-i mezkûre çok vakitler o havâlîde barınamayıp Fırat nevâhîsine ve Irak, Necid, Yemâme, Tihâme taraflarına dağılmışlardır.

Bekr bin Vâ'il'den sonra Beni Rebî'a'nın livâ-ı riyâseti karındaşı Tağlib bin Vâ'il'e müntakıl olmuştur. Gerek Bekr bin Vâ'il'den, gerek karındaşı Tağlib'den butûn-ı kesîre inşî'âb ve taraf taraf intişâr eyledi. Beni Tağlib bi'l-ahire Cezîre-i Mâ-Beynü'n-Nehreyn nevâhîsinde Nusaybin, Sincar (*Şengal*), taraflarını vatan ittihâz etmiş oldukları hâlde Hristiyanlığın intişârından sonra bilâd-ı Rum'dan ma'dûd Diyâr-ı Bekr ve Urfa havâlîsine kurbiyetleri cihetiyle oralara civâr mahallerdeki Beni Tağlib kabâ'ili Rum vülâtının hükm ü nüfûzları altında kaldılar. Devr-i İslâm'da havâlî-i mezkûredeki Beni Tağlib fûrû'undan âl-i Hamdân Devleti zuhûr etmiştir.

Gerek Beni Bekr, gerek Beni Tağlib kabâ'ilinin cezîre hâricine yayılmış butûnları pek çok idi. Acl bin Lahim bin Sa'b bin Vâ'il butûnu Yemâme'den Basra'ya kadar mutavattın ve Hanife bin Lahim butûnu kezalik Yemâme'ye münteşir olmuş ve Beni Şeybân bin Zühl bin Sa'lebe bin Akaya bin Sa'b bin Sa'lebe bin Yerbû' bin Sa'lebe bin De'l bin Hanife dahi Musul'un Dicle nevâ [308]-hîsinde tavattun etmişlerdir. Ba'de'l-İslâm bunlardan çok Hâricîler zuhûr eyledi.

Tağlib'den sonra Beni Rebî'a'nın livâ-ı riyâseti alâ't-tertîb evlâdına müntakıl olup mülûk-ı Yemen'den Sahbân bin Muhres'in zamânında Rebî'a bin Hâris bin Nasr bin Cüşem bin Bekr bin Habîb bin Amr bin Ganem bin Tağlib yedinde idi ki Rebî'a ile Tağlib arasındaki mezkûr-ı l-esâmî-i zevât alâ't-tertîb livâ-ı riyâseti ihrâz etmişlerdir.

Yemen padişahı Sahban bin Muhres, Cidde vilâyeti ile onu vely eden Tihâme havâlîsine akyâl-ı Yemen'den Amr bin Anak el-Hayye nâmında bir zâtı vali ve Beni Rebî'a ve Mudar kabilelerine Lübeyd bin Anbese el-Gassanî'yi âmil ta'yîn ederek Lübeyd'e Amr'ı ve Amr'a mülûk-ı Kinde'den Selmâ bin Hars'ı merci' gösterdi. Rebî'a ve Mudar kabilelerinin re'îsleri Sahbân'ın saltanatından mukaddem tûbba'-ı Yemen huzûruna gittiklerinde rû'esâ-yı mezkûrenin kabileleri akvâm-ı Arabın akviyâsı olmak cihetle te'lîfleri iltizâm olunarak muhtelifât iksâsıyla taltîfleri istikmâl ve ahd u muhâlifeleri istihsâl edilmişti. Beni Nizâr ile Yemen Hükûmeti arasındaki mu'âmeleler pek güzel idi. Sahbân bin Muhres zamânında Beni Nizâr'ın en büyük fer'i olan Beni Rebî'a'nın seyyidi Rebî'a et-Tağlibî ki [309] livâ-ı riyâseti hâ'iz olduğu anifen zikr olunmuştur. Şu zât, meşhûr Küleyb ile Mühelhil'in babaları olan Rebî'a'dır. Beni Nizâr âmili Velîd bin Anbese, kabâ'il-i mezkûre derûnuna gittikte rû'esâ ile akd münâsebet etmeği me'mûriyetinin hüsn-i cereyânına vesîle add ettiğinden eşrâf-ı Tağlib â'ilelerinden Zehrâ bintü'l-Haris nâm hatun ile tezevvuç eyledi. Lakin Lübeyd'in hamîr fitratı

mezâlîma isti'dâd ile yoğrulmuş olduğundan kabâ'il ile hüsn-i imtizâc ve mu'âşerete muvaffak olamayıp hakkında nefret-i umûmiyye yüz gösterdi. O sırada mesleğini ıslâh etmiş taraf kendisine ihtâr olundu ise de fâ'ide vermedi. Binâ'en aleyh, Beni Rebî'a bi'l-ittifâk dâ'ire-i itâ'attan çıkıp tekâlif-i örfiyyelerini ifâdan imtinâ' gösterdiler.

Lübeyd, Beni Rebî'a'nın isyânını Cidde ve Tihâme valisi Amr bin Anak ve o da Necid hükümdârı Seleme bin Haris el-Kendî'ye arz etmekle Seleme bir taraftan Beni Nizâr'ı tezkîr-i ahd ile itâ'ata da'vet ve diğer taraftan tenkîlleri için hafîyyen teçhiz-i cünûda mübâşeret eyledi. Beni Nizâr, Seleme'nin hud'asına kesb-i ittîlâ' ettiklerinden Mudar ve İyâd kabâ'ili Tihâme taraflarına giderek maksadlarını Rebî'a bin Mürre'ye bildirmek ve bi'l-ittifâk Seleme aleyhinde hareket etmek [310] üzere eşrâftan Amr bin Münkız et-Temîmî ve Süveyd bin Amr el-Âmir ile sâ'ir ba'zı mütehayyizânı diyâr-ı Rebî'a'ya gitmeğe intihâb eylediler. Bunlar doğruca Rebî'a bin Mürre'nin yanına azîmetle her birisi taleb-i ittihâd ve mü'esser-i vicdân olacak neşîdeler inşâd ile istigâse ettiklerinden mülûk-ı Yemen ile her ne kadar beynlerinde ahd u zimmet sebkât etmiş ise de aşîret gayreti ve dehâlet hamîyyeti ile birleşip o ahde galebe etmekle Rebî'a bin Mürre ile oğulları me'a'l-memnûniyye ittihâdı kabûl ettiler. Binâ'en alâ zalik, Lübeyd bin Anbese'ye bir resûl irsâliyle aralarındaki mu'âhede sıdk ve insâfa devâm ile meşrût olduğunu ve kabâ'il-i Arab haklarında tecvîz eylediği mezâlîm ve i'tisâf-ı râbîta-i ahd u muhâlefeyi kat' etmekle kendisine ilminden mahlû' nazarıyla bakılacağını bildirdiler. Lübeyd bu mu'âmeleden gazab-nâk olarak ahvâli Amr bin Anak el-Hayye'ye ve o da Sahbân'a arz eyledi. Şu esnâda Lübeyd bir gece şarabını içip keyf-i hâliyle Beni Rebî'a rü'esâsını hicv ediyor idi. Zevcesi Zehrâ, Lübeyd'in sözlerine mukâbele gösterdiğinden Lübeyd, Zehrâ'nın yüzüne bir şiddetli sille vurup bir gözünü incitti. Zehrâ gazab hâliyle yerinden kalkıp doğruca Rebî'a bin Mürre'nin oğlu [311] Küleyb'in yanına azîmet ve mâcerâyı beyân eyledikte Küleyb gazabından titremeğe başlayıp eğlenmeksizin Lübeyd'in olduğu mahalle gitti. Küleyb'in vusûlu vaktinde Lübeyd kendisinin â'ile-i mülûktan ve Küleyb'in abîd-i mülûktan olduğunu meş'ar bir nazm inşâd u tagannî etmekle meşgûl idi. İnşâdını bitirir bitirmez Küleyb kılıç ile üzerine yürüyüp Lübeyd'i bi'l-i'dâm

În-yekun katelnâ 'l-mülûke hatâ'a

Ev sevâben fe-kad katelnâ Lübeydâ¹⁵⁸

Beyti ile musaddar bir kasîde inşâd ettikten sonra avdet etti.

Lübeyd'in karındaşı derhâl Amr bin Anak el-Hayye'nin yanına giderek hâdiseyi inbâ ve o da Sahbân'a inbâ¹⁵⁹ etmekle Sahbân pür-gazab olduğu hâlde tertîb ettiği yirmi bin nefer süvâriyi Seleme bin el-Haris ile Amr bin Anak el-Hayye'ye gönderip Beni Rebî'a'nın kahr ve tenkîlleri emrini verdi.

Yemen Hükûmeti'nin o sûretle aleyhlerinde harekât-ı askeriyyeye teşebbüs eylediği haberi Beni Rebî'a'ya bâliğ oldukta Küleyb, esbâb-ı mukâvemet ve muhârebeyi tedârike kıyâm ve Rebî'a, Muzar, İyâd kabilelerinin fûrû'-ı müte'addidesinden cem' eylediği askerin önüne düşerek Yemen askerini istikbâle müsâra'at gösterdi.

[312]Arz-ı Tihâme'den Süllân nâm mevki'e vusûllarında iltikâ'-ı tarafeyn vukû'uyla ma'rekede seller gibi insan kanları cereyân ve Küleyb'in babası Rebî'a bin Mürre dahi o gün

¹⁵⁸Şayet kralları haksız yere ya da haklı olarak öldürdüysek (sayın ki) Lübeyd'i öldürmüştür.

¹⁵⁹ inbâ: inhâ

maktûl olup Beni Rebî'a'nın şiddet ü tehevvrle cünûdunu pâ-y-mâl edecek derecede gösterdikleri besâlet, Yemen ordusunu ber-bâd ve perîşân eyledi. Fersân-ı Yemen'in çoğu Beni Rebî'a yedlerinde esîr kaldılar. Küleyb kavmiyle beraber muzafferen Süllân'dan insirâf etmekle şu muhârebede kazandığı sît üzerine kabâ'il-i Arab hakkında her taraftan alkış-hân olup babasının livâ-ı riyâsetini kendisine verdiler.

Hezîmet-i mezkûrenin ahbâr-ı müdhişesi melik Sahbân'a bâliğ oldukta gayz-ı şedîd ile intikâm efkârı şu'ûrunu istîlâ ve cemi'-i cünûd-ı kesîreye kıyâm eylediğini Beni Nizâr kabâ'ili işitip melik-i müşârun ileyh tarafından İbnû Anak el-Hayye kumandasıyla sevk olunan bir büyük orduya karşı dahi galebe-i şedîde kazandılar. Bu def'aki muhârebede melik Sahbân'ın havâssından Amr bin¹⁶⁰ bir ta'ne-i şedîdeye tesâdüfle bel kemiği kırılmış ve rû'esâ-yı Yemen'in çoğu Beni Nizâr'ın yedlerinde esîr olmuştur.

Üçüncü def'a olmak üzere Necid hükümdârı Seleme bin Haris [313] el-Kendî kumandasıyla Yemen Hükûmeti'nin sevk eylediği ordu yine akbah hezîmete dûcâr oldu.

Melik Sahbân'ın tesâdüf ettiği gazab-ı şedîd kendisini bi'z-zât muhârebeye sevk eylediğinden mecmû' kuvvetiyle Beni Nizâr üzerine azîmet ve Hazzâz nâm mevki'de harb eyledi ise de kendisiyle asker ve rû'esâsının çoğu maktûl ve bakiyyesi Beni Nizâr yedlerinde esîr oldu.

Bundan sonra Küleyb'in şân u azîmeti izdiyâd ve sît ü mehâmeti kulûb-ı Arab'ta iştidâd kesb ederek kâffe-i kabâ'il-i Arab kadr u şânına ri'âyet ve emrine itâ'at gösterdiler. Galebe-i mezkûre kable'l-hicre (141) senesindedir.

Küleyb bin Rebî'a'nın Araplara riyâseti hayli imtidâd eyledi. Asıl ismi Vâ'il idi. Bir yere gittikte bir köpek yavrusu beraber götürür ve bir güzel bahçe ve mesîreye râst geldikte o köpek yavrusunu döğüp salıverir idi. Etraftan köpeğin sadâsını işitenler o mahalle yanaşmazlar idi. Bundan ötürü Vâ'il nâmıyla yâd olunup sonra tahfîfen Vâ'il hazf ile Küleyb diye mezkûr u meşhûr oldu.

Beni Ma'ad ki Beni Nizâr'ın kâffe-i fer'i demektir üç def'a [314] üç zâtın başına toplanmışlardır. Birisi Beni Rebî'a'dan Âmir bin ed-Darb bin Bekr bin Yeşkür bin el-Haris'tir ki kabâ'il-i Yemen'den Mezhic kabilesi cem'iyetle Tihâme üzerine yürüdükleri vakit Beni Ma'ad kabâ'ili kâmilten ictimâ' ve Amir bin ed-Darb'ın kumandasına ittibâ' ile Yemen kabâ'iline mu'âvenet ve galebe eylediler. Tihâme ile Yemen aralarında vukû' bulan muhârebelerin birincisi budur.

İkincisi Rebî' bin Mürre bin Hâris idi ki ehl-i Yemen ile Süllân'da muhârebe ettikleri vakit Beni Ma'ad kabâ'ilinin cümlesine kumandan idi.

Üçüncüsü Rebî'a'nın oğlu Küleyb Va'il'dir ki Hazzâz günü Beni Ma'ad'ın reisi idi.

Küleyb'in İmrû'l-Kays, Abdullâh, Adî (Mühelhil) nâmlarında üç kardeşi var idi. Beni Tağlib'ten Beni Cüşem kabâ'ili, Küleyb'in kendi takımları idi. Beni Cüşem ile Beni Bekr butûnundan Beni Şeybân bir yerde karışık olarak sâkin idiler. Beni Bekr butûnunun seyyidi bulunan Mürre bin Zühl nâm zâtın Hemmâm, Cessâs, Amr, Tağlibe, Haris, Cendeb, Şeybân, Zü'eyb, Nehşel, Nadla, Buceyr nâmlarıyla mevsûm, on bir nefer oğlu olup en şecî' Hemmâm olduğundan pederlerinden sonra Beni [315] Bekr'in riyâseti buna intikâl etmiş ve Cessâs,

¹⁶⁰ بابلك

Küleyb'i öldürdüğü için Beni Tağlib ve Beni Bekr aralarında açılan bâb-ı fitnenin miftâhı olmuştu. İhvân-ı sâ'irenin her birisi de beyne'l-kabâ'il şecâ'atle ma'rûf idi.

Zikr olunan Mürre bin Zühl'ün kızı Celîle, Beni Tağlib re'isi Küleyb'in ve diğer kızı Mâviye, birâder-i Küleyb, Mühelhil'in taht-ı nikâhında idiler. Hepsinin hâneleri Tihâme'ye muttasıl Şebîb (*Şübeyb*) denilen mahalde idi. Küleyb'in azîmet u şânı halkın gözlerini doldurduğu ve mer'âsına hiçbir kimse hayvân bırakmadığı esnâda Cürm kabilesinden Sa'd bin Şemr nâm zât, ehliyle birlikte âl-i Mürre'nin yanlarına nüzûl eyledi. Âl-i Sa'd ise Cessâs'ın dayıları idiler. Sa'd ve ehli Cessâs'ın anası Hâle ve hemşiresi Hile ile ihtiyâr-ı mucâveret etmişlerdir ki Hâle ve Hile ikisi de Sa'd Menât bin Temîm kabilesinden Münkız et-Temîmî'nin kızları idiler. Hile'nin lakabı Besûs idi.

Besûs'un Şarab (*Serâb*) nâm devesi Cessâs'ın develeriyle birlikte Küleyb'in mer'âsına gitti. O mer'â ise hasbe'l-müsâhere yalnız evlâd-ı Mürre'nin hayvânâtına açık olup mâ'adasının hayvânları duhûlundan memnû' idi. Besûs'un nâkası Şarab, [316] evlâd-ı Mürre'nin develeriyle mer'âda otlar iken Küleyb'in saydını men' ve himâyesine ahz etmiş olduğu hayvânâtın kunbara denilen bir kuşun yuvasına sürünüp yuva bozulduğu ve yumurtaları kırıldığı sırada Küleyb mer'âya girmekle “Şu deve kimindir?” diye sordu. Keyfiyeti haber verdiler. O devenin bir de kendi mer'âsına gönderilmemesini Cessâs'a tenbîh etti. Cessâs ise “Besûs'un devesi benim devamdan ayrılamayacaktır” cevâbını verdi. Küleyb, “Deveyi bir de mer'âda görür isem ok ile urup öldürürüm.” söyledi.

Küleyb, Cessâs'ın o mu'âmelesinden pür-gazab olarak hânesine gitti ise de Cessâs'ın sözleri gittikçe gazabını artırdığından mer'âya doğru gitmekle Besûs'un devesi âl-i Mürre'nin develeriyle yine orada olduğunu gördüğü anda deveyi ok ile memesinden urup yaraladı. Deve mecrûhen kaçıp sâhibesinin yanına gittiğinden Besûs deveye acıyıp ağlamakla Cessâs hâlesinin şu hâlimden müte'essiren mer'âya giderek bi't-tesâdüf Küleyb'i mızrak ile urup öldürdü.

Şu hâdise üzerine Beni Tağlib ve Beni Bekr aralarında [317] açılan muhârebeler çok zamânlar uzadı. O muhârebelerin ba'zılarında Beni Bekr ve ekserinde Beni Tağlib galebe etmiştir ki Beni Tağlib'in kumandanları Küleyb'in karındaşı Mühelhil ve Beni Bekr'in kumandanları ba'zen Mürre ve ba'zen oğullarından birisi idi. Muhârebât-ı mezkûrede Beni Bekr'in telefâtı lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ idi. A'yân-ı kabileden inzivâ ihtiyâr etmiş olan Hâris bin Mâlik, teskîn-i husûmet için oğlu Buceyr'i Mühelhil'e gönderip vâsıtasıyla “Yâ Mühelhil, kavmim size zulm ettiklerini bildiğim için harbden uzlet eyledim. Küleyb'in intikâmı ise me'a-ziyâdeti alınıp Benû Bekr kabileleri muzmahil olacak dereceye geldi” diye mutazarrı'-âne sûretle nasihat ve taleb-i müsâlâha eyledikte Mühelhil (.....¹⁶¹ Küleyb) ya'nî şu çocuk Küleyb'in papuşuna tasma olabilir diyerek Buceyr'i öldürdü. Hâris oğlunun maktûliyetini müsâlâhaya kurbân add etmek istedi ise de Mühelhil'in öyle tefevvûf gâlizini ve husûmette yine ısrârını işittikte harbe iştirâk ederek mukâtele kırk sene mümtedd ve tarafeynin a'yân u efrâdından niceleri telef oldu. Bi'l-ahire Hâris bin Avf el-Merrî nâmında bir zâtın vesâletiyle aralarında müsâlâha vukû' bulmuştur.

[318] Küleyb'den sonra Beni Tağlib'in livâ-ı riyâsetini Mühelhil ihrâz etmişti. Müsâlâha-i mezkûre akîbinde ağyârdan hâlî bir mahalde tenhâ oturur iken Mühelhil'i kendi gulâmları öldürdüler.

¹⁶¹ بوء بشع

Bundan sonra Beni Bekr ve Tağlib kabileleri ba'zen kendi re'îslerinin ve ba'zen mülûk-ı müteferrikanın emirleri altında emrâr-ı zamân ile devr-i İslâm'a vâsıl olmuşlardır.

-71-

Necid Memleketi Coğrafyası

Necid memleketi, Cezîretü'l-Arab'ın bir kısmıdır. Şimâlen Berrüşşâm'a, şarken Irak-ı Arab'a, garben Hicaz'a, cünûben Yemâme'ye muttasıldır. Arâzî cihetiyle bilâd-ı Arab'ın en güzeli Necid'tir. Şu'arâ-yı Arab, Necid hakkında çok nazmlar inşâd etmişlerdir. Şu beyt o nazmlardandır.

Sekâ'llâhu Neciden ve's-selâmu 'alâ Necid'in

*Ve yâ habbezâ Neciden 'alâ'l-kurbi ve'l-bu'din*¹⁶²

Necid iki kısımdır. Birisi Necid-i Hicaz'dır ki bilâd [319]-ı Hicaz'ın cânib-i şarkisinde ve diğeri Necid-i Âriz'dir ki Hicaz'ın cânib-i şimâlisindedir.

Necid-i Hicaz Şu'arâ, Dariye, Heylek, Res, Nir bin Mersed, Kermusa, Temen, Beşher, Rabata nâmlarıyla mevsûm nevâhîden ibârettir.

Şu'arâ, Mekke'ye beş merhaledir. Derûnunda pınarlar, mezra'alar vardır. Beni Lâm aşiretinin meskeni şu nâhiyedir.

Dariye, Şu'arâ'nın şimâlisindedir. Derûnunda bir büyük göl nebe'ân eder.

Heylek, Şu'arâ'nın şarkında ve sekiz merhale bu'dunda ve Yemâme'nin garb-ı şimâlisindedir. Yemâme'ye iki merhale mesâfeyi ve nahlistân ve mezârı'-ı kesîreyi hâvîdir.

Res nâhiyesi, Dâriye'ye bir merhale mesâfede vâki'dir. Şu nâm ile orada bir kapı var. Ahâlîsi kesîrû'l-ağnâmdır.

Nir, Mekke'nin şimâlisindedir.

Kermusa, Necid-i Âriz'in cünûbundadır. Akarsuları hâvîdir. Şu sular garptan şarka cereyân eder.

Temen, Kermusa'nın cünûbundadır. Hurması çoktur.

[320] Beşher akarsuları vardır ki şimâlden cünûba cereyân eder.

Necid-i Âriz dâ'iresinin arâzîsi pek vâsi' ve derûnunda Cebelü'l-Âriz nâmında bir dağ vâki'dir. Şu dağın birisi Ayniyye ve diğeri Dir'iyye nâmlarıyla iki medhali vardır. Cebel-i mezkûr, Hicaz'a üç menzil mesâfeden başlayıp şimâle doğru imtidâd eder.

Necid-i Âriz'de üç bin kadar karye olduğu ve şu karyelerin ahâlîsi hiçbir hükûmete mutî' olmayıp kendi şeyhlerinin hükmü altında oldukları mervîdir.

¹⁶²Allah Necid'i suladı ve Necid'e selam olsun; Necid'in hem yakınlığı hemde uzaklığı ne güzeldir.

Necid-i Âriz vasatında¹⁶³ nâmıyla bir cebel vardır. Şu cebelde Vâdî-i Beni Hanife nâmıyla bir dere olup akarsuları, hurmalıkları, güzel ağaçları ve kurâ-ı kesîreyi hâvîdir. Dir'îyye kasabası cebel-i mezkûrun üstünde vâki'dir. Dâ'ire-i mezkûrede bulunan Lahsâ kasabası hüccâc'ın tariki üzerindedir. Orada pek dolaşık bir dere vardır. Bu derede üzüm, şeftali, hurma bulunur. Şeftalisi hudâyî nâbittir.

Lahsâ'ya altı merhale bu'dunda vâki' Melhem (*Malham*) nâm kasabada şeker kamışı ve hurma ve üzüm ve şeftali hâsıl olur.

[321] Dir'îyye kurbunda ve Yemâme'nin cünûbunda Mukren nâmıyla bir kasaba var. Etrâfında topraktan yapılmış sûr mevcûdudur. Şu kasaba müte'addid nahlistânı ve mezârı'ı hâvîdir.

Dâ'ire-i mezkûrede vâki' ve Lahsâ'ya karîb Riyâd denilen nevâhîde kasabât-ı adîde ve kurâ-ı kesîre vardır.

Bilâdü'l-Kasam Necid'in şimâlinde ve Vâdî-i¹⁶⁴ esfelinde kumdan bir sahrâdır. Ne eşcârı ne de hurması var.

Mezc nâhiyesi, Yemâme bilâdına civârdır. On beş merhale uzunluğunda olup arâzî-i müsteviyyesi kumsaldır. Ekinleri oralardaki su üzerlerinde mevzû' dolaplarla saky olunur.

Necid havâlîsinde milyonlarla nüfûs mevcûttur. Nevâhî vü kasabât u kurâ-i mezkûreden ma'adâ daha pek çok kasaba ve nâhiye ve karyeleri şâmildir.

Necid kadîm-i bilâd ve havâlîsi bâlâda yazdığımız dâ'iredir.

Bugünkü günde Basra'ya merbûten idâre olunan Necid sancağı, dâ'ire-i mezkûre olmayıp livâ-ı mezbûr bilad-ı Bahreyn'in ba'zı mahallerinden ibârettir.

Necid memleketinin ahâlî-i kadîmesi akvâm-ı Arab bahsinde yazıldı.

[322]-72-

Necid'de Beni Kinde Devleti

Kable'l-Hicre

(54-162)

Necid havâlîsi ile ittisalindeki Irak-ı Arab arâzîsinde bulunan Bekr bin Vâ'il kabilelerinin süfehâsı, ukelâsına galebe ederek kavîleri za'iflerini yiyecek derecede nizâm u âsâyîşleri bozulmuştu. Ukelâ bu hallerden müte'essif olup umûrlarının ıslâhı çâresini bi'l-müzâkere idâreleri için kaviyyü'l-iktidâr bir hükümdara muhtâç olduklarını ta'akkul etmekle Yemen Devleti nezdine azîmet ve mürâca'at ve kaviyyü'l-iktidâr bir hükümdara ihtiyâçlarını arz eylediler. Yemen padişâhları ezmine-i kadîmede beyne'l-Arab, hulefâ-i İslâm menzilesinde idiler.

¹⁶³ سرين

¹⁶⁴ سر ك

O târîhte Yemen pâdişâhı bulunan Ebrehe bin es-Sabbâh tarafından Hucr bin Amr nâm zât Necid ile onu vely eden Irak-ı Arab dâ'iresindeki Bekr bin Vâ'il kabâ'ili hükûmetine ta'yîn olundu. Kable'l-hicre (162).

Hucr, Kinde bin Ufeyr bin el-Haris ve Haris dahi Zeyd bin [323] Kehlân bin Sebe' evlâdındandır. Kinde'ye kadar silsile-i nesebi Hucr bin Amr bin Mu'âviye bin Hâris bin Mu'âviye bin Sevr bin Mürtefi' bin Mu'âviye bin Kinde diye mazbûttur. Kinde'nin ism-i aslîsi Sevr olduğu hâlde babasının hukûkuna adem-i ri'âyetle küfrân-ı ni'met irtikâb eylediğinden (Kenede ebâhu) ya'nî babasına küfrân-ı ni'met etti diye hakkında tefevvûf olunmakla Sevr'e Kinde lakabını verdiler.

Hucr, hükûmet cânibinden Necid ve bilâd-ı mütecâviresine hükümdâr ta'yîn olundukta batn-ı âkıl denilen mahalle vurûd etmesiyle beraber Beni Bekr süfehâsının tenkîline kıyâm ve havâlî-i Irakîyye'de bulunan arz-ı Bekr'i dahi mülûk-ı Hîre yedlerinden ahz eyledi.

Hucr, hüsn-i siyâset ve zâbıtayı ikmâl u iltizâma himmetle müştehir olup zâlîma muhîn ve mazlûma mu'în olmuştur. Hikâye-i âtiyye üzerine Hucr, "Âkilü'l-Mürâr" diye talkîb olundu.

Hucr, Kinde ve Rebî'a kabilelerini bi'l-istishâb-ı gazv için Bahreyn taraflarına azîmet etmiş olduğundan o sırada Şâm havâlîsindeki Arab mülûkundan Ziyâd bin Hebûle bağteten Necid havâlîsine hücûm edip oraları yağmâ ve Hucr'un zevcesi Hindbint zâlîmı dahi sebî etmişti. Şu haber Hucr'a bâliğ oldukta İbnû Hebûle'yi ta'kîb ve bulunduğu mevki'e takarrüb [324] eyledikte dühât-ı Arab'dan Sadus bin Şeybân'ı casûslukla ileriye gönderdi. Hind ise İbnû Hebûle'ye mâ'ile olmuş ve Sadus tebdîl-i kıYafetle oraya vusûlunda Hind ile İbnû Hebûle'nin germiyyü'l-ülfetlerine tesâdüf etmiştir. Şu ülfet sırasında İbnû Hebûle Hind'e "Şimdi Hucr hakkında zannın nedir" dediğinden Hind, "Hucr'u şöyle görüyorum ki zırhına urup "(*Sîrû sîrû lâ-gazvun illâ 't-ta'kîb*¹⁶⁵)" söylüyor. Madâmki Hucr'dan bir 'uzuvda hayât buluna intikâmını almaktan geri durmaz" dedikten sonra "Ben Hucr'u zâten sevmez idim. Bir gün çadırında iken uykuya varmıştı. Ben de çadırın kapısında oturmıştım, bir yılan çıkıp ayağına doğru gittikte Hucr ayağını çekti. Eline doğru gittikte elini de çekti. Başına doğru yürüdükte doğrulup "Yâ Hind şu yılan nedir" dedi. "Sen kalkıp oturuncaya kadar yılanı görmemiştim" cevâbını verdim. "Yalan söylüyorsun" dedi. Hucr'daki basîret ve kalbindeki kuvvet ne derecede olduğunu bilirim. Sana hayr-h'âhâne ihtâr ederim ki düşmanın pek büyüktür. Mutabassır bulunmalısın" demesiyle Sadus bu sözleri birer birer zabt ve avdetle meşhûdât ve mesmû'âtını Hucr'a hikâyet eyledi.

[325] Sadus nakl-ı ma'lûmât ederken Hucr hiddetinden elini murar denilen nebâta atarak onu ekl ediyor idi. Murar o kadar acıdır ki deve yese dudakları büzülür. Hucr hiddetinden murarın acılığını hiss etmemiştir. Binâ'en aleyh, "Âkilü'l-Murâr" diye telkîb olundu. Hucr, Berdan denilen mevki'de yetişip düşmanlarını târmâr ve İbnû Hebûle ile Hind'i bi'l-i'dâm Necid'den gasb ettikleri ve kendi ellerindeki emvâlin cümlesini ahz eyledi.

¹⁶⁵ Yürüyünüz yürüyünüz, savaş sadece kovalamaktır.

Hucr'un müddet-i hükûmeti yirmi üç senedir. Vefâtında oğlu Amr yerine pâdişâh oldu. Amr babasının mülküyle iktisâr ederek ileri yürümediğinden "el-Maksûd (*el-Maksûr*)" lakabı ile telkîb edilmiştir.

Amr'dan sonra oğlu Haris pâdişâh olmuştur. Haris'in hükûmeti şedîd ve sîti ba'îd idi. Mu'âviye bin Ömer'in oğlu hac ettikten sonra gâ'ib olduğundan şu mâtde için Beni Esed kabilesinden Habbâl bin Nasr nâmında bir şahıs ithâm ve keyfiyet Haris'e i'lâm olundu. Haris Tihâme'ye azîmet eyledikte Benû Esed dahi orada idiler. Haris'in kendilerini talep etmekte olduklarını görüp firâr eylediler. Haris hepsinin demlerini heder eyledi. Beni Esed kabilesi Mu'âviye'nin [326] oğlunu katl ile müttehim yalnız Habbâl iken bir kabile halkının imhâsı îcâb etmeyiz diyerek Habbâl'ı der-dest ile Haris'e teslim ettiler. Haris hepsinin katline emr verdi ise de Benû Esed kabilesi Haris'in zevcesi Asiye'nin ahvâli olduklarından Asiye'nin şefâ'atıyla afv olundular. Haris'in 'afv u emânına delil olmak üzere ellerinde birer şey olmadıkça kabâ'ilin ta'arruzundan sâlim olamayacaklarını arz ettikleri cihetle ellerine birer asâ verildi. Haris'in vefâtına kadar asâ ile gezdiklerinden kabile-i mezkûre halkı "Abîdü'l-Asâ" diye yâd olundular.

Mülûk-ı Sasaniyân'dan Mazdek nâm zındığın mezhebini kabûl ederek devletine merbût olan Hîre pâdişâhı Münzir bin Mâ'û's-Semâ' mezheb-i mezkûru kabûl etmediğinden Münzir'i tard etmişti. Haris bin Amr, mezheb-i mezkûru kabûl etmekle Kubad tarafından Hîre Hükûmeti'ne ta'yîn olundu. Nûşirevân cülûs eyledikten sonra Mazdek'i katl ve Haris'i Hîre'den azl ile yine Münzir'i nasb ve i'âde etmekle Münzir'in Hîre'ye teveccühünde Haris ehl ü evlâdıyla beraber Enbâr cânibine firâr etti. Münzir, Tağlib ve İyâd ve Behrâ kabilelerini bi'l-istishâb Haris'i ta'kîb ettikte Haris kaçıp kurtuldu ise de [327] oğulları Amr ve Mâlik ile kırk sekiz nefer ittibâ'ını Dirhend ve Kûfe arasında vâki' Beni Merin diyârından Cefrû'l-Emlâk nâm mahallde der-dest ve i'dâm eyledi.

Haris oradan¹⁶⁶ nâm mevki'e gittikte Benû Kelb kabilesi içinde kaldı. Haris, Hîre Hükûmeti'ne nasb olunduğu vakit yedindeki mülkü evlâdına bi't-taksîm Hucr'u Benû Esed ve Gutfân kabilelerine, Şüracbil'i Bekr bin Vâ'il kabâ'ilinin umûmuna, Ma'ad'ı Kerib'i Benû Tağlib ve Nemr bin Kâsit ve Sa'd bin Zeyd Menât ve Beni Dârim bin Hantala ve Sakayi' kabilelerine Abdullâh'ı, Abdu'l-Kays, Seleme'yi Beni Kays üzerlerine melik ta'yîn etmişti.

Şüracbil ve Seleme aralarında husûmet takarrür ederek Bekr bin Vâ'il kabâ'ili Şüracbil'in ve Tağlib bin Vâ'il kabâ'ili Seleme'nin başında müctemi' oldukları hâlde Basra ile Kûfe beyninde vâki' Kilâb nâm mevki'de kîtâle şiddet verdiler. Şüracbil mağlûb ve maktûl oldu. Mu'ahharan Beni Tağlib Seleme'yi içlerinden tard etmekle Beni Bekr kabilesine ilticâ eyledi. Mülûk-ı Hîre'den Münzir bin İmrû'l-Kays'ın Beni Bekr'i darb ve tenkîl eylediği eylediği esnâda Seleme dahi maktûl olmuştur.

Hucr bin Haris, babasının vefâtından sonra da Benû Esed [328] derûnunda kalmış ise de kabile-i mezkûre mu'ayyen olan harâc-ı seneviyyelerini edâda muhâlefet ve hal'-ı tâ'at ettiklerinden Hucr istihdâm eylediği Câbî'yi içlerine gönderdi. Esedîler Câbî'yi darb u tard ediverdiler. Hucr o esnâda Tihâme'de idi. Şu haber kendisine bâliğ oldukta arz-ı Tihâme'de bulunan Beni Rebî'a'dan ve karındaşı Seleme'nin adamlarından bir kuvve-i askeriyye bi't-tertîb Beni Esed

¹⁶⁶ مسلحان

üzerlerine giderek bi'l-muhârebe galebe ve birtakımını i'dâm ile bakiyyelerini hiçbir belde de iskân etmeğe bırakmayacağına kasem etmiş ve Beni Esed'in seyyidi bulunan Amr bin Mes'ûd'u habs eylemişti.

Benû Esed bu dereceye kadar muhakkir u mu'azzib olduklarını gördükte kendileri zâten eşedd-i Arab iken böyle hakâret u ezâ altında yaşamaktan ise ölmek hayırlıdır diyerek cümlesi tecemmu' ve ittifâk ile Beni Kinde üzerine hücum eylediler. Beni Kinde bilâdından¹⁶⁷ denilen mevki'de kıtâl-ı şedîd cereyân etmekle Beni Esed'in müdür-i umûrları Ulbâ' bin Haris el-Kâhilî esnâ-yı harbdâ Hucr'u kargı ile urup i'dâm eyledi. Hucr maktûl oldukta Beni Kinde askeri târ-mâr oldular.

Hucr'un oğlu şâ'ir, meşhûr İmrü'l-Kays'ın inşâd [329]-ı şî'ir ile ülfetini babası gördükte "Ebnâ-ı mülûka şâ'irlik yakışmaz" diye nefret ü gazab irâ'esiyle kendisini tard etmiş ve babasının maktûliyeti vaktinde İmrü'l-kays Yemen nevâhîsinden Dammun nâm mahallde bulunmuştu. Hucr'un maktûl olduğunu işittikte (*Dayye'anî sagîren u hamalenî demuhu kebîren*¹⁶⁸) diyerek babasının intikâmını almadıkça hamr içmemek ve başını gasl etmemek üzere yemin eyledi. Lakin iktidarının za'îf olduğunu görmekle Münzir'in Enbâr ve Hit arasında vâki' buk'ada halifesi ve oğlu ve kendisinin 'amme-zâdesi bulunan Amr bin el-Münzir'e mürâca'at etmiş ve bir müddet orada kalmış ise de mu'âvenet göremediğinden Kayser-i Rum'dan isti'âne eylemek için yola çıkıp esnâ-ı râhda Teymâ nâm mevki'e geldikte ba'de'l-avde ahz etmek üzere yanındaki yüz aded zırh ve sâ'ir eşyâyı Yahudi Samuel'in yanına emânet bırakmıştı. Oradan İstanbul'a doğru gittikte Haris bin Şemr el-Gassanî haber alıp emânetleri Samuel'den mutâlebede ısrâr etti ise de Samuel i'tâdan istinkâf ve kal'ada tahassun etmekle Haris, Samuel'in oğlunu tutup İmrü'l-Kays'ın emânetlerini kendine vermez ise oğlunu öldüreceğini Samuel'e bildirdi. Samuel, "Benim için nakz-ı ahd ile emânete hıyânet etmek [330] oğlumun ölümünü görmekten ecyedir." söylemekle Haris, Samuel'in göreceği bir mahallde oğlunu i'dâm eyledi. Samuel şu sebâtı üzerine vefâda mesel olmuştur.

İmrü'l-Kays İstanbul'a giderek babasının intikâmını almak için isti'âne ve Kayser iltimâsına müsâ'ede edip biraz asker verdi ise de ba'zı eshâb-ı agrâz İmrü'l-Kays ile Kayser'in kızı miyânelerinde bir alâka şayi'âsı ortaya attıklarından arkadan bir hulle-i mesmûme gönderilmekle İmrü'l-Kays hulleyi hil'at-ı fâhire add ile giydikte te'sîr-i semmden vücûdunda karhalar peydâ oldu. Ankara'ya vusûlunda müte'essiren fevt olmuştur.

İmrü'l-Kays muhtazar iken bulunduğu mevki' bir dağ eteği idi. Orada benât-ı mülûkdan bir kız medfûne olduğunu söylediklerinde şu beyitleri inşâd etti:

Ecâretenâ inne'l-hutûbe tenûbu

Ve-innî mukîmun mâ-ekâme 'asîbu

¹⁶⁷ ابرقين

¹⁶⁸ Beni küçük yaşta kaybetti ve kanı beni büyüttü.

Ecâretenâ innâ garîbâni hahunâ

Ve küllü garîbin li 'l-garîbi nesîbu

Fe-in tesilînâ fe 'l-karâbetu beynenâ

Ve-in tehcirînâ fe 'l-garîbu garîbu

Bundan sonra vefât ederek mezbûrenin kabri yanında defn olundu. Vefâtı kable'l-hicre (54) târîhindedir.

[331] İmrü'l-kays vefâtında Beni Kinde Devleti munkarız olmuştur. Müddetleri (108) seneden ibârettir.

-72-

Eyyâm-ı Mülûkü't-Tavâ'if, Vak'a-ı Tenûh

Arab-ı Müsta'ribe'den ve evlâd-ı İsmail'den Adnân, milattan mukaddemki yedinci ve hicretten mukaddemki on üçüncü asr içinde Babil pâdişâhı bulunan Buhtunnasır ile hem-asr idi. Adnân'ın livâ-ı riyâsetine tâbî' olan akvâm ve sâ'ir butûndan Cezîre-i Mâ-Beynü'n-Nehreyn ve Hîre taraflarına yayılmış olanların tecâvüzleri üzerine haklarında Buhtunnasır cânibinden bir büyük istisâl gösterilip bakiyyesi bilâd-ı Irak'tan Enbâr nâm mahallde iskân edilmişti.

Cedd-i âlî risâlet-penâhî Ma'ad bin Adnân o târîhte on iki yaşında olduğu hâlde Buhtunnasır Arapları istisâl eylediği sırada Ma'ad'ın himâyesi enbiyâ-ı kiramdan¹⁶⁹ ve¹⁷⁰ hazretlerine vahy buyurulduğundan müşârun ileyhümâ hazretleri ma'rifetleriyle Ma'ad, Harran'a getirilerek enbiyâ, Beni İsrail beyninde terbiye edildi. Butunnasır vefât ettikten sonra [332] enbiyâ, Beni İsrail ile haca gittiğinden Mekke'de bulunan kavmi beyninde kalmakla Cürhüm kabilesinden Hârise'nin kızı Me'ân'ı nikâh ve Nizâr ondan tevellüd etti.

Nizâr'ın İyâd ve Rebî'a ve Enmâr ve Mudar nâmlarıyla dört oğlu olup bunlardan İyâd ehl ve müte'allikatıyla beraber bi'l-iftirâk Irak taraflarına hicret etmiş ve Rebî'a'nın ekser-i butûnu ve evlâd-ı Mudar'dan ba'zı butûn mu'ahharan Mâ-Beynü'n-Nehreyn ve Irak taraflarına hicretle orada müştahir olmuştur ki keyfiyetleri yukarıda derç edilmişti.

Rebî'a'nın Mâ-Beynü'n-Nehreyn ve Irak havâlîlerinde müştahir olan butûnu Esed, Bekr, Tağlib, Şeybân, Lüceym, Acl, Kays, Nemr kabileleridir. Butûn-ı Mudar'dan cezîre havâlîsinde müştahir olan kabile dahi Benû Ukayl'dır.

Yemen'den müteferrik Beni Lahm kabilesiyle Amr Müzebkıyâ'nın ba'zı mensûbatı cezireye gelmişti. Mu'ahharan dâ'ire-i Arabiyetten çıkıp Farslarla ittihâd ve teşkîl-i unsuriyet-i Ekrâd eden tâ'ife ba'zılarının rivâyetlerine göre, Amr Müzebkıyâ'nın oğlu Kürd'e mensûpturlar.

¹⁶⁹ امسيا

¹⁷⁰ برخيا

Nizâr bin Ma‘ad evlâdının butûn-ı meşrûhası havâlî-i mezkûreye yayıldıkları misilli Ma‘ad’ın diğer oğlu Kubeys (*Kabîs*)’in [333] hafidi Haykad bin Hanak bir kabile-i cesîmenin re’îsi olduğu hâlde Bahreyn taraflarında idi.

Buhtunnasır’ın mu‘âmelât-ı meşrûhasından sonra Hîre havâlisindeki Arapların muvattın-ı kadîmleri hâlî vü harâb kalmıştı.

Yemen, kabâ’il-i müteferrikasından olup başında bulunan müte‘allikatıyla Bahreyn havâlisine gelmiş olan Fehm bin Ganem’in oğulları Mâlik ve Amr ve Kubeys’in hafidi Haykad bin Hanak bin Umeyr ve Beni Nizâr’dan Gutfân bin Amr ve sâ’ir refikleri Bahreyn’de bi’l-ictimâ’ her vakit yek-digeriyle tenâsura devâm etmek üzere mu‘âhede vü muhâlefe icrasından sonra umûr-ı riâyseti Mâlik bin Fehm’e havâle eylediler.

Kabâ’il-i mezkûre rû’esâsının her birisi kendi kavminin re’îs-i müstakilli olduğundan ictimâ’ u muhâlefe eyledikleri günlere beyne’l-Arab (Eyyâm-ı Mülûkü’t-Tavâ’if) ve mahall-i ictimâ’larına tenâsur ma’nâsına olmak üzere “Tenûh” itlâk olundu.

Bunların arz-ı Irak ve Babil akvâm-ı asliyeleriyle hayli müsâdemeleri vukû’ bulmuştur.

Mezkûrû’l-ism Mâlik bin Fehm âfide beyân olunacak Hîre mülûkunun birincisi ve Menâzire Devleti’nin mü’essisidir.

[334]-73-

Hîre’de Menâzire Devleti

Kable’l-Hicre (12-610) Ba‘de’l-Hicre

Şu devlette Münzir ismiyle müte‘addid pâdişâhlar gelmiş olduğundan bunlara Menâzire denildiği gibi mülûk-ı müşârun ileyhimin dördüncüsü Beni Lahm kabilesinden olup nesli hükûmetçe teselsül etmiş olduğundan (Âl-i Lahm) unvânıyla da müştehirler.

Menâzire Devleti’nin teşekkülü devlet- Eşkaniyân zamânındadır.

Devlet-i Eşkaniyân’ın inkırâzına kadar onların ve ba‘dehu Sasaniyân mülûkunun himâyesinde idiler.

Şu hükûmetin mü’essisi olan Mâlik bin Fehm, Kehlân bin Sebe’ sülâlesindendir. Ve kabileleri Yemen kabâ’il-i müteferrikasındandır. Mâlik’in tasallutunu mülûk-ı Eşkaniyân’dan Üçüncü Erdevan zamânında ve takrîben kable’l-hicre (610) târîhlerindedir. İbtidâ-ı emrde bilâd-ı Irak’tan Enbâr şehrini dârü’l-mülk ittihâz etmişti. Kendisinden sonra halefleri yine havâlî-i Irakiyye’de vâki’ Hîre’yi âsime ittihâz ettiler.

Kendi terbiye-kerdelerinden Süleyme nâm şahsın attığı ok [335] isâbetle şu okun açtığı cerihanın te’sîrinden Mâlik vefât etmiştir. Vefâtı sırasında bu beyitleri inşâd eyledi.

Cezânî lâ-cezâhu’llâhu hayren

Süleyme innehu şerren cezânî

U'allimuhu 'r-rimâyete kulle yevmin

Fe-lemmâ iştette sâ'iduhu remmânî¹⁷¹

(el-Me'al) Süleyme beni fenâlıkla cezâlandırdı. Allâh kendisini hayr ile cezâlandırmasın. Ben kendisine her gün ok atmağı ta'lîm eder idi. Kolu pekleştikte o bana ok attı.

Mâlik bin Fehm vefât ettikte yerine biraderi Amr bin Fehm oturdu.

Amr bin Fehm- Şu zât cülûs ettikten sonra dârü'l-mülkünü Hîre'ye nakl eyledi. Ve Amr bin Fehm vefât ettikte yerine birader-zâdesi Cezîme bin Mâlik serîr-i hükûmete câlis oldu.

Cezîme baras illetiyle ma'lûl olduğundan "Cezîmetü'l-Baras" diye meşhûr idi. Şânı terakkî eyledikte abrası abraşa ve sonraları yine o ma'nâdan kinâyeye olmak üzere "Vazzâh" lakabına tebdîl eylediler.

[336] Cezîme Hîre ve Enbâr beyninde olan mahallerin cümlesini istîlâ ederek şân u şevketi artıktâ Arapların cümlesi satvetinden korkmağa başladılar.

Cezîme rü'esâ-yı Arab evlâdından birtakım gençleri hizmetine almıştı. Bu gençlerin içinde bulunan Adî bin Nasr ile Cezîme'nin kız karındaşı Rukkâş aralarında mu'âşaka tahaddus eylediğinden Adî bir gece pek neş'eli bir vaktinde Rukkâş ile izdivâc arzûsunda olduğunu Cezîme'ye arz etti. Aldığı muvâfakat sonra halefe tahavvül etmemek için o gece akd-ı nikâh ile zifâfı icrâ eyledi ise de ertesi Cezîme'den hiss eylediği nedâmet üzerine havfe zâhib olduğundan firâren kavmi cânibine gitti. Rukkâş'ın Adî'den bir oğlu tevellüd edip Amr tesmiye olunmuş ve şu çocuk sekiz yaşına girdikte bir gün çölde teferrüc eder iken gâ'ib olmakla yedi sene sonra bulunmuştur.

Amâlika'dan Amr bin ez-Zarab bilâd-ı Cezîre-i Mâ-Beynü'n-Nehreyn'den Kırkısa'da padişâh idi. Ve Cezîme, Amr bin ez-Zarab'ı harben i'dâm etmekle Amr'ın kızı Nâ'ile Kırkısa'da cülûs etmişti. Nâ'ile'nin saçları çok olduğundan "Zebbâ" lakabıyla ma'rûftur. Zebbâ hile ile babasının intikâmını almağı düşünerek [337] izdivâc ve mülklerini tevhit va'diyle bi'l-iğfâl Cezîme'yi dârü'l-mülküne götürüp i'dâm eyledi. Cezîme'nin müddeti altmış senedir diyorlar.

Cezîme'nin vefâtından ve hemşîre-zâdesi Beni Lahm'dan yukarıda mezkûru'l-ism Amr bin Adî tasallutun ettikten sonra ümerâsından Kayser'in tedbîriyle Zebbâ'ya galebe ettiğinden Zebbâ esâret ve hakareten ihtirâzen nefsinin bi't-tesmîm helâk etmiştir.

Müverrihler Amr bin Adî'ye yüz ve halefi İmrü'l-Kays'a altmış sene müddet gösteriyorlar. Birbirini vely eden üç pâdişâhın iki yüz yirmi sene hükûmette bulunmaları mümkün ise de istib'âddan dahi hâlî olmadığından bunların aralarında başka pâdişâhlar bulunması ve isimleri gâ'ib olup meçhûl olanların müddetleri ma'lûm olanlara ilâve edilmiş olması melhûzdur.

¹⁷¹ Allah bana versin, ona vermesin iyilik,
Süleyme'nin bana verdiği karşılık, kötülük.

Ben ona her gün öğretirken okçuluk,
Büyüyüp güçlenince beni hedef aldı çocuk.

İmrü'l-Kays'tan sonra oğlu Amr, Hîre pâdişâhı olmuştur. Müddeti yirmi beş senedir. Amr mülûk-ı Fars'tan Yezdicürd zamânında vefât etmekle Yezdicürd Amâlîka'dan Evs bin Kallâm nâm birisini Hîre hükûmetine ta'yîn eyledi ise de beş sene sonra maktûl olduğundan o vakit Fars pâdişâhı bulunan Behrâm bin Şapur, İmrü'l-Kays bin Amr'ı Hîre hükû [338]-metine ta'yîn etti. İmrü'l-Kays'ın müddeti yirmi senedir. Vefâtında oğlu Nu'mân el-A'ver tasallutun eyledi.

Şu zât, besâletle ma'rûf ve kesîrû'l-gazâdır. Yezdicürd oğlu Behrâm Gûr'u, Nu'mân'ın terbiyesine verdiğiinden Nu'mân Behrâm için Kasr-ı Havarnak'ı binâ ettirdi.

Kasr-ı mezkûr, e'âcib-i ebniyeden add olunacak sûrette sanâyi'-i mi'mâriyyeyi hâvî imiş. Başka senede öyle bir kasr yapmasın diye mi'mârî olan Sinimmâr Rûmî'yi i'dâm eylediğinden mükâfât yerine isâ'etle mu'âmele edenler haklarında Araplar (*Cezâ'u Sinimmârî*¹⁷²) diye mesel-i darb eylediler.

Nu'mân'ın, Behrâm Gûr'u iclâsında büyük mu'âveneti vukû' bulmakla keyfiyeti Sasaniyân mebhasında zikr olundu.

Nu'mân ma'iiyetinde iki takım asker bulundurup bir takımına Doser ve diğerine Şahbâ ad koymuştu. Şu askerlerin şecâ'atleri meşhûr idi.

Nu'mân bir bahâr mevsiminde Kasr-ı Havarnak'ta oturup etrafına bakarken kasrın san'at ve manzarasının letâfeti nefesine gurûr verdiğinden vezirine "Böyle musanna' ve manzarası latîf kasr var mıdır" dedikte vezir, "Kasr ve manzaranın letâfetine diyecek yok. Lakin böyle şeyle fânî [339] ve devâm-ı ahiretçe ni'am-ı lâ-yuhsâya mahsûstur" söylemekle o ni'metlere nâ'iliyetin mevkûf aleyhâsı ni'am ve saltanat-ı dünyânın terki idüğünü beyân etmesiyle beraber Nu'mân mülk ve saltanattan ferâgat ve ihtiyâr-ı seyâhatle gaybûbet eylemiştir. Müddeti 29 senedir.

Numân'ın gaybûbetinde oğlu Münzir yerine oturdu. Müddeti kırk dört senedir. Behrâm Gûr'un mülûk-ı sâ'ire ile muhârebelerinde Münzir'in büyük mu'âveneti vukû' bulmuştur.

Münzir'e oğlu Esved halef oldu. Müddeti yirmi senedir. Esved Gassanîlerle muhârebe ederek Gassaniyân pâdişâhını öldürdükten sonra der-dest ettiği üserâyı afv etmek istedikte Esved'in şu muhârebelerde maktûl olan am-zâdesinin birâderi Üzeyne ta'rîzen bir kaside inşâd etmiştir. O kasidenin matla'ı budur:

Mâ kullu yevmin yenâlu 'l-mer 'u mâ-talebâ

*Ve lâ-yusevviğuhu 'l-mikdâru mâ-vehebâ*¹⁷³

Esved'den sonra karındaşı Münzir, Hîre pâdişâhı oldu. Müddeti yedi ve halefî Nu'mân bin Esved'in müddeti dört senedir.

Nu'mân'dan sonra Beni Lahm kabilesinden Ebû Ya'für bin Alkama [340] ez-Zümeylî Hîre Hükûmeti mesnedine oturdu. Müddeti üç senedir.

¹⁷² Sinimmari'nin cezası

¹⁷³ Her gün kişi istediğini alamaz

Ve verilen miktar da rahatlatmaz

Ebû Ya'fur'dan sonra İmrü'l-Kays bin Nu'mân Hîre'de tasallutun etmiştir. Müddeti yirmi beş senedir. Bunun zamânında Fars bilâdında Nassârî tekessür ve Irak'ta dahi Nasrâniyet zuhûr etmiştir.

İmrü'l-Kays'tan sonra oğlu Münzir yerine oturdu. Münzir'in anası Rebî'atü't-Tağlibîn'in kızı Maviye olup hasnâ olduğu için "Mâ'û's-Semâ" diye şöhret vermiştir. Beni Bekr kabilesine gazâ¹⁷⁴ eden şu Münzir olup gazâ-yı mezkûrun yevm-i vukû'u beyne'l-Arab "Yevm-i Avâre" diye meşhûrdur. Avâre bir dağın ismidir. Münzir, Beni Bekr kabilesi hakkındaki gayzı üzerine onları boğazlayıp kanlarını dağdan aşağı akıtmağa yemin etmişti. Kan döküp akmadığından su döküp akıttılar. Mülûk-ı Fars'tan Kubad Mazdek nâm zındıkın dinini kabûl ettiğinden Münzir kabûl etmemekle o dini kabûl eden Haris Kendî'yi Hîre Hükûmeti'ne bi't-ta'yîn Münzir'i azl ve Nûşirevân pâdişâh oldukta Haris'i tard ile yine Münzir'i nasb eyledi. Haris'in zamânı dahi dâhil olduğu hâlde [341] Münzir'in bidâyet-i hükûmeti ile vefâtı arası otuz iki senedir.

Münzir'in vefâtında Muhrik diye ma'rûf olan oğlu Amr bin Hind, Hîre hükümdârı olmuştur. Hind, Amr'ın anası olmakla Amr ana nisbetle meşhûrdur. Batş ve şiddetinden nâşi Araplar bunu "Muzarrıt el-Hicâra" diye telkîb eylediler. Muhrik denilmesinin sebebi bir uzun hikâyedir ki şu hikâyenin hulâsası beynlerindeki bir mâcerâ üzerine Berâcim kabilesinden yüz kimseyi tutturup ihrâk-ı bi'n-nâr etmiştir.

Amr bir gün ashâbıyla otururken "Araplardan kimi bilirsiniz ki anası benim anama hizmet etmekten istinkâf ede" dedikte haseb ve nesebçe şerâfeti hâ'iz olan Beni Tağlib kabilesinden Amr bin Külsûm'ü haber verdiler. Amr bin Hind, Amr bin Külsûm'ün anası Leylâ'yı kendi anası Hind'e hizmet ettirmek fikriyle bir ziyafet tertîb eyledi. Da'vete icâbetle Amr bin Külsûm anasını bi'l-istishâb Beni Tağlib'ten bir bölük atlı ile Fırat kenarına nüzûl eylediği Amr bin Hind'e haber verildikte Amr Hîre ile Fırat arasında tehye eylediği çadırlara celb ettirdi.

[342] Amr vücûh-ı memleketi kendisiyle İbnû Külsûm için tertîb eylediği çadıra ve nisvân eşrâfı anasının çadırına da'vetle Leylâ'nın istihdâmı için vâlidesine ba'zı ta'limât vermişti. Ta'âmdan sonra Hind bir bahâne ile hizmetçileri çadırdan çıkarıp nisvân-ı sâ'ire huzûrlarında Leylâ'ya "Şu tabağı bana getir" dedikte Leylâ hiddetlenip "Yürüyecek ayağın, tabağı alacak elin yok mudur" diye cevâb verdi ise de "Elbette tabağı bana getireceksin" dediği anda Leylâ "Yâ âl-i Tağlib vâ züllâhu"¹⁷⁵ diye feryâda başladı. İbnû Külsûm vâlidesinin feryâdını işittikte hakkında bir büyük hakâret olunduğunu bilip vücûdunda olan kan, başına fırladığından yerinden hareketle çadırdan asılı olan kılıcı kapmasıyla beraber Amr bin Hind'i i'dâm ve "Yağma ediniz" diye ma'iyetindeki şüce'âna emr etti. Mevcûd Beni Tağlib fersânı orada ne var ise nehb ü gâretle mahallerine avdet eylediler. Amr'ın müddeti on iki senedir.

Fahr-ı kâ'inât aleyhi afdalu's-salâvât Efendimiz Hazretlerinin vilâdet-i seniyyeleri hükûmet-i Amr'ın sekizinci senesindedir.

Bundan sonra Kâbûs bin Münzir Hîre pâdişâhı oldu.

¹⁷⁴ Gazâ: 'Azâ

¹⁷⁵ Ey Tağlip ailesi, bu ne utanmazlık!

Zamânını lehviyyât ile geçirmiştir. Hükûmetinin altıncı senesi [343] Beni Yeşkür kabilesinden bir şahsın sû'-i kasdıyla maktûl olup yerine Amr bin Hind'in karındaşı Münzir oturdu. Müddeti üç senedir.

Münzir'in vefâtında Nu'mân bin Münzir bin Mâ'û's-Semâ Hîre pâdişâhı olmuştur ki bidâyet-i hükûmeti hicretten otuz sene mukaddemdir. Nu'mân ahlâk-ı mezmûme eshâbından idi.

Bir gece esnâ-ı aşirette sevdiği bir musâhibini toprağa gömdürüp ertesi nâdim olduğundan o günden sonra günlerinin birisini yevm-i bu'ûs ve diğerini yevm-i na'îm ittihâz eyledi. Yevm-i na'îmde yanına gelenlere ihsân ve yevm-i bu'ûsunda vurûd edenleri i'dâm eder idi. Bir gün ava gittikte yolunu şaşırıp Tayy kabilesinden Hanzala nâmında bir şahsın çadırına misâfir oldu. Hanzala mâ-hadarıyla it'âm ve kim olduğunu bilmeksizin Nu'mân'a tevkîr ve ikrâm eyledi.

Nu'mân avdet ederken kim idüğünü Hanzala'ya beyân ile hakkında müsâ'ade va'd ettiğinden bir müddet sonra müsâdif olduğu zarûret üzerine Hanzala istifâde için Nu'mân'ın yanına gitti. Vurûdu yevm-i bu'ûsa tesâdüf etmekle Nu'mân âdetini bozamayacağını ve dünyaca olan hâcetini istemesini Hanzala'ya söyledi. Hanzala "Ben dünyâda kalmadıktan sonra [344] dünyâca ne hâcetim olabilir" diye tazarru'lar eyledi ise de necâtından me'yûs olup olmazdan evvel bir kere çocuklarını görmeğe müsâ'ade istedi. Yine avdet edeceğine Kurâd bin Ecda' nâmında birisi kefâlet eylediğinden müddet-i mu'ayyine ile Hanzala'ya ruhsat verildi ise de müddet-i münkaziyye olduğu gün avdet etmediği cihetle Nu'mân bir musîbet alâyı teşkîl ve Kurâd'ı nat' üzerinde ikâme ettirdi. Kurâd cellâda bakarak mahzûn ve ehl-i ıyâlî feryâd ile dil-hûn iken i'dâm sırasında Hanzala vurûd etmekle Nu'mân ne cesâretle geldiğini sû'âl eyledikte Hanzala dininin iktizâ eylediği vefânın sevkiyle geldiğini söyledi. Nu'mân, Hanzala'yı afv ile din-i nasrâniyyeti kabûl ve yevm-i bu'ûs âdetini lağv eylemiştir.

Hüsrev Perviz, Nu'mân'ın kızını nikâh ile istedikte Nu'mân, "Sigar gibi olan Arap karıları pâdişâha ne lâyıktır" ibâresiyle cevâb yazdı ise de Hüsrev'in tercümânı Adî bin Zeyd karındaşını i'dâm etmesinden dolayı Nu'mân'a dil-gîr olduğundan ibâre-i Arabiyyeyi "Fars kızları kendisine kifâyet etmiyor da benim kızımı da mı istiyor" diye tercüme eylediği cihetle Hüsrev gazablanıp Nu'mân'ı celb [345] ve fillerin ayakları altına attırıp i'dâm ettirdi. Müddeti yirmi iki senedir.

Nu'mân'ın fevtinden sonra Hüsrev Perviz, Hîre Hükûmeti'ni âl-i Münzir hânedânından nez' ile İyâs bin Kabîsa et-Tâ'î'ye tevcîh etti. Lakin Hüsrev'in mu'âmele-i mezkûresi Araplara te'sîr edip itâ'attan hurûc ile bir müddet sonra kabâ'il-i Arap, Fars aleyhinde ittihâd ve Hüsrev Perviz'in sevk eylediği askeri Zû Kâr nâm su kurbunda bi'l-muhârebe berbâd eylediler. O güne "Yevm-i Zî Kâr" denildi. Araplar, Farsları bozduktan sonra İyâs firâr edip Hîre Hükûmeti'ni âl-i Münzir hânedânından Münzir bin Nu'mân zabt etti. İyâs'ın müddeti on dört senedir.

Münzir'in zabtından sekiz ay sonra ve hicretin on ikinci senesinde Ebû Bekr es-Sadîk radiya'llâhu anhu efendimiz taraflarından havâlî-i Irâkiyye'ye gönderilen Hâlid bin el-Velîd radiya'llâhu anhu Hîre'yi zabt eylediğinden âl-i Münzir hükûmeti munkarız oldu.

Müddetleri târîhlerce mu'ayyen olan Menâzire mülûkunun isim ve tertîbleri vech-i meşrûh üzere ise de ba'zı târîhler İmrü'l-Kays bin Amr bin Adî'den sonra Hâris ve Evs bin [346] Kallâm sonra diğer bir Amlîk'i ve Kâbûs bin Münzir'den sonra Sohrâb ve İyâs bin Kabîsa'dan

sonra¹⁷⁶ ve ba'zıları da Esved bin Münzir nâmlarında müte'addid mülûkun hükûmet ettiklerini beyân ediyorlar. Bunlardan yalnız Hâris'e seksen yedi sene ve ondan mukaddem hükûmet eden karındaşı İmrü'l-Kays'a yetmiş yâhûd yüz ve babalarına da yüz sene müddet gösteriyorlar. Şu müddetler tasdîk-i aklıye pek de karîb olmadığı gibi mülûk-ı sâ'ireden ekserinin isim ve târîhleri de ihtilâftan sâlim değildir. Me'a-mâ-fih, Mâlik bin Fehm'den ahir-i mülûk olan Münzir bin Nu'mân'ın nihâyet-i hükûmetine kadar İbnû Esîr (522) ve sâ'ir müverrihler bi'l-ittifâk (622) sene müddet yazdıklarından İbnû Esîr'in yedindeki nüsha-i matbu'asında görülen müddet yâ tab' yâhûd aslınca istinsâhta sehv vukû'una haml olunabiliyor.

-74-

Kırkısa'da Beni Samayda' Hükûmeti

Ezmine-i kadîmede Necid havâlîsindeki Amâlika mu'ahharan tesâdüf eyledikleri zarûretten dolayı Tihâme'ye firâr etmişler [347] idi. Hazreti İsmail'in bi'set-i aliyyelerine kadar orada idiler. Bunların ba'zıları nebîyy-i müşârun ileyhe î mân eylediler. Samayda' bin Laved Amlik'inin zuhûruna kadar Tihâme Hükûmeti rü'esâ-yı kabile yedlerinde olduğu hâlde âl-i Kahtân'dan Cürhüm kabilesi Amâlika üzerlerine hücum ve onlara galebe etmekle cümlesi târumâr oldular.

Samayda' ismi ondan sonraki mülûka unvân olduğu hâlde kabâ'il-i müteferrika-i Amâlika'nın Yesrib taraflarında bulunan tâkımına yine o sülâleden gelen mülûk icrâ-yı hükûmet ederler idi. Bunların tertîb ve esâmîsi ve ahvâl-ı târîhleri mazbût değildir. Yûşa' bin Nûn âleyhi's-selâm Medine havâlîsine sevk-i askerle Amâlika yedlerindeki mülkü istîlâ eyledi. Amâlika'nın oradaki son hükümdârı Samayda' bin Hürmüz'dür ki Yûşa' aleyhi's-selâm merkûmu katl etmiştir.

Maktûl Samayda'ın oğlu Üzeyne bekâyâ-yı Amâlika'dan başında bulunanları bi'l-istishâb Cezîre-i Mâ-Beynü'n-Nehreyn kıt'asında Varka civârında vâki' Kırkısa havâlîsine giderek orada bir Amâlika Hükûmeti teşkil eyledi. Beni Samayda'dan sonra Kırkısa'da hükûmet edenlerin müddet-i hükûmetleri Hîre mülûkundan Amr bin Adî'n galebesine kadar imtidâd etmiştir. Şu hükûmet [348] mülûkundan yalnız Üzeyne bin Samayda', oğlu Hassân, Taraf, Zarab, Amr bin Zarab, melike Zebbâ'nın isimleri ma'lûmdur.

Cezîmetü'l-Abraş'la muhârebede maktûl olan Kırkısa hükümdârı mezkûr Amr bin Zarab ve Cezîme'nin hemşire-zâdesi Amr bin Adî'nin galebesinde nefsinı tesmîm eden melike-i mezbûre Zebbâ'dır ki keyfiyeti Menâzire Devleti mebhasında zikr olundu. Zebbâ'dan sonra Kırkısa'daki Beni Samayda' Hükûmeti munkarız olmuştur. Bu sülâleden Rumlar zamânında Üzeyne bin Samayda' nâmında birisi Tedmür'de hükûmet etmiş ise de Tedmür'ün ondan evvelki mülûku meçhûldür.

-75-

Şâm'da Gassasina Devleti

Takrîben Kable'l-Hicre (16-580) Ba'de'l-Hicre

¹⁷⁶ زادويه

Gassasina mülûku ezmine-i kadîmede Şâm'da hükûmet etmiş bir Arap devletidir ki kayasıra-ı Rum'un himâyesinde idiler. Şu mülûka âl-i Cefne ve Gassasina dahi denilir. Mü'essis-i devlet olan Cefne, Beni Ezd bin el-Gavs bin Nebt bin Mâlik [349] bin Eded bin Zeyd bin Kehlân kabilesinden ve Seyl-i Arim sebebiyle Yemen havâlisinden dağılan takımlardandır. Başındaki galebelik ile Şâm'da vâki' Gassan nâm subaşına gelip orayı mesken ittihâz ettiler. Binâ'en aleyh, bunların mülûkuna Gassasina diye unvân i'tâ olundu.

Cefne müte'allikâtıyla beraber o havâlîyi muvattın ittihâz ettiği vakit oralarda kavm-i Selîh'ten Dacâ'ime denilen tâ'ife-i Arab sâkin idiler. Selîh, mülûk-ı Tavâ'if'ten ma'dûddur ki şu mülûktan Yemen havâlisinde bulunanları Es'ad el-Himyerî ve Fars bilâdına mensûb olanları Erdeşir izâle etmiştir.

Âl-i Gassan, Dacâ'ime'yi cebr ile Şâm'dan ihrâc ve re'îslerini katl eyledi. Gassasina'dan ibtidâ Şâm'da hükûmet eden Cefne bin Amr bin Sa'lebe bin Amr Müzebkiyâ nâm zâttır. Teşkil eylediği devlet-i müşârun ileyhânın bidâyet-i te'sîsi takrîben hicretten (580) sene mukaddemki târîhlerdedir.

Cefne'nin hükûmeti kesb-i azîmet ve Şâm'da mesâni'-i kesîre inşâsına himmet etmiştir. Müddeti kırk beş sene, üç mâhtır.

Cefne'den sonra oğlu Amr, ba'dehu Sa'lebe bin Amr [350] temellük eyledi. Havrân etrafındaki¹⁷⁷ Gadir'in bânîsi Sa'lebe'dir. Müddeti on yedi senedir.

Sa'lebe'ye oğlu Haris halef oldu. Müddeti yirmi senedir.

Haris'ten sonra oğlu Cebele pâdişâh olmuştur. Cebele, kanâtır-ı mâ' vü çeşme gibi ba'zı âsâr-ı hayriyye binâ ettirdi. Müddeti on senedir.

Cebele'nin halefi Haris'tir. Haris'in anası zâtü'l-karatîn meselinin mevridi Mâriye binti Amr bin Cefne'dir. Haris'in meskeni Belkâ idi. Orada ba'zı âsâr-ı umrâniyyeye muvafik oldu. Müddeti yirmi senedir.

Haris'ten sonra oğlu Münzir-i Ekber temellük etti. Müddeti üç senedir.

Münzir-i Ekber'e karındaşı Nu'mân bin el-Haris halef oldu. Müddeti on beş sene, altı mâhtır.

Nu'mân'dan sonra Münzir-i Asgar bin el-Haris, Cebele bin el-Haris, Eyhem bin el-Haris, Amr bin el-Haris alâ't-tertîb tasallutun eylediler. Bunların beşi de karındaşlardır. Amr bin el-Haris mütekebbir, kubh-i sîretle muttasıf, şeklen dahi çirkin idi. Dımaşk ve havâlisinde müte'addid kasrlar yaptırmıştır.

[351] Kasru's-Safâ, Sıfâtü'l-Acelât, Manâr kasrları onlardandır. Şu kasrların ba'zılarında mecâlis ve cülesâsının sûretlerini tasvîr ettirdi. Cümlesi menzehât-ı latîfe vü garîbeden ma'dûd idiler. Amr her gece nefsi için sebiyye olmak üzere bir câriye-i azrâ ittihâzını âdet etmişti.

Amr bin es-Sa'ak el-Advânî'nin kız karındaşı dahi sebî ile götürüldükte Amr, melik-i müşârun ileyhin huzûruna azîmetle

¹⁷⁷ صرح

Yâ eyyuhâ 'l-meliku 'l-mehîb emmâ terâ

Subhen ve leylen keyfe yahtelifân

Hel testetî 'u'ş-şemsu en yu'tâ bi-hâ

Leylen ve hel leke bi's-sabâhi yedân

Fe'lem ve eykîn enne mulkeke zâ'ilun

*Ve kemâ tudînu tudânu 'akde rihânin*¹⁷⁸

Ebyâtını inşâd eyledikte ebyât-ı mezkûreden Amr bin el-Haris'in kalbinde te'essür hâsıl olmakla o âdeti terk eyledi. Müddeti 26 senedir.

Bundan sonra Cefnetü'l-Asgar bin Münzirü'l-Ekber pâdişâh [352] oldu. Cefne hücûm ile Hîre'yi yakmış olduğundan "Muhrik" lakabını almıştır. Müddeti 36 senedir.

Cefnetü'l-Asgar'ın halefi karındaşı Nu'mânü'l-Asgar ibnû Münziru'l-Ekber ve onun da halefi Nu'mân bin Amr bin el-Münzir'dir. Süveydâ ve Hârib kasrlarının bânisi budur. Pederi Amr mülûkdan ma'dûd değil. Nu'mân'ın müddeti 27 senedir.

Nu'mân'dan sonra oğlu Cebele temellük eyledi. Beni Lahm ve Nizâr ile Ayn-ı Ebâ' nâm menzilde muhârebe eden budur. Müddeti 16 senedir.

Cebele'yi Nu'mân bin el-Eyhem bin el-Haris ta'kîb etti. Müddeti 21 senedir.

Bundan sonra karındaşı Haris bin el-Eyhem, ba'dehu Nu'mân bin el-Haris tasallutun etmiştir. Mülûk-ı Hîre'nin tahrîb etmiş oldukları Rusâfa sahrınlarını ıslâh ettiren budur.

Nu'mân'a oğlu Münzir halef oldu. Müddeti 19 senedir.

Münzir'den sonra Amr bin en-Nu'mân, Hucr bin en-Nu'mân, Haris bin Hucr, Cebele bin el-Haris tertîb üzere temellük eylediler. Cebele'nin müddeti 17 senedir.

[353] Cebele'ye oğlu Haris halef oldu. Bunun bidâyet-i hükûmeti Hîre meliki Nu'mân bin Münzir'in zamânına mütesâdıftır. Beynlerinde şerefçe mugâyeret-i azîme var idi. Hassân bin Sâbit el-Ensârî hazretleri Haris'i medh ve Nu'mân'ı kadh etmiştir. Haris her vakit gazâ ve aldığıını erbâb-ı ihtiyaca bezl ve i'tâ eder idi. Kerîm, sahî, ihsân ve atâsı kesîr olduğundan

¹⁷⁸ Hey güçlü, kudretli kral görmez misin?

Gece ve gündüz nasıl değişiyor, farklı.

Güneşi Gece getirmeye gücün yeter mi?

Veya senin sabaha elin (yine güç, kudret) yeter mi?

Bil ve kesin olarak inan ki mülkün, saltanatın yok olacaktır
Bahis günü(Aldanma günü) ettiğini bulursun.

Araplar Haris'i "Vehhâb" diye yâd etmekte idiler. Mu'âsırı bulunan mülûk içinde kendisi cümleden memdûh idi. Kapısında müctemi' şu'ârâ hiçbir pâdişâhın kapısında toplanmamıştır. Müddeti yirmi bir sene, beş mâhtır.

Haris'ten sonra oğlu Nu'mân cülûs eyledi. Nu'mân âdil, şecî', hayrı çok, fenâlığı az, sûret ve sîretçe güzel ve mümtâz idi. Ulemâyâ muhibb olmakla bârgâhı fuzalâ ve şu'ârâyâ mecma' olmuştu.

Nu'mân'a, Eyhem bin Cebele bin el-Haris halef oldu. Eyhem Tedmür'ün ve Kasr-ı Berke'nin sâhibidir. Kayn bin Cesr nâmında bir müsta'id âmili var idi. Beriyye'de yaptırdığı kasr-ı azîmi onun ma'rifetiyle inşâ ettirmiştir.

Eyhem'i karındaşı Münzir bin Cebele ta'kîb etti. Münzir'in cülûsu hicretten 2 sene mukaddem ve müddeti 13 senedir.

[354] Münzir'den sonra Şürecbil bin Cebele, Amr bin Cebele, karındaşı oğlu Cebele bin el-Haris alâ't-tertib pâdişâh oldular. Cebele'nin müddeti dört senedir.

Cebele bin el-Haris'e Cebele bin el-Eyhem halef oldu. Gassasina mülûkunun son¹⁷⁹ ve Trablus ile Lazkiye beynindeki medine-i Cebele'nin bânisi budur. Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anhu efendimizin hilâfet-i seniyyeleri zamânında dîn-i İslâm'a dâhil oldu. Ve iki yüz elli nefer etibbâ'ıyla Medine'ye ve sonra hac için Mekke'ye azîmet eyledi. Azîmetinde Medine'ye takarrub eylediği vakit atlarının boyunlarına altından, gümüşten kılâdeler ta'lik ve kendi başına da tâcını vaz' etmişti. Hazreti Ömer'in huzur-ı âlîlerine dâhil oldukta hakkında hürmet ve ri'âyet icrâ buyuruldu.

Sonra Mekke'ye gidip tavâfta Fezâre kabilesinden bir şahıs izârına bastığından Cebele şahs-ı merkûma bir sille vurmuş ve madrûb burnundan kan akmakta olduğu hâlde Hazreti Ömer'e teşekkî eylemiş olduğundan ba'de'l-muhâkeme madrûb dahi dârbe bir sille vurması hükm ve emri i'tâ olundu. Cebele, "Sizde büyük ve küçüğün fark u imtiyâzı yok mudur" dedikte "bizde hukukça pâdişâh ile [355] bir dilencinin farkı yoktur" denilmekle Cebele bundan munkabız olarak leylan adamlarıyla birlikte Şâm'a doğru firâr ve irtidâd etmiştir. Cebele'nin o vechle irtidâdı üzerine taraf-ı hilâfet-penâhîden Şâm havâlîsinin idâre-i askeriyye ve mülkiyesine me'mûr Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh hazretlerine mektûb-ı âlî tahrîr ile Cebele şayet tevbe ve kabûl-ı dîn-i mübîn eder ise bir şey denilmeyip irtidâdında musirr olur ise i'dâmı emr olunmuş idüğünü Cebele haber aldıkta İstanbul'a firâr ve Kayser'e ilticâ eyledi. Cebele, Kayser'in yanında her türlü izzet ve ihtirâma mazhar olmuşken

Tenassarati 'l-eşrâfu min 'âri latmeti

Ve mâ-kâne fihâ lev sabertu lehâ dareru

Yeknufinî fihâ lecâcun ve nahvetun

Ve ye 'tu bi-hâ 'ayne's-sahîhati bi'l-'averi

¹⁷⁹ كيسي

Fe-yâ leyti ümmî lem telidnî ve leytenî

Reca 'tu ilâ 'l-kavli 'llezi kâle lî 'Ömeru

Ve yâ leytenî er 'â el-hâde bi-kafretin

Ve kuntu esîren fî Rebî 'a ev Mudarin

[356] *Ve yâ leyte lî bi 'ş-Şâmi ednâ ma 'îşetihi*

*Ecâlisu kavmî zâhibe 's-sem 'i ve 'l-basari*¹⁸⁰

Beyitleriyle ef'âlinde izhâr-ı nedâmet ü te'essüf eylemiş ve az vakit geçtikte fevt olarak Gassasina Devleti Cebele'de munkarız olmuştur.

Şu devletin müddet-i saltanatı altı yüz seneye karîbtir.

-76-

Mülûk-ı Müteferrika-ı Arab

Araplar ümem-i dünyânın akdemi oldukları gibi Araplardan düvel ve mülûkun zuhûru da kadîmü'l-ahdîr. Binâ'en aleyh, Arap devletleri yukarıda yazdığımız devlet ve hükûmetlere münhasır olmayıp ba'zı devletlerinin kîdem-i ahdları cihetiyle kurûn-ı ûlâ tavâ'if-i kadîme-i sâ'iresi gibi mülûkunun vakâyî-i târîhiyye ve efrâd-ı mütesilsilesi gayr-ı mazbût ve ba'zı mülûk dahi gayr-ı mütesilsiledir.

Hicretten (2836) sene mukaddem Amâlika, Arapları ferâ'ine-i **[357]** nebtiyye-i Mısır galebe ile Mısır-ı Vustâ ve süfelâyı istila eylediler.¹⁸¹ (514) sene kadar Amâlika yedlerinde kalmıştır ki keyfiyeti Mısır mebhasında yazılacaktır.

¹⁸⁰ Asil kimseler hristiyan oldu bir tokat kusurundan
O tokadı atmamak için sabretseydim içinde zarar olmazdı.

Onun yüzünden beni inatçılık ve kibir sardı
Sağlam gözü kör göz karşılığında sattım

Ah keşke annem beni doğurmasaydı ve keşke ben
Ömerin bana dediği işe dönseydim

Keşke çölde deve gütseydim ama
Mudar ya da Rabîa kabilesinin esiri olsaydım

Keşke Şam'ın en düşük geçim hayatı benim olsaydı ama
Cemaatimle birlikte sağır ve kör otursaydım

¹⁸¹ مصبر الكاسى

Ve kezalik, hicretten mukaddemki (2181) târîhlerinde Babil Hükûmeti'ni dahi Araplar zabt ederek bunlardan dokuz pâdişâh (245) sene müddet hükûmet etmiş oldukları Babil mebhasında zikr olundu.

Arap mülûk-ı müteferrikasından ve Huzâ'a kabilesinden Amr bin Lahy bin Hârîse'nin Bathâ (Mekke-i Mükerreme)'da¹⁸² hükûmet eylediği yukarıda zikr olundu.

Mülûk-ı müteferrika-ı Arab'tan birisi de Züheyr bin Cenâb bin Hübel bin Abdullâh bin Kinâne el-Kudâ'î'dir. Şu zât, pek çok mu'ammer olmuş ve sıhhat-ı re'y eshâbından bulunduğu için "Kâhin" diye şöhret vermiştir. Hurûb-ı Arab'a müte'allık eyyâmın ba'zıları buna mensûbtur. Eyyâm-ı mezkûrenin meşhûrlarından biri Gatafân kabilesi ile vukû' bulan muhârebedir. Sebebi bu idi ki Beni Bugayz bin Gatafân kabilesi Tihâme havâlisinde Harem-i Şerîf'e müşâbih bir harem binâ ve sedânetini içlerinden Beni Mürre Fahazîn'e i'tâ eylediler. Bu haber Züheyr'e [358] bâliğ oldukta askerle üzerlerine varıp kabile-i mezkûreyi tenkîl ile beraber yapmış oldukları binâyı da hedm eyledi.

Züheyr'in bir muhârebesi de Beni Bekr ve Beni Tağlib kabileleriyle vukû' bulmuştur. Züheyr sâhibu'l-fil Ebrehetü'l-Eşrem ile mülâkî oldukta Ebrehe, Züheyr'i sâ'ir Araplara tafsîl ve kabileteyn-i mezkûreteyn emâretini ahdesine tevcih etmişti. Bir müddet sonra Bekr ve Tağlib akvâmı dâ'ire-i itâ'attan hurûc ettiklerinden Züheyr, askerle üzerlerine varıp çok adamlarını i'dâm ve ba'zı eşrâfi esîr ederek hepsini dâ'ire-i itâ'ata idhâl eyledi.

Mülûk-ı müteferrika-ı Arab'tan ma'dûd Rebî'a bin Mürre ve oğulları Küleyb ile Mühelhil'in vakâyî'-i târîhiyyeleri Tihâme mebhasında zikr ve tafsîl olunmuştur.

Arab mülûk-ı müteferrikasından birisi de Züheyr bin Cezîme bin Revâhâ bin Rebî'a bin Mâzin el-Absî'dir ki Kays Gaylân'ın (Aylan) seyyidi ve harb-ı Dâhis sâhibi Kays bin Züheyr'in babasıdır. Bidâyet-i hükûmeti hicretten (60) sene mukaddemdir.

Beni Hevâzin kabilesi müte'ahhid oldukları vergiyi be-her sene Ukkâz mevsiminde götürüp ifâ ederler idi. Ve Beni Mâzin'den ma'dûd Beni Erhis kabilesinden bir hatun ver [359]-gisine mahsûben Züheyr'e biraz yağ götürmüştü. Züheyr yağı adem-i kabûl ile hiddetlenip yedindeki kavsı hatuna attığından göğsüne isâbetle hatun arkası üstüne yere düşüp avret mahalli açıldı. Hevâzin kabilesi bu mu'ameleden müte'essif olmakla Züheyr'e ızmâr-ı gayz eylediler. Züheyr'in küçük oğlu Şe's, o günlerde Hîre pâdişâhı Nu'mân bin Münzir'in ziyâretine gitmiş ve Nu'mân'ın i'tâ eylediği atâyâ ve hedâyâ ile avdet ederek Beni Ganî bin A'sar kabilesi sularından bir su başına konmuştu. Beni Ganî kabilesinden Reyâh bin Eşell nâm kimsenin orada bir çadırı vardı. Şe's çadıra karşı ba'zı su'i-edeb gösterdiğinden Reyâh zecrine kıyâm eyledikte ısgâ etmedi. Reyâh bir okla Şe's'i i'dâm ve cenâzesini oradaki kumluğa defn ile mevcûd eşyâsını iğtinâm eyledi. Züheyr oğlunun katli Ganevîler'den birisi olduğunu haber aldıktâ askerle kabilenin umûmuna hücum ederek birtakımını katl va mâllarını yağmâ etti.

Kabile-i mezkûre, Beni Âmir bin Sa'sa'a hulefâsı olduklarından Beni Âmir halîflerine mu'âvenet gayretiyle ayağa kalkıp Beni Abs ile aralarında hurûb-ı kesîre vukû' bulmuştur. Beni Ganî kabilesi, Beni Kilâb re'îsi Hâlid bin [360] Ca'fer'in ahvâli olduklarından Beni Abs'ın

¹⁸² نوحه

tecâvüzâtı üzerine Hevâzin ve Beni Âmir kabilelerini Züheyr aleyhinde tahrîk eylediği sırada Hevâzin mâcerâ-yı sâbika binâ'en ve Beni Amir dahi onlara itbâ'en Züheyr ile muârebeye giriştiler. Esnâ-yı muhârebede Hâlid'in evvelki oğlu Cünduh bin el-Bekkâ'nın kılıcıyla Züheyr maktûl oldu.

Beni Abs kabilesine mensûb Gatafân kabilesi rû'esâsında Haris bin Zâlim el-Merr'i, Hâlid'ten intikâm almak için Beni Hevâzin'i cum'a kıyâm eyledi. Hâlid ise şu hâdise gittikçe büyüyeceğini anlayıp Nu'mân bin el-Münzir'e ilticâ ve dehâlet etmişti. Nu'mân, Hâlid'e ve karındaşına bir çadır kurup ikisini de yanında ikâme ve haklarında ri'âyet ediyor idi. Haris, Beni Muhârib kabilesinden bir şahsı refik ittihâz ederek Nu'mân'ın yanına âzim ve ihtirâma mazhar oldu.

Nu'mân, Hâlid, Haris beraberce hurma yerken Hâlid, Nu'mân'ın Haris'e olan teveccühünü görüp cânı sıkılmakla Haris'e hitâben "Yâ ebâ Leylâ, benim hakkımda teşekkür etmez misin" dedikte Haris, "Ne için teşekkür edeyim" söyledi. Hâlid, "Züheyr'i öldürüp Gatafân kabilesinin siyâdetini ihrâz ettiğim için" demesini müte'âkib Haris, "Sen mi Züheyr'i öldürdün" [361] diyerek hiddetinden titremekle elindeki hurma yere döküldü. Nu'mân, Haris'in şu hareket-i müdhişesini gördükte elindeki çubukla Hâlid'e dürtüp "Yâ Hâlid, adam seni öldürür" söyledi. İkisi de Nu'mân'ın yanından çıktılar. O gece Hâlid kardaşı Atebe (Urve) ile beraber çadırlarına gidip ve çadırın iplerini bağlayıp uyumuşlar idi. Halk uykuya vardıktan sonra Haris çadırdan çıkıp Hâlid'in çadırına azîmet ve kılıçla ipleri kat' ederek içeriye girdi.

Hâlid ve Atebe uykuda iken Hâlid'i i'dâm ve atına binerek yoluna devâm eyledi.

Şu hareket esnâsında Atebe uyanmış ise de karındaşını kurtaramamış idi. Nu'mân'a varıp "Yâ sût'e cârâhu" diye feryâda başladı. Nu'man Haris'i ta'kîb için atlı çıkardı ise de der-dest edemediler.

Arab mülûk-ı müteferrikasından birisi de Kays bin Züheyr bin Cezîme el-Absî'dir. Babası Züheyr'in maktûliyetinden sonra yerine kendisi geçti. Dühât-ı Araptan ma'dûd idi. Beni Âmir'den babasının intikâmını almak için hayli muhârebeler etmiştir. Sonra Hicaz'a, ba'dehu Beni Zübyân fûrû'undan Beni Bedr derûnuna giderek Huzeyfe bin Bedr'in yanına nüzûl eyledi.

Kays'ın Dâhis nâmında bir esbi var idi. Kays bin [362] Züheyr, Beni Yerbû' kabilesi üzerine hücum edip mâllarına yağmâ eyledikte Beni Dârim kabilesinden iki şahsın bir esb üzerinde oldukları hâlde firâr etmekte olduklarını ve esb ise yürüyüş ve nümâyişte bî-nazîr idüğünü gördüğünden râkiblerini celb ve Beni Dârim'den aldığı üserâ ile mübâdele eylemişti. Kays, Beni Bedr kabilesine azîmet ettikten sonra Huzeyfe bin Bedr el-Fezârî'nin "Gabrâ" nâmında bir fersi olmakla Dâhis'in, Gabrâ için iki kabile beyninde pek çok muhârebeler vukû' buldu.

Beni Abs kabilesinden Karvaş ile Huzeyfe'nin karındaşı Haml bin Bedr, Dâhis ile Gabrâ yarışları için mücâdele ederek öndil bırakmış oldukları hâlde yarış eylediği sırada Haml'ın bir pusu mahalline koymuş olduğu Züheyr nâm kimse Dâhis'in geçtiğini görüp yüzüne darb ile Dâhis'i geri çevirmiş ve Dâhis'in Gabrâ'yı sebkâtı ise uzaktan seyr edenler taraflarından görülmüş olduğundan öndil konulan develerin red ve te'âtîsi hakkında Kays ile Huzeyfe beyninde tahaddus eden husûmet, kabilelerin yek-diğeriyle uzun uzadıya muhârebelerini mûcib olmuştur ki şu hurûb iki tarafın dahi mahv olacakları bir dereceye kadar imtidâd [363] ettikten

sonra aralarında akd-i müsâlaha olunmuş ve ba'de'l-müsâlaha, Kays artık kabâ'il riyasetinden çekilerek tenassur ve ahir-i ömrüne kadar inzivâ etmiştir.

Mülûk-ı müteferrika-i Araptan isimleri yukarıda zikr olunanlardan başka dahi ba'zı mülûk zuhûr etmiş ise de ahhâr-ı târîhiyyeleri mazbût olmayıp yalnız isimleri eş'âr ve emsâl aralarında mezkûr olmakla o makûlelerin beyân ve irâdlarına lüzûm görülemedi. Ve keza, eyyâm-ı meşhûre-i Arabın hâvî oldukları muhârabâtın başlıcaları mebâhis-i sâbıkada münderiç olduğundan eyyâm-ı sâ'ire vukû'âtının dercinden dahi sarf-ı nazar kılındı.

-77-

Arapların Avâ'id ve Sıfât ve Belâgat ve Diyânetleri

Araplar kurûn-ı ûlâda dahi birisi Bedevî ve diğeri Hadarî olmak üzere iki kısım idiler. Bedevîler takım takım çöllerde ve sahrâlarda hayme-nişîn olarak cevelân ile deve ve koyunların sûd ve etleri ile geçinirler ve hayvânları [364] çok olduğu için uzun uzadı bir yerde ikâmet edemezler idi. Bir mahallde ota killet ve galebelikten nezâfete muhîll şeylere kesret geldikte orayı terk ile sâ'ir otlu ve sulu bir yere nakl-ı hıyâm ederler idi. Hadarîler müdûn ve kurâda sâkin olup pek çok âsâr-ı medine bırakmışlardır.

Araplar zekâvet, fatânet, şecâ'at eshâbındandırılar. Sehâvetleri bir derecededir ki har-gâh ve besâtlarının nakli bir deveye münhasır olan hafîfü'l-hâl Arapların birisine misâfirler vurûd eylese o deveyi gönlünün isteğiyle der-hâl boğazlayıp misâfirlerini it'âm eder. O kadar vefâlıdır ki bir kimse düşmanından kaçıp bir kabileye dehâlet ve o kimsenin talebi için üzerlerine ordular hücum etse kabile halkı alâ'l-umûm nefslerini fedâ ve helâkı ihtiyâr ile ol dahîli düşmana teslim etmezler. Dahillerden sûret-i dehâletlerini tafsîl etmeğe vakt ve kudreti olmayanlardan birisi har-gâh sâhibinin bir çupunu yerden alıp gösterse sâhib-i har-gâh onu muhâfazada cânını ve başını fedâ eder.

Eski Araplar, şerî'atlarına ve beynlerindeki kanuna pek aşırı ri'âyet ederler. Harem'de ceng etmeyip o sıralarda oğul ve birader ve babalarını katl eden şahsa dahi zafer-yâb [365] olsalar ahz-ı intikâma kâdir iken eşher-i hareme ri'âyeten ta'arruz eylemezler idi. Kangı bir şahıstan nesebi su'âl olursa ecdâdını temâmiyle ta'dâd edebilir idi.

Bu hâllerle beraber âr-ı fadîhasından ihtirâzen kızlarını hayyen defn etmek fâci'ası da mu'tâdları olup hayâtta kalmasını murâd eyledikleri kızların üzerlerine sûtân bir cübbe giydirirler ve deve ve koyun otarmağa ta'yîn ederler idi. Katllarını istedikleri kızları dokuz yaşına vardıklarında üzerlerine güzel elbise giydiren gûyâ ba'zı müte'allikâtları ziyâretine gidilecektir nümâyîşiyle babaları sahrâyâ götürür ve tehye etmiş oldukları kuyuya bi'l-ilkâ üzerlerine toprak örterler idi. Dîn-i İslâm zuhûrunda bu gibi avâ'id-i kabîha taraf-ı eşref-i risâlet-penâhîden men' u ibtâl buyuruldu.

Sehâvetleri ve karîb ve garibe kerem ve ziyafeteri ümem-i sâ'irenin hiçbirisine kıyâs-ı kabûl eder şey değil idi. İt'âma muktedir olan eşrâf ve agniyânın münâdîleri sûk-ı Ukkâz'da "Karnı aç olan it'âm, korkusu olan te'mîn, bir mahallle gidecek olup da binecek hayvânı olmayan râhileye tahmîl olunmak üzere fûlân, fûlân zâtların yanlarına gelsinler" diye nidâlar ederler idi.

[366] Hâtem-i Tayy, Ka'b bin Mâma, Ma'n bin Zâ'ide gibi meşâhîr-i eshyânın hâlleri ise ukûla hayret verecek ehvâlden olduğu ahhâr-ı Araba âşinâ olanlarca ma'lûmdur.

Araplar hazâkat u firâsetleri dahi garâ'ibten idi. Bir çocuğun babası pek çok eşhâs ile mahlût olup da fi'l-asl bunlara ma'lûmâtı olmayan bir Arab çocuğun ayağına baktıktan sonra o cem'iyet içinde olanların yüzlerine bakmaksızın ayaklarını ledâ'l-mu'âyene o çocuğun babasını bulur idi.

Ve bir yolda gitmiş olan bir şahsın izine tesâdüf etseler o şahıs genç mi yoksa ihtiyâr mıdır, karı mıdır, erkek midir bilirler ve bir mahalden bir cem'iyet-i azîme mürûr edip yoldaki izleri yekdiğerine karışmış olsa bile mürûr edenlerden kangı bir şahsın izini o galebelikten tefrik etmek isteseler izini gâ'ib etmeksizin şahs-ı mezbûrun gitmiş olduğu mahalle kadar götürebilir idi. Şu istidlâlleri yalnız insan yolcularına mahsûs olmayıp hayvânât havâfiri haklarında dahi iktidârları ol vechle mükemmel idi. İçlerine bir hırsız gelip de sirkatle kaçsa, yâhûd [367] bir köle yâ suçlu firâr etse izlerini araya araya oldukları yerleri bulurlar idi.

Arab kâhinlerinin kelimât-ı müsecca'a ile mugayyebâta dâ'ir verdikleri ahhâr-ı mütevâtire ve ba'zılarının esvât-ı tuyûrdan istidlâlen eyledikleri havâdis-i mazbûta ise lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâdır.

Eski Araplara mahsûs olan fesâhat ve belâgat, fitriyenin derecesi pek ileride idi.

Lisân-ı Arabî üzere ibtidâ şi'ir söyleyen kim idüğünde ihtilâf vardır. Kisimisi Âd, kimisi Semûd, kimisi Himyer bin Sebe', ba'zıları Rebî'a, ba'zıları da Mudar olduğunu rivâyet eylediler. Himyer olması rivâyeti müreccahtır.

Arapların eş'ârı İmrü'l-Kays bin Haris el-Kendî, Züheyr bin Ebi Sûlmâ el-Mazenî, Nâbîga ez-Zübyânî, Antara bin Şeddâd el-Absî, Lübeyd bin Rebî'a el-Âmirî, Tarafe bin el-Abdülbekrî, A'sâ Meymûn bin Cendel el-Esedî olup ecved-i şu'arâ-yı Arab Amr bin Külsûm et-Tağlibî, Haris bin Hillize el-Yeşkürî, mezkûr Tarafe bin Abdülbekrî olduğu mervîdir. Bunların beynlerinde olan tefâdul dahi muhtelif fihidir. Ba'zıları İmrü'l-Kays, ba'zıları Züheyr bin Sûlma, kimisi Antara bin Şeddâd [368] fâik olmak gibi akvâl-ı muhtelifede bulundular. "Eş'ar-ı Arab kimdir" diye Asma'î'den su'âl olundukta, "Hâl-i rûkûbta Antara, zamân-ı mergûbiyyette Züheyr, vakt-i tarabta Nâbîga, havf hâlinde A'sâ" diye cevâb verdi.

Araplar şi'irden başka her cihetle Kureyş'in akvâm-ı sâ'ireye takaddüm u tefevvüklerini kabûl ederler idi.

Şu'arâ-yı Arab, zamân i'tibâriyle dört tabakaya mukassemdir. Tabakat-ı mezkûrenin üçünde bulunanların şi'irce selikaları secîye-i mahsûsa idi. Ne arûz, ne de ma'ârif ve iktisâba mevkûf idi. Şu üç tabakanın birincisi Arapların kurûn-ı ûla şu'arâsıdır. Bunlara "Mütekaddimûn" denilir. Mütekaddimûn, İslâm zamânında yetişmeksizin yâhûd yetişmiş ise de dîn-i İslâm'a girmeksizin fevt olanlardır. Bunlara "Câhiliyyûn" dahi derler. İmrü'l-Kays ve Ümeyye bin es-Salt gibi.

İkincisi, Muhadramûn'dur. Muhadram hâ-i mühimme ile de mervîdir. (Nâkatun Muhadrametun)'den me'hûzdur ki kulağının nısfı kesilmiş deve demektir. Muhadremûn hem

câhiliyyet hem de İslâm zamânlarına yetişmiş ve dîn-i İslâm'ı kabûl etmiş olanlardır. Hassân bin Sâbit ve Ka'b bin Züheyr gibi.

Üçüncüsü Müvelledûn'dur. Bunlar zamân-ı câhiliyyeti görmeyip [369] evâ'il-i İslâm'da zuhûr etmiş olanlardır ki henüz akvâm-ı Arabın gayrı tavâ'if ile ihtilât etmemiş ve fütûhât-ı İslâmiyye sırasında tecâvüz eyledikleri memalik-i ecnebiyye ahâlîsinin âdet ve lisânlarına kesb-i vukûf ve ma'lûmât etmediklerinden secîye-i mahsûsa-i Arabiyyelerine hâlel ârız olmamıştır. Ferezdak ve Cerîr gibi.

Tabakât-ı sülase-i mezkûrenin eş'ârı secîye-i mahsûsaya müstened ve her nazmları eshâb-ı fesâhat ve belâgat indelerinde bir kuvvetli senededir.

Dördüncü tabaka Muhaddisûn'dur. Bu tabaka, hicretin üçüncü karnında zuhûr edenlerdir ki ecânible ihtilât ve Arabiyyetleri selâmet-i tabî'iyeden infikâk eylediğinden şi'rleri secîye-i mahsûsaya müstened değil idi. Binâ'en aleyh, sözleri eshâb-ı secîyeden ma'dûd Arap kudemâsı eş'ârının çâşnîsini vermek efkârıyla arûz, sanâyi'-i bedî'iyeye, elfâz-ı müşâ'sa'a gibi şeyler iltizâmına mecbûr oldular.

Kudemâ-yı Arabın belâgat ve fesâhat-ı tabî'iyyeleri pek acîb idi. Bunların nazmları müte'ahhirîn gibi tazyîk-i tabî'at ve taharrî-i dâ'ire-i efkâr ile ta'zîb-i karîha misilli hâllerden sâlim olup zükûr ve nisvânı bedâheten ve irticâlen inşâd [370]-ı nazm ederler idi. Bi'l-bedâhe söylemiş oldukları sözlerin her birisi bülegâca sened-i belâgat add olunur.

Mütekaddimîn-i Arab-ı eş'ârlarının müntahibi Mu'allakât, Mücemherât, Müntekayât, Müzehhebât, Merâsî, Meşûbât, Mülhamât nâmlarıyla yedi tabaka i'tibâr ve bunlardan takım takım eş'âr intihâb olunmuştur.

Tabaka-i ûlâ, Kasâid-i Mu'allakât-ı Seb'a, Sümût, Seb'u't-Tûl unvânlarıyla da yâd olunur. Kasâid-i mezkûreyi Hammâd er-Râviye hicretin (155) senesinde cem' eyledi. Mu'allakât-ı Seb'a yedi kaside-i belîgadan ibâret idi ki Ka'be kapısına mu'allak olup kudemâ-yı şu'arâ âsârında bunlara mu'âdil eş'âr olduğundan Araplar birincisinden bed'en ile İslâm zamânına kadar mürûr eden yüz elli sene müddet içinde kasâid-i mezkûreye secde etmişlerdir. Dîn-i mübîn İslâm'ın zuhûruyla min tarafi'llâh münenzzel-i mu'cize-i celîle-i nebeviyye olan Kur'ân-ı Kerîm'in belâgat ve satvet fesâhatı Arapları i'câb eylediğinden bülegâ ve fusahâ bi'l-ittifâk tanzîrine vus' ve iktidârlarını tamamıyla sarf ettiler ise de bir¹⁸³ sûresine nazîre yazamadılar. Binâ'en aleyh, mu'cize-i nazm-ı kadîm, mu'allakât-ı seb'a'nın şânını imhâ etmiş ve şu kasidelerin makbûliyetçe birincisi İmrü'l-Kays'ın (Kıfâ nebki) [371] kasidesi olmakla kızı ba'zı âyât-ı Kur'âniyyeyi işittikte kaside-i mezkûreyi indirip ihrâk-ı bi'n-nâr eylemiştir.

Mu'allakât-ı Seb'a'nın eshâbı İmrü'l-Kays, Züheyr bin Sülmâ, Haris bin el-Abd, Lebîd bin Rebî'a el-Âmirî, Amr bin Külsûm, Tarafe bin el-Abd, Antara el-Absî idi.

Tabaka-i sâniyye eshâbı Nâbiga ez-Zünyânî, Abîd el-Ebras, Adî bin Zeyd, Bîşr bin Hâzim, Ümeyye bin es-Salt, Hidâş bin Züheyr, Nemir bin Tevleb'tir.

اخصر¹⁸³

Tabaka-i sâlise eshâbı Müseyyeb bin Ales, Murakkaş bin Cerîr, Urve el-Verd, Mühelhil bin Rebî'a, Düreyd bin es-Simme, Mütenehhâl bin Uveyym'dir.

Tabaka-i râbi'a eshâbı Hassân bin Sâbit, Abdullâh bin Revâha, Mâlik bin el-Aclân, Kays bin el-Hatîm, Uhayha bin el-Cüllâh, Ebû Kays bin el-Eslet, Amr bin İmrü'l-Kays'tır.

Tabaka-i hâmise eshâbı Ebû Züeyb el-Hüzelî, Muhammed bin Ka'b el-Ganavî, A'şâ el-Bâhilî, Alkama el-Matmûs, Ebû Zübeyd et-Tâ'î, Mâlik bin er-Reyb en-Nehşelî, Mütemmim bin Nüveyre et-Temîmî'dir.

Tabaka-i sâdisi eshâbı Ka'b bin Züheyr, Nâbiga, Kutâmî, Hutaya, Şemmâh bin Dırâre, Amr bin Ahmar, Temîm bin Mukbil'dir.

[372] Tabaka-i sâbi'a eshâbı Ferezdak, Cerîr, Ahtal et-Tağlibî, Abdu'r-Râ'î, Zû'r-Rumme, Kümeyt bin Zeyd, Tırmâmâh'tır.

Mezâhib- Kurûn-ı ûlâ Araplarından Sâlih ve Sa'b Zî'l-Karneyn ve Hanzala bin Safvân ve Hâlid bin Sinân aleyhimi's-selâm gibi enbiyâ-ı kirâm u ahyâr zuhûr edip enbiyâ vü ahyâr-ı müşârun ileyhim huzerâtına ittibâ' edenler dahi olmakla bu takımlar müstesnâ olmak üzere ekserisi mezâhib-i bâtıla-i muhtelifi üzere idiler. Zürâre bin Adî'nin mensûb olduğu Beni Temîm kabilesinde Mecûsiler var idi. Ba'zı kabâ'il kevâkibe taparlar idi ki Beni Himyer'in ma'bûdları Şems, Beni Kinane'nin Kamer, Beni Lahm'ın Müşterî, Beni Tayy'ın Süheyl, Beni Esed'in Utârid idi.

Mebhas-ı mahsûsunda zikri sebkât ettiği üzere mülûk-ı müteferrika-i Araptan Amr bin Lühay bin Hârise bilâd-ı Şâm'dan Belkâ ahâlîsini esnâma ibâdet eder gördükte ledâ's-su'âl, "istinzâl-i emtâr, taleb-i rahmet, istid'â-yı hâcet husûslarında bunlara tevessül tarikiyle istifâde ederiz" dediklerinde kendisi de esnâm-ı merkûmeden bilâdına götürmeğe rağbet göstermekle İsâf ve Nâ'ile nâm sanemleri götürüp Bi'r-i Zemzem üzerine vaz' ve halkı ibâdetlerine da'vet [373] eyledi. Araplar da icâbet gösterdiler. Sonra şu sanemler Beyt-i Şerîf derûnuna idhâl ile beraber adedleri de bi't-teksîr eyyâm-ı sene mikdârınca (360) adedde iblâğ ve esnâm-ı mezkûreye ibâdet edip zebh-i karâbîn gibi şeylerle tevessül i'tikâdını da istilzâm eylediler. Harem-i Ka'be'ye mevzû' en büyük sanem Hübel idi. Hübel, Şems'e nisbet olunur idi. Bunu Yemen taraflarında Şems'e ibâdet eden mülûkun birisi vaz' ettirmiş olduğu zann olunuyor. Ba'zı müverrihin, Hübel'i dahi Amr bin Lühey, Şâm havâlîsinden götürmüş olduğunu rivâyet ediyorlar. Eski Araplar şu mezâhib-i bâtıla ile beraber şerî'at-ı Mûsa'dan ma'dûd hıtân gibi ba'zı avâ'id-i meşrû'ayı da kabûl etmişler idi. Me'a-mâ-fih, kable'l-İslâm Araplarca ibâdet-i esnâm ta'ammüm edecek bir dereceye varıp her kavim bir büt ittihâz etmekle edyân-ı Arap serâpâ butlândan ibâret olmuştu. İbrahim ve İsmail aleyhimâ's-selâmın nübüvvetlerini tasdîk ederken bütlerin Ka'be'ye idhâlini müşârun ileyhimâ huzerâtının emrine isnâd edecek dereceye kadar cehâlet artmıştı.

Dîn-i mübîn İslâm'ın zuhûrunda seyyid-i kâ'inât aleyhi ezkâ's-selâm ve etemme't-tahiyyat Efendimiz hazretleri Mekke-i Mükerreme'yi [374] feth buyurduktan sonra Ka'be-i Mu'azzama'da ve sâ'ir akvâm-ı Arab yedlerindeki esnâmın cümlesini kesr ve imhâ ettirip Araplar takım takım dâ'ire-i İslâmiyyete duhûl eylediler. Bu bahsların tafsîlâtı, kitâb-ı sâlide yazılacaktır inşâallâh Te'âlâ.

İkinci Cildin Fihristi

	Sahife
(Hind)	
Hind Coğrafyası	2
Hind Kurûn-ı Ūlâ Târîhi	12
Hind Medeniyet ve Mezheb ve Ma'ârif	16
Çin	
Çin Coğrafyası	23
Çin Kurûn-ı Ūlâ Târîhi	30
Çin Medeniyet ve Mezâhib ve Avâ'idi	38
Sûriyâ	
Sûriyâ Coğrafyası	49
Fenikeliler	53
Selefkiye Devleti	61
Benî İsrail Vakâyi'-i Ahîresi	87
Benî Asmonya (Benî Haşmonay) Hükûmeti	93
Hirâdese Hükûmeti	104
Tedmur	110
Ba'elbek	118
(Tataristan ve Türkistan)	
Tataristan ve Türkistan Coğrafyası	124
Hunlar	128
Hungorlar ve Kabartaylar	131
Aryana ve Arîler	132
Baktriyana (Belh)	136
Baktriyana'da Siyodotes ve İyosidemus Hükûmetleri	139
(Haykaniye)	
Haykaniye Coğrafyası	142
Haykaniye Devleti	144
Arşakiyân Devleti	152
(Asya-yı Sugrâ)	
Misya	168
Lidya	176
Karya	181
Lisya	183
Bisinya	184
Pamfilya	187
Pisidya	189
Silisya	190
Kapadokya	190
Paflagonya	194
Frigya	196
Pontus	198
(Cezîretü'l-Arab)	
Cezîretü'l-Arab Coğrafyası	209

Yemen Coğrafyası	212
Mülâhaza-i Târîhiyye	216
Yemen’de Kahtâniyye Devleti	219
Yemen’de Habeşe Hükûmeti	247
Yemen’in Bi-Tekrârın Himyer Hükûmeti’ne Duhûlu	252
Yemen’de Merâzibe Hükûmeti	253
Hadramût	256
Ahkâf	260
Ummân	262
Bahreyn	264
Hicaz Coğrafyası	267
Mekke-i Mükerrreme	270
Medine-i Münevvere	284
Yemâme	296
Tihâme	303
Necid	318
Necid’de Benî Kinde Devleti	322
Eyyâm-ı Mülûkû’t-Tavâ’if	331
Hîre’de Menâzire Devleti	334
Kırkısyâ’da Benî Samayda’ Devleti	346
Şâm’da Gassasina Devleti	348
Mülûk-ı Mütferrika-ı Arab	356
Arabların Avâ’id ve Sıfât ve Belâgat ve Diyânetleri	363

İkinci Cildin Hatâ ve Savâb Cedveli

Savâb	Hatâ	Satır	Sahife
جنوبدن	جنوبندن	4	9
اولمغله	اولمغه	10	15
اورالره	اورالرده	3	18
قدر	قدر قدر	9	18
كل دركه	كل دركى	15	19
هنده	هنده	6	22
قرق	قرى	10	23
اورته سندن	اولرطه سندن	19	26
بريسى	بريسنى	13	28
لقردى	لقرى	5	34
بالاخره	بالاجره	1	44
اصنامه	اصنافه	9	45
اردوسنه	دوسنه	7	62
هراقس	هراقلس	1	71
او صره ده	او صره	19	80
زمانندن	زماننده	1	88
هرقانسى	هرقانس	6	105
قالدرلملرىنى	قالمدرلملرىنى	3	107
الدقن	اولدقن	4	138
ايتدى	ايدى	19	173
هايكانيه	هايكايته	7	144
2274	2284	16	148
رضى	دخى	28	161
ارالرنده	ارالرندن	2	619
2201	3201	6	177
انتيغونوس	انبيغونوس	19	185
ممتد	ممتدر	2	186
اورالره	اورالرده	4	198
بكر	بنى بكر	10	205
شهريدر	شهريدر	5	215
3065	3095	14	219
عموجه لرى مستقل اولديلىر	عموجه لرى	9	223
خلدون	خلدن	5	225

واقدار	واققدار	20	229
مظفریتتی	مظریتتی	9	234
بلقیس	بلقیش	12	238
خبیر	خبیر	9	270
ذراع	زرع	2	272
جانبدن	جانبدنه	1	273
رفیعلری	ورفیعلری	20	278
الخلق	الخلق	4	280
نسب	نست	3	284
منوره ده	منورده	18	284
اورالری	اولری	16	285
اطناب	اطنابه	9	294
منقذ	متقذ	1	310
غضبناك	غضبناك	14	310
نزارك	نزادك	18	212
نجد	بجد	16	321
دائره	دائره	17	321
المقصود	المقصود	11	325
نام محلده	نامحلده	4	329
معروفدر	معرفدر	20	336
عمروى	عمرو	19	341
اصغا	اصنعا	12	359
نعمان	نعمال	12	361

SONUÇ

Sonuç olarak, 19. yüzyılda Diyarbakırlı Said Paşa tarafından kaleme alınan umûmî bir tarih eser niteliğini taşıyan Mir'âtü'l-İber adlı on ciltten mürekkep eserin ikinci cildi Latinize edilmiştir.

Genel olarak çalışma “Giriş”, “Said Paşa’nın Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri”, “Mir’âtü’l-İber (II. Cilt)”, “Metin” ve “Dizin” olmak üzere 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde umumi tarih kitapları hakkında bilgi verilip kısaca Diyarbakırlı tarihçilere değinilmiştir. Giriş bölümünden sonra “Birinci Bölüm” olarak adlandırılan kısımda Said Paşa’nın hayatı, edebi kişiliği ve eserleri tanıtılmıştır. Üçüncü bölüm olan Mir’âtü’l-İber (II. Cilt) kısmı, kendi içerisinde “Eserin Adı”, “Yazıldığı Tarih”, “Kaynaklar”, “Dil ve Üslubu” “Metni Oluştururken Dikkat Edilen Hususlar” ve “Muhteva” olmak üzere 6 kısma ayrılmıştır. Eserin adı ve yazıldığı tarih kısmında eserin adı ve ne zamân kaleme alındığına dair bilgi verilmiştir. Dili ve üslubu kısmında metnin dil özelliklerine; Kaynakça kısmında müellifin eserinde bahsettiği müverrihlere ve eserini kaleme alırken hangi kaynaklara telmihte bulunduğu gibi konulara değinilmiştir. Metni oluştururken dikkat edilen hususlar kısmında da metni latin harflerine aktarırken Arapça-Farsça edatlar, beyitler, tamlamalar, sözler; eski Türkçe bağlaçlar ve özel isimler gibi mevzuların nasıl bir yöntemle ele alındığı dile getirilmiştir. Son bölüm olan muhteva kısmında ise metnin özeti yer almıştır. Çalışmanın “Metin” bölümünde eser Arap harflerinden Latin harflerine aktarılmıştır. Son bölüm olan “Dizin-İndex” kısmında ise sadece metinde geçen şahıs ve yer-mekân adları dizini oluşturulmuştur.

374 sayfadadan oluşan ikinci cild 7 fasıl (Ana Başlık) ile birinci fasılda 3, ikincisinde 3, üçüncüsünde 8, dördüncüsünde 5, beşincisinde 3, altıncısında 13 ve son fasılda da 25 olmak üzere toplam 55 alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci fasılda Hind coğrafyası, tarihi ve mezhebi; ikinci fasılda Çin coğrafyası, tarihi ve mezhebi; üçüncü fasılda Suriye coğrafyası, Fenikeliler, Selefkiye Devleti, Beni İsrail Ahval-ı Ahiresi, Beni Haşmonay Hükûmeti, Hiradese Hükûmeti, Tedmür ve Ba’lebek; dördüncü fasılda Tataristan, Türkistan coğrafyası (Hunlar, Hungarlar, Kabartaylar, Aryan ve Ariler, Bakriyana/Belh, Siyodotes ve İyosidemus hükümetleri); beşinci fasılda Haykaniye coğrafyası ile devleti ve Arşakiyan Devleti; altıncı fasılda Küçük Asya (Küçük Anadolu) coğrafyası (Lidya, Misya, Karya, Lisya, Bisinya, Pamfilya, Pisidya, Silisya, Kapadokya, Paflagonya, Frigya ve Pontus); son fasılda da Arap Yarımadası (Yemen, Kahtâniye Devleti, Habeşe Hükûmeti, Himyer Hükûmeti, Hadramût, Ahkâf, Umman, Bahreyn, Hicaz, Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere, Yemame, Tihame, Necid, Beni Kinde Devleti, TeNüh, Hire, Menazire Devleti, Gassasina Devleti, Kırkısa, Beni Samayda‘ Hükûmeti) ve Arapların özellikleri, adetleri, belagat ve diyanetlerine yer verilmiştir.

Metin, tarihin konuları açısından bakıldığında Selefkiye, Haykaniye, Menazire, Beni Asmonya, Beni İsrail, Hiradese gibi devletlerin siyasi tarihini verdiği için “Mekâna Göre Tarih”; Hindistan, Çin, Suriye, Türkmenistan ve Tataristan, Küçük Asya ve Arap Coğrafyası gibi medeniyetlerin coğrafi konumları ile folklorları, dilleri, dinleri ve kültürleri hakkında bizlere bilgi sunduğu için de “Mekân ve Konuya Göre Tarih” sınıflandırılmasına gidilmiştir.

Mekâna göre tarih metodolojisi doğrultusunda Hind, Çin, Suriye, Fenikeliler, Tedmür, Ba’lebek, Tataristan ve Türkistan, Baktriyana (Belh), Haykaniye, Asya-yı Sugrâ (Misya, Lidya, Karya, Lisiyâ, Bitinyâ, Pamfilya, Pisidya, Silisya, Kapadokya, Paflagonya, Frigya, Pontus), Cezîretü’l ‘Arab, Yemen, Hadramût, Ahkâf, ‘Ummân, Bahreyn, Hicaz, Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere, Yemâme, Tihâme ve Necid coğrafyalarının siyasi tarihini ele aldığı bu

cildinde, Said Paşa adı geçen bölgelerin tarihini kronolojiye uygun olarak anlatmıştır. Söz konusu bölgelerin öncelikle coğrafi özelliklerini yüzeysel, ardından tarihini ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Bu bağlamda zamân, mekân ve konu bazlı tasniflerin harmanı ile eserini sistemleştirmiştir.

Eser, tarihin konuları açısından bakıldığında Selefkiye, Haykaniye, Menazire, Beni Asmonya, Beni İsrail, Hiradese gibi devletler hakkında bilgi verdiği için “Siyasi Tarih”; Hindistan, Çin, Suriye, Türkmenistan ve Tataristan, Küçük Asya ve Arap Coğrafyası gibi medeniyetlerin coğrafi konumları, folklorları, dilleri, dinleri ve kültürleri hakkında bizlere bilgi sunduğu için de “Kültür Tarihi” kategorisine girmektedir. Ayrıca bu eser, insan topluluklarının tarihini ele aldığı için de bir “Umumi Tarih” niteliğindedir.

Edebiyat, başta tarih olmak üzere sosyoloji, psikoloji, din, arkeoloji, astroloji, coğrafya, folklor, jeoloji, sanat tarihi ve filoloji gibi birçok bilim dallarını kendisinde barındıran mecma‘u’l-ebhârdır. Nitekim, çalışma konusu edinilen bu metin, her ne kadar edebî bir metin olmasa da edebiyat bilimi açısından şair isimleri, şiirler, milletlerin dilleri gibi malumatları ihtiva ettiği için önemlidir.

Bu çalışmada ortaya çıkan bulgular ve bilgiler sayesinde, mevcut kaynaklardaki bilgilerin tekrar tekrar değerlendirilmesi gerektirebilir. Böylece ilgili bilim dalları hem gelişecek hem bilgileri güncelleyecek hem de yeni bilgilere ulaşmanın eşliğinde eksikliklerini giderme, varsa yanlışlarını düzeltme fırsatı yakalayacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki tarihi metinler belge ve kanıtlara dayalı olduğundan dolayı Said Paşa bu durumu ıskalamıştır; çoğu yerde kaynak ve dipnot kullanmamıştır. Nadir de olsa metin içerisinde İbn Esîr, Süheylî, Herodot, Mes‘ûdî, Cürcanî, İbn Haldûn ve Strabon gibi tarihçilerden alıntılar ve “Fransız tarihçileri, Arap tarihçileri, Moğol tarihçileri; Bazı rivâyete nazaran, müverrihlerin oldukça sıhhate karîb rivâyetlerine nazaran, tarihçiler bu konuda hemfikir değiller, müverrihlerin bazıları, kimisi..., bazı müverrihîn, mervîdir” gibi ifadelerle iktifa etmiştir.

KAYNAKÇA

ADSOY, Şerefettin, “Said Paşa ve Hulâsa-i Mantık Adlı Eseri”, **E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Kasım-2015.

AKBAYAR, Nuri, Osmanlı Yer Adları Sözlüğü, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

AKÇINAR AKDEMİR, Gülcan, “**Diyârbekirli Mehmed Said Paşa’nın Mir’âtü’l-İber Adlı Eserinin 8. Cildinin Trankribi ve Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2022.

Ali Emîrî Efendi, **Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid (Haz. Galip –Nurhan Güner)**, Anıl Yayınevi, Ankara, 2003.

ALBAYRAK SAK, Vesile, “Said Paşa’nın Kasîde-i Bürde Tahmisi”, **Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: Edebiyat Prof. Dr. Mustafa Argunşah Armağanı**, 2013.

ALPKAYA, Gül Esra, “**Mir’âtü’l-İber (I. Cilt)**”, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2020.

ARSLAN, Mustafa Uğurlu, “Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası’nda Said Paşa ve Süleyman Nazîf’in İzleri” **Said Paşa ve Süleyman Nazîf Sempozyumu**, 26-27 Mart Diyarbakır 2015.

ARSLAN, M., Cığa Ö., Tura Z., Demir Ş., **Diyârbekirli Dîvân Sahibi Şairler**, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2020.

ATALAY, Mehmet, “‘Ebu’l-Feth el-Bustî’nin Kasîde-i Nûniyyesi’nin, Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2005, S. 27.

AYÇİÇEĞİ, Bünyamin, “‘Bûsîrî’nin Kasîdetü’l-Bürdesi’nin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi”, **Dîvân Edebiyatı Dergisi**, S.15, İstanbul, 2015.

AYDOĞAN, **Saliha**, **Said Paşa Mîzânü’l-Edeb**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

AVCI, Cündüllah, “**Mir’âtü’l-İber (III. Cilt) (İnceleme-Metin)**”, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2022.

BOLELİ, Nurettin, “Klasik Dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tespitler”, **Şarkiyat Mecmuası**, S.12, 2008.

BORAN, Uğur, “**Diyarbakirli Said Paşa Mesel Kitabı Nûhbetü’l-Emsâl**”, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2017.

Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri (Hz. M.A. Yekta SARAÇ)**, Tüba Yayınevi, Ankara, 2016.

BEYSANOĞLU, Şevket, **Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları**, C.2, Işıltı Matbaası, İstanbul, 1960.

CİĞA, Özkan, “Diyârbekirli Mehmed Said Paşa’nın Bibliyografyası”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Nisan 2016.

DENİZ, Özlem, **Tevrat’ta Geçen Kavim Adları ve Bunların Eskiçağ Tarihindeki Roller**, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2009.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.

DİLÇİN, C, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2018.

Diyârbekirli Sa’îd Paşa, **Mir’âtü’l-İber (Mufasssal Târîh-i Umûmî)**, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1304/1888, C.1-5

Diyârbekirli Sa’îd Paşa, **Mir’âtü’l-İber (Mufasssal Târîh-i Umûmî)**, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul 1304/1888, C.1-5.

Diyârbekirli Sa’îd Paşa, **Mir’âtü’l-İber (Mufasssal Târîh-i Umûmî)**, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul 1305/1889, C.6-7.

Diyârbekirli Sa’îd Paşa, **Mir’âtü’l-İber (Mufasssal Târîh-i Umûmî)**, Karabet ve Kasbâr Matbaası, İstanbul 1306/1890, C.8.

Diyârbekirli Sa’îd Paşa, **Mir’âtü’l-İber (Mufasssal Târîh-i Umûmî)**, Kasbâr Matbaası, İstanbul 1306/1890, C.9.

ERDOĞAN, Kenan, **Diyarbakırlı Said Paşa Divânı**, Tekin Matbaası, Manisa, 2004.

ERDOĞAN, Kenan, **Klasik Mi‘raciyyelerden Farklı bir Mi‘raciyye: Said Paşa ve Mi‘raciyyesi**, A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.12.

ERMİŞ, Hamza, ‘‘Mîzânü’l-Edeb’’, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.13, 2006.

GÖVSA, İbrahim Alâeddin (1933-1935), **Meşhur Adamlar**, C.1, İstanbul, Sedat Simav Yayınevi, 1933.

IŞIK, Mehmet “**Ali Tevfik Bey’in Fezleke-i Tarih-i Umumî Adlı Eserinin 1.Cildinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2021.

İHSAN HACIİSMAİLOĞLU, “Muhammed, Osmanlı Müelliflerinin Çalışmalarında Zeyd-Zeyneb Hadisesi Bağlamında Voltaire’in Fanatizm veya Peygamber Muhammed’in Bağnazlığı Adlı Tiyatro Eseri Üzerine Değerlendirmeler”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 19, S.1, 2020.

İNAL, İbnü’l-Emin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû’s-Şuarâ)**, [Haz. İbrahim Baştuğ] Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları C.3, 1507.

KADIOĞLU, İdris, “Diyarbakırlı Said Paşa Dîvânı’ndaki Sade Türkçe Şiirler ve Şairin Hikmetli Beyitlerine Ali Emiri Efendi’nin Yazdığı Nazireler”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.1, 2009.

Kadioğlu, İdris. “**Said Paşa, Diyarbakırlı**”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, EK-2: 445-446. Ankara, TDV Yay., 2019.

KELPETİN, Mahmut, “İslâm Öncesi Medine”, **Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S.52, Haziran 2017.

KILIÇ, Atabey, “Said Paşa Dîvânı’nın Neşri Üzerine Notlar”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 15, 2016.

KIZIL, Ayetullah, “**Diyarbakırlı Said Paşa’nın Mir’âtü’l-İber Adlı Eserinin 9. Cildinin Transkripti ve Değerlendirilmesi**” Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2021.

KÜÇÜKBEZCİ, Hatice Gül, Çavdar D, Süleyman Hüsnü Paşa’nın Tarih-i Âlem’inin (1876) İki Bölümü Üzerinden Eskiçağ Tarih Yazımının Değerlendirilmesi, **Selçuk Türkiyat Dergisi**, S.55, 2022.

ORTAKCI, Halil, “Himyeriler (M.Ö. 115-M.S. 525)”, **İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.2, 2017.

PARLATIR, İsmail, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınevi, Ankara 2016.

SEZEN, Tahir, Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

SAMİ, Şemseddin, Kâmûs-ı Türkî, Şifâ Yayınevi, İstanbul 2015.

SAMİ, Şemseddin, Kâmûsü'l-Alam, C.1, İstanbul, Mihran Matbaası, 1889-1898.

SAMİ, Şemseddin, Kâmûsü'l-Alam, C.2, İstanbul, Mihran Matbaası, 1889-1898.

SAMİ, Şemseddin, Kâmûsü'l-Alam, C.3, İstanbul, Mihran Matbaası, 1889-1898.

SAMİ, Şemseddin, Kâmûsü'l-Alam, C.4, İstanbul, Mihran Matbaası, 1889-1898.

SAMİ, Şemseddin, Kâmûsü'l-Alam, C.5, İstanbul, Mihran Matbaası, 1889-1898.

SAMİ, Şemseddin, Kâmûsü'l-Alam, C.6, İstanbul, Mihran Matbaası, 1889-1898.

TANYILDIZ, Ahmet, “Said Paşa’nın Nühbetü’l-Emsâl Adlı Eseri Üzerine” **Said Paşa ve Süleyman Nazîf Sempozyumu**, 26-27 Mart Diyarbakır 2015.

TANYILDIZ, Ahmet, **Firdevsî-i Tavîl Münâzara-i Seyf ü Kalem (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Faik Reşâd, Eslâf, Haz. Emrah Aydemir-Fatih Özer, 2019, [https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64564,eslafpdf.pdf?0\(08.05.2020\)](https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64564,eslafpdf.pdf?0(08.05.2020)).

TAŞ, Fatma, “**Diyârbekirli Said Paşa-Mir’âtü’l-İber 5. Cilt (İnceleme-Metin-Dizin)**”, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2020.

ZEYDAN, Corci, **Kadîm Arapların Nesepleri**, Hakan Temir (Çev.), Samer Yayınları, Kahramanmaraş 2020.

TUĞLUK, İbrahim Halil, “Said Paşa’nın Mir’âtü’l-İber Adlı Eseri Üzerine”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2016.

ÜNVER, İsmail, “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, **Türkoloji Dergisi**, C.11, S.1.

YEŞİLÇİÇEK, Vedat, “Edebiyatımızda Nazariyat Tartışmaları ve Mîzânü’l-Edeb Adlı Eserin Bu Tartışmadaki Yeri ve Önemi”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 3/2, 2010.

ŞAHİS VE YER ADLARI DİZİNİ

Â-A-'A-'A

A'şâ el-Bâhilî, 63, 210
A'şâ Meymûn bin Cendel el-Esedî, 62, 208
Abd, 16, 62, 157, 158, 210
Abdu Dahm, 55, 148
Abdu Külâl, 56, 161
Abdu Külâl bin Mersed, 56, 161
Abdu Menâf, 58, 175, 176, 180
Abdu Şems, 175
Abdu'l-Kays, 59, 184, 192
Abdu'l-Kays bin Efsâ (*Aksâ*) bin Du'mî bin Cedîle, 184
Abdu'l-Medân bin Cürşüm, 58, 174
Abdu'l-Mesîh bin Sakîle, 174
Abdu'r-Râ'î, 63, 210
Abdullâh bin Ebî bin Selûl, 180
Abdullâh bin et-Tâmir, 163
Abdullâh bin Revâha, 63, 210
Abdullâh bin Zübeyr, 173
Abdulmuttalib, 164
Abdüyâlîl bin Cürhüm, 58, 174
Abîd el-Ebras, 63, 210
Abîdü'l-Asâ, 192
Abil, 55, 148
Abîl, 148
Âbir, 148, 153, 155
Âbir (Hûd)
Hûd, 153
Abkar, 49, 127, 128
Abkar Hükûmeti, 127
Aboloniyoş (*Apollonios*)
Aboloniyoş, 29, 100
Abydos, 51, 131, 132
Acl, 60, 185, 194
Acl bin Lahim, 185
Aclân, 63, 184, 210
Âd, 29, 55, 62, 148, 154, 167, 169, 208
Âd bin Avs bin İrem bin Sâmbin Nûh, 169
Adana, 50, 53, 130, 141
Aden, 152, 163, 165
Âd-ı Sâniyye, 148

Âd-ı Ūlâ, 55, 148, 169
Adî, 61, 63, 149, 187, 196, 197, 199, 200, 210
Adî (Mühelhil), 187
Adî bin Nasr, 196
Adm, 177
Adnân, 60, 194
Afa (*Ava*)
Afa, 69
Afamya (*Epemiye/Efemiyye*) Buheyresi
Afamya, 29, 85
Afganistan, 15, 36, 67, 74, 114
Afrika, I, 13, 14, 88, 99, 118, 157
Afrikas bin Kays, 56, 157
Afrikaş, 157
Afrikiyye, 157
Âfrin, 39, 85
Afsâ, 184
Aftidemus, 94
Agamemnun, 133
Ağarşak, 49, 126, 128
Agriba (*Agrippa*)
Agriba, 106
Ahi'us (*Akhaios*)
Ahi'us, 93
Ahkâf, VII, 57, 148, 166, 169, 170, 213, 216
Ahsâ, 170
Ahtal et-Tağlibî, 63, 210
Aiolîler, 131, 132
Aisebos Nehri (*Aisepos (Gönen Çayı)*)
Aisebos, 132
Aka, 26, 39, 85
Akdeniz, 39, 50, 52, 53, 130, 140, 141
Âkilü'l-Mürâr, 191
Akkâ Kal'ası, 96
Akreb, 151, 168
Aksanet, 138
Aksaray, 144
Akşehir, 144
Alâ' el-Hadramî, 171
Alabanda, 52, 138

Aleksandros, 41, 42, 95, 96
 Aleksandros Zabinas, 42, 96
 Alind (Muğla) (*Alinda*)
 Alind, 138
 Alkama el-Matmûs, 63, 210
 Alkama Zû Kî'ân bin Mersed, 57, 167
 Alkamıs, 43, 101
 Allâhâbâd, 67, 68
 Altay Dağları
 Altay, 36
 Aly, 74
 Altıncı Ariyaras, 142
 Alyat, 136
 Amalik (*İmlık/Amlak/Amalek*)
 Amalik, 147
 Amâlika, 61, 147, 148, 154, 157, 171, 174,
 177, 178, 183, 196, 197, 200, 205
 Amâlika, 108, 147
 Amâlika Hükûmeti, 200
 Amasiyus, 48, 122
 Amastris (Amasra), 143
 Âmed, 185
 Amerika, 118
 Amida, 38, 81
 Amile, 55, 149, 159
 Âmile, 39, 149
 Âmir, 56, 57, 155, 156, 160, 167, 180, 184,
 186, 187, 206
 Âmir bin Bâzân, 156
 Âmir bin ed-Darb, 187
 Âmir bin İtnâb
 İtnâb, 180
 Amis (Amasya)
 Amis, 145
 Amorîler, 40, 85
 Amr, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
 149, 157, 158, 160, 161, 162, 167, 170,
 174, 175, 176, 178, 179, 180, 185, 186,
 187, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198,
 199, 200, 201, 202, 203, 205, 208, 210
 Amr bin Ahmar, 63, 210
 Amr bin Anak el-Hayye, 162, 185, 186
 Amr bin Avf el-Evsî, 180
 Amr bin Cebele, 61, 203
 Amr bin Cefne, 178, 201
 Amr bin el-Hamık, 176
 Amr bin el-Haris, 61, 201
 Amr bin el-Münzir, 61, 193, 202
 Amr bin en-Nu'mân, 61
 Amr bin es-Sa'ak el-Advânî, 202
 Amr bin Eşneb, 57, 167
 Amr bin ez-Zarab, 196
 Amr bin Fehm, 61, 196
 Amr bin Hâris, 58, 174
 Amr bin Hind, 61, 198
 Amr bin Külsûm
 Külsûm, 62, 198, 208, 210
 Amr bin Külsûm et-Tağlibî, 62, 208
 Amr bin Lebîd el-Hazrecî, 176
 Amr bin Luhay bin Hârise
 Amr bin Luhay, 174
 Amr bin Mes'ûd, 193
 Amr bin Muzâz, 58, 174
 Amr bin Münkız et-Temîmî, 186
 Amr bin Zarab, 61, 200
 Amr Mezikâ, 160
 Amr Müzebkıyâ (*Müzeykıya*)
 Müzebkıyâ, 178
 Amr Zû Kîkân, 56, 162
 Amsteris, 131
 Âmu'l-Fîl, 165
 Amur, 36, 46, 74, 75, 114
 Anadolu, 13, 16, 32, 39, 41, 50, 51, 91, 92,
 93, 94, 130, 216
 Anazarib (*Anazarba/Anazarva*)
 (Kaysariye), 141
 Ankara, II, 1, 5, 7, 17, 92, 144, 193, 218,
 219, 220, 221
 Ansak, 48, 123
 Antakya, 26, 39, 53, 85, 92, 93, 94, 95,
 100, 101, 102, 109, 140
 Antakya Buheyresi, 85
 Antandros, 51, 132
 Antara bin Şeddâd el-Absî, 62, 208
 Antara el-Absî, 62, 210
 Antigonos, 40, 44, 52, 89, 99, 104, 134,
 137, 138, 139
 Antigonos (*Antiogonos*), 99
 Antiohus, 41, 42, 43, 47, 70, 90, 91, 92, 93,
 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 119,
 120, 126
 Antiohus (*Antiokus*)
 Antiohus, 90
 Antiohus Efpatur (*Eupator*)

Efpatur, 95
 Antiohus Epifanes Garibus (*Grypus*)
 Garibus, 96
 Antiohus Epifanis, 94
 Antiohus Herakles (*Hieraks*)
 Herakes, 92
 Antiohus Kizikinus (*Kizikonos*)
 Kizikinus, 97
 Antiohus Orgites (*Euergetes*)
 Orgites, 96
 Antiohus Seos (*Theos*)
 Antiohus Seos, 91
 Antiohus Sotir, 91
 Antipater, 44, 104, 106, 133, 138
 Antipater (*Antipatros*)
 Antipater, 104
 Antonin (*Antonius*)
 Antonin, 105
 Antonin (*Marcus Antonius*)
 Antonin, 142
 Antoniyus Biyus (*Antonius Pius*), 110
 Aolida, 51, 132
 Aolli, 51, 132
 Apollo, 90, 140
 Apollon, 51, 132, 133, 138
 Arab-ı Ârîbe-i Bâ'ide, 147
 Arab-ı Gayr-ı Bâ'ide, 147
 Arab-ı Müsta'ribe, 59, 60, 147, 150, 153,
 174, 184, 194
 Arafan, 49, 124
 Aral (H'arzem) Buhayresi
 Aral, 114
 Aral Nehri, 113
 Aram, 48, 50, 122, 131, 142, 148
 Aramiyye, 131
 Araplar, 55, 57, 58, 62, 63, 72, 114, 165,
 171, 181, 197, 198, 199, 203, 205, 207,
 208, 209, 210, 211
 Ararat, 48, 121, 122
 Aras Ovası, 121
 Araşk, 91, 92
 Arbak, 48, 123
 Ardovazt, 127, 128
 Ardovazt (*Artavazd*)
 Ardovazt, 127
 Argon, 51, 136
 Argonid, 133

Arhidas, 133
 Arhilaos (*Archelaus*), 142
 Arhilaous (*Archelaus*)
 Arhilaous, 106
 Arîb bin Züheyr bin Vâsil bin el-Gavs, 156
 Arîler, VI, 47, 113, 116, 212
 Arioris, 142
 Aristopulus (*Aristobulus*)
 Aristopulus, 102, 103
 Arîş, 150
 Arkadya, 133
 Armariyus, 48, 122
 Arminak (*Armenak*)
 Arminak, 122
 Armuk, 49, 124
 Arnak, 48, 123
 Arnez, 125
 Arnoud (*Thomas Joseph Arnaud*), 166
 Arsamis, 41, 92
 Arşak, 41, 49, 70, 93, 126
 Arşam, 49, 127
 Arşek, 49, 128
 Artabaz (*Artobazanes*)
 Artabaz, 145
 Artahşasta (Ekzersis (*Kserkses*) bin Dara-
 yı Evvel)
 Artahşasta, 98
 Arya, 47, 117, 120
 Aryana, VI, 47, 113, 116, 117, 212
 Aryanalılar, 116
 Aryas (*Arias*)
 Aryas, 116
 Aryun, 49, 124
 Asa, 125
 Asfân, 172, 176
 Ashâbu Uhdûd, 56, 163
 Âsım bin Amr
 Âsım, 179
 Âsım bin el-Cellâh, 180
 Âsî, 19, 84, 85, 86, 97
 Âsî Suyu
 Âsî, 19, 84, 86, 97
 Asiye, 192
 Askaurtay, 49, 124
 Asma'î, 209
 Aspandos (*Aspendos veya Belkıs*), 140
 Assos, 51, 132

Asurîler, 70, 71, 72, 119
 Asuriya, 127
 Asurya, 87, 89
 Asya
 Asyâ, I, III, VII, 13, 32, 39, 41, 47, 48,
 50, 51, 52, 53, 55, 66, 84, 85, 87, 89,
 115, 116, 117, 118, 121, 126, 127,
 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
 137, 138, 140, 141, 142, 143, 145,
 150, 212, 216, 217
 Asyadines, 41, 92
 Asya-yı Garbî, 130
 Asya-yı Garbiyye, 121
 Asya-yı Sugrâ, VII, 50, 84, 87, 89, 115,
 126, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137,
 138, 140, 141, 142, 143, 145
 Asya-yı Ulyâ, 89
 Aşağı Kabartay, 47
 Aşir, 85
 Aşkaniyân Devleti
 Aşkaniyân, 90
 Atalya (*Antalya*), 140
 Atebe (Urve)
 Atebe, 206
 Atîk, 149
 Atilla, 116, 131
 Atina, 52, 94, 96, 138
 Atis, 51, 135
 Atlas Dağları
 Atlas, 118
 Attalos, 52, 94, 134, 137
 Atyadî Devleti, 51, 135
 Avd, 55, 147, 148
 Avf, 155, 156, 179, 180, 188
 Avrupa, I, 9, 13, 14, 18, 47, 57, 82, 107,
 116, 117, 118, 166
 Avs, 55, 57, 148, 169
 Ay Han, 46, 115
 Aydın, 51, 135, 219
 Ayn-ı Ebâ‘, 202
 Ayn-ı Hadrâ, 59, 181
 Ayn-ı Hît, 59, 181
 Ayn-ı Râm, 59, 181
 Ayniyye, 189
 Aynu Şems, 155
 Aynu’t-Temr, 184
 Azerbaycan, I, 14, 15, 47, 117, 157, 159

Azineh (*Adhaneh/Adenatos*) bin es-
 Samayda‘
 Azineh, 147

B

Ba‘l, 19, 88, 109
 Ba‘lebek, VI, 19, 45, 84, 85, 109, 110, 111,
 216
 Babelyon, 155
 Babil, I, VI, 13, 18, 34, 40, 41, 43, 47, 48,
 60, 70, 87, 88, 89, 90, 96, 98, 117, 119,
 122, 155, 194, 195, 205
 Bâbü’l-Mendeb Boğazı, 150
 Bacuyac, 49, 124
 Bâdân, 57, 166
 Bâdiyetü’l-Arab, 171, 181
 Bâdiyye-i Arab, 84
 Bafus, 49, 124
 Bahreyn, VII, 13, 56, 58, 59, 60, 151, 156,
 168, 170, 171, 181, 184, 190, 191, 195,
 213, 216
 Bahr-ı Ahmer, 59, 151, 166, 171, 184
 Bahr-ı Asfer, 74, 75
 Bahr-ı Esved, 89
 Bahr-ı Hazer, 79, 113, 114, 115, 116
 Bahr-ı Hind
 Hind Denizi, 66, 67
 Bahr-ı Muhît, 72, 79
 Bahr-ı Muhît-i Şarkî, 79
 Bahr-ı Sefîd, 84, 86, 138
 Bahr-ı Şarkî, 113
 Baktira (Belh)
 Baktira, 118
 Baktrîler, 118, 119
 Baktriyana (Belh)
 Baktriyana, 46, 47, 92, 114, 117, 212,
 216
 Baktros Nehri, 118
 Bankok (*Bangkok*)
 Bankok, 69
 Bannar Nehri, 32, 67
 Barada, 39, 85
 Barid, 48, 123
 Barnafas, 49, 124
 Barnak, 48, 123, 124
 Barobamisos, 118

Baromisos (Hindukuş) (*Paropamisadae*)
Baromisos, 120
Baruyer, 49, 124, 125
Basra, 14, 55, 58, 150, 170, 185, 190, 192
Basra Körfezi, 55, 58, 150, 170
Başan, 85
Başbalık, 79
Batalina (*Pataliputra*)
Batalina, 120
Batalma, 40, 42, 43, 88, 96, 97, 99
Bathâ, 205
Batia, 68
Batlamyus Filadelfus (*Philadelfus*), 90
Batlamyus Lagos, 90
Batlamyus Orketus
Orketus, 92
Batlamyus Sotir, 99
Batna, 67, 68
Batn-ı Merre, 172, 174
Batroniyus, 44, 106
Baykal Gölü, 47, 116
Baykam, 49, 124
Baziyon, 48, 122
Bazon, 49, 124
Bedahşan, 36, 46, 74, 114
Bedevî, 62, 207
Bedî' Zû İl, 57, 168
Behrâ, 192
Behrâm bin Şapur, 197
Behrâm Gûr, 197
Bekr, 59, 60, 61, 148, 185, 187, 188, 189,
190, 191, 192, 194, 198, 199, 205
Bekr bin Vâ'il, 59, 185
Belçika, I, 14, 117
Belkâ, 174, 201, 210
Belkıs, 56, 140, 151, 155, 158, 160, 166
Belkıs binti Hedhâd, 56, 158
Belur Dağı
Belur, 36, 74, 75
Benares, 33, 35, 68, 73
Bengale (*Bengal*) Körfezi, 66
Bengale Körfezi
Bengale, 67
Beni Abîl, 148
Beni Abs, 206, 207
Beni Adî, 55, 149
Beni Âmile, 149

Beni Âmir bin Sa'sa'a, 206
Beni Amr, 179
Beni Asmonya Hükûmeti, VI, 43, 98, 105
Beni Avf, 55, 149
Beni Bedr, 206, 207
Beni Bekr, 187, 188, 192, 198
Beni Bekr bin Mu'âviye bin Bekr bin Âd,
148
Beni Bugayz bin Gatafân, 205
Beni Büdeyl, 148
Beni Cedîle, 149
Beni Cevf, 55, 149
Beni Cezîle (*Cedile*)
Beni Cezîle, 149
Beni Cürhüm, 175
Beni Cürhüm-i Ūlâ, 148
Beni Cüşem, 187
Beni Dârim, 192, 207
Beni Dârim bin Hantala, 192
Beni Deyyân, 149
Beni en-Neccâr, 180
Beni Erhis, 205
Beni Erkam, 148
Beni Erzak, 147
Beni Esed, 192, 193
Beni Evs, 179
Beni Ezd bin el-Gavs, 201
Beni Ganî bin A'sar
Beni Ganî, 206
Beni Gatafan, 179
Beni Harb, 55, 149
Beni Hâris, 149, 176
Beni Hars el-Hazrecî, 180
Beni Hasûr, 149
Beni Hayber, 148
Beni Heniyy, 55, 149
Beni Hevâzin, 205, 206
Beni Himyer, 153, 156, 165
Beni Himyer Hükûmeti, 165
Beni Hucbân, 179
Beni Huzâ'a, 174, 175
Beni İcl, 55, 149
Beni İsmail, 150
Beni İsrail, I, III, VI, 13, 39, 43, 60, 98, 85,
99, 101, 102, 148, 150, 177, 194, 212,
216, 217

Beni Ka'b, 55, 149
 Beni Kahtân, 153
 Benî Kahtân, 153
 Beni Kahtân bin Âbir bin Erfahşed bin
 Sâm bin Nûh, 148
 Beni Ken'ân, 85
 Beni Kinde, VII, 13, 55, 60, 149, 190, 193,
 194, 216
 Beni Kinde Devleti, 13, 60, 190, 194, 216
 Beni Kurayza, 160
 Beni Lahm, 55, 61, 63, 149, 161, 195, 196,
 198, 202, 210
 Beni Lâm, 189
 Beni Lef, 148
 Beni Ma'ad, 187
 Beni Matar, 148
 Beni Mazin, 180
 Beni Mâzin, 205
 Beni Merin, 192
 Beni Mezhic, 149
 Beni Mu'âviye, 180
 Beni Muhârib, 206
 Beni Mürre Fahazin, 205
 Beni Nebhân, 149
 Beni Neccâr, 176, 180
 Beni Neha', 149
 Beni Nemâra, 149
 Beni Nizâr, 59, 162, 184, 185, 186, 187,
 195
 Beni Nizâr bin Me'ad, 184
 Beni Nûh, 77
 Beni Râhil, 148
 Beni Rebî'a, 162, 184, 185, 186, 187, 192
 Beni Rûmân, 149
 Beni Sa'd, 148
 Beni Sa'd bin Hüzeym, 176
 Beni Sa'lebe, 179
 Beni Samayda', VIII, 61, 200
 Beni Sedûs, 149
 Beni Selâmân, 149
 Beni Şeybân, 185, 187
 Beni Şeybân bin Zühl bin Sa'lebe bin
 Akaya bin Sa'b bin Sa'lebe bin Yerbû'
 bin Sa'lebe bin De'l bin Hanife, 185
 Beni Tağlib, 185, 188, 192, 198
 Beni Temîm, 210
 Beni Tıgar, 148

Beni Ūd, 149
 Beni Ufeyr, 55, 149
 Beni Vâ'il, 180
 Beni Vabar, 147
 Beni Yerbû', 207
 Beni Yeşkür, 199
 Beni Yûlân, 149
 Beni Zafar, 180
 Beni Zübeyd, 55, 149
 Beni Zübyân, 206
 Benû Abdu'l-Kays, 184
 Benû el-Hevn, 175
 Benû el-Mustalik, 175
 Benû Hâris, 180
 Benû Hars bin Abdu Menâf bin Kinâne,
 175
 Benû Kâsıt bin Hinb bin Du'mî bin Cedîle,
 184
 Benû Kaynukâ', 178
 Benû Kureyza, 178
 Benû Nâdir, 177
 Benû Sâmîle, 178
 Benû Ukayl, 60, 194
 Benyamin, 85
 Berâcim, 198
 Bergama, 51, 90, 91, 132, 133, 134, 137,
 138, 139, 140, 144
 Beriyye, 203
 Berrüşşam Hükûmeti, 98
 Besinya (*Beytunya*) (Hudâvendigâr)
 Besinya, 90
 Besus, 119
 Besûs, 17, 188
 Beşher, 59, 189
 Beyrut, 7, 26, 39, 85
 Beyt-i Mukaddes, 100
 Beytü'l-Fakîh, 152
 Beytü'l-Harâm, 173
 Beytü'llâh, 173
 Beytü'r-Rab, 19, 109
 Bi Brigî, 131
 Bi'r-i Cübeyr, 173
 Bi'r-i Ma'ûne, 172
 Bi'r-i Mu'attala, 167
 Bi'r-i Rûme, 177
 Bi'r-i Urve, 177
 Bihu Nehri, 36, 75

Biku (*Pegu*)
 Biku, 69
 Bilâdü'l-Kasam, 190
 Bilatus (*Pilatus*)
 Bilatus, 106
 Bilemenis (*Pilemen-Polemon*)
 Bilemenis, 143
 Billur dağları, 113
 Bilus, 51, 123, 136
 Birinci Alyat (*Alyattes*), 136
 Birinci Antiohus Sotir
 Birinci Antiohus, 41, 90
 Birinci Ardaşis (*Birinci Artashes*)
 Birinci Ardaşis, 126
 Birinci Ardis, 51, 136
 Birinci Ariobarzan (*Ariobarzanes/nis*)
 Birinci Ariobarzan, 145
 Birinci Batlamyus, 40, 89
 Birinci Mehrdad, 143
 Birinci Nikomedi, 139
 Birinci Prusiyas, 139
 Birinci Selefkos, 91
 Biris, 52, 139
 Biryanus, 131
 Bisinî, 139, 143
 Bisinîler (*Bitinîler*)
 Bisinîler, 131
 Bisinya, VII, 13, 50, 52, 53, 130, 131, 134,
 139, 143, 144, 212, 216
 Bişr bin Hâris, 58, 174
 Bişr bin Hâzim, 63, 210
 Bitinya (*Bithynia*)
 Bitinya, 132
 Bizanti Cumhuriyeti, 139
 Bizantiyon (*Byzantion*)
 Bizantiyon, 91
 Bombay, 33, 68
 Bosfor, 115, 130
 Boyotya, 132
 Braham Butra (*Brahmaputra*) Nehri, 66
 Brahma, 33, 34, 35, 68, 69, 71, 72, 82
 Brehmen, 22, 31, 33, 70
 Briamos (*Priamos*), 133
 Brigî, 131
 Brikî, 144
 Brobontid (Marmara) Boğazı (*Propontis*)
 Brobontid, 131

Buceyr, 187, 188
 Buda (*Buddha*)
 Buda, 73
 Budavî, 80, 81
 Bugâs, 180
 Buharâ, 113, 114, 117
 Buharâ-yı Kebîr, 113
 Buharâ-yı Sagîr, 113
 Buheyre-i Lût, 85
 Buheyre-i Merc, 85
 Buhtunnasr, 43, 60, 88, 98, 149, 171
 Burma (*Myanmar*)
 Burma, 68, 82
 Burmî, 38, 81, 82
 Buyan (Yuan) Buhayresi
 Buyan, 75
 Büdeyl, 55, 147
 Büyük Antiohos, 134, 140
 Büyük Dikran (*Tigran*)
 Büyük Dikran, 29, 123
 Büyük Misya, 51, 132

C

Câbî, 192
 Câhiliyyûn, 209
 Casim bin Amlık, 147
 Câsir (Kâsir)
 Câsir, 148
 Cebbâr bin Gâlib, 156
 Cebile, 61, 178, 201, 202, 203, 204
 Cebile bin el-Eyhem, 61, 203
 Cebile bin el-Haris, 61, 201, 203
 Cebeletü'l-Gassanî, 178
 Cebel-i Akra', 84
 Cebel-i Âmile, 84
 Cebel-i Barobamizya, 117
 Cebel-i Besîr (*Sebîr*), 173
 Cebel-i Ebi Kubey's, 173
 Cebel-i Ecâ, 183
 Cebel-i Gazvân, 172
 Cebel-i Hafdama (*Handama*), 173
 Cebel-i Hirâ, 173
 Cebel-i Karmel, 87
 Cebel-i Lübnan, 84
 Cebel-i Sevr, 173
 Cebel-i Tarık, 87

Cebel-i Tayy, 183
 Cebel-i Toros, 134
 Cebel-i Tûr, 96
 Cebel-i Uhud, 177
 Cebelü'l-Âriz, 189
 Cebrail, 173
 Cedîs, 20, 148, 181, 182
 Cefne, 61, 201, 202
 Cefne bin Amr bin Sa'lebe bin Amr
 Müzebkıyâ, 61, 201
 Cefnetü'l-Asgar bin Münzirü'l-Ekber, 61,
 202
 Cefrû'l-Emlâk, 192
 Celd, 55, 149
 Celîl, 85
 Celil (*Galile (modern El-Halil)*)
 Celil, 104
 Celîle, 188
 Cendeb, 187
 Cerîr, 63, 209, 210
 Cermanyalı Sitzen (*Ulrich Jasper Seetzen*)
 Cermanyalı Sitzen, 30, 166
 Cessâs, 17, 187, 188
 Cevâ (*Cev*), 181
 Cevâng (*Cang*) Seyang Vang
 (*Shenjingwang*), 78
 Ceyrun, 169
 Ceyrun bin Sa'd bin Âd, 169
 Cezair-i Britanya, 117
 Cezîme bin Mâlik, 61
 Cezîmetü'l-Baras, 196
 Cezîmetü'l-İbrîş, 147
 Cezîre-i Aval, 170
 Cezîre-i Bahreyn, 170
 Cezîre-i Mabeynü'n-Nehreyn, 96
 Cezîretü'l-Arab, 150, 151, 170, 171, 183,
 189, 212
 Cibâl-ı Billur, 113
 Cibâl-ı Şihr, 148
 Cibâl-ı Yahudiyye, 86
 Cibâl-i Gur, 113
 Cidde, 162, 171, 172, 185, 186
 Cil'ad (*Gal'ad/Gil'ad*)
 Cil'ad, 85
 Cirçaî (*Girgaşi*)
 Cirçaî, 85
 Circir, 157

Cizân (*Gizan/Gazan*), 152
 Cuhfe, 148
 Cum'a Nehri, 67
 Cumrîler, 117
 Cûheyne, 180
 Cünduh bin el-Bekkâ, 206
 Cürçânî, 162
 Cürhüm, 55, 58, 60, 148, 150, 154, 174,
 176, 178, 194, 200
 Cürhüm bin Ya'rub, 149
 Cürm, 188
 Cürşüm bin Abdüyâlîl, 58, 174
 Cüzeyme bin Zî'l-Mülk, 57, 168
 Cüzzâm, 159

Ç

Çav, 116
 Çemene (*Yamuna*) Nehri
 Çemene, 68
 Çe'o (*Chao*)
 Çe'o, 29, 78
 Çe'o Hükûmeti, 78
 Çerkes, 47, 116
 Çi Hükûmeti, 79
 Çin, I, III, VI, 13, 19, 32, 33, 36, 37, 38,
 68, 69, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
 113, 115, 116, 120, 158, 159, 161, 168,
 212, 216, 217
 Çin Denizi
 Bahr-ı Çin, 33, 36, 68, 74, 75
 Çin Hükûmeti, 77
 Çing Tang Hükûmeti
 Çing Tang, 78
 Çin-i Dîv, 75

D

Dacâ'ime, 201
 Dâhis, 205, 207
 Dammun, 193
 Dara, 34, 70, 98, 119, 141, 142, 143
 Dardanî, 143
 Dardanil (Çanakkale) Boğazı
 Dardanil, 132
 Dardanos, 51, 132, 133
 Dardanus, 133

Dariye, 59, 189
 Dartades, 49, 128
 Dârü'n-Nedve, 175
 Dasilyum (*Dascylium*), 144
 Datşa, 117
 Deli (*Delhi*)
 Deli, 68
 Deniz Han, 46, 115
 Derbent, 116
 Dersa'âdet, 166
 Devlet-i Emeviyye, 71
 Devs bin Sa'lebân, 56, 163
 Deyrû'l-Hamîrâ, 84
 Dımaşk, 14, 26, 39, 85, 90, 91, 107, 110, 169, 201
 Dicle
 Dicle Nehri, I, II, III, I, II, 4, 5, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 18, 90, 117, 185, 218, 219, 220, 221
 Dikran, 29, 42, 98, 123, 124, 126, 127, 128, 142, 145
 Dikran – Kerd (*Tigranakert*), 124
 Dikserte, 117
 Dimitriyus, 95, 96, 98, 101, 102, 120
 Dimitriyus (*Dimitrius*) Sotir
 Dimitriyus, 95
 Dionisyos (*Dionysios*)
 Dionisyos, 143
 Dir'yye, 59, 189, 190
 Diran, 49, 128
 Dirhend, 192
 Dirit, 49, 128
 Dirit (Sâniyen), 128
 Diyan Ovası, 75
 Diyarbekr, 126, 127
 Dorî, 132, 138
 Dorîler, 131, 138
 Doser, 197
 Du'mî, 184
 Düreyd bin es-Sımme, 63, 210

E

Ebâbîl, 164
 Ebin bin el-Hemeyse', 156
 Ebrehe, 16, 56, 57, 60, 157, 162, 164, 165, 191, 205

Ebrehe bin es-Sabbâh, 56, 60, 162, 191
 Ebrehetü'l-Eşrem, 164, 205
 Ebû Bekr es-Sadîk, 199
 Ebû Gubşân, 175
 Ebû Hümeme bin Abdu'l-Uzza el-Fehrî
 Hümeme, 176
 Ebû Kays bin el-Eslet, 63, 210
 Ebû Kerib, 159, 160
 Ebû Mâlik, 56, 159
 Ebû Mâlik Sayfî bin Şemr Yer'aş, 56
 Ebû Tâhir, 170
 Ebû Tâlib, 177
 Ebu Ubeyde bin el-Cerrâh, 112, 129
 Ebû Ya'für bin Alkama ez-Zümeylî, 198
 Ebû Zübeyd et-Tâ'î, 63, 210
 Ebû Züeyb el-Hüzelî, 63, 210
 Ebu'l-Fidâ (*Ebul Fidâ İsmail Hamavi*)
 Ebu'l-Fidâ, 30, 77
 Ebu't-Tevârîh, 78
 Ecâ', 183
 Edes (Urfa) (*Edessa*)
 Urfa, 127
 Edramit, 51, 132
 Efes, 24, 91, 131
 Efraim, 85
 Efus (*Efes*)
 Efus, 131
 Ehâbiş, 58, 175
 Ekleb, 59, 184
 Ekyasmus, 51, 135
 Ekzersis, 98
 El-Gat-ı Şarkıyye Silsilesi
 El-Gat-ı Şarkıyye, 66
 el-Hemeyse' (*Hemîse*)
 el-Hemeyse', 155
 El-Hemeyse' bin Himyer, 156
 el-Huzâ'î, 176
 El-Mabeyt, 94
 el-Maksûd (*el-Maksûr*), 192
 Elsimus, 51, 135
 Emim (*Ümeym*)
 Emim, 147
 Eminas (Karasu), 143
 Enam, 49, 128
 Enbâr, 61, 157, 159, 184, 192, 193, 194, 195, 196
 Enkâh, 172

Enmâr, 60, 184, 194
 Ensâr, 181
 Epifanes, 41, 42, 94, 96, 98, 99, 100
 Erbalisna, 48, 121
 Erdaşis, 128
 Erdel, 116
 Erdeş, 24, 126, 127
 Erdeşir, 49, 58, 128, 171, 201
 Erdeşir bin Bâbek, 171
 Erdevan (*Artabanus*)
 Erdevan, 126
 Ereğli, 52, 90, 139
 Ereklisina, 48, 121
 Erihsoniyos (*Erichthonius*)
 Erihsoniyos, 133
 Erkam, 147
 Erkas, 122
 Ermen, 131
 Ermenistan, 41, 50, 92
 Eryât, 164
 Erzak (*Ezrak*)
 Erzak, 147
 Es'ad (*Sa'd*)
 Es'ad, 155
 Es'ad bin Kelikyekrib, 56, 159
 Es'ad bin Zî Ceyşân, 159
 Es'ad el-Himyerî, 201
 Esed, 59, 60, 63, 151, 184, 192, 193, 194, 210
 Esham bin Nu'mân, 56
 Es-Sükûn, 159
 Estasator, 119
 Esved bin Gıfâr, 182
 Esved bin Maksûd, 164
 Eş'ar, 55, 149, 208
 Eş'arîler, 55, 149
 Eşca', 180
 Eşkaniyân, 13, 42, 70, 71, 93, 96, 105, 119, 120, 126, 127, 128, 129, 195
 Eşneb bin Rebî'a, 57, 167
 Eumegal, 51, 135
 Eumenes, 40, 89, 91, 94, 134
 Eureliyan, 113
 Euzebus (*Eusebos*)
 Euzebus, 97
 Evs, 61, 178, 179, 180, 197, 200
 Evs bin Kallâm, 61, 197

Eyhem bin Cebile bin el-Haris, 61
 Eyhem bin el-Haris, 61, 201
 Ezd, 55, 149, 151, 160, 170, 177, 178, 183, 201
 Ezd Cezîresi, 170
 Ezdîler, 58, 171

F

Fa, 78
 Fağfurî, 38, 82
 Fahaken, 49, 124
 Fâliğ, 153
 Fambak, 48, 123, 124
 Faramşabuh, 49, 128
 Farastad, 49, 128
 Farnak (*Farnakes/kis-Pharnakes*)
 Farnak, 145
 Fars, I, 13, 15, 41, 47, 48, 49, 53, 58, 89, 90, 93, 99, 113, 117, 118, 119, 124, 125, 126, 129, 138, 143, 144, 145, 158, 159, 160, 161, 165, 171, 197, 198, 199, 201
 Fars Devleti, 47, 99, 118, 119, 125, 129, 143, 145, 159, 161, 171
 Farukî, 112
 Fasdam, 48, 123
 Fasyana, 48, 121
 Faşdad, 48, 123
 Fehm bin Ganem, 195
 Fels (*Fûls/Fils*)
 Fels, 183
 Fenike, 39, 40, 42, 52, 85, 86, 88, 97, 99, 100, 111
 Fenikeliler, I, III, VI, 13, 26, 40, 71, 84, 85, 86, 87, 88, 212, 216
 Fenikes, 40, 86
 Fenizîler, 40, 85
 Ferezdak, 63, 209, 210
 Fergana, 46, 113, 114
 Ferhad-ı Sâni, 96
 Ferisîler, 102, 103
 Ferizzîler (*Perizziler*)
 Ferizzîler, 85
 Fers, 34, 35, 72, 73
 Fersler, 104, 118
 Feza'il, 104
 Fezâre, 203

Fırat, 39, 41, 45, 53, 84, 91, 92, 93, 96,
107, 130, 142, 150, 185, 198
Fil Cezîresi, 68
Fil Vak'âsı, 165
Filadelfus (*Filedelfos*)
Filadelfus, 99
Filemon, 143
Fileteros (*Filetairos*)
Fileteros, 90
Filipos, 97, 100
Filistin, 32, 39, 40, 55, 84, 85, 86, 87, 94,
99, 150
Filomitor (*Philometor*)
Filomitor, 134
Firuz, 90
Fiton, 178
Foh, 82
Fohi (*Fu Xi/Pao Xi/Tai Hao*)
Fohi, 76
Fokya (*Foçya*)
Fokya, 131
Fotis, 51, 135
Foy, 38, 81, 82
Fransa, I, 14, 90, 117
Frigîler, 131
Frigya, VII, 13, 41, 50, 52, 53, 89, 93, 130,
131, 133, 139, 140, 142, 143, 144, 212,
216
Frikî, 144

G

Gabrâ, 207
Gad, 85
Gadama, 82
Gadamî, 81, 82
Gadir, 201
Gâfik, 149
Gal (Gul)
Gal, 91
Galatya, 53, 142, 143, 145
Galatyalılar (*Galatlar*)
Galatyalılar, 134
Galis (Elkas) Dağları, 143
Galya, 14, 90, 131
Galyalılar, 117
Galyin, 18, 109

Ganevîler, 206
Gang (Ganj) Nehri, 67
Gangıra (Kangırı) (*Çankırı*), 143
Garizim (*Gerizim*) Dağı
Garizim, 102
Gassan, 178, 201
Gassanîler, 178
Gassasina, VIII, 13, 61, 201, 203, 204,
213, 216
Gassasina Devleti, 13, 61, 201, 204, 213,
216
Gavs bin Nebt bin Mâlik bin Zeyd, 149
Gazye, 184
Gazze, 40, 59, 86, 99, 176, 184
Gırgız, 46, 113, 114
Gırgız Ovası, 114
Gollar (*Galatlar*)
Gollar, 139
Gordiyum (*Gordion*), 144
Granikos, 132
Gunga, 32, 67
Gutfân, 192, 195
Gutfân bin Amr, 195
Gün Han, 46, 115
Gürcîler, 116
Gürcistan, 116
Gürgen, 41, 92
Gürganc (Cürcan)-ı Kübrâ
Gürganc, 114
Gürganc-ı Sugrâ, 114

H

H'arzem Buhayresi, 113
Habbâl bin Nasr
Habbâl, 192
Habeşe, VII, 13, 56, 152, 161, 163, 164,
168, 213, 216
Habeşe Hükûmeti, 56, 152, 164, 213
Haccâc bin Yusûf, 173
Hacer-i Esved, 173
Hadarî, 62, 207
Hadîrû'l-Ketâ'ib bin Semâk, 180
Hadramût, VII, 57, 148, 155, 166, 167,
168, 169, 216
Hadramût, 13, 55, 57, 153, 154, 213, 216
Hafanan, 48, 123

Hakkari Dağları, 94
 Halcân bin Âd
 Halcân, 169
 Hâle, 188
 Haleb, 26, 39, 85, 107
 Halîc-i Acem (Basra Körfezi), 150
 Halîc-i Akâbe, 171
 Hâlid bin Ca'fer, 206
 Hâlid bin el-Velîd, 199
 Hâlid bin Sinân, 63, 210
 Halikarnas (Bodrum) (*Halikarnassos*)
 Halikarnas, 138
 Halikarnasos, 131
 Halis (Kızılırmak) (*Halys*)
 Halis, 130
 Halkidonya (Kadı Köyü), 139
 Hamâ, 26, 85
 Hamid, 53, 140
 Haml bin Bedr, 207
 Hammâd bin Beda'il, 57, 168
 Hammâd er-Râviye, 209
 Hân Devleti, 78, 79
 Hanife bin Lahim, 185
 Haniyan (*Hainan*)
 Haniyan, 74
 Hankay (*Hanka Gölü*)
 Hankay, 75
 Hanri Şelmin (*Heinrich Schliemann*)
 Hanri Şelmin, 29, 132
 Hanzala, 63, 199, 210
 Hanzala bin Safvân, 63, 210
 Hanzale bin Safvân
 Hanzale, 167
 Haraçya, 49, 124
 Harameyn, 172
 Harand, 48, 123
 Hârib, 202
 Hâricîler, 185
 Haridvar, 67
 Haris, 44, 55, 56, 60, 61, 62, 103, 183, 185,
 186, 187, 191, 192, 193, 198, 201, 202,
 203, 206, 208, 210
 Hâris bin Amr el-Kindî, 161
 Hâris bin Avf el-Merrî, 188
 Haris bin el-Eyhem, 61, 202
 Haris bin Hillize el-Yeşkürî, 62, 208
 Haris bin Hucr, 61, 203

Hâris bin Muzâz, 58, 174
 Haris bin Şemr el-Gassanî, 193
 Haris bin Zâlim el-Merr, 206
 Hâris er-Râ'îş bin Lokmân, 56, 157
 Hâris er-Râiş, 153
 Hârise, 60, 62, 178, 194, 205, 210
 Harmus, 48, 122
 Harran, 194
 Harre Beni Süleyim, 177
 Harûnu'r-Reşîd, 172
 Hasab (*Khasab*), 181
 Hassân, 45, 56, 61, 63, 108, 154, 159, 160,
 161, 179, 182, 200, 203, 209, 210
 Hassân bin Sâbit, 63, 154, 203, 209, 210
 Hassân bin Sâbit el-Ensârî, 154, 203
 Hassân bin Tübbâ', 182
 Hassân bin Tübbân Es'ad, 56, 160
 Hassân bin Üzeyne bin es-Samayda'
 Mezid bin Amlîk, 108
 Hassân ibn Ebi Kerib, 160
 Hassân Sâbit, 179
 Hasûr (*Hadûr*) bin Mâlik bin Zeyd bin el-
 Cumhûr bin Sehl bin Amr bin Kays bin
 Mu'âviye bin Cuşem bin Abdu Şems bin
 Vâ'il, 149
 Hâşim, 175, 176, 180
 Hâşim bin Abdu Menâf, 175, 176
 Haşmonay, I, III, VI, 13, 43, 84, 98, 101,
 212, 216
 Hatim et-Tâ'î, 183
 Havâric, 156
 Havrân, 201
 Hayber, 14, 148, 172, 177, 178, 184
 Haydân bin Amr
 Haydân, 170
 Haykad bin Hanak
 Haykad, 60, 195
 Haykad bin Hanak bin Umeyr, 195
 Hayka-Îmâr, 122
 Haykak, 48, 123, 124
 Haykaniye Devleti, VI, 48, 49, 121, 122,
 123, 125, 212
 Haykaniyye Devleti, 122
 Haykos bin Tocarma bin Comer
 Haykos, 122
 Hazâz, 162
 Hazdân, 57, 166

Hazrec, 178, 179, 180
Hazreti Ali, 183
Hazreti Aziz, 98
Hazreti Hûd, 169
Hazreti İsa, 106
Hazreti Mûsâ, 177
Hazreti Mûsâ, 85
Hazreti Osmân, 151, 175
Hazreti Ömer, 129, 175, 203
Hazreti Süleyman
Süleyman, 87, 108
Hazzâz, 187
Hebron, 26, 39, 85
Hellayinler, 50, 131
Hellesbonti (*Hellespont*) (Karadeniz)
Hellesbonti, 131
Hemedân, 149
Hemmâm, 187
Hepanti, 79
Herakle (Iraklı) (*Ereğli*), 139
Heraklid, 51, 136
Heraklis (*Herakles*)
Heraklis, 133
Herakliya, 90
Heramiset, 49, 128
Herat, 47, 117
Heridos, 17, 24, 44, 104, 105, 106, 107
Heridos Agriba, 44, 106, 107
Heridot, 78
Hermos, 51, 135
Hermun, 51, 135
Hermus, 131
Herson, 131
Heykel, 106, 107, 108, 111
Heykel-i Şems, 107
Heylek, 59, 189
Hezan (*Hezal*)
Hezan, 147
Hısnü'l-Gurâb, 166
Hıtan, 126
Hiba, 37, 77, 78
Hibâ Â'ilesi, 77
Hicaz, VII, 13, 58, 59, 148, 150, 152, 154,
155, 161, 171, 172, 174, 177, 178, 181,
183, 184, 189, 206, 213, 216
Hicr, 58, 59, 76, 150, 168, 170, 172, 181
Hidâş bin Züheyr, 63, 210

Hidde, 172
Hilana (*Hellen*)
Hilana, 133
Hile, 188
Himalaya, 32, 36, 66, 67, 74
Himyer, VII, 13, 16, 55, 56, 57, 62, 63,
149, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158,
160, 161, 162, 165, 170, 208, 210, 213,
216
Hind, I, III, VI, 13, 18, 32, 33, 34, 36, 47,
56, 61, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
80, 82, 87, 118, 120, 157, 159, 166, 191,
198, 199, 212, 216
Hindbint, 191
Hind-i Çinî, 66, 68
Hindî-i Avrupî, 116, 131
Hindî-i Cermani (*Germany*), 118
Hindistan
Hindistân, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 66, 67,
68, 70, 71, 72, 73, 74, 87, 89, 120,
216, 217
Hindliler, 70, 71, 72
Hindukuş, 113, 114, 118, 120
Hindus Vadisi, 120
Hiradese (*Hirodes*) Hükûmeti
Hiradese, 105
Hiram, 87
Hîre, VII, 61, 150, 159, 161, 171, 191, 192,
194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202,
203, 206, 213
Hirkanya (*Hyrkania*)
Hirkanya, 117, 118
Hit, 193
Hiung-Nu, 78
Hive, 114, 117
Hodon, 36, 75
Hokand, 114, 117
Horasan, I, 14, 113, 114, 158
Horsabad, 125
Horyon, 48, 122
Horzina, 48, 121
Hu, 49, 124
Huangati (*Huang/Huangdi*)
Huangati, 77
Hucend, 114
Hucli, 67, 68
Hucr, 60, 61, 191, 192, 193, 203

Hucr bin Amr bin Mu‘âviye bin Hâris bin
 Mu‘âviye bin Sevr bin Mürtefi‘ bin
 Mu‘âviye bin Kinde, 191
 Hucr bin en-Nu‘mân, 61, 203
 Humus, 26, 39, 85, 107, 109
 Hun, 115
 Hunan, 36, 75
 Hungolar, VI, 47, 113, 116
 Hungor, 116
 Hunlar, VI, 13, 16, 46, 113, 115, 116, 212,
 216
 Hûrâ, 150
 Hûris (*Hâris*)
 Hûris, 121
 Hurkanus, 43, 44, 102, 103, 104, 105
 Huru, 48, 124
 Husak, 49, 124
 Hutaya, 63, 210
 Huti, 79
 Huvanhu (*Huanho*)
 Huvanhu, 75
 Huveyris, 48, 121
 Huzâ‘a, 58, 174, 175, 205
 Huzâfa, 184
 Huzeyfe bin Bedr, 206, 207
 Huzeyfe bin Bedr el-Fezârî, 207
 Huzeyle, 20, 181, 182
 Huzeyme, 175, 184
 Hübel, 62, 63, 174, 205, 210
 Hüdavendigâr, 130
 Hürmüs, 50, 130
 Hürmüz, 61, 160, 161, 165, 200
 Hüsrev, 49, 128, 165, 199
 Hüsrev (Sâniyen), 128
 Hüsrev Perviz, 165, 199
 Hüzeyle, 172

I

Ilos, 133
 Irak, I, 14, 41, 42, 56, 59, 60, 61, 91, 92,
 93, 95, 109, 150, 158, 161, 173, 184,
 185, 189, 190, 191, 194, 195, 198
 Irak-ı Arab, 56, 59, 60, 150, 184, 189, 190,
 191
 Isparta, 53, 126, 140

I

İbn Abbas, 157
 İbn Anak, 162
 İbn Esîr
 Esîr, 16, 115, 157, 217
 İbn Haldûn
 Haldûn, 16, 153, 155, 156, 217
 İbn Sa‘îd, 156
 İbnû Hebûle, 191
 İbnû Külsûm, 198
 İbnû Sa‘îd, 158
 İbnû Zî Yezzen, 161
 İbrahim, 2, 4, 5, 13, 40, 46, 56, 85, 87, 115,
 150, 153, 173, 174, 211, 220, 221
 İbsos (*İpsos*)
 İbsos, 89, 134
 İcya (*Ege Denizi*) (Adalar Denizi)
 İcya, 132
 İç İl, 92, 140
 İdayus (*Idaeus*)
 İdayus, 133
 İfakratidas (*Eucratides*)
 İfakratidas, 120
 İkatonisi, 132
 İkinci Agriba, 44, 107
 İkinci Alyat, 136
 İkinci Ardis, 51, 136
 İkinci Bilemenis, 143
 İkinci Dikran, 127
 İkinci Dimitriyus, 95, 102
 İkinci Eumen, 134
 İkinci Hurkanus, 44, 104
 İkinci İfakratidas, 120
 İkinci Mehrdad, 53
 İkinci Polemon, 146
 İkinci Prusiyas, 139
 İkinci Siyodotes, 119
 İkoba (*Hekâbe*)
 İkoba, 133
 İl Han, 46, 115
 İli, 36, 74, 75
 İlium (Troia)
 İlium, 132
 İliyopolis
 Heliopolis, 19, 45, 109
 İlreuzoros (*Dorus/(Heliodoros)*)

İlreuzoros, 94
 İlyada, 132
 İmrü'l-Kays, 62, 63, 187, 192, 193, 197,
 198, 200, 208, 209, 210
 İmrü'l-Kays bin Haris el-Kendî, 62, 208
 İndus Nehri, 81
 İngiliz, 87, 166, 171
 İolida, 131
 İolonya, 132
 İonîler, 131
 İonya, 131
 İran, 8, 10, 47, 70, 94, 95, 114, 117
 İrem, 57, 147, 148, 169
 İrem (*Aram*)
 İrem, 148
 İrem bin Sâ'm, 148, 169
 İrem bin Sâ'm, 57, 147
 İrem Zâtü'l-İmâd, 169
 İrtiş Nehri, 113
 İryane (*Airyane*)
 İryane, 117
 İsâfe, 174
 İsione (*Hesione*)
 İsione, 133
 İsire (*Ansir*) (Ankara), 144
 İskender, 13, 40, 43, 44, 49, 51, 52, 70, 71,
 88, 89, 93, 99, 102, 103, 104, 105, 106,
 119, 120, 125, 126, 133, 137, 138, 139,
 140, 141, 142, 143, 144, 145
 İskender (Alexander) Caniyus (*Janneus*)
 İskender Caniyus, 102
 İskendere, 17, 43, 103, 105
 İskender-i Yunanî
 İskender, 70, 88, 89, 99, 119, 120, 133,
 137, 138, 139, 140, 141, 143
 İspanya, I, 14, 117
 İstanbul, I, III, 5, 9, 10, 11, 12, 16, 50, 60,
 130, 159, 165, 193, 203, 218, 219, 220,
 221
 İstanköy, 94
 İstrabon (*Strabon*)
 Strabon, 120
 İstratonikes (*Stratonikis*)
 İstratonikes, 93
 İsus (İyazu) (*İssus/Payas*), 141
 İtalya, I, 13, 117, 131, 135
 İyâd, 59, 60, 159, 184, 186, 192, 194

İyâs bin Kabîsa, 61, 199, 200
 İyâs bin Kabîsa et-Tâ'î, 61, 199
 İyonîler, 131
 İzmid, 139
 İzmir, 50, 130, 131

J

Jardanus, 51, 135
 Jijes (*Giges*)
 Jijes, 136
 Julia Domna, 110

K

Ka'b bin Aclân
 Ka'b, 179
 Ka'b bin Amr el-Mâzinî, 179
 Ka'b bin Mâma, 62, 208
 Ka'b bin Züheyr, 63, 209, 210
 Ka'be-i Mu'azzama
 Ka'be, 84, 160, 211
 Kabadokya
 Kapadokya, 87
 Kabar, 116
 Kabartay, 47, 116
 Kâbil, 67
 Kabis, 181
 Kâbûs bin Münzir, 61
 Kadıköyü, 52, 126
 Kadmonîler, 85
 Kadmos, 88
 Kâhin, 160, 205
 Kahtân, 20, 56, 148, 149, 152, 153, 154,
 155, 167, 169, 170, 174, 200
 Kahtân bin Âbir bin Şâlih bin Erfahşed bin
 Sâ'm bin Nûh, 153
 Kahtâniyye, VII, 56, 152, 153, 167, 170,
 213
 Kahtâniyye Devleti, VII, 56, 152, 153,
 170, 213
 Kaikos Nehri, 132
 Kakus (Bakırçayı) (*Kaikos*)
 Bakırçayı, 130
 Kal'atü'l-Hasan, 28, 84
 Kalküta, 33, 67, 68
 Kallikolla, 44, 106

- Kallinikos, 41, 42, 92, 93, 98
Kalod (*Claudius*)
 Kalod, 139
Kambay Körfezi
 Kambay, 32, 67
Kambodya (*Kamboçya*)
 Kambodya, 69
Kamer, 33, 63, 69, 210
Kamiliyet, 51, 135
Kamûs, 172
Kandi Adası, 138
Kandol (*Kandaules*)
 Kandol, 136
Kangaz (*Kangar*)
 Kangaz, 116
Kanid (*Kariyev/Kariyo*)
 Kanid, 138
Kankiyan, 36, 75
Kanton (*Guangzhou*)
 Kanton, 75
Kânûnî Sultân Süleymân, 173
Kanuşavan, 48, 123
Kar, 48, 123
Kara (*Ara*)
 Kara, 122
Kara Han, 46, 115
Karadeniz, 49, 50, 51, 52, 53, 91, 126, 130, 131, 132, 139, 143, 144, 145
Karadeniz Boğazı, 91
Karahisar-ı Sâhib, 144
Karakolla, 111
Karakul Beg, 46, 113
Karakurum, 115
Karâmita, 170
Karasi, 51, 132
Karman, 140
Karmel Cebeli, 19, 86
Karmel Dağı, 39, 40, 84
Kartacalı Anibal (*Hannibal*)
 Anibal, 139
Kartacna (*Kartaca*)
 Kartacna, 87
Kartus, 48, 123
Karvaş, 207
Karya, VII, 13, 50, 51, 52, 94, 130, 131, 135, 138, 212, 216
Kasâid-i Mu'allakât-ı Seb'a, 62, 209
Kasander (*Cassander*)
 Kasander, 138
Kasantios, 92
Kâsıt, 59, 184, 185
Kâsir bin Râm bin Sâm, 181
Kasr-ı Berke, 203
Kasr-ı Gumdân, 151, 159, 165
Kasr-ı Havarnak, 197
Kasr-ı Meşîd, 167
Kasru's-Safâ, 202
Kaşgar, 79
Katarzina, 48, 121
Kavkasya (Kafkasya), 145
Kaybire, 140
Kaydâr, 174
Kayister (*Kaistos*) (Küçük Mender)
 (*Menderes*), 135
Kayka'ân, 174
Kayn bin Cesr, 203
Kaynak, 16, 49, 124
Kays, 60, 62, 63, 149, 157, 192, 193, 194, 197, 200, 205, 206, 207, 208, 210
Kays bin Züheyr, 207
Kays bin el-Hatîm, 63, 210
Kays bin Muâviye, 157
Kays bin Sayfî, 157
Kays bin Züheyr, 62, 205, 206
Kays bin Züheyr bin Cezîme el-Absî, 62, 206
Kays Gaylân, 205
Kayser Agustus (*Augustus*)
 Agustus, 106
Kayser Antonin
 Antonin, 111
Kayser August (Agustos) (*Kayser Augustus*)
 August, 127
Kayser Aureliyin
 Aureliyin, 109
Kayser Kolod, 107
Kayser Kostantin
 Kostantin, 111
Kayser Seyodos (*Theodosios*)
 Seyodos, 111
Kayser Yoliyos
 Yoliyos, 111
Kayser Yolyos (*Lulius (Jül Sezar)*), 104

Kayser-i Rum, 193
Kayseriye, 122, 130
Kehlân, 56, 60, 149, 153, 155, 156, 157,
160, 191, 195, 201
Kelak, 48, 123
Kelb, 159, 192
Kelikyekrib (*Melikyekrib*) bin Zî Akran
Kelikyekrib, 159
Keltîler, 117
Kemel bin Şüracbîl, 158
Ken'ân, 85, 86
Ken'ân bin Hâm, 86
Ken'ânîler, 86
Kennett Loftus, 57, 166
Kerantinza, 48, 121
Kermusa, 59, 189
Keşmir, 33, 66, 68
Ketîb, 172
Keyaniyân, 70, 88, 98, 136, 137, 139, 140,
141, 142
Keyhüsrev, 34, 43, 47, 52, 53, 70, 88, 98,
119, 124, 136, 138, 140, 144
Kılopatra (*Kleopatra*)
Kılopatra, 96
Kırgız, 46, 113
Kırım, 2, 117, 132
Kırkısa, VIII, 13, 61, 147, 196, 200, 216
Kısantiyus (*Ksantos*)
Kısantiyus, 92
Kızılırmak, 50, 53, 130, 143
Kigam, 48, 122
Kihu, 33, 69
Kilâb, 192, 206
Kilikya, VII, 53, 94, 97, 130, 141, 142
Kilikyalılar, 97
Kilisina, 48, 121
Kiliste, 117
Kimmerî, 136
Kirasus, 131
Knidos, 131
Kobi Sahrâsı (*Gobi Çölü*)
Kobi, 75
Koboniyus, 44, 106
Kodori Nehri
Kodori, 67
Kokonus (*Kaukon*), 139
Kolofon, 131

Konfükyüs (*Konfüçyüs*)
Konfükyüs, 78
Konstantiniyye, 117
Konya, 50, 53, 130, 140, 143, 144
Kornak, 49, 124
Korya Şıbh-ı Cezîresi, 74
Kos, 131
Koşin (*Kaçin*)-i Çin
Koşin, 68
Kota, 52, 138
Krezüs, 51, 52, 104, 136, 138, 139
Krezüs (*Kroisos*)
Krezüs, 104
Krişna, 67
Ktesifon (Medayin)
Ktesifon, 90
Ku'rân-ı Kerîm, 157
Kubad, 192, 198
Kubeys (*Kabîs*)
Kubeys, 195
Kudâ'a, 149, 156, 159, 170, 180
Kudâ'a bin Mâlik bin Amr bin Mürre bin
Zeyd bin Mâlik bin Himyer, 149
Kudüs, 14, 39, 42, 43, 44, 95, 96, 106, 126
Kûfe, 192
Kûh-ı Kaf, 117
Kumrîler, 117
Kumus, 131
Kurâd bin Ecda', 199
Kurak, 48, 123
Kurd, 94
Kureyş, 58, 150, 161, 173, 175, 176, 180,
209
Kuruş, 47, 70, 119, 136
Kuruş (Keyhüsrev)
Kuruş, 119, 136
Kus bin Sâ'ide, 59, 184
Kusay bin Hakîm, 174
Kuta, 48, 121
Kutâmî, 63, 210
Küçük Ararat, 48, 121
Küçük Misya, 51, 132
Küleyb, 17, 18, 59, 62, 162, 185, 186, 187,
188, 205
Kürdistan, 41, 50, 89, 93, 98, 130
Kürtler, 121
Küsâme, 157

Kütahya, 53, 140, 144

L

Lahm, 61, 149, 159, 195

Lahnî'a, 162

Lahor, 33, 68

Lahsa, 183

Lama, 81

Lamavî, 81

Lampasak (*Lampsakos*)

Lampasak, 132

Landos (*Īndus*) Nehri

Landos, 89

Laomidon (*Laomedon*)

Laomidon, 133

Laos Cibâli

Laos, 69

Laozikes (*Laodike*)

Laozikes, 92

Larisa, 51, 132

Las Nehri, 18, 90

Lato Brigiyye, 131

Laved (*Lavez/Laviz/Luz*) bin Sâm bin Nûh

Laved, 147

Lazkiye, 26, 39, 85, 87, 203

Lebîd, 62, 162, 176, 210

Lebîd bin Anbese el-Gassanî, 162

Lebîd bin Rebî'a el-Âmirî, 62, 210

Lef, 55, 147

Lehâzim, 184

Lesbos, 132

Leylâ, 198, 206

Liang Hükûmeti, 79

Lidos, 51, 135

Lidya, VII, 13, 50, 51, 52, 53, 130, 131,
132, 135, 137, 138, 139, 144, 212, 216

Likam, 39, 84

Likaoni (Konya)

Likaoni, 143

Ling, 116

Lismahosya (*Lizmakya*)

Lismahosya, 90

Lisos, 52, 138

Lisya, VII, 13, 50, 52, 53, 130, 138, 140,
212, 216

Lisyas, 95

Litani, 85

Liu Yang (*Īmparator Gaozu*)

Liu Yang, 78

Liva, 140

Lizmak (*Lisimahos*)

Lizmak, 134

Lizmak (*Lisimak*)

Lizmak, 89

Lokillas (*Lucius Licinius Lucullus*)

Lokillas, 126

Londra, 166

Loristan, 94

Lu, 75, 183

Lübeyd bin Anbese el-Gassanî, 185

Lübeyd bin Rebî'a el-Âmirî, 62, 208

Lübnan, 39, 40, 85

Lüceym, 60, 194

M

Ma'ad bin Adnân, 161, 194

Ma'di Kerib, 155

Ma'n bin Zâ'ide, 62, 208

Ma'ioni, 135

Mâ-Beynü'n-Nehreyn, 89, 126, 130

Macarlar, 47, 116

Mad (*Medler*)

Mad, 136

Madi, 117

Madîler, 118

Maginsalo İyosidemus

İyosidemus, 120

Mağrib, 157, 158, 159

Mahmûd, 164

Makedonya, 13, 41, 89, 90, 91, 133

Malakka Boğazı

Malakka, 33, 68

Mâlik, 56, 61, 63, 149, 155, 156, 158, 159,
170, 178, 179, 180, 188, 192, 195, 196,
200, 201, 210

Mâlik bin Aclân

Aclân, 178, 179

Mâlik bin el-Hâfile, 156

Mâlik bin er-Reyb en-Nehşelî, 63, 210

Mâlik bin Fehm, 61, 195, 196, 200

Malik bin İlhâf, 170

Mallu, 53, 141

Manâr, 202
 Manes, 51, 135
 Manşuya (*Manşurya*)
 Manşuya, 29, 74
 Mar'aş, 142
 Marmara Denizi, 50, 130, 132
 Marsias, 51, 135
 Maryandianî, 52, 139
 Marzân, 57, 166
 Masanafasyon, 48, 122
 Matar, 148
 Matasya (*Matatya*)
 Matasya, 100
 Maverâ, 118
 Mâ-verâ'u'n-Nehr, 114
 Mâviye, 188
 Mazaka, 48, 122, 142
 Mazdek, 192, 198
 Me'âfir Nu'mân bin Ya'fur, 56, 156
 Me'cûc, 69
 Me'ân, 194
 Me'ârib, 151, 155
 Mecûsîler, 210
 Medine, VII, 2, 13, 58, 59, 148, 151, 156,
 160, 171, 172, 176, 177, 178, 183, 200,
 203, 213, 216, 220
 Medîne-i Ba'l, 19, 109
 Medine-i Münevvere, 13, 58, 59, 148, 171,
 172, 177, 183, 213, 216
 Medya, 40, 41, 89, 93, 96
 Mehâ, 152
 Mehlâlî (*Mahalâlel*)
 Mehlâlî, 148
 Mehpin (Nusaybin)
 Mehpin, 126
 Mehrdad, 42, 49, 53, 96, 105, 126, 127,
 142, 143, 145, 185
 Mekke, VII, 2, 13, 14, 55, 58, 60, 63, 148,
 150, 157, 160, 164, 171, 172, 173, 174,
 175, 176, 177, 178, 189, 194, 203, 205,
 211, 213, 216
 Mekke-i Mükerrreme, 13, 58, 157, 160,
 171, 172, 173, 174, 175, 205, 211, 213,
 216
 Meles, 51, 136
 Melhem (*Malham*), 190
 Menât, 188, 192

Menâzire, VII, 61, 171, 195, 200, 213
 Menâzire Devleti, 61, 195, 200, 213
 Menâzire Hükûmeti, 171
 Mender, 50, 130, 131, 135
 Menelaos, 100, 133
 Menteşe, 52, 138
 Merâsî, 62, 63, 209
 Merâzibe Hükûmeti, VII, 57, 166, 213
 Merc İbn Âmir, 84
 Mermaned (*Mermnadlar*)
 Mermaned, 136
 Mermaned Devleti, 136
 Mersed Zû Mervân bin Kerîb, 57, 167
 Meryem (*Mariamne*)
 Meryem, 104
 Merzûbân, 166
 Mes'ûdî, 16, 157, 217
 Mescid-i Harâm, 173
 Mescid-i Sâlih, 172
 Mesruk, 165
 Mesûb, 161
 Meşrûh, 155
 Meşûbât, 62, 63, 209
 Metezli (*Mezatlı/Mezitli*), 141
 Meyafarikin, 185
 Mezc, 59, 190
 Mezhic, 55, 149, 187
 Mezopotamya, I, 13, 93, 94
 Mısır, I, 13, 14, 34, 37, 40, 41, 43, 70, 71,
 76, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 97, 99,
 100, 105, 111, 127, 141, 155, 205
 Mısır-ı Vustâ, 205
 Mısırîler, 71, 72
 Migdon (*Migadon*), 139
 Miletopolis, 132
 Miletos, 41, 52, 91, 138
 Militos, 131
 Miltos, 131
 Milyad (*Milyas*)
 Milyad, 138
 Minam Nehri
 Minam, 33, 69
 Minder Nehri, 143
 Minderos (*Menandros*)
 Minderos, 120
 Minekli Han, 46, 115
 Minerva, 132

Mira (*Meyra/Myra*)
 Mira, 138
 Mis, 143
 Misya, VII, 13, 50, 51, 52, 130, 132, 133,
 135, 139, 144, 212, 216
 Misya Hellesbonti, 132
 Mişakerd (Kayseriyye), 142
 Moab, 85
 Moğol, 16, 36, 46, 70, 74, 75, 113, 115,
 117, 217
 Molon, 93
 Mongolya (Moğol)
 Mongolya, 113
 Mopsos, 140
 Morpilakus, 126
 Morya (*Moria*)
 Morya, 116
 Morzis (*Morze/Morzeos*)
 Morzis, 143
 Mospopiya (*Mopsopiya*), 140
 Mu‘allakât, 62, 209
 Mu‘âviye bin Ömer, 192
 Mudar, 60, 62, 162, 184, 185, 186, 194,
 204, 208
 Mugîre, 175
 Muhaddisûn, 63, 209
 Muhadramûn, 63, 209
 Muhammed bin Ka‘b el-Ganavî, 63, 210
 Muhrik, 198, 202
 Mukren, 59, 190
 Multan, 33, 68
 Murâd, 149
 Murakkaş, 63, 210
 Mustâfâ, 177
 Musul, I, 15, 159, 184, 185
 Muzarrıt el-Hicâra, 198
 Muzâz bin Abdul‘l-Mesîh, 58, 174
 Muzâz bin Amr, 174
 Muzinik (*Maşık-Mosinik*), 145
 Mücemherât, 62, 63, 209
 Mühre, 170
 Mülhamât, 62, 63, 209
 Mün‘im bin Zî‘l-Mülk, 57, 168
 Münkız et-Temîmî, 188
 Müntekayât, 62, 63, 209
 Münzir, 61, 161, 179, 192, 193, 195, 197,
 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206

Münzir bin Cebele, 61
 Münzir bin Harâm en-Neccârî, 179
 Münzir bin Nu‘mân, 61, 199
 Münzir-i Asgar bin el-Haris, 61
 Münzir-i Ekber, 61, 201
 Mürre, 17, 55, 62, 149, 155, 162, 174, 182,
 186, 187, 188, 205
 Mürre bin Zühl, 187, 188
 Müseylemetü‘l-Kezzâb, 59, 183
 Müseyyeb bin Ales, 63, 210
 Mütেকaddimûn, 62, 209
 Mütemmim bin Nüveyre et-Temîmî, 63,
 210
 Mütenehhal bin Uveyym, 63, 210
 Müvelledûn, 63, 209
 Müzehhebât, 62, 63, 209
 Müzeyne, 180

N

Nâ‘im, 172
 Nâ‘ile, 63, 174, 196, 210
 Nâbiga, 62, 63, 208, 210
 Nâbiga ez-Zübyânî, 62, 208
 Nâbiga ez-Zünyânî, 63, 210
 Nablus, 26, 39, 85
 Nâblus, 84
 Nadla, 187
 Naftali, 85
 Nankin (Nanjing)
 Nankin, 76
 Nanşan Silsileleri
 Nanşan, 75
 Nanvag (*Nanwang*)
 Nanvag, 78
 Narbada Nehri
 Narbada, 32, 67
 Nasârâ, 162
 Nâsıra, 84
 Nasnas, 157
 Nasr bin Rabî‘a, 160
 Nassârî, 198
 Nâşir en-Ni‘âm Mâlik bin Amr bin Ya‘für,
 56, 158
 Nâşiru‘n-Ni‘am, 158
 Nebton, 132, 133
 Necâşî, 163, 164

Necid, VII, 13, 22, 58, 59, 60, 148, 150,
169, 171, 172, 181, 183, 184, 185, 186,
187, 189, 190, 191, 200, 213, 216
Necid-i Âriz, 59, 189, 190
Necid-i Hicaz, 59
Necrân, 149, 155, 156, 162, 163, 170
Necrân bin Zeyd bin Ya‘rub, 155
Nehemya bin Hakalya
Nehemya, 43, 99
Nehr-i Afrin, 85
Nehr-i Amur
Amur, 74
Nehr-i Ceyhun
Ceyhun, 114
Nehr-i Esved, 85
Nehr-i Îsâ, 18, 90
Nehr-i Kebîr, 75
Nehr-i Sind
Sind Nehri, 66
Nehr-i Şeyhü’l-Gam, 59, 181
Nehr-i Şeyhü’n-Ni‘âm, 181
Nehr-i Ürdün, 85
Nehr-i Yank, 113
Nehşel, 187
Nemâra, 184
Nemir bin Tevleb, 63, 210
Nemr, 57, 59, 60, 168, 184, 192, 194
Nemr bin Yeşruh, 57, 168
Nemrud, 122
Nemrû’l-Ezc bin Amr, 57, 167
Nevadir, 48, 123
Nıbtı, 106
Nibod (*Carsten Niebuhr*)
Nibod, 30, 166
Nikator, 41, 43, 89, 101
Nikea (İznik), 139
Nikomedi (*Nikomedes*)
Nikomedi, 139
Nikomedyâ (İzmit) (*Nikomedia*), 139
Ninova, 157
Ninus, 47, 118
Nir, 59, 189
Nir bin Mersed, 59, 189
Nisabur, 120
Nizâr, 59, 60, 162, 184, 185, 186, 187,
194, 195, 202
Nizâr bin Ma‘ad, 195

Nu‘mân, 56, 61, 156, 161, 170, 180, 197,
198, 199, 200, 201, 202, 203, 206
Nu‘mân bin el-Eyhem bin el-Haris, 61
Nu‘mân bin el-Haris, 61, 202
Nu‘mân bin Esved, 61, 198
Nu‘mân bin Münzir bin Mâ’û’s-Semâ, 61,
199
Nu‘mân el-A‘ver, 61, 197
Nu‘mânû’l-Asgar ibnû Münziru’l-Ekber,
202
Nusaybin, 49, 126, 127, 184, 185
Nusayriye Dağları, 39, 84
Nûşcân, 57, 166
Nûşirevân, 192, 198

O

Obarina, 48, 121
Odenat (Üzeyne) bin es-Samayda‘
Üzeyne, 108
Oğuz Han, 46, 115
Oğuz Han Devleti, 115
Okspartes (*Oxyartes*)
Okspartes, 119
Oksus (Ceyhun) Nehri
Oksus, 114
Okyanus-ı Muhîr, 82
Olympos (Keşiş) Dağı
Olympos, 132
Omîri (*Umbria*)
Omîri, 135
Omîros (*Homer*)
Omîros, 132
On İkinci Antiohus Diyonisyus (*Dionysus*),
98
Oral, 118
Ordafast (*Ordapast*)
Ordafast, 126
Orsetanikos, 142
Orşelim, VI, 26, 43, 44, 85, 98, 99, 100,
101, 102, 103, 104, 105, 106, 107
Orşelim (Kuds-i şerîf)
Orşelim, 26, 85
Orşelim Kal‘ası, 102
Osmân bin Ebi el-Âs, 129
Osyanika, 118
Otina, 48, 121

P

Pacınak (*Peçenekler*)
Pacınak, 116
Paflagonîler, 131
Paflagonya, VII, 13, 50, 52, 53, 130, 139,
143, 144, 145, 212, 216
Paflagonya Hükûmeti, 143
Pahidos, 43, 101
Paktor (*Paktol/Paktolos*)
Paktor, 135
Palazgî (*Pelasg*)
Palazgî, 131
Palmira, 45, 108
Pamfilya, VII, 13, 50, 52, 53, 130, 131,
138, 140, 141, 212, 216
Pandion, 52, 138
Pap, 49, 128
Parfanat, 49, 124
Paris, 133
Paromisos, 120
Parsya (*Parthia*)
Parsya, 117
Parteniyos (*Parthenios*)
Parteniyos, 143
Partinus (Bertensu), 143
Partya, 94, 117
Patader (*Patara*)
Patader, 138
Patoleamas, 140
Pekin, 36, 75, 76
Peloponisa, 132
Peloponisa (*Peloponez*)
Peloponisa, 132
Pencab (*Pencap*)
Pencab, 70
Perdikas (*Perdikkas*)
Perdikas, 133
Peyragam, 51, 132
Peyragam (Bergama) (*Pergamos*)
Bergama, 132
Pınarbaşı, 133
Pilemen, 51, 135, 143
Pirej (*Perge*), 140
Pisidya, VII, 13, 50, 52, 53, 130, 131, 138,
140, 141, 143, 212, 216

Pisinot (*Pisinovent- Pessinus-Nallıhan*),
144
Polemon, 143, 146
Pompe (*Gnaeus Pompeius*)
Pompe, 127
Pompe Pontus
Pompe, 42, 98
Pont Oksin (Karadeniz), 143
Pontus, VII, 13, 49, 50, 53, 126, 127, 130,
142, 143, 145, 146, 212, 216
Pontus (Trabzon) Hükûmeti
Pontus, 126
Porus, 70
Priamos, 51, 132, 133
Prus (Brusa) (*Prusa*), 139
Prusiyas (*Prusias*)
Prusiyas, 139
Pyramos (Ceyhan)
Ceyhan, 130

R

Râ'îş, 56, 157, 162
Rabata, 59, 189
Rabbaniyyûn, 106
Rabbû'l-Vâdi, 19, 109
Râhil, 147
Rango (*Rangoon/Yangon*)
Rango, 69
Rasis (*Doris*)
Rasis, 106
Ra'yid, 159
Re'sû'l-Ayn, 126, 127, 184
Rebî' bin Mürre bin Hâris, 187
Rebî'a, 22, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 161, 162,
167, 184, 185, 186, 187, 191, 194, 204,
205, 208, 210
Rebî'a bin Hâris bin Nasr bin Cüşem bin
Bekr bin Habîb bin Amr bin Ganem bin
Tağlib, 185
Rebî'a bin Mürre, 186
Rebî'a bin Nasr, 56, 161
Rebî'a bin Yerâm, 57, 167
Rebî'a et-Tağlibî, 185
Rebî'atü't-Tağlibîn, 198
Recaba Kal'ası, 103
Remlistân, 158

Res (*Ress*)
 Res, 148
 Reubin, 85
 Reyâh bin Eşell
 Reyâh, 206
 Riyâd, 59, 190
 Robamisos, 118
 Robus, 44, 106
 Rodios, 132
 Rodos, 94
 Roma, 24, 42, 44, 49, 52, 90, 92, 94, 95,
 97, 98, 101, 102, 103, 104, 106, 109,
 126, 127, 128, 134, 137, 138, 139, 140,
 142, 143, 144, 145, 146, 159
 Roma Cumhûriyyeti, 94
 Roma Hükûmeti, 92, 94, 95, 97, 98, 101,
 102, 104, 126, 137, 138, 139, 140, 143,
 146
 Romalılar, 34, 45, 71, 79, 94, 101, 126,
 127, 134, 140, 143, 159
 Rudken, 42, 96
 Ruhaba (*Rehaba/Rihaba*)
 Ruhaba, 179
 Rukkâş, 196
 Rus, 87, 118
 Rusâfa, 202
 Rusya, 113

S

Sa'b Zî'l-Karneyn, 63, 210
 Sa'd, 55, 148, 155, 169, 176, 180, 188, 192
 Sa'd bin Mu'âz, 180
 Sa'd Menât bin Temîm, 188
 Sa'dû'l-Aşîre, 149
 Sa'lebe, 61, 178, 184, 185, 201
 Sa'lebe bin Amr
 Sa'lebe, 61, 178, 201
 Sabbâh bin Ebrehe, 56
 Sâbit (*Nâbit*), 174
 Sâcin bin Nemr, 57, 168
 Sad bin Âd, 169
 Sadukîler, 102, 103
 Sadus, 130, 191
 Sadus (*Seyhan*) (*Sarus*)
 Sadus, 130
 Sadyat, 136

Sadyat (*Sadyattes*), 136
 Safed, 84
 Sagalas (*Sagalassos*), 140
 Sahbân bin Muhres, 56, 162, 185
 Sahrâ-yı Tîh, 177
 Sakalya (*Alman*), 117
 Sakayi', 192
 Sakîle bin Abdu'l-Medân, 58, 174
 Sakisina, 48, 121
 Sâlih, 210
 Saluen (*Nu Nehri*)
 Saluen, 69
 Samayda' bin Laved
 Samayda', 200
 Samere, 85
 Samîler, 131
 Samiyye, 131
 Samotrake (*Samotraki*)
 Samotrake, 133
 San'â, 151, 152, 155, 158, 159, 164, 165,
 166
 San'â bin Zâl (*Ezal*) bin Âmir, 151
 Sana, 48, 121, 191
 Sanadruh (*Sanatruk*)
 Sanadruh, 128
 Sandrokotus (*Sandrocottus*)
 Sandrokotus, 89
 Sangaros (Sakarya) (*Sangarius*) Nehri, 139
 Sanhaca (*Sanhaja*)
 Sanhaca, 157
 Sarâvât (*Sarat/Sarawat*)
 Sarâvât, 152
 Sargun, 125
 Saros, 92
 Saruhan, 51, 135
 Sasaniyân, 161, 192, 195, 197
 Sath, 130, 172
 Satuki Nehri
 Satuki, 33, 69
 Sayda, 18, 26, 39, 40, 85, 86, 87
 Saykun, 33, 69
 Seb'u't-Tûl, 62, 209
 Sebe', 56, 60, 62, 149, 151, 153, 155, 156,
 160, 191, 195, 208
 Sebe' bin Yeşcüb, 149
 Sebîketü'z-Zeheb, 156
 Sedd-i Me'ârib, 155

Segango, 36, 76
Sehmus, 49, 128
Sekasina, 48, 121
Seksek bin Vâsil, 56, 156
Selanik Körfezi, 41, 90
Selefkî, 26, 43, 47, 89
Selefkiye, I, III, VI, 13, 18, 34, 40, 41, 42, 43, 70, 84, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 119, 126, 138, 140, 144, 185, 212, 216, 217
Selefkiye Devleti
 Selefkiye, I, III, VI, 13, 40, 42, 70, 84, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 119, 126, 138, 140, 144, 185, 212, 216
Selefkiye Kal'ası, 95
Selefkos (*Selevkos/Seleukos*)
 Selefkos, 70
Selefkos Filopatros (*Philopatros*), 94
Selefkos Kallinikos, 92
Seleme bin Haris el-Kendî
 Seleme, 186
Selena, 97
Selîh, 201
Selîme bin El-Hâris, 162
Selji (*Selge*), 140
Selmâ, 59, 176, 180, 183, 185
Selmâ bin Hars, 185
Selukiya, 18, 90
Selukiya (*Seleucia*)
 Selukiya, 18, 90
Semerkand, 114, 158, 159
Semîda', 45, 174
Semir, 179, 180
Semiramis, 34, 47, 48, 70, 118, 119, 123
Semûd, 62, 148, 155, 172, 208
Senegalyan Boğazı
 Senegalyan, 36, 74
Seos, 91, 92, 95, 96, 119
Seranus (*Ceraunus*)
 Seranus, 89
Serdaryan, 117
Seryan (*Serian*), 143
Sesepsi, 51, 132
Sevr, 58, 60, 151, 191
Seyf bin Zî Yezên, 57, 165, 166
Seyf-i Zî'n-Nûn, 168

Seylû'l-Arim
 Arim, 151
Shalmaneser, 88
Sıfâtû'l-Acelât, 202
Sibirya, 36, 74, 75, 113
Sibisla, 91
Sica, 51, 132
Sicistan, I, 15, 158
Side, 52, 140
Sidon (Sayda)
 Sidon, 86, 87
Sikarus (*Scaurus*)
 Sikarus, 103
Silisya, VII, 13, 50, 52, 53, 130, 131, 140, 141, 212, 216
Silisya (Kilikya)
 Silisya, VII, 53, 130, 141
Silon, 104
Silyum (*Sillyon*), 140
Simon, 43, 96, 102
Sincar (*Şengal*)
 Sincar, 185
Sind, 32, 66, 71
Sinimmâr Rûmî
 Sinimmâr, 197
Sinop, 53, 131, 143
Sintoy (*Şintoizm*)
 Sintoy, 82
Sipil (*Spil*)
 Sipil, 135
Sir (Seyhun) Nehri
 Seyhun, 114
Sissa (*Brahmin Sissa İbn Dahir*)
 Sissa, 30, 72
Sitan (*Sittang*)
 Sitan, 69
Siva (*Şiva*)
 Siva, 72
Sivas, 2, 50, 53, 130, 142, 220
Siverek, 185
Siyam (*Tayland Krallığı*)
 Siyam, 68, 82
Siyodosya, 132
Siyodotes (*Teodotos*)
 Siyodotes, 119
Siyodotus (*Diodotus*)
 Siyodotus, 92

Sizik, 51, 132
 Sizikos (*Kyzkos*)
 Sizikos, 131
 Sofina, 48, 121
 Sogdiyana, 117, 118, 119
 Soğd, 46, 113, 114, 158, 159
 Sohrâb, 200
 Sole (*Soli*), 141
 Solim, 52, 138
 Somis, 146
 Somos (*Samos*)
 Somos, 131
 Son (*Sone*) Nehri
 Son, 67
 Sonc Han, 115
 Song Hükûmeti, 79
 Sotir (*Soter*)
 Sotir, 89
 Sraka (*Traka*)
 Sraka, 131
 Sranslonya (*Transilvania*)
 Sranslonya, 116
 Sudan, 157, 163
 Sudat, 67, 68
 Sudat (*Surat*) Nehri
 Sudat, 67
 Sûk-ı Kabâ, 179
 Sullân, 162
 Sur, 26, 39, 40, 48, 85, 87, 88, 99, 101, 123
 Sûriyâ
 Suriye, 26, 84, 85, 86
 Suriye
 Sûriyâ, I, III, 13, 32, 39, 40, 41, 42, 45,
 50, 53, 70, 101, 102, 103, 106, 107,
 109, 110, 120, 126, 130, 131, 134,
 140, 141, 216, 217
 Süheyli, 16, 153, 157, 217
 Sülâlim, 172
 Süleyme, 21, 195, 196
 Süllân, 186, 187
 Sümût, 62, 209
 Süveyd bin Amr el-Âmir, 186
 Süveydâ, 202
 Süveyş, 56, 150, 183
 Süveyş Kanalı, 56, 150
 Svisera, 117

Ş

Şabuh, 49, 128
 Şabur (*Şapor*)
 Şabur, 108
 Şafaras, 48, 123, 124
 Şahbâ, 197
 Şakif Kal'ası, 84
 Şalib, 53, 145
 Şâm
 Şam, VIII, 61, 148, 150, 151, 172, 173,
 174, 176, 178, 183, 191, 201, 203,
 210, 211, 213
 Şâm
 Şam, 84
 Şamiramgerd (*Şamrangerd*)
 Şamiramgerd, 123
 Şammar, 183
 Şan, 36, 75, 120
 Şang, 78
 Şapur bin Hürmüz, 161
 Şarab (*Serâb*)
 Şarab, 188
 Şe's, 206
 Şebîb (*Şübeyb*)
 Şebîb, 188
 Şeddâd, 62, 169, 208
 Şedîd, 169
 Şemirana, 124
 Şemmâh bin Dırâre, 63, 210
 Şemr, 56, 157, 158, 159, 188, 193
 Şemr bin el-Attâf, 157
 Şemr Yer'aş (*Yuhariş*) bin Nâşir en-Ni'am,
 158
 Şems, 19, 20, 33, 56, 63, 69, 107, 109, 149,
 151, 155, 157, 175, 210
 Şeybân, 60, 187, 191, 194
 Şeybe, 176
 Şık, 172
 Şi Huangati, 37, 78
 Şi Huangati Â'ilesi
 Şi Huangati, 78
 Şihr (*Eş-Şir*)
 Şihr, 29, 148
 Şim'on, 85
 Şin'ar (*Shinar*)
 Şin'ar, 117

Şiyâm (*Şibâm*)
 Şiyâm, 167
 Şu'arâ, 59, 189, 209
 Şukiyan, 36, 75
 Şun (*Shun*)
 Şun, 77
 Şuracbil (*Şurahbil*)
 Şuracbil, 151
 Şübeyke, 172
 Şüracbil, 56, 158, 159
 Şüracbil bin Cebele, 61
 Şüracbil bin Gâlib, 56, 158
 Şüracbil Yahsub bin Mâlik bin Gavs, 56, 159

T

Tâ'if, 148, 164
 Taberiye Buheyresi, 85
 Taçika, 118
 Tagaristan, 46, 114
 Tağlib, 59, 60, 185, 187, 188, 189, 192, 194, 198, 205
 Tağlib bin Vâ'il, 59, 185, 192
 Tağlibe, 187
 Tâif, 172
 Takyan, 36, 75
 Tamâh, 184
 Tana, 50, 130
 Tantalik, 144
 Taraf, 31, 61, 151, 200
 Tarafe bin el-Abd, 62, 210
 Tarafe bin el-Abdulkabrî, 62, 208
 Tarca (*Tanca*)
 Tarca, 87
 Tarih, I, II, III, 1, 2, 3, 4, 10, 14, 15, 49, 124, 216, 217, 218, 220, 221
 Tasm, 20, 55, 58, 147, 160, 171, 181, 182
 Taşkend, 113
 Tatar, 36, 46, 74, 113, 114, 115, 117, 118
 Tataristan, I, III, VI, 13, 32, 46, 113, 114, 212, 216, 217
 Tavâ'if, VII, 60, 194, 195, 201, 213
 Tavuha, 48, 121
 Tay, 55, 149, 157
 Tay'am, 158

Tayy, 59, 62, 63, 159, 182, 183, 199, 208, 210
 Tebikabya, 132
 Tebük, 172
 Tedmür, III, IV, VI, 13, 18, 45, 84, 85, 107, 108, 109, 110, 147, 200, 203, 212, 216
 Teke, 52, 138
 Telmiyos, 52, 138
 Temen, 59, 189
 Temîm bin Mukbil, 63, 210
 Tenedos, 132
 Tentihu (Dongting Gölü) Buhayresi
 Tentihu, 75
 Tenûh, VII, 60, 61, 194, 195
 Teodos, 91
 Teokalmin, 51, 135
 Teraşış (Tarsus), 141
 Terîm, 167
 Termilos (*Termılı*)
 Termilos, 138
 Tesalya (*Teselya*)
 Tesalya, 132
 Tevrat, 16, 47, 55, 77, 98, 99, 108, 117, 148, 219
 Teymâ, 193
 Teymâ, 148
 Teymü'l-Lât, 184
 Tıgar, 55, 147
 Tırimmâh, 63, 210
 Tibar, 53, 145
 Tiber (*Tiberius*), 142
 Tibet, 32, 36, 66, 67, 68, 69, 74, 75, 81
 Tiflis, 126
 Tih, 39, 150
 Tih bin İsrail, 150
 Tihâme, VII, 59, 150, 151, 162, 172, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 200, 205, 213, 216
 Tihâme Hükûmeti, 200
 Tih-i Beni İsrail, 84
 Tilgiri (*Nilgiri*) Dağları
 Tilgiri, 66
 Tilon, 144
 Timerhus (*Timarchos*)
 Timerhus, 91
 Tini, 77

Tin-Şan (*Tien-Şan*) (Cibâl-i Semâviyye), 75
 Tıraş (*Tiras*) bin Yafes, 115
 Tirdad, 93
 Tiresen (*Tirse*), 135
 Tirsenus (*Tyrrhenus*)
 Tirsenus, 135
 Tirsih, 49, 124
 Tişin (Çin)
 Tişin, 78
 Tişin Hükûmeti, 79
 Titus, 44, 107
 Tmolus, 51, 135
 Tmolus (Bozdağ)
 Tmolus, 135
 Tolemayis (*Tolemais/Ptolemais*)
 Tolemayis, 96
 Tonkin Körfezi, 36, 74
 Torida (Kırım), 132
 Toros Dağları, 50, 121, 130, 140
 Tovton (*Towton*), 117
 Trablus, 87, 110, 203
 Trablusşam, 26, 39, 84, 85
 Trabzon, 50, 126, 130, 131, 145
 Trakya
 Srakya, 91, 93
 Trifon, 42, 43, 96, 102
 Troia (*Truva*)
 Troia, 131
 Tros, 133
 Trovada, 51, 132, 133, 143
 Trovada Ovası, 133
 Trua, 131
 Tuna, 115, 116, 117, 131
 Tûr, 39, 150
 Tura'-i Saklaviye, 18, 90
 Turan, 46, 113, 115
 Tûr-ı Sina, 150
 Tuz Göl Buhayresi, 130
 Tübba' bin Hassân, 56
 Tübba'-ı Ahar, 159
 Tübba'-ı Asgar Hâris bin Amr, 56
 Tübbân, 56, 159, 160
 Türk, I, II, I, 4, 13, 14, 46, 47, 48, 53, 115, 116, 118, 145, 219, 220
 Türkistân, 74
 Türkistan-ı Cünûbî, 114

Türkistan-ı Çinî, 117
 Türkistan-ı Mutavassıt, 114
 Türkistan-ı Şimâlî, 114
 Türkman, 46, 113, 114, 116

U

Ubeyl bin Mehlâil bin Câşim bin Amlık, 177
 Ücâ, 183
 Ufayra, 182
 Ufeyr, 60, 149, 191
 Uhayha bin el-Cellâh
 Uhayha, 179
 Uhayha bin el-Cüllâh, 63, 210
 Ukkâz, 59, 184, 205, 208
 Ulbâ' bin Haris el-Kâhilî, 193
 Ummân, VII, 58, 148, 149, 153, 154, 155, 156, 167, 169, 170, 181, 213, 216
 Umrân bin Âmir Mâ'u's-Sema', 56, 160
 Urfa, I, 15, 49, 126, 127, 185
 Urve el-Verd, 63, 210
 Üsâb (*Wosab*), 152
 Usâme bin Lu'î bin el-Gavs bin et-Tayy, 183
 Uygur, 79

Ü

Üçüncü Antiohus, 41
 Üçüncü Attalos, 134
 Üçüncü Erdevan, 195
 Üçüncü Farnak, 145
 Üçüncü Nikomedi, 140
 Üçüncü Selefkos Seraunus (*Keranus*), 93
 Ümeyye, 62, 63, 175, 176, 209, 210
 Ümeyye bin es-Salt, 62, 63, 209, 210
 Ümmü'l-Bilâd, 88, 118
 Ürdün, 14, 39, 40, 85, 86, 103
 Üzeyne, 45, 61, 108, 109, 197, 200
 Üzeyne bin Samayda', 61, 200

V

Vâ'il, 59, 60, 149, 155, 168, 184, 185, 187, 190, 191, 192
 Vâ'il bin Gavs, 149

Vâ'il bin Kâsıt, 59
Vabar, 55, 147
Vâdî-i Akîk-i Asgar, 177
Vâdî-i Akîk-i Ekber, 177
Vâdî-i Beni Hanife, 190
Vâdî-i Buthân, 177
Vâdî-i Fâtıma, 172
Vâdî-i Kanât, 177
Vâdî-i Na'mânü'l-Erâk, 172
Vâdî-i Nahl, 172
Vâdiyü'l-Abbâs, 172
Vâdiyü'l-Gâye, 177
Vâdiyü'l-Kurâ, 148
Vâdiyü'l-Kurâ, 172
Vâdiyü'r-Rimâl, 158
Vaha, 49, 124, 125
Valiriyus Gazanus, 106
Van, 49, 123, 124, 125
Vâsil (*Vâil*)
Vâsil, 155
Vâsil bin Himyer, 56
Vati, 78, 79
Vay, 75
Vazzâh, 196
Vehhâb, 203
Vehriz, 57, 165, 166
Velî'a bin Mersed, 56, 161
Velicân, 57, 166
Velîd bin Anbes, 185
Vernekes, 92
Vesenî, 80
Vida (*Veda*)
Veda, 70
Vilatemik Körfezi, 138
Vişnu, 35, 72
Viyana, 106

Y

Ya'fur bin Seksek, 56, 156
Ya'rub, 19, 56, 148, 149, 154, 169, 170, 174
Yafes, 37, 46, 47, 48, 77, 115, 116, 117, 122
Yafes bin Nûh, 48, 115, 116, 122
Yahudi Samuel
Samuel, 193

Yaksum, 165
Yaktan, 55, 148
Yao, 37, 77
Yaponya (*Japonya*) Denizi
Yaponya Denizi, 74
Yarfanet, 49, 128
Yason, 100
Yebusîler, 40, 85
Yedinci Ayyares, 134
Yedinci Mehrdad, 53
Yehuda, 43, 85, 101
Yehuda Devleti, 85
Yehuda Makkabi, 43, 101
Yemâme, VII, 59, 148, 150, 151, 160, 170, 181, 182, 183, 184, 185, 189, 190, 213, 216
Yemen, VII, 13, 16, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 178, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 193, 195, 201, 210, 212, 213, 216
Yemen Devleti, 190
Yemen Hükûmeti, 162, 166, 185, 186, 187
Yerâm bin Hadramût, 57, 167
Yer'aş, 56, 158, 159
Yerim bin Zeyd el-Himyerî, 160
Ye's (*Yesi*)
Ye's, 115
Yesrib, VII, 59, 148, 159, 162, 177, 178, 179, 200
Yeşcüb, 20, 55, 56, 154, 155, 170
Yeşruh bin Cüzeyme, 57, 168
Yeşruh Zû'l-Mülk bin Vedî bin Hammâd, 57, 168
Yeşruh bin Hâris bin Kays, 158
Yevm-i Avâre, 198
Yevm-i Zî Kâr, 199
Yezdicürd, 197
Yıldız Han, 46, 115
Yissakar, 85
Yonasan, 95, 96, 101, 102
Yonasan (*Yonatan*)
Yonasan, 95
Yosiya (*Potiya/Pattaya*)
Yosiya, 69

Yukarı Kabartay, 47, 116
 Yunan, I, 13, 16, 43, 51, 72, 86, 87, 100,
 102, 132, 133, 140, 141
 Yunanîler, 19, 67, 71, 72, 86, 101, 108,
 109, 131, 140, 143, 145
 Yunanistan, 40, 86, 132, 133
 Yûsuf, 162
 Yûşa‘ bin Nûn, 157, 178, 200
 Yûşa‘ bin Nûn, 86

Z

Zâ Riyâş, 156
 Zafan, 48, 123
 Zafâr, 152, 166, 169
 Zarab, 61, 196, 200
 Zarmir, 48, 124
 Za‘ûrâ, 178
 Zebâ, 147
 Zebbâ, 61, 196, 200
 Zebulon, 85
 Zehrâ, 185, 186
 Zehvu, 184
 Zemzem Kuyusu
 Zemzem, 174
 Zendiye, 47, 118
 Zerdüşt, 47, 118
 Zerkâ, 182
 Zeyd, 55, 60, 63, 149, 155, 160, 191, 192,
 199, 201, 210, 220
 Zeydân, 149
 Zeynoba (Zeyneb)
 Zeynoba, 109
 Zî Şeded bin Miltât, 157
 Zî Veda‘, 158
 Zî‘l-Cenâh, 159
 Zî‘l-Ektâf, 168
 Zibotes (*Ziboetes*)
 Zibotes, 90
 Zimâr, 151, 152
 Zimâr (*Dhamar*)
 Zimâr, 152

Zipetes (*Zipoites*), 139
 Ziyâd bin Hebûle
 Ziyâd, 191
 Zû Akran, 56, 159
 Zû Ceden, 163
 Zû Ceyşân bin Ebi Mâlik, 56
 Zû es-Sarah Hedhâd bin Şûracbîl, 56, 158
 Zû İl, 57, 167, 168
 Zû İl bin Zî İl, 57, 168
 Zû İl bin Zî İl Beda‘îl bin Bede‘ât, 168
 Zû İl bin Zî Kî‘ân, 57, 168
 Zû Kâr, 199
 Zû Kî‘ân, 57, 167, 168
 Zû Nûvâs, 56, 162, 163
 Zû Nûvâs bin Zûr‘a, 56, 162
 Zû Riyâş, 156, 170
 Zû Ru‘yen, 160, 161
 Zû Şenâtir, 162
 Zû‘l-Eş‘âr, 158
 Zû‘l-Ez‘âr, 56, 157
 Zû‘l-Ez‘âr Amr bin Ebrehe, 56, 157
 Zû‘l-Karneyn, 56, 157
 Zû‘l-Karneyn bin Sa‘b bin Zî Şeded, 56,
 157
 Zû‘l-Menâr, 56, 157
 Zû‘l-Menâr Ebrehe bin Hâris, 56, 157
 Zû‘r-Rumme, 63, 210
 Zû‘ş-Şenâtir Hanî‘a, 56, 162
 Zummâr, 167
 Zübeyd, 63, 149, 152, 210
 Zübeyde, 172
 Zü‘eyb, 187
 Züheyir bin Cenâb bin Hübel bin Abdullâh
 bin Kinâne el-Kudâ‘î
 Züheyir, 62, 205
 Züheyir bin Cezîme bin Revâhâ bin Rebî‘a
 bin Mâzin el-Absî, 62, 205
 Züheyir bin Ebi Sûlmâ el-Mazenî, 62, 208
 Züheyir bin Ebin ve el-Gavs bin Ebin, 156
 Züheyir bin Sûlmâ, 62, 210
 Zûr‘a bin Ka‘b, 56, 157
 Zûr‘a bin Zî Mu‘âhir, 162